

STUDII ȘI ARTICOLE
DE
ISTORIE

SOCIETATEA DE ȘTIINȚE ISTORICE ȘI FILOLOGICE
DIN REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA
1967

STUDII ȘI ARTICOLE DE ISTORIE

X

SOCIETATEA DE ȘTIINȚE ISTORICE ȘI FILOLOGICE
DIN REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA
BUCUREȘTI — 1967

COMITETUL DE REDACȚIE

Acad. P. Constantinescu-Iași (redactor responsabil), N. Adăniloiaie (redactor responsabil adjunct), V. Maciu, membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România, Ștefan Pascu, membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România, D. Almaș, D. Berindei, I. Dragomirescu, Tr. Ionescu, R. Manolescu, Gh. Matei, M. Petrescu-Dîmbovița, A. Petric, Gh. Smarandache, C. Șerban, Venera Teodorescu, Al. Turianu (membri); Elvira Preda și Ion Șendrulescu (secretari de redacție).

<i>Acad. P. Constantinescu-Iași</i> , Acțiuni pentru sindicalizarea corpului didactic din România în perioada dintre cele două războaie mondiale	7
<i>Pavel Binder</i> , Contribuții la studiul dezvoltării feudalismului în Maramureș și în nordul Transilvaniei	27
<i>Iosif Jivan</i> , Ostașii pușcași ai cetății Deva în secolele XVI—XVII	63
<i>C. Marinescu, I. Brezeanu</i> , Luptele muncitorilor din portul Brăila între anii 1900 și 1905	83
<i>Dan Popescu</i> , Aspecte privind situația și lupta metalurgiștilor din Valea Bistrei în anii 1937—1939	103
<i>Eliza Campus</i> , Politica externă a României în perioada dintre cele două războaie mondiale	119

Miscellanea

<i>Olga Cicanci</i> , Aspecte din viața robilor de la mănăstirea Secul în veacurile XVII—XVIII	155
<i>Paraschiva Cîncea</i> , Opoziția parlamentară față de alegerea lui Carol de Hohenzollern ca domnitor al României	173
<i>Gheorghe Buzatu</i> , Nicolae Iorga — apărător al drepturilor și intereselor popoarelor amenințate de cotopirea hitleristă	183

Texte și documente

<i>Sandu Tudor</i> , Din frământările țărănimii buzoiene în vremea divanului ad-hoc (1857)	195
--	-----

Istorie universală

<i>Mihail Dan</i> , Jan Hus și învățătura sa	203
--	-----

Metodica predării istoriei

<i>L. Roman</i> , Cîteva probleme ale istoriei locale	217
<i>Ştefan Mihăilescu</i> , Folosirea proiecţiilor în predarea lecţiilor de istorie	243

Bibliografie

<i>Constantin Şerban</i> şi <i>Victoria Şerban</i> , Bibliografie uzuală didactică-ştiinţifică (Publicaţii din 1966)	257
--	-----

Cronică

<i>Din activitatea ştiinţifică a filialelor şi subfilialelor Societăţii de ştiinţe istorice şi filologice din Republica Socialistă România</i>	281
--	-----

ACȚIUNI PENTRU SINDICALIZAREA CORPULUI DIDACTIC DIN ROMÂNIA ÎN PERIOADA DINTRE CELE DOUĂ RĂZBOAIE MONDIALE

Acad. P. CONSTANTINESCU-IAȘI

Situația membrilor corpului didactic — materială și morală — se schimbă o dată cu prefacerile aduse de primul război mondial. Criza care cuprinsese și întreaga lume de salariați, chiar dacă se deosebeau unii prin caracterul profesiei lor mai „subțiri”, funcționarii de stat, îi atinge și pe ei. Învățătorul nu mai poate face față nevoilor cu sute de lei lunar devalorizate și nici profesorul secundar de la orașe, deși cu un salariu mai mare și cu o mai bună „situație socială” pînă atunci. Se vorbea prin 1919 că mulți învățători voiau să părăsească profesiunea, căreia își închinaseră idealurile tinereții de „apostoli ai neamului”. Secundarii de la orașe nu se mai mulțumesc cu anemicele „cercuri didactice”, unde își pierdeau vremea jucînd table sau atacînd probleme politice inofensive. Un vînt de nemulțumire îi cuprinsese și pe acești stîlpi credincioși ai societății burgheze, în general oameni liniștiți, ce rareori ieșeau din anonimatul profesional.

La aceste prefaceri de gîndire s-a răspuns prin inițiativa profesorilor de la Iași de-a organiza un congres al tuturor membrilor corpului didactic, care se ținu în cursul lunii august. S-au auzit voci autorizate, care vorbesc altfel ca pînă atunci și se subliniază nu atît nevoile, cît mai ales necesitatea de a le întîmpina prin organizarea corpului didactic mai temeinic. Sufla atunci un val revoluționar, susținut puternic de muncitorimea industrială, care trecuse la lărgirea organizării ei prin vechile sindicate și prin partidul socialist. Aceste forme organizatorice înspăimîntau însă pe dascăli, robii unei conștiințe politice legată de stabilitatea orînduirii burghezo-capitaliste, care-i hrănise spiritualmente. Totuși o formă organizatorică de luptă trebuia găsită : apar atunci asociațiile de membri ai corpului didactic. Congresul de la Iași din august 1919 cuprinsese dascălii de toate gradele, trebuia să se formeze o singură organizație profesională comună. Au apărut însă trei asociații : a învățătorilor, a profesorilor secundari și a

profesorilor universitari. De fapt primele două au fost mai bine încheiate, universitarii avînd o organizație ceva mai concretă doar la Iași.

Asociațiile corpului didactic se deosebeau însă de asociațiile muncitorești, sindicatele; ele nu aveau la bază concepția luptei de clasă și nici nu se gîndeau la mijloacele de luptă ale sindicatelor muncitorești, în primul rînd greva. Spiritul de asociație se mărginea la necesitatea unor organizații permanente, cu comitete centrale și județene, cu revendicări materiale și morale, susținute doar prin memorii și intervenții la forurile superioare. Aceasta a fost concepția asociațiilor corpului didactic din anii 1919—1932, fără ca să se fi ajuns la o soluționare categorică a revendicărilor puse repetat prin memorii și prin presă autorităților superioare de stat.

Printre membrii corpului didactic pătruseseră totuși ideile marxism-leninismului. În partidul socialist de după 1918 se înscriseră cîțiva profesori secundari și învățători, iar după formarea celor două partide muncitorești: comunist și social-democrat, activiști în aceste organizații rămăseseră foarte puțini. În literatura Partidului Comunist Român se programase un deziderat luminos cu privire la învățămînt, care ar fi putut atrage pe orice dascăl conștient. Într-unul din rapoartele pentru Congresul din mai 1921 se spunea: „Opera educativă în toate ramurile sale trebuie să aibă drept scop să asigure persoanei umane dezvoltarea fizică și intelectuală desăvîrșită și să pregătească generațiunea tină să participe la marea operă a dezvoltării științelor, artei și literaturii în toată libertatea...”¹

Într-un articol din ziarul democratic „Aurora”, ceream ca Asociațiile membrilor corpului didactic să se alăture „Uniunii funcționarilor publici”, recent înființată și care să agite pentru împlinirea unor revendicări ale funcționarilor statului, între altele mărirea salariilor, care să corespundă cît de cît prețurilor, mereu în creștere. Constatam printr-o statistică, comparînd prețurile celor mai importante obiecte de strictă necesitate din 1916, cu cele din 1928, o creștere a prețurilor în medie de 25 de ori, în timp ce creșterea salariilor în medie a profesorilor era de cel mult 5 ori. Făceam apel la conducerea Asociațiilor să se alăture acțiunii tuturor salariaților de stat: „Oare ocupația noastră intelectuală” și „de ordine” ne împiedică de a lupta cot la cot cu ceilalți camarazi de suferință? Oare situația materială a profesorilor este așa de fericită că nu trebuie să ne alăturăm campaniei de revendicări a celorlalți funcționari de stat?”²

La finele lui martie 1923 se ține congresul profesorilor secundari, care s-a dedicat unei singure probleme de bază: situația materială, cerîndu-se mărirea salariilor. Au fost discuții agitate, s-au studiat măsuri de luptă; secția de la Galați a propus demisia în bloc a tuturor profesorilor, ceea ce în fond însemna greva, mijlocul folosit de multă vreme de muncitorii manuali, deși congresiștii s-au cam speriat de cuvîntul — grevă — pronunțat de un congresist mai de stînga. Alții au propus introducerea

¹ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1916—1921*, Edit. Politică 1966, p. 626.

² Vezi „Ce fac profesorii”, în „Aurora” din 3 septembrie 1922.

unui impozit special pe averile mari, „impozit cultural“, ceea ce în fond însemna o utopie, în condițiile social-politice de-atunci ale României burghezo-moșierești.

În unele cazuri se recurgea la măsuri mai tari, ca neparticiparea la examene particulare, ceea ce tot un fel de grevă era.

„Socialismul“, organul central al Partidului Socialist din România, se ocupa, din oînd în cînd, de problema privitoare la situația și agitațiile corpului didactic — cum ar fi de pildă, articolul din numărul de la 15 aprilie 1923. Ziarul „Tineretul Socialist“ a dat o atenție mai mare; în mai multe numere pe anii 1919—1921 s-a publicat, de pildă, o serie de articole despre „Educația și școala“.

Folosind agitațiile crescînde printre profesori, public în „Socialismul“ de la 17 iunie 1923, în urma unui mandat primit de la conducerea partidului comunist, un apel „Pentru corpul didactic“, cu scopul de a introduce ideea sindicalizării membrilor corpului didactic și organizarea unei secții românești a asociației internaționale U.I.T.E.R. („l'Union internationale des travailleurs de l'enseignement révolutionnaires“ — Uniunea internațională a muncitorilor revoluționari din învățămînt). Toate organizațiile sindicale — reformiste sau revoluționare — erau totdeauna și-n orice țară afiliate unor Uniuni sau Federații internaționale a muncitorilor din aceeași branșă.

Pornind de la recente agitații ale membrilor corpului didactic, loviți de marile piedici materiale în practicarea îndeletnicirii lor, arătăm că aceste agitații, foarte juste și întemeiate pe o situație reală, nu pot rezolva problema îmbunătățirii situației corpului didactic decît numai printr-o adecvată organizare, pe baze socialiste, adică o asociație sindicală a celor mai conștienți, „oricît de puțini am fi deocamdată“. Ceream înființarea unui „Sindicat al muncitorilor din învățămînt“, care să lupte alături de celelalte organizații sindicale ale proletarilor din țară și din toată lumea. Asociația U.I.T.E.R. (mai tîrziu I.T.E.) se înființase după primul război mondial și cuprindea sindicatele corpului didactic din diferite țări, ce luptau pe baze revoluționare, deosebindu-se de sindicatele reformiste, amsterdame, fără a fi însă afiliate Internaționalei sindicale roșii, care a funcționat cîțiva ani după primul război mondial — anume pentru a putea atrage mai ușor masa acestor muncitori intelectuali, plini de rezerve și prejudecăți.

Am încercat atunci — după îndemnul partidului — să concentrez pe toți membrii corpului didactic de convingeri marxiste — comuniști sau socialiști — într-o formație unică, pe baza unui sindicat profesional, grupare care să introducă alt spirit în asociațiile existente. În articolul menționat m-am adresat către toți profesorii de toate gradele, de la școlile de stat, particulare, confesionale, licențiații în litere, maestrii, pedagogii, secretarii etc., ca să ia legătura cu mine pentru a forma un comitet de acțiune în sensul arătat mai sus.

Răspunsurile au fost atît de sărace ca număr, că inițiativa a rămas infructuoasă. Doar foarte puțini ne-am înțeles între noi — iar după ilega-

lizarea P.C.R. și suspendarea ziarului „Socialismul“, am pierdut — pentru moment — un mijloc de raliere între noi cei ce eram convinși de concepția justă a luptei corpului didactic. În anul 1924 a participat un profesor din România, Mihail Cruceanu, la congresul al III-lea al organizației mondiale amintite, dar fără nici un rezultat practic cu privire la organizarea în țară a unui sindicat de profesori. Cruceanu a luat legătura cu Vernochet, secretarul general al Internaționalei mondiale a muncitorilor din învățământ, dar s-a mulțumit și el la activitatea printre membrii secției asociației de la Craiova, unde era profesor de liceu.

Am continuat totuși să particip la toate congresele Asociației profesorilor secundari, ca membru în conducerea secției din Bârlad, în anii 1922—1925 și să scriu în ziarele „Socialismul“ — cât a mai apărut — și în „Aurora“, despre situația și mișcarea profesorilor. Conducerile celor două asociații au încercat să se adreseze primului ministru și... regelui, fără să fie primiți. Agitațiile cresc mereu; se reia ideea unei demisii în bloc și în anii 1924—1925, bineînțeles fără să prindă cel puțin acest gest, nu cel mai potrivit, dar oricum mai hotărât. Una din cauze a fost și componența conducerii celor două asociații, îmbibată de teorii conformiste.

*

Situația corpului didactic s-a menținut așa pînă în timpul crizei din 1929—1933, criza mondială a sistemului capitalist, cu un puternic ecou în țara noastră, unde ea s-a împletit cu criza agrară. În primul rînd au de suferit muncitorii, salariații particulari sau de stat, deoarece clasele dominante voiau să iasă din criză tot pe seama clasei muncitoare. Un puternic curent de proteste și greve se resimte printre muncitorii celor mai înaintate detașamente: cefești și petroliști, care trec la acțiunile din anii 1931—1932, culminînd cu eroicele lupte din ianuarie-februarie 1933.

Situația grea financiară a statului împinge pe guvernanți la continui curbe de sacrificii, care se aplică salariaților statului fără deosebire, între aceștia și membrii corpului didactic. Profesorii, ca și toți salariații, nu sînt plătiți cu lunile, sau li se dă niște bonuri aproape fără nici o valoare. Asociațiile existente nu mai sînt în stare să răspundă menirii lor de apărare a intereselor membrilor lor; cei mai loviți, învățătorii trec la acțiuni neobișnuite spiritului lor de „oameni de ordine“. Se petrece atunci o schimbare de spirit printre dascăli. Loviți ca și muncitorii, profesorii se gîndesc la mijloacele de luptă ale acestora: se pornește un curent pentru sindicalizare.

În ajutorul acestui curent nou susținător al sindicalizării a venit secția română I.T.E., care se formase între timp și în țara noastră, sub forma unor grupe, e drept destul de mici, dar foarte active și a unor membri simpatizanți, răspîndiți în principalele centre din țară. În vara lui 1931, aflîndu-mă în Franța, am luat contact cu secretariatul general al I.T.E. (l'Internationale des travailleurs de l'enseignement = Internaționala muncitorilor

din învățământ) cu sediul la Paris. S-a hotărât înființarea unei secții în România, situația fiind acum alta în sînul corpului didactic decît aceea din 1923—1924, cînd s-a mai încercat o acțiune similară, fără succes. Imediat, la începutul anului școlar 1931—1932, sub conducerea și cu sprijinul partidului, am început această muncă, mai întîi la Chișinău și cîteva orașe din Basarabia, unde mă deplasam ușor, bucurîndu-mă și de poziția mea de profesor universitar. De asemeni la Iași și la București, luînd legătura cu acei dascăli pe care-i cunoșteam din mișcarea comunistă și chiar cu unii socialiști mai apropiați de partid.

Astfel, pînă în vara lui 1932, s-au format primele grupe de I.T.E., care în anii următori (1933—1936) au crescut în număr și în activitate. La Chișinău făceam parte un număr de profesori secundari de la liceele de stat, printre care cităm pe Gheorghe Chiru — secretarul grupului de la Chișinău, Gr. Dobîndă, M. Scodiger, D. Cărăușu, Natalia Djimo și alții; Maria Rusu, Ana Pătlăgeanu, institutoare, M. Negură, secretar de liceu, precum și o mare parte din corpul profesoral al școlii medii profesionale particulare — în total aproape 50 de persoane. Grupul era format după principiul unității, care sta la baza sindicatelor I.T.E. — adică universitari, profesori de liceu de la stat și particulari, institutori și învățători, membri ai aparatului administrativ școlar. Un buletin, redactat de un colectiv redacțional și multiplicat la șapirograf a apărut în cîteva numere, de uz mai mult intern.

S-au format grupe mai mici în orașele: Bălți, la Soroca, în frunte cu Paul Vataman, președintele Asociației profesorilor secundari, M. Marcu, directorul liceului tehnic-agricol și alții; la Tighina, la Ismail, în frunte cu profesorii de liceu Panait Popovici, membru al partidului socialist unitar, și Lucreția Mașcăuțanu.

Din celelalte centre ale țării două grupe mari active s-au putut forma la Iași și la Cluj. La Iași amintim de profesorii universitari Radu Cernătescu, C. Motaș și V. Mârza, asistenții G. Ivașcu, Elena Văscăuțanu, A. Cihodaru, redactorul ziarului „Viața universitară“, care se preocupa și de problema sindicalizării, și alții. La Cluj: șef de lucrări I. Murgulescu, asistenții Tr. Novac, Coniolan Drăgulescu, Al. Roșca și A. Pampu; profesorii secundari T. Bugnariu și V. Chereșteșiu, Maria Biji, învățătoare, și alții. La Craiova activa M. Cruceanu, președintele Asociației profesorilor secundari locali, care și redactează revista „Cuvîntul școlii“, una din publicațiile legale de sub conducerea P.C.R., și alți cîteva profesori de liceu. La București grupul era format din Paul Stănescu, șef de lucrări, membru al partidului social-democrat, profesoara Gabriela Sanielevici, Ion Constantinescu, directorul școlii primare din cartierul „Apărătorii Patriei“, învățătorul Marin Sulică, licențiatii Elena Secară, I. Stancu, Mihail Mironica, M. Dragomirescu, pedagog. La Brașov activa Ilie Cristea, fost inspector școlar, care scoate din 1931 revista „Spre stînga“, ce se ocupa și de problemele școlii, publicație bine primită în cercurile profesorilor din Ardeal. În Maramureș se formează un grup de profesori secundari cu Gh. Dăncuș,

Nicoară Pop și învățătorii Mihai Calnici, I. Coman și alții ; la Sibiu profesorul secundar Stancu Ion ; profesorul D. Bavarache la Țîrgoviște ; C. Arginteanu, profesor, și D. I. Toma, învățător la Cîmpulung-Muscel ; profesorul C. Demetrian la Pitești, profesorul Florea Crețeanu la Turnu-Măgurele ; profesorul A. Mocanu și câțiva învățători la Bacău ; la Bicză învățătorul Ion Tomescu, membru al partidului social-democrat — ca și alți simpatizanți la Botoșani, Galați, Piatra Neamț, Constanța, Buzău, Timișoara.

Activitatea acestor membri ai secției române I.T.E., care păstrau doar legături fără a se fi constituit într-o organizație statutară, consta în primul rînd în propagarea ideii de sindicalizare printre colegii lor din secțiile asociațiilor existente, acolo unde profesau și susținerea ei la congresele anuale ale asociațiilor corpului didactic. Unii din ei activau și prin publicarea unor articole tratînd problema școlii și a situației corpului didactic în spiritul principiilor celor mai înaintate. Câțiva din cei amintiți s-au ilustrat și prin activitatea lor în diferite organizații de masă legale conduse de P.C.R., cum au fost : Mișcarea de luptă împotriva războiului (1932—1933), Comitetul Național Antifascist (1933—1934), Blocul Democratic (1935—1936) și altele, ceea ce a adăugat la unii agravarea măsurilor de opresiune împotriva lor, luate de autoritățile de stat.

Din activitatea publicistică îmi permit să amintesc câteva articole. În revista de la Brașov „Spre stînga“ din decembrie 1931, public un articol intitulat „Distrușgerea școlii“, în care subliniam aspectul crizei din România cu efect asupra învățămîntului : desființarea a numeroase școli normale și secundare. Într-o altă publicație, de sub conducerea partidului comunist, „Viitorul social“ din București, în numărul de la 25 octombrie 1931, public articolul „Pauperizarea școlii“, în care am dezvoltat aceeași temă, reliefind o nouă năzbtie a guvernului, tendința de-a arunca în seama comitetelor școlare întreținerea școlilor primare. Unele informații apar și în presa din străinătate. Două articole în revista „l'Internationale de l'enseignement“ de la Paris, organul central al I.T.E., în numerele pe martie și aprilie 1932, expun situația din țară în legătură cu agitațiile corpului didactic. În revista „Viața universitară“ de la Iași, în numerele din 19 noiembrie și 18 decembrie 1932 apar două articole intitulate „Sindicalizarea corpului didactic“ și „Sindicatul și profesorii“ ; alte articole în revista craioveană „Cuvîntul școlii“.

Prin acești puțini, dar cei mai conștienți membri ai corpului didactic, P.C.R. își putea spune cuvîntul într-o problemă așa de importantă ca aceea a frămîntărilor din sînul slujitorilor școlii, într-o vreme prielnică unor acțiuni juste. Ideea sindicalizării cîștigase și pe alți membri ai corpului didactic de toate gradele, care nu erau comuniști, dar criza grea îi luminase și-i pregătise pentru o acțiune de luptă adecvată. Îndeosebi grupul profesorilor universitari de la Iași, în frunte cu Iorgu Iordan, foarte apropiat

de partid, Gr. Popa, I. Botez și alții, s-au făcut port-cuvântătorii sindicalizării corpului didactic.

Asociația generală a învățătorilor hotărăște organizarea, pentru ziua de 7 mai 1932 a mari demonstrații în toate cele 71 capitale de județ, fixând și o moțiune comună împotriva neplății salariilor, care trebuia prezentată primului ministru și regelui de o delegație condusă de președintele Asociației, care era și deputat ales pe lista partidului național-democrat, al cărui șef era însuși președintele guvernului și ministru al învățământului. Dar acesta nu numai că nu primi delegația, dar, temându-se ca demonstrațiile să nu ia un caracter revoluționar, a dat ordin prefectilor să împiedice prin orice mijloace demonstrațiile proiectate. Ceea ce s-a executat cu cele mai violente metode. În unele orașe, unde învățătorii veniseră pe jos de la mari distanțe, au fost împrăștiți cu lovituri de matrace de către polițiști. La Cetatea Albă, unde numărul lor a fost mai mare, au reușit să demonstreze pe străzile orașului, pînă la prefectură — sediul lor fiind închis — unde s-au ținut cuvântări care au impresionat populația orașului. La Buzău s-au strîns aproape 1000 de oameni demonstrînd în cursul întregii zile în fața administrației financiare ; la Roman profesorii de liceu nu s-au prezentat la lecții timp de o oră în semn de solidaritate ; la Brăila președintele secției locale a atacat violent pe primul ministru ; la Fălticeni au demonstrat, alături de învățători, preoții și pensionarii, iar șeful de cabinet al prefectului fu huiduit ; la Iași s-a propus ținerea de întruniri publice și, dacă aceste nu reușesc, proclamarea unei greve de o săptămînă ; la Brașov demonstrații au parcurs străzile pînă la prefectură și s-a propus ca de la toamnă învățătorii să nu se prezinte la școală, adică tot grevă.

În același timp la Galați are loc congresul Asociației profesorilor secundari, cînd s-a discutat, timp de două zile, problema principală, neplata salariilor. S-a propus un congres al celor trei asociații de membri ai corpului didactic, care să se țină imediat la București. Delegații secțiilor Iași, Dorohoi, Craiova, Galați, Buzău, Brașov, Chișinău au propus ca mijloc de acțiune sindicalizarea și declararea unei greve generale de 48 de ore — ceea ce majoritatea delegaților, încă înfricoșați și întunecați, n-au primit. La 29 mai are loc la București un congres general comun al celor trei asociații, la care au participat și reprezentanți ai altor asociații de funcționari. S-au ținut cuvântări pline de proteste împotriva guvernului.

Una din cele mai violente cuvântări fu aceea a profesorului Gr. Fortu, din comitetul de conducere al Asociației secundarilor ; primul ministru dă ordin să fie defenit tribunalelor militare, dar a doua zi el însuși e nevoit să demisioneze. Căderea guvernului s-a datorat în parte și acestor manifestații ale membrilor corpului didactic, care începuseră să pășească pe o cale nouă, pătrunzîndu-se de gîndirea de luptă care anima clasa muncitoare. Nu este întîmplător că tocmai în aceste vremuri, detașamentul înaintat al ceferiștilor începuse puternica acțiune ce-a dus la eroicele lupte din

anul următor. Pentru întâia oară se vorbește acum de sindicalizare și afilierea chiar la Confederația generală a muncii, dar conducerile asociațiilor nu erau încă în stare să înțeleagă adevărata stare de lucruri.

*

În primele zile ale lunii august 1932 are loc la Hamburg, unul din centrele cele mai înaintate ale întregii mișcări muncitorești din Germania, cel de-al VII-lea congres al I.T.E.-ului. Această organizație internațională sindicală a muncitorilor din învățământ număra atunci peste 1 300 000 membri, cu secții în mai multe țări, dintre care cele mai puternice erau acele din U.R.S.S., Franța, Germania, Anglia, Spania, Belgia, Cehoslovacia, Bulgaria, Danemarca, S.U.A., Mexic, Chile, Uruguay. Secțiile naționale erau organizate independent ca în Franța — sau formau opoziția roșie în Confederația generală a muncii, ca în Germania de pildă.

La congresul de la Hamburg au participat delegații din 15 țări, cu o ordine de zi privind situația școlii în general, mijloacele de luptă împotriva reducerilor de personal și salarii, legătura cu alte organizații naționale și internaționale de sindicate ale corpului didactic. S-a ales o nouă Executivă mondială, din reprezentanți ai mișcării sindicaliste din diferite țări, cu un program de luptă mai hotărâtă. Președinte fu ales Henri Wallon, profesor la Sorbona, secretar general Georges Cogniot, agregat universitar de la Paris, Litvin (U.R.S.S.), G. Giles (Anglia), Steinlein (Cehoslovacia), Lomoardia (Spania), Rose Willer (S.U.A.), Stoianov-Dramaliev (Bulgaria), Hornke (Germania), P. Constantinescu-Iași (România). Delegatul din România a expus în raportul său situația în general a învățământului și informații asupra începutului de organizare a unei secții I.T.E. în România.

I.T.E. s-a ocupat și mai înainte de situația corpului didactic din România și a luptelor sale. Astfel în organul central „l'Internationale de l'enseignement” au apărut articole în martie 1927, în martie 1930 cu o analiză amănunțită a mișcărilor revendicative ale corpului didactic român, în ianuarie 1931 despre școlile secundare din România, în aprilie 1932.

Congresul de la Hamburg s-a terminat cu un program de revendicări, care a fost publicat în „Cuvântul Școlii” de la Craiova, în numărul de la 4 noiembrie, cu o introducere despre I.T.E. și despre lucrările congresului de la Hamburg. De altfel revista, care a funcționat în anii 1932—1934, publicase și alte articole: „Sindicalizarea”, „Ce este o organizație sindicală”, „Învățători și profesori uniți-vă!”, „Sindicalizarea corpului didactic” și altele.

Programul general de revendicări cuprindea :

1. Contra reducerilor bugetelor Instrucției publice și pentru mărirea acestor bugete în dauna celor militare, ca și a tuturor stîpendiilor reacționare sau fondurilor secrete.

2. Contra reducerii salariilor, contra oricărei întârzieri a plății lor, ca și contra tuturor reținerilor benevole, devenite apoi obligatorii.

3. Pentru scoaterea la pensie, la vârsta de 55 ani, egală cu ultima leafă din momentul survenirii unui accident, care face neapt de serviciu un membru al corpului didactic.

4. Împotriva avansărilor și numirilor de revizori, inspec-tori etc. după bunul plac; contra folosirii tinerilor licențiați ca suplinitori fără a le da dreptul de a se prezenta la examenele de capacitate, pentru egala salarizare a femeilor cu bărbații.

5. Pentru reducerea numărului elevilor la 30 de clasă și pentru crearea de posturi la ceilalți elevi, numindu-se din șomerii normaliști și licențiați în toate aceste posturi.

6. Împotriva concentrării școlilor ca măsură luată împotriva intereselor profesorilor și părinților elevilor.

7. Pentru mărirea și crearea de credite destinate nevoilor generale ale școlărilor (cantine gratuite, haine, furnituri etc.). Pentru acordarea de burse copiilor de muncitori, țărani și mici funcționari și pentru gratuitatea învățământului secundar și universitar.

8. Pentru înlăturarea limitării dreptului de organizare a membrilor corpului didactic și pentru reintegrarea tuturor celor loviți de rigorile autorităților.

9. Împotriva închiderii școlilor normale îndeosebi, ca și împotriva închiderii oricărei școli.

10. Pentru libertatea religioasă a elevilor și înlăturarea oricărui învățământ religios obligator.

11. Împotriva abrutizării elevilor prin instrucția militară și educația șovină, împotriva războiului imperialist.

La finele lui august 1932 are loc marele congres mondial împotriva războiului, de la Amsterdam, la care am participat ca delegat din partea României. Cu același prilej am primit mandat din partea Comitetului executiv al I.T.E. să organizeze o conferință a membrilor corpului didactic prezenți ca delegați, care avu loc în ziua de 29 august, votînd rezoluția următoare :

Membrii învățământului prezenți la congres constată : că în toate statele capitaliste și coloniale bugetele instrucției publice și mai ales creditele școalelor pentru mase — școala primară — sînt reduse sau anulate fără scrupul, în timp ce sînt în proporții monstruoase bugetele de război.

Că, aspru loviți prin părinții lor din cauza șomajului și scăderii salariilor, copiii muncitorilor și țăranilor zac într-o mizerie fiziologică, fără ajutoare, muritori de foame.

Că, sub masca pacifismului și a neutralității școlare, se dezvoltă în școală șovinismul, ura de rase numite inferioare și a minorităților naționale, ca și campanii de ură contra Rusiei sovietice.

Sînt de părere că :

Membrii corpului didactic mondial trebuie să-și dea seama de rolul important pe care-l pot juca în lupta contra războiului și invită pe toți colegii de-a răspunde presiunii ideologice și economice exercitată de burghezie asupra copilului în școală :

- 1) intensificînd munca în contra manualelor șovine ;
- 2) susținînd revendicările de limbă ale minorităților naționale ;
- 3) refuzînd de-a participa la serbările șovine sau comemorările imperialiste ;
- 4) opunînd organizațiilor burgheze de cercetășie și de educație militară organizațiile proletare ale tineretului și copiilor ;
- 5) făcînd apel la organizațiile muncitorești pentru a se opune reducerilor în domeniul școlar și pentru a organiza sfaturi de părinți, așezînd astfel școala sub influența proletariatului ;
- 6) sprijinind în toate punctele lor mișcarea proletară îndreptată contra capitalismului producător de războaie ; și-și mai manifestă dorința ca organizațiile sindicale internaționale ale învățămîntului să realizeze frontul unic pentru a duce lupta contra războiului în cadrul directivelor date de Congresul mondial de la Amsterdam³.

Iată cum a caracterizat Georges Cogniot această acțiune : „În această mare adunare de importanță mondială, convocată de Henri Barbusse și Romain Rolland, Petre Constantinescu-Iași a reprezentat cu strălucire corpul didactic pacifist din toate țările, care vede în el din ce în ce mai mult portucuvîntul calificat și conducătorul său eminent“⁴.

În ziua de 8 ianuarie 1933 secția engleză a I.T.E. ține cel de al III-lea congres anual la Manchester, cînd s-a discutat, între altele, problema luptei conpului didactic împotriva aplicării noilor reduceri în învățămîntul din Anglia. Congresul s-a terminat cu un miting public asupra înarmărilor și reducerilor de salarii. Grupul român I.T.E. a trimis salutarile sale congresului de la Manchester⁵.

La finele lui septembrie 1932 are loc ședința Comitetului central al Asociației profesorilor secundari, la București, care votează rezoluția prin care se cerea guvernului să revină asupra reducerilor de salarii și de posturi efectuate în ultima vreme. În aceste hotărîri ale conducerii Asociației pătrundeau însă și unele confuzii, rezultatele unei mentalități înapoiate. Se declară de acord că trebuie să participe și dascălii la unele sacrificii — ca și cum ei ar fi fost de vină de lipsurile financiare, care proveneau din politica de clasă exploatoare a guvernanților. Și în unele secții domnea același spirit confuzionist ; profesorii de la Tecuci, de pildă, declaraseră că pot renunța la salariile restante pe 2—3 luni, dacă li se făgăduiește plata în bani peșin a salariilor următoare. În schimb însă, în

³ „Viața universitară“ din 19 noiembrie 1932.

⁴ Georges Cogniot, *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, Edit. Academiei, 1965, p. 3.

⁵ „Viața universitară“ din 15 februarie 1933, p. 22.

alte secții pătrunde un spirit lucid, o conștiință de luptă, exprimată prin dorința de sindicalizare. La congresul din mai, principiul sindicalizării fusese câștigat, dar comitetul central nu-și însușise această hotărâre, pentru că mulți membri erau reprezentanții guvernământului și nu ai masei de profesori. La Iași s-a ales un comitet comun care să se ocupe cu sindicalizarea; la Chișinău se discută în ședințele secției consecutiv problema sindicalizării, cum s-a arătat și în „Cuvîntul Școlii“ (4 noiembrie 1932).

Guvernul caută să ia măsuri împotriva membrilor corpului didactic mai hotărâți în lupta de apărare a intereselor lor, îndeosebi împotriva partizanilor sindicalizării. Profesorul Ilie Cristea din Brașov fu judecat și condamnat de un tribunal obișnuit, dar Curtea de Casație de la București i-a admis recursul, anulînd sentința. Institutoarea Cociubinschi de la Cetatea Albă a fost condamnată și exclusă din învățămînt. În februarie 1933 — în același timp cu măsurile grave de represiune împotriva eroicilor luptători de la „Grivița“ și Ploiești — parchetul de Lăpușna face o descindere și percheziție amănunțită la locuința prof. P. Constantinescu-Iași, care protestează energic prin două telegrame trimise ministrului de interne și ministrului justiției („Izbînda“ 13 februarie 1933). Institutoarea Maria Rusu din Chișinău a fost chemată la Siguranța regională și amenințată cu proces, fiindcă primea publicațiile sindicaliste din străinătate.

*

Unul din cele mai importante momente din istoria mișcării pentru sindicalizarea corpului didactic a fost congresul Asociației profesorilor secundari, ținut în zilele de 22—24 aprilie 1933 și care a avut la ordinea de zi, drept cel mai însemnat punct, sindicalizarea. Au participat aproape 400 delegați din toate județele țării, precum și reprezentanții Universității de la Iași.

În cuvîntul său introductiv, I. Nisipeanu, președintele Asociației, a arătat că problema sindicalizării prezintă o importanță covârșitoare pentru viața corpului didactic; la ideea sindicatului au aderat și unii colegi primari și chiar universitari. Urmînd la cuvînt, prof. P. Constantinescu-Iași a dezvoltat pe larg problema sindicalizării, care trebuie luată în discuție înaintea celorlalte puncte de la ordinea de zi — „Problema sindicalizării constituie prin structura, organizarea și spiritul ce i s-ar da o metodă nouă, o forță puternică și unitară, un organism viu“. Vechile metode de luptă n-au dus la rezultatele dorite; începînd din 1926 școala a fost mereu lovită, culminînd pe timpul guvernării Iorga — Argetoianu. Sindicalizarea trebuie să cuprindă pe toți membrii corpului didactic: secundar, primar și universitar.

Un delegat de la Craiova cere să se sublinieze rolul pe care-l are revista „Cuvîntul Școlii“, înființată cu doi ani în urmă, în progresul învățămîntului. De asemeni delegatul Craiovei arată că Federația care se

înființase în 1930 înseamnă o ficțiune, n-a jucat nici un rol în susținerea revendicărilor profesorilor. Delegatul secției Constanța este pentru sindicalizare pe baza unei federalizări a întregului corp didactic. O intervenție mult aplaudată de congresiști a fost a prof. dr. Gr. Popa, care aduce adeviziunea întregului corp universitar din Iași pentru sindicalizare, singura cale pentru a ieși din situația existentă.

S-au primit telegrame din partea prof. Gr. Forțu, care este pentru sindicalizare, „ce dă fiecăruia o forță vie“ și din partea societății instituțiilor din București, care aderă la sindicalizare. Se citește de către un delegat din București raportul întocmit de comitetul central cu privire la sindicalizarea profesorilor secundari, problemă ce s-a pus abia de un an în discuție, prinzînd rădăcini adînci; îndeosebi s-a discutat în secțiile de la Iași, Craiova și Galați. În cuvîntarea sa, I. Nisipeanu, președintele Asociației, s-a așezat pe un punct just, arătînd că: „Organic noi vom rămîne totdeauna în luptă cu cei ce patronază munca noastră, cum sînt de altfel toate categoriile muncitoare în luptă. Pornim deci de la ideea că reprezentăm o forță cu interese diametral opuse acelor ce ne ocîrmuiesc“. M. Cruceanu a citit referatul pentru sindicalizare al secției Craiova; o delegată de la Iași susține că sindicatul admite greva după epuizarea celorlalte mijloace legale; sindicatul trebuie să aibă dreptul de afiliere la o internațională cu caracter profesional. M. Carp, președintele secției Iași, depune proiectul de sindicalizare, aprobat de toți profesorii secundari din Iași. Delegatul secției Galați cere ca și învățătorii să adere la sindicalizare; o instituitoare din București aduce adeviziunea unui grup de învățători la această idee. Prof. Iorgu Iordan arată că sindicalizarea e perfect legală și nu trebuie să sperie pe nimeni ⁶.

Într-un articol „Cum trebuie înțeleasă sindicalizarea“ publicat în „Viața Basarabiei“ de la 29 aprilie, prof. P. Constantinescu-Iași expune principiile adevăratului sindicat, care trebuie să fie un mijloc viu de luptă, bazat pe principiul luptei de clasă și al solidarizării cu toate celelalte sindicate; de unde afilierea la Confederația generală a muncii din țară și la una din organizațiile internaționale de învățămînt. Ca răspuns la activitatea sa pentru apărarea păcii și a drepturilor oamenilor muncii, între care și activitatea sa printre profesori, ziarele reacționare, în frunte cu „Universul“ duc o campanie de defăimare și minciuni. Alte ziare însă îi iau apărarea („Adevărul“ 26 octombrie 1933, „Viața Basarabiei“ 28 octombrie, „Dimineața“ de la 9 și 11 noiembrie, „Lumea“, „Opinia“ de la 21 noiembrie 1933). Chiar din străinătate vin proteste, între altele sindicatul învățămîntului din Loiret — Franța trimite un protest energic Ministerului Învățămîntului la București ⁷.

⁶ După darea de seamă din ziarul „Viața Basarabiei“, din 23 și 24 aprilie 1933 și „Buletinul Asociației corpului didactic“ pe 1933, pp. 12—14.

⁷ Arh. st. București, fondul Președinția Consiliului de Miniștri, dos. 22/1933. f. 81—82.

Problema sindicalizării este reluată la al doilea congres al Asociației generale a profesorilor secundari din 1933, ținut la București în a doua jumătate a lunii noiembrie. În ziua a doua a congresului s-a pus în discuție punctul la ordinea de zi care privea sindicalizarea. Sisiepanu, președintele Asociației, expune rezultatul discuțiilor de pînă atunci, fiind de părere că sindicatul ar trebui să cuprindă și pe învățători, deși unii se tem de preponderanța secundarilor; trebuie mai întîi să se formeze sindicate pe județe și apoi să se grupeze toate într-o uniune pe țară — ceea ce exprima o dare înapoi față de hotărîrile mai ferme de la congresul din primăvară de la Chișinău. S-a văzut mai precis această rezervă în atitudinea ostilă exprimată de cîțiva participanți la congres, membri ai partidului liberal îndeosebi, față de cuvîntarea prof. P. Constantinescu-Iași, cînd a propus că adevăratul sindicat trebuie să cuprindă pe toți slujitorii școlii: „trebuie să punem la baza sindicatului principiul solidarității naționale și internaționale; prietenii noștri sînt toți salariații“. Un delegat de la Alba Iulia a declarat că este cu totul împotriva „sindicalizării“ pe plan internațional, iar un alt profesor, preot, a cerut ca sindicatul să se intituleze național și creștin.

Totuși ideea sindicalizării nu părea părăsită. În cuvîntarea sa, prof. univ. Gr. Popa de la Iași a susținut, cu aceeași căldură ca la Chișinău, ideea sindicalizării imediate pentru întreg corpul didactic, ceea ce nu convenea guvernanților și reacționarilor, care duc campanie împotriva acestor acțiuni, cu învinuirea că se urmăresc scopuri politice subversive. De la Iași a mai vorbit prof. Diamandi, care a declarat că „drepturile se cuceresc prin luptă îndîrjită împotriva exploatareilor, drepturile nu se cer, ele se cuceresc“. Pentru sindicalizare s-a declarat și reprezentantul secției Constanța; reprezentantul secției Chișinău este de aceeași părere, așa cum s-au mai exprimat și alți delegați. N. Crețu, secretarul general al Asociației, susține oportunitatea ideii sindicalizării „ca formație de luptă împotriva politicii care dărimă școala“⁸.

În același timp, pentru întărirea curentului de sindicalizare, crește influența membrilor organizației I.T.E. (Internaționalei muncitorilor din învățămînt) printre dascălii din România, oștigați mulți și pentru alte acțiuni democratice din anii 1934—1935, împotriva fascismului, pentru pace.

În zilele de 1—2 august 1934 s-a ținut la Paris ședința Comitetului mondial de unitate a corpului didactic împotriva reducerilor impuse învățămîntului, împotriva războiului și fascismului, cu participarea a 28 delegați reprezentînd 15 țări. Au fost prezentate un raport general cu titlul „Școala în suferință“, ținut în numele Comitetului Executiv de delegatul României, în calitate de membru al Executivei I.T.E. — și cîteva rapoarte pe țări. S-a constatat în general o criză puternică a școlii, care primește din ce în ce mai puțin din bugetele statelor; în unele state, ca Germania hitleristă, si-

⁸ „Dimineța“ și „Universul“ din 22 noiembrie 1933.

tuția școlii este și mai dezastruoasă, introducându-se și spionajul în sînul corpului didactic. Cu privire la lupta membrilor corpului didactic s-a arătat că în Franța și Spania s-a realizat un larg front unic între sindicatele reformiste și revoluționare ale învățătorilor și profesorilor, ce înglobează pînă la 10% din numărul tuturor membrilor corpului didactic. Un raport documentat a fost acel al delegatului bulgar, care arată cum s-a ajuns la 1500 membri din 6000 sindicalizați. Delegatul României a arătat cît de greu pătrunde în sînul corpului didactic român ideea adevăratei căi de luptă pentru revendicările profesionale prin ajutorul sindicatelor, așa cum există în celelalte state⁹. În ziua de 3 august are loc ședința Executivei I.T.E., la care participă și delegatul României¹⁰.

Ziarele antifasciste și democratice ne pun la dispoziție paginile lor pentru a susține problema sindicalizării. Astfel într-un articol „Politica universitară” — publicat de „Clopotul” de la 7 octombrie 1934, pe marginea unui interviu acordat ziarului „Dimineața” de către rectorul Universității din București, în care se plîngea de scăderea salariilor profesorilor universitari, arătam că, nu prin taxe asupra studenților, destul de împovărați, se pot complini aceste lipsuri „bugetare” ale veniturilor membrilor corpului profesoral universitar. „Soluția este alta: organizarea acestora după interesele specifice (prin sindicate) și alăturarea de celelalte categorii exploatate, pentru împlinirea revendicărilor economice și culturale, prin luptă contra statului...”.

În revista „Cuvîntul Școlii”, organul Asociației secundarilor de la Craiova, apar mai multe articole despre sindicalizare — cum am mai arătat. În „Studentul român”, organul Frontului studentesc democratic, se atacă problema grea a absolvenților facultăților de litere și științe, în mare parte șomeri, pentru că nu existau posturi suficiente. Aceștia se organizează și se agită — deși mentalitatea majorității nu se deosebea de cea a majorității profesorilor în funcție.

Congresul licențiaților în litere și filozofie, ținut la București în octombrie 1935, cu toate tendințele șoviniste și fasciste chiar ale unor cuvîntători, a scos la iveală adevărata situație a acestor „flămînzii” intelectuali și prin unele cuvîntări, s-au propus soluții juste. Astfel a fost ținuta delegaților secției de la Iași: Agavriloaei și G. Ivașcu, ca și a celor de la Cluj: Camil Suciu, Mircea Biji și Tudor Bugnariu. Propunerile lui Ivașcu și Bugnariu se pot rezuma în: crearea de noi posturi, lărgirea dreptului de-a studia, ajutorarea de către stat a celor fără posturi, organizarea temeinică în sindicate și lupta alături de studenți și toți intelectualii prin orientarea licențiaților spre marile idei generoase ce stau la baza culturii și a civilizației umane, lupta împotriva tuturor diversivunilor.

Delegații de la Iași și Cluj au rămas în minoritate, fiindcă pătrunseseră elemente politicizante străine de adevăratele interese ale acestei

⁹ „Clopotul” din 10 august 1934.

¹⁰ „Universul” din 30 iunie 1935.

mase de profesori „in spe“, care i-au îndepărtat de adevărata soluție, lupta organizată alături de toți ceilalți muncitori intelectuali sau manuali. Și de data aceasta ideea sindicalizării a căzut.

În luna septembrie 1935 are loc la Timișoara congresul Asociației învățătorilor, când s-a prezentat și un raport, susținut de C. Dimitriu din București, referitor la educația națională în școala primară. După lungi dezbateri congresul și-a însușit o serie de deziderate, între care și acel al dezvoltării prin școală a unui naționalism luminat, nu șovin, ca să se poată ajunge, prin opere temeinice, „prin naționalism către umanitate“. Probabil — susțineam într-un articol din „Cuvîntul liber“ (14 septembrie 1935) — că congresul s-a inspirat în aceste rezoluții „de largă înțelegere a spiritului de azi, frământat tocmai de internaționalismul solidarist și susținător al păcii“, din cele două saluturi internaționale — singurele de altfel trimise de „Federația internațională a asociațiilor de învățători“ și de „Congresul pentru pace de la Oxford“. În explicațiile date prin articolul amintit arătam că prima organizație cuprindea asociațiile sindicale de învățători, care în fiecare țară sînt afiliate Confederației generale a muncii din țara respectivă. Cei doi semnatari ai salutului, Georges Lapiere și Louis Dumas, făceau parte din Uniunea sindicală franceză ce cuprinde 80 000 membri; ei mai fac parte din Asociația franceză care tratează fuziunea cu secția franceză a lui I.T.E., cu început de formare și în țara noastră pe atunci — cum am arătat. „Asociația învățătorilor“ din România mai avea unele legături internaționale cu asociații bazate pe principiile sindicaliste. Astfel „Sindicatul național al învățătorilor“ din Franța, afiliat Confederației generale a muncii, așa că ideea și foloasele sindicalizării erau bine cunoscute, cel puțin conducerii Asociației românești.

*

Oricît de slabe erau acțiunile acelor membri ai corpului didactic din țara noastră pentru a împinge la sindicalizare pe calea organizării, ele nu conveneau autorităților de resort și nici guvernelor, cu atît mai mult cu cît cei mai consecvenți luptători erau în același timp și activiști de frunte ai altor organizații democratice și antifasciste, conduse de partidul comunist. S-a trecut atunci, în perioada de fascizare care ducea la introducerea regimului de dictatură, la măsuri represive împotriva acestora.

În luna noiembrie 1934 sînt arestat de către parchetul consiliului de război din Chișinău și — deși eliberat provizoriu în urma protestelor din țară și din străinătate — mi se înscenează un proces, care s-a amînat de cîteva ori în decurs de aproape un an și jumătate, pînă cînd, judecîndu-se în martie 1936, am fost condamnat la doi ani și jumătate închisoare, pe care i-am făcut efectiv la Doftana — în afara celor 6 luni închisoare preventivă. În ordonanța de dare în judecată se imputa între principalele capete de acuzare și activitatea la I.T.E., care a făcut mereu subiectul

interogărilor martorilor din partea președintelui consiliului de război. În august 1935 este arestat profesorul T. Bugnariu de la Cluj și judecat de consiliul de război local, fiind condamnat în noiembrie 1935 la zece luni închisoare. Profesorul Ilie Cristea de la Brașov este pedepsit de consiliul de disciplină al ministerului învățămîntului cu transferarea la Aiud. Profesorul V. Cheresteșiu de la Cluj este destituit din postul ce-l ocupa la biblioteca Universității din Cluj, în aceeași vreme.

O campanie puternică de solidarizare cu aceste victime ale regimului reacționar se pornește, în țară și în străinătate, în care profesorii au stat la loc de frunte.

Din primul moment al arestării o telegramă este adresată direct, din partea Executiviei I.T.E., semnată de prof. Wallon, președintele, și Georges Cogniot, secretarul general al I.T.E.

Proteste similare au trimis și alți membri ai I.T.E.-ului: un grup de sorbonieni în frunte cu Joliot Curie, P. Langevin, M. Prenant, I. Martihiev, A. Langevin, Marcel Cohen, Jacques Chapelon și alții¹¹. La congresul mondial al studenților ținut la Paris la finele lui decembrie 1934, printre membrii prezidiului de onoare a fost ales și prof. P. Constantinescu-Iași, iar un delegat al Executiviei I.T.E., în cuvîntarea sa a cerut să se trimită protestul congresului împotriva colegului lor arestat samavolnic. Din delegația trimisă de Comitetul mondial antifascist de la Paris în România făcea parte și H. Mineur, profesor universitar la Observatoire, membru în Consiliul superior al Ministerului învățămîntului, în numele I.T.E.¹².

Revista „L'Internationale de l'Enseignement” închină o largă expunere, relatînd despre ancheta comisiei internaționale de sub președinția lui François Jourdain și acționarea imediată a I.T.E., participantă la delegația venită în țară; despre prezentarea a două delegații de profesori englezi la ambasada română de la Londra; intervenția lui Giles, membru în Executivă I.T.E. la congresul studenților de la Bruxelles — intervenția lui Henri Barbusse la Titulescu, ministrul de externe¹³. Profesorul Henri Mineur, director la Observatoire, la întoarcerea din delegație, scrie două articole despre situația din România, în revistele franceze „Vigilance” și „Les femmes dans l'action mondiale” pe februarie 1935. Un comitet se formează la Paris pentru apărarea profesorilor români închiși.

Sub titlul „Solidaritatea internațională. Marile procese antifasciste”, Gabriel Péri publică un articol „Pentru Thälman, Turon, Rakosi, Constantinesco...” în „l'Humanité” de la 25 iunie 1935, subliniind datoria unor oameni politici din țările cărora aparțin acuzații — ca Titulescu pentru România — de-a nu da satisfacție fasciștilor din țările respective. La începutul lui iulie 1935 are loc la Paris congresul mondial al scriitorilor democrați și antifasciști — André Gide, Thomas și Heinrich Mann, H. Barbusse, Ilja

¹¹ Apărute în ziarole „Monde”, „Populaire”, „l'Humanité” din decembrie 1934.

¹² „Tempo” din 13 ianuarie 1935.

¹³ „L'Internationale de l'enseignement”, ianuarie 1935, p. 10—18.

Ehremburg, Aldous Huxley, Malraux — printre alții — care discută și cazul Constantinescu-Iași, votînd o moțiune pentru stingerea procesului. La 23 iunie are loc la Montreuil o mare adunare, în prezidiul de onoare fiind aleși profesorii Wallon și P. Constantinescu-Iași, din Executiva I.T.E.¹⁴; la 26 iulie o mare întrunire în sala Mutualité din Paris, care votează o moțiune cerînd stingerea proceselor înscenate profesorilor P. Constantinescu-Iași și T. Bugnariu. Un articol amplu despre același caz publică revista „l'Université syndicaliste” din Paris în numărul pe iulie 1935. O scrisoare impresionantă trimite H. Wallon, președintele I.T.E. Consiliului de război din Chișinău¹⁵.

În Cehoslovacia, unde exista de mult o secție puternică a I.T.E., circulă liste de adeziuni semnate de profesori universitari, Z. Nejedlí, K. I. Beneš, I. Mukadrovski, I. Fischer, E. Svoboda, I. Kozak, F. Solda, M. Brod din Praga¹⁶.

O altă listă cu protestatari cuprinde numele lui Dobrosław Krijici, rectorul universității „Massaryk” din Praga, și al altor profesori la aceeași universitate¹⁷ (august 1935). Prof. ing. Jiri Kroha de la Politehnica din Brno trimite o scrisoare Comitetului român pentru apărare, publicată de mai multe cotidiane românești¹⁸.

La începutul lunii august 1935 are loc la Paris cel de-al VIII-lea congres al I.T.E., cu participarea delegaților din numeroase țări. În legătură cu acțiunea de solidaritate cu profesorii din România, urmăriți pentru acțiunea lor antifascistă și sindicalistă, Georges Cogniot scrie: „Ședințele s-au ținut sub portretul imens al lui P. Constantinescu-Iași, devenit simbolul luptei internaționale a corpului didactic pentru interesele sale vitale, pentru libertate și pace. Congresul a aplaudat cu emoție mesajul în care amicul nostru scria: „Din depărtare sînt mereu cu voi și tot ce-am îndurat n-a reușit decît să întărească în mine încrederea în idealul nostru și voința de luptă în contra fascismului...”¹⁹.

În luna august 1935 are loc la Oxford o conferință internațională pentru apărarea libertăților universitare, la care participă o delegație de 16 membri aleși la congresul al VIII-lea al I.T.E., pentru a expune punctul de vedere al acestei mari organizații sindicale. În cuvîntarea sa Georges Cogniot, secretarul general al I.T.E., vorbește și despre situația din România și cazul „prietenului nostru, profesorul Constantinescu-Iași, membru al Comitetului executiv al Internaționalei noastre...”²⁰.

În primăvara lui 1936, prof. univ. H. Mineur publică la Paris o broșură (40 pagini) „Les héros de la Roumanie antifasciste”, care se ocupă îndeosebi de cazurile prof. P. Constantinescu-Iași și T. Bugnariu.

¹⁴ „Dimineața” din 13 iulie 1935.

¹⁵ „Facla” din 28 iulie 1935 și „Dimineața” din 1 august 1935.

¹⁶ „Holo Noviny” — Praga din 18 iunie 1935 și „Rudo Pravo” din 22 iunie 1935.

¹⁷ „Dimineața” din 14 august 1935.

¹⁸ „Zorile” din 17 august 1935.

¹⁹ Georges Cogniot, *op. cit.*, p. 4.

²⁰ „L'université syndicaliste”, Paris, octombrie 1935.

Comitetul de apărare a antifasciștilor români, care funcționează la Paris, editează o carte poștală ilustrată și cu un text adecvat, care se trimite de numeroase organizații și personalități din străinătate consiliului de război din Chișinău. Prin îngrijirea acestui comitet s-a format o secție la Bruxelles ²¹.

Un articol cuprinzător sub titlu „L'affaire Constantinesco-Iassy et le mouvement antifasciste” publică ziarul din Bruxelles „Action socialiste” din 23 noiembrie 1935.

La începutul lui noiembrie 1935, are loc adunarea sindicatelor de învățământ din regiunea Sena pentru unificarea într-o singură organizație, fiind reprezentată și conducerea I.T.E. ; adunarea votează o moțiune pentru apărarea profesorilor urmăriți în România ²².

Un comitet de apărare s-a format și în Anglia. Ziarele „Morning Post” și „Manchester Guardian”, în numerele de la 16 noiembrie 1935, publică o scrisoare a lui Larcelles Abercrombie, profesor la Universitatea din Londra, iscălită și de alți profesori de la Oxford, Cambridge, Manchester, Durham, Edinburg, Glasgow. „Manchester Guardian” publică și un articol de fond, în care spune că „acuzarea adusă profesorului Constantinescu-Iași de complot împotriva siguranței statului este de obicei întrebuințată de regimurile dictatoriale și acoperă o mulțime de delictе inexistente” ²³.

În timpul procesului Comitetul cehoslovac pentru apărarea antifasciștilor din România a trimis o telegramă consiliului de război din Chișinău, în care se spune : „În numele a peste 60 de intelectuali din Brno (între care se găsesc și 41 de universitari, care au semnat mai de mult un manifest în favoarea prof. Constantinescu-Iași) oit și în numele intelectualității cehoslovace, vă rugăm să luați în considerație că libertatea gândirii și a convingerilor constituie cele mai bune bunuri ale unui popor și ale omenirii. Dați sentința în sensul acestor tradiții frumoase...” ²⁴. Tot din Cehoslovacia s-a primit la Consiliul de război un protest din partea a 400 de reprezentanți ai sindicatelor muncitorești cehoslovace, printre care și syndicatele compului didactic ²⁵. De asemeni, se primește o telegramă semnată de soții Joliot-Curie, profesori la facultatea de științe — Sorbona. Paris ²⁶.

Și după condamnare sosesc proteste din străinătate, cerându-se eliberarea profesorilor închiși. Printre numeroase personalități de seamă din Franța, Anglia, Spania, Belgia, Suedia sînt și cîțiva profesori universitari ca Victor Basch, Jean Prudonnoeux, A. Herold din Franța sau Fernando de Los Rios de la Madrid ²⁷.

²¹ „Facla” din 4 noiembrie 1935.

²² „Le Populaire” Paris, 8 noiembrie 1935.

²³ „Dimineața” din 27 noiembrie 1935.

²⁴ „Cuvîntul liber” din 14 martie 1936.

²⁵ „Dimineața” din 14 martie 1936.

²⁶ „Dimineața” din 29 martie 1936.

²⁷ „Facla” din 15 iunie 1936.

Pentru apărarea antifasciștilor închiși s-a format și în țară un comitet avînd ca președinte pe Dem. Dobrescu, fost primar general al Capitalei și ca vicepreședinți pe profesorii universitari Mihail Ralea și I. Hudiță. Aproape un an și jumătate numeroase au fost protestele din partea cetățenilor de toate categoriile sociale și îndeosebi intelectuali, care se trimiteau autorităților răspunzătoare și se publicau în marile cotidene democrat burgheze. Printre semnatori sînt numeroși membri ai corpului didactic, aderenți ai I.T.E. sau ai sindicalizării, precum și democrați, unii din ei participînd și la procesul de la Chișinău ca martori ai apărării. Cel mai numeros grup de protestatori sînt cei de la Iași: 12 profesori, 10 asistenți și peste 40 licențiați și studenți de la Litere; 2 profesori universitari și 6 asistenți de la Cluj; apoi numeroși profesori de liceu și învățători din București, Pitești, Tîrgoviște, Cîmpulung-Muscel, Turnu Măgurele, Buzău, Craiova, Turnu Severin, Galați, Piatra Neamț, Botoșani, Roman, Chișinău, Soroca, Tighina, Bălți, Hotin, Ismail, Brașov, Sighet, Timișoara, Sibiu, Satu Mare și alte localități.

Mișcarea de trezire a unei noi conștiințe printre membrii corpului didactic — printre altele și prin tendințe de sindicalizare — a speriat reacțiunea și pe guvernanți, care urmăresc prin toate mijloacele pe cei mai activi dintre dascălii democrați.

În ședința de la 24 februarie 1937 deputatul Gh. Cuza de la gogucuziști interpelează Ministerul învățămîntului cerînd să ia măsuri împotriva a numeroși membri ai corpului didactic din țară, care s-au dovedit „primejdioși” ordinii publice și școlii. Este un grup de vreo 70 profesori de toate gradele de învățămînt, a căror listă a fost publicată și în ziarele „Țara noastră” de la 25 februarie, care reproduce în extenso interpelarea și în „Universul” de la 28 februarie. Ministerul a luat măsuri mai tîrziu, cînd s-a început acțiunea de represiune prin internarea de către guvernele dictatoriale în lagărele de la Mercurea Ciucului, Caracal și Tîrgu Jiu.

Cu toată nereușita organizării de sindicate, după exemplul sindicatelor muncitorești din țară sau al sindicatelor corpului didactic din numeroase țări, ideea de sindicat n-a fost părăsită; ea pătrunsesse în conștiința multor membri ai corpului didactic. După anii grei ai perioadei dictatoriale din istoria contemporană a României, atunci cînd s-au ivit împrejurările favorabile politice după izbînda de la 23 August 1944, această idee s-a transformat în fapte.

O dată cu apariția primelor formațiuni sindicale — la începutul lui septembrie 1944 — și apoi a organizării Confederației generale a muncii la începutul lui 1945, mișcarea năvalnică de sindicalizare a cuprins și pe toți slujitorii școlii.

Imediat după 23 August, în primele zile ale lunii septembrie 1944 s-a format un comitet unic, din reprezentanți ai tuturor gradelor și categoriilor de oameni ai școlii format din: Dr. C. I. Parhon, Dr. D. Bagdasar și P. Constantinescu-Iași din partea universitarilor, Tiberiu Ionescu, M. Cruceanu și Iorgu Stoian de la profesorii secundari, Gh. Simion, D. Focșă-

neanu, Gr. Angelescu, Elena Livezeanu de la învățători, M. Dragomirescu din partea corpului didactic muncitoresc, care a activat chiar după formarea sindicatelor pe grade de învățământ („Timpul“ 30 septembrie 1944, „Jurnalul“ 20 ianuarie 1945). Mase întregi de profesori de toate categoriile au organizat sindicate în întreaga țară, păstrând multă vreme un comitet comun de acțiune pentru problemele școlii, sindicate afiliate la Confederația generală a muncii, imediat după reorganizarea ei.

În același timp s-a luat contactul și cu organizațiile mondiale ale sindicatelor din învățământ. La începutul lui iulie 1946 pleacă la Paris o delegație formată din prof. univ. Dinulescu și conferențiar univ. Halunga, profesorii secundari Teodosia Graur și I. Agopian, învățătorii C. Cazan și I. Berca, condusă de P. Constantinescu-Iași pentru a participa la lucrările Federației sindicale mondiale în vederea formării unei secții a învățământului²⁸.

Problema unității tuturor organizațiilor sindicale naționale și internaționale n-a putut fi realizată atunci, discuțiile între sindicatele reformiste și revoluționare au continuat și abia în anul următor, la congresul ținut în august 1947, la Bruxelles, la care am participat ca delegat al Comitetului Executiv al I.T.E., s-a ajuns la formarea departamentului de învățământ al Federației sindicale mondiale, primul departament creat, cum era atunci organizată Federația sindicală mondială.

Astfel, o dată cu eliberarea țării noastre de sub orice jug s-au eliberat și slujitorii școlii de vechile prejudecăți, luând calea justă a apărării intereselor școlii și ale lor, prin organizarea sindicatelor, pentru care s-au dus puternice acțiuni în anii grei ai vechiului regim.

²⁸ „Națiunea“ din 5 iulie 1946 și „Drapelul“ din 6 iulie 1946.

CONTRIBUȚII LA STUDIUL DEZVOLTĂRII FEUDALISMULUI ÎN MARAMUREȘ ȘI ÎN NORDUL TRANSILVANIEI

PAVEL BINDER

Studiul formațiunilor sociale în orînduirile anterioare feudalismului constituie o problemă deosebit de importantă pentru a înțelege formarea poporului român și dezvoltarea feudalismului autohton. În istoriografia română modernă se pune un accent deosebit pe legătura dintre obștile țărănești și apariția formațiunilor sociale prestatale¹.

În cele ce urmează vom încerca să elucidăm unele aspecte pe care le ridică existența și dezvoltarea formațiunilor sociale prestatale ale populației băștinașe din Maramureș și din nordul Transilvaniei.

Este un fapt social și istoric general recunoscut că obștile teritoriale la români au supraviețuit orînduirii feudale mai ales în regiunile carpatice și subcarpatice, zone geografice împădurite. În Moldova, Dimitrie Cantemir, în *Descrierea Moldovei*, amintește de trei „republici” țărănești, adică organizații ale obștilor de ocol din Vrancea, Cîmpulung și Tigheciul², numit și Codrii Chigheciului³. Satele răzășești în Moldova și cele moșnenești din Țara Românească au avut cea mai mare densitate în regiunile împădurite⁴.

În Maramureș și în nordul Transilvaniei, pentru continuitatea populației autohtone întinsele păduri din aceste regiuni au avut o importanță deosebită. Documentele din anul 1199⁵ și 1271 amintesc pădurea Mara-

¹ Henri H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, vol. I, București, Edit. Academiei, 1958, p. 170—188; P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova. Orînduirea feudală*, București, Edit. Academiei, 1964, p. 27—32 și p. 64—65.

² Henri H. Stahl, *op. cit.*, p. 178—184.

³ P. P. Panaitescu, *Obștea...*, p. 31.

⁴ Vezi harta despre proporția deținută de populația răzășească în plăși în 1912, alcătuită după datele lui Petru Poni, fig. 5, în lucrarea citată a lui Henri H. Stahl, vol. I.

⁵ *Documente privind istoria României. C. Transilvania*, veacul XI, XII și XIII, vol. I, București, Edit. Academiei, 1951, p. 16 (mai jos DIR, C).

mureşului (*silva Maramaros*)⁶, iar în 1231 ni se relatează despre pădurea Chechiş (*silva Keykus*), Finteuş (*silva Fenteus*), Sălaj (*silva Zylag*) şi Arded (*silva Erdeud*)⁷. Folosindu-ne de analogia altor exemple ale obştilor deocol, putem presupune că sub denumirea acestor codri⁸ se înţeleg organizaţii obşteşti, prestatale, ale populaţiei autohtone.

*

În istoria României, obştea constituie veriga de legătură între feudalism şi orînduirile anterioare, fie că este vorba de cea sclavagistă din provincia romană, fie de cea gentilică, în destrămare, pe teritoriile în care locuiau triburile dacilor liberi⁹. Maramureşul şi nordul Transilvaniei fiind în afara stăpînirii romane, aici în mod logic s-au conservat mai multe urme ale organizaţiei gentilice-tribale. Ultimele cercetări au dovedit cu noi argumente convingătoare, că cele mai vechi texte româneşti scrise în dialect rotacizant datează de la sfîrşitul secolului al XV-lea şi se pot localiza în Maramureş¹⁰. Din epoca străveche a societăţii româneşti din Maramureş provin termenii de *gint* (pl. *ginture*) în sensul de generaţie, comunitate gentilică, *seminţie*, cu înţelesul arhaic de descendenţă comună, şi *moş*, de origine autohtonă¹¹.

Pătura nobiliară din Maramureş, chiar şi în secolele târzii, a păstrat tradiţia menţionării descendenţei din care provin unele familii cneziale¹².

Obştile populaţiei autohtone în epoca migraţiunii popoarelor, pentru apărarea lor, formează asociaţii militare. „Uniunea triburilor înrudite — scrie F. Engels — devine pretutindeni o necesitate; curînd devine necesară şi contopirea lor, şi, o dată cu aceasta, contopirea teritoriilor separate ale diferitelor triburi într-un teritoriu comun al întregului popor. Şeful militar al poporului — rex, basileus, thiudans — devine un funcţionar indispensabil şi permanent. Apare adunarea poporului acolo unde nu

⁶ *DIR, C*, veacul XIII, vol. II, doc. nr. 145, p. 145.

⁷ *Ibidem*, veacul XI, XII, şi XIII, vol. I, p. 251—253 şi 391—394.

⁸ Bogdan Petriceicu Hasdeu lămureşte expresiile juridice „codru” = teritoriu delimitat şi „a codri” = a hotărnicii, printr-o analogie cu cuvîntul german *Mark* „teritoriu delimitat”, care derivă din *Mark* „pădure”. Hasdeu arată că la români termenul juridic „codru” cu sensul de bucată delimitată vine de la pădure, care reprezenta cel mai vechi hotar (cf. P. Strihan, *Juristul Bogdan Petriceicu Hasdeu şi contribuţia lui la istoria dreptului*, în „Studii”, an. 19 (1966), nr. 4, p. 728.

⁹ P. P. Panaitescu, *Obştea...*, p. 19.

¹⁰ *Idem*, *Începuturile şi biruinţa scrisului în limba română*, Bucureşti, Edit. Academiei, 1965, p. 70—74.

¹¹ P. P. Panaitescu, *Obştea...*, p. 20.

¹² De ex. „Popa Ionaş parohuşul satului Bîrsanii din neamul Bîrsănescu” (cf. Ioan Bîrlea, *Insemnări din bisericile Maramureşului*, în Nicolae Iorga, *Studii şi documente*, vol. XVII, Bucureşti, 1909, p. 25).

exista încă. Șeful militar, sfatul, adunarea poporului alcătuiesc organele democrației militare, dezvoltate din orînduirea gentilică¹³.

Adunarea poporului în Maramureș s-a numit cu termenul de sobor (săbor, zbor). În adunările acestea vor fi dezbătute probleme de autoapărare, administrarea și folosirea teritoriului obștesc¹⁴. O principală sarcină a adunării era cea judiciară, pentru care soborul mai târziu va fi numit „sobor de judecată”¹⁵. Termenii arhaici maramureșeni pentru viața militară, ca glotire („armată”), a gloti („a aduna oaste”) ¹⁶, sînt caracteristici democrației militare, cînd însuși poporul („gloata”) se înarma. Fruntașul obștii era organ judiciar, pentru care primește numele de jude (județ, giudeț)¹⁷. În secolele XIV—XV juzii țineau scaunul de judecată (numite *sedes Valachicales*), după dreptul străvechi românesc (*jus Valachicum*)¹⁸, prin care trebuie să înțelegem un sistem judiciar moștenit încă din faza democrației militare.

Pe teritoriul Daciei, așezarea slavilor a avut ca rezultat trecerea lor la forma obștei teritoriale, întărind vechile obști dacoromane libere de pe acest teritoriu¹⁹. Apariția proprietății private duce la destrămarea legăturilor de rudenie, care cu timpul sînt înlocuite cu principiul vecinătății și al teritoriului comun. Societatea se compune din familii, care pot avea legături de rudenie, formînd unități economice, unite prin interese comune și de autoapărare și care se vor numi obști agrare sau comunități vicinale²⁰.

Satul devălmaș arhaic era și în nordul Transilvaniei o obște democratică egalitară, cu o populație omogenă formată din băștinași, alcătuiind o singură ceată, închisă nebaştinașilor, care folosea trupul de moșie în devălmașie absolută. Conducătorul obștii sătești era reprezentantul întregului sat²¹. În acest sens cităm exemplul caracteristic din Suciul de Sus (Țara Lăpușului), în care obștea sătească adresează o scrisoare judeului din Bistrița cu următoarea formulă: „Eu Potlogar Toader (giudețul) și cu eu Burzeu, cu popa și tot satul cu tare și nătare cu mic cu mare...”²². Prin

¹³ F. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, ed. 5, București, Edit. politică, 1961, p. 165.

¹⁴ În Vrancea, forul autoadministrativ superior s-a numit „Sfatul cel mare al Vrancei” (cf. Henri H. Stahl, *op. cit.*, p. 170—174).

¹⁵ „Minden szobor törvényekben” (cf. Alexandru Czipile, *Documente privitoare la episcopia din Maramureș*, în „Analele Academiei Române”, seria II, tom. 38, Memoriile Secției Istorice, București, 1916, p. 42).

¹⁶ P. P. Panaitescu, *Inceputurile și biruința scrisului...* p. 73.

¹⁷ „Giudeți”, inscripție în biserica din Cuhea (cf. Victor Brătulescu, *Biserici din Maramureș*, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, vol. XXXIV (1941), fasc. 107—110, p. 176).

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ P. P. Panaitescu, *Obștea...*, p. 23—24.

²⁰ Valeria Costăchel, *Despre problema obștiilor agrare în Țara Românească și Moldova în secolele XIU—XU*, în „Studii și cercetări de istorie medie, II (1951), nr. 1, (ian.-iun.), p. 92.

²¹ Henri H. Stahl, *op. cit.*, vol. II, p. 9.

²² Alexandru Rosetti, *Lettres roumaines de la fin du XVIe et du début du XVIIe siècle tirées des Archives de Bistrița*, în „Grai și suflet”, II (1925—1926) și vol. III (1927—1928), p. 21.

urmare, judele și popa sînt reprezentanții unei obști sătești cu drepturi egale, întrucît ei vorbesc atît în numele celor înstăriți („tare“), cît și al celor nevoiași („nătare“).

Cu timpul se sparge omogenitatea obștii, apar acaparatori locali. Reprezentanții obștilor, juzii, colaborează tot mai mult cu popoarele migratoare, devin stringători de biruri și obțin diferite funcții cu ocazia războaielor. Sub influența slavilor, juzii se numesc cneji, iar în uzanța limbii slavone se intitulează jupîni²³. Reprezentanții obștilor sătești devin cneji, acaparează drepturi politice și constituie o aristocrație militară locală²⁴. Formarea „clasei“ cnejilor, pătura feudală timpurie, general-românească, datează cel mai tîrziu din secolul al X-lea, deci este anterioară cuceririi Transilvaniei de către feudații maghiari²⁵.

Prin unirea unor obști sătești agricole și pastorale din depresiunile și din văile Transilvaniei de nord, au luat ființă confederații, uniuni de obști. Aceste din urmă, purtînd diferite denumiri românești (cîmp, cîmpulung, județ, ocol, codru etc.)²⁶, nu derivă din organizația statală feudală, ci sînt creații mai vechi, prestatale²⁷. Ca și în alte ținuturi românești²⁸, peste asociațiile de obști ale băștinașilor din nordul Transilvaniei s-au suprapus organizațiile teritoriale ale statului feudal. Obștile teritoriale desemnate în Moldova cu termenul de ocol²⁹ în Transilvania sînt desemnate cu termenul „ieraș“ (magh. *járás* „ocol“) sau „vidic“ (magh. *vidék* „ținut“). Unele date indică faptul că sinonimele termenului slav de *opole* „asociații de obști libere“³⁰ existau și în Maramureș. Astfel putem menționa Cîmpulung (Dolha) din Valea Bîrjaba și Cîmpulungul pe Tisa.

Subunitățile ocoalelor în unele cazuri formau așa-numitele „hotare tradiționale“, teritorii folosite în devălmășie de mai multe sate. Satele Văncești, Nănești și Valea Porcului din Maramureș aveau pînă în secolul al XIX-lea hotar comun. În 1360 acest „hotar tradițional“, în partea răsăriteană a ocolului din Săpînța, se numea posesiunea Subcetate (*possessio... Otacalis Waralia*)³¹.

O problemă importantă, însă dificilă, este stabilirea în cîte hotare sătești se împărțea un ocol, mai precis cîte obști sătești alcătuiau o confe-

²³ Jupîn jura dinu Cobila (=Coblea,“ (cf. Nicolae Iorga, *Scrisori și înscrisuri ardelene și maramureșene în studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. XII, București, Siret, 1906, p. 227).

²⁴ *Ispravă Rumâna*, București, Edit. Academiei, Iași, vol. I, p. 805—806.

²⁵ P. P. Parajulescu, *Obște*, p. 15.

²⁶ *Ter. capitului „Numele obștilor“* (cf. P. P. Parajulescu, *Obște*, p. 27—28).

²⁷ *Ispravă Rumâna*, vol. I, p. 805.

²⁸ *Ispravă Rumâna*, vol. I, p. 805.

²⁹ *Ispravă Rumâna*, vol. I, p. 805.

³⁰ *Ispravă Rumâna*, vol. I, p. 805.

³¹ *Ispravă Rumâna*, vol. I, p. 805.

³² *Ispravă Rumâna*, vol. I, p. 805.

³³ *Ispravă Rumâna*, vol. I, p. 805.

³⁴ *Ispravă Rumâna*, vol. I, p. 805.

³⁵ *Ispravă Rumâna*, vol. I, p. 805.

derajație de ocol. Din descrierile unor confederații de obști din Moldova și din Țara Românească reiese că ele se compuneau aproximativ din 10 (5—15) hotare sătești³². Această întindere relativă o aveau și obștile de ocol din Maramureș și din nordul Transilvaniei. Într-o scrisoare redactată în Săliște din ocolul Izei, numit cu un alt termen Ierașul de Sus, acest ocol este denumit „tiz“ (zece)³³. Deși acest caz izolat nu constituie o dovadă suficientă, prezența în Maramureș a unor unități social-teritoriale derivate din împărțirea zecimală³⁴ ne sugerează ideea existenței unor obști teritoriale compuse din aproximativ 10 sate³⁵.

De menționat că organizarea pe baza sistemului decimal se întâlnește în istoria îndepărtată a numeroaselor populații, de exemplu la grecii antici, la romanii din epoca așa-zisilor regi, la vechii germani³⁶. În ce privește organizația prestatală la români, prezența eventuală a împărțirii pe această bază merită să fie cercetată cu atât mai mult, cu cât existența organizației decimale în Transilvania epocii de trecere la feudalism a fost sesizată nu de mult, pe baza analizei planului arheologic al cimitirelor de la Sîntana de Mureș și Bandu de Cîmpie³⁷.

Studiind geografia istorică din epoca feudală a Maramureșului și din Transilvania de nord și ținând cont de evoluția ulterioară a acestor teritorii, asupra cărora vom reveni mai jos, în aceste regiuni putem constata existența

³² „Din vechimi au fost numai 14 sate în Vrancea și munți 14. Dar acum (=1818. — P.B.) s-au înmulțit 24 de sate“ (cf. H. H. Stahl, *op. cit.*, I, p. 156); „Cîmpulungul... cuprinde vreo 15 sate, care toate folosesc cneji și judecători proprii“ (citată din opera lui Dimitrie Cantemir); cf. H. H. Stahl, *op. cit.*, I, p. 178); o organizație de ocol compus din 10 sate din valea Răutului (cf. H. H. Stahl, *op. cit.*, p. 185—186); un grup de 11 sate libere în Gorj și 13 în județul Vâlcea, amintite în 1587 (cf. H. H. Stahl, *op. cit.*, p. 187); nu se indică însă câte sate cuprindea obștea din Cîmpul lui Dragoș și Cîmpul Perilor, ambele din Moldova (cf. P. P. Panaitescu, *Obștea...*, p. 31—32).

³³ „Pan Pogan Jurj sau ot Maramores i pan Toma jurat ot tiz“ (cf. A. Rosetti, *op. cit.*, vol. II, p. 231, act din 1593).

³⁴ Petrovay György, *A maramarosi oláhok* (Români din Maramureș), în „Századok“, 1911, p. 612.

³⁵ În acest sens semnalăm existența în documentele ungare a funcției de sutăș (=centurio), numit cu alt termen voievod (cf. Pesty Frigyes, *A magyarországi várispánságok történeté különösen a XIII században* (Istoria comitatelor regale din Ungaria, mai ales în secolul al XIII-lea), Budapesta, Tud. Akadémia, 1882, p. 103—106; S. Columbeanu, O. Veleșcu, *Registrul de la Oradea, un important document transilvănean din secolul al XIII-lea*, în *Studii și articole de istorie*, vol. III, București, 1961, p. 40—41.

³⁶ F. Engels, *op. cit.*, în K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 21, 1965, p. 114—115. La vechii germani, mai multe sate (=zecimi) formau o „sută“, denumite de ei „buntari“. La aceste popoare, conducătorul sutei s-a numit *Hann* (=Hundertmann = centenarius). Protopopiatele catolice, cuprinzând în general zece sate, se numeau *decanat* (=decem zecem) (cf. F. Engels, *Războiul țărănesc german*, Anexa Marca, ed. 3, București, E.S.P.L.P., 1955, p. 138).

³⁷ Géza Bakó, *Date cu privire la structura socială a cămpilor din secolul al III-lea pe baza analizei planului arheologic al cimitirului de la Poiențești*, în SCIV, 17, 1966, I, p. 33—41 și nota 23.

unor serii întregi de obști teritoriale. Astfel, în depresiunea Maramureșului am putut constata existența următoarelor obști de ocol :

- 1) ocolul din Valea Izei și a Vișeuului,
- 2) „ din Valea Cosăului,
- 3) „ din Valea Marei,
- 4) „ din Valea Săpînței și cursul superior al Tisei,
- 5) „ din Valea inferioară a Tisei maramureșene
(între Hust și Teceu).

În nordul Transilvaniei semnalăm existența următoarelor obști teritoriale :

- 1) ocolul din Valea Rodnei (cursul superior al Someșului Mare),
- 2) „ Ciceului,
- 3) „ din Chechiș,
- 4) „ din Finteuș,
- 5) „ din Sălaj (Valea Someșului în zona Ulmeni),
- 6) „ din Arded,
- 7) „ Medieșului,
- 8) „ din Țara Oașului,
- 9) „ Valea Almașului,
- 10) „ din jurul Ungurașului.

Intr-o serie de obști de ocol din nordul comitatului Maramureș (Verhovina) și în alte regiuni ale Ucrainei Subcarpatice (în fostele comitate Ugocea, Bereg și Ung), conviețuia poporul român și cel ucrainean (rutean). Ocoalele înșinate mai jos aveau strînse relații sociale și politice cu formațiunea politică din depresiunea Maramureșului :

- 1) ocolul din Valea Tarașului,
- 2) „ din Valea Bîrjabei (sau a Bîrzavei),
- 3) „ din Ugocea (regiunea Vinogradov),
- 4) „ din Bereg (regiunea Berogovo),
- 5) „ din Ung (regiunea Ujgorod).

Multe dintre ocoalele nord-transilvănene corespundeau unor protopopiate ortodoxe. În documentul din 1391 emis de patriarhul din Constantinopol, următoarele protopopiate ortodoxe au fost subordonate egumenuului mănăstirii Peri din Maramureș³⁸ : 1) Sălaj (Zilagysag), 2) Medieș (Megyesalja), 3) Ciceu (Chicho), 4) Unguraș (Bolvanus), 5) Valea Almașului (Almazigy), 6) Ugocea (Ugotea), 7) Valea Bîrjabei (Berzava)³⁹.

³⁸ Lukinich - Gáldi - Nagy - Makkai, *Documenta Historiam Ualachorum in Hungariam illustrantia usque ad annum 1400 p. Ch.*, Budapesta, 1941, p. 418—420, doc. nr. 371 (mai jos *Doc. Ual.*).

³⁹ După părerea noastră, prin Berzava trebuie să înțelegem Valea Bîrjabei din actuala Ucraină Subcarpatică, și nu Bistrița, cum afirmă P. P. Panaitescu, *Incepăturile...*, p. 85.

Precum am afirmat mai sus, obștile teritoriale și în cazul Transilvaniei de nord, înainte de colonizări ale populației catolice și fără a socoti roirile ulterioare, se compuneau în general din zece hotare sătești. În Valea Marei există azi 8 sate, iar Copăcești și Balotești au devenit pustii. În Valea Cosăului erau nouă așezări tradiționale, socotind separat Căienii și Bândrenii, care ulterior s-au contopit în satul Călinești. Zece hotare tradiționale existau și în Valea Rodnei⁴⁰.

O caracteristică a obștilor de ocol a fost posedarea în comun a unor teritorii folosite în devălmășie de toate satele asociate. Satele Săpînța, Iapa și Sărăsau au stăpînit în devălmășie prediul Piatra („Kuhat“), care geografic formează versantul nord-estic din Munții Oașului, posesiune la care ulterior au participat și localitățile coloniștilor catolici din Sighet și Cîmpulung⁴¹. Pădurile composensorale ale acestor sate și orașe pînă în secolul trecut cuprindeau versantul estic al Munților Oaș⁴². Ocolul din Valea Izei și a Vișeuului, transformat mai tîrziu în domeniul Cuhei, stăpînea în devălmășie toți munții și pădurile din jurul acestei regiuni⁴³. Munții situați la nord de Valea Rodnei erau împărțiți *ab antiquo* între satele acestui ocol⁴⁴. Uneori pășunile alpine erau folosite de sătenii din mai multe obști de ocol. Astfel, muntele Gutiiul (*montem excelsum Gutinkw-Gutinkő* — Piatra Gutiiului) era folosit de obștile teritoriale din Valea Marei, Valea Cosăului, cît și de sătenii și coloniști catolici din Chechiș și Finteuș⁴⁵. Nu este, prin urmare, de mirare ca după destrămarea devălmășiei să aibă loc procese îndelungate pentru stăpînirea munților. Între ocolul din Valea Izei și cel din Valea Rodnei s-a purtat un proces secular pentru folosința munților dintre Țibleş și Ineu⁴⁶. Numele satelor maramureșene, așa cum apar ele în documente începînd cu secolul al XIV-lea, poartă în majoritatea cazurilor nume plurale, deci nume de obști, toponimie specific românească⁴⁷. Inițial și în Maramureș satul desemna o comunitate de oameni și nu un termen geografic-toponimic. Comuna Săliște era formată inițial din două așezări, Bileni (Bîlea) și Nistorești (Nistor), comuna Călinești din Căieni (Căian) și Bândreni (Bândrea), iar comuna Budești din Budești și Vînțești (Vințu).

P. P. Panaitescu precizează că „nume ca Petrești, București, Beroioești înseamnă oamenii lui Petre, ai lui Bucur, ai lui Beriove, ceea ce

⁴⁰ Samuil Goldenberg, *Contribuție la istoria Bistriței și a Uăii Rodnei la începutul secolului al XVI-lea*, în „Studia Babeș-Bolyai“, Cluj, series IV, fasc. 1, 1960, p. 64—66.

⁴¹ Ioan Mihályi, *op. cit.*, p. 136—139, doc. nr. 78 din 1406.

⁴² Szilágyi István, *Máramaros vármegye egyetemes leirása* (Descrierea generală a comitatului Maramureș), Budapesta, 1876; vezi harta anexată.

⁴³ *Doc. Val.*, p. 249, doc. nr. 204, din 1373. •

⁴⁴ *Istoricul Districtului Năsăudean*, în „Arhiva Someșană“, II, nr. 9, p. 16.

⁴⁵ La folosirea munților Gutiiul participau și orașenii din Baia Mare, situată în ocolul Chechiș și Cetatea Chioar, urmașul „teritorial“ al Finteușului (cf. *Doc. Val.*, p. 387—389, doc. nr. 351 din 1390).

⁴⁶ *Istoricul Districtului Năsăudean*, p. 14.

⁴⁷ P. P. Panaitescu, *Obște...*, p. 27.

poate avea sensul unei stăpîniri, al unei conduceri și al unei vechi familii în jurul căreia s-au strîns coloniști⁴⁸. Multe nume de familii maramureșene existente pînă în zilele noastre sînt identice cu cele ale „eroilor eponimi“ ai unor sate din această depresiune carpatică. În satul Giulești au trăit în secolul al XVIII-lea familiile Giula, Onciul, Bud, Feir, forma maghiarizată (Fejér)⁴⁹ a lui Albu, identice cu cele ale „eroilor eponimi“ ai satelor Giulești, Oncești, Budești sau Ferești. În satul Budești, în tot cursul epocii feudale, a fost frecvent numele de familie Bud, ca și Vințu în Vințești, Nistor în Nistorești⁵⁰, Bîlea în Bîleni sau Ordina în satul Leordina⁵¹ (etimologic „la Ordina“). Uneori, după ce un neam se înmulțește și se divide, se simte nevoia de a li se da denumiri suplimentare. Astfel, în 1360, o ramură a Stăneștilor se numește Stan Lupu (Farkstan), ai cărui urmași folosesc forma slavă a onomasticului, Belk (recte Volc)⁵². O altă ramură a Stăneștilor se va numi Stan Albul (Stan dictus Fejyr), strămoșul familiei cneziale Alb de Ferești. Tot aici amintim și frecventul onomastic maramureșan de Bîlea (Bălea), care înseamnă alb (*belo* „alb“) ⁵³. Nu este exclus ca expresia „alb“ ⁵⁴ să se refere la o ramură mai distinsă a neamului respectiv, obicei frecvent la unele popoare. După numele cneazului stăpîn sau după satul denumit de un „erou eponim“ s-au numit nu numai sate, dar și munți. Numele vechi al muntelui Țibleş, Muntele Budei (Butunhauasa — Buta havasa)⁵⁵, presupune o eventuală stăpînire obștească a Budeștilor.

După enumerarea acestor date putem aproba afirmațiile lui P. P. Panaitescu că „acest personaj, în numele plural al obștii, nu poate fi o figură fictivă“ ⁵⁶.

Juzii satelor, deveniți cneji încă înainte a pătrunderii feudalismului ungar, încep să stăpînească pămînturi în afara obștii satești, moștenite și, ca atare, numite ulterior cu termenul uric, de origine maghiară (uric = *örök* „moșie ereditară“) ⁵⁷. Avem dovezi și în ceea ce privește existența alodiilor în zona pășunilor alpine ⁵⁸. În secolele care au urmat pătrunderii feudalismului ungar, cnejii, probabil continuînd o tradiție mai veche, for-

⁴⁸ P. P. Panaitescu, *Obștea...* p. 28.

⁴⁹ Nicolae Iorga, *Scrisori și inscripții...*, p. 239.

⁵⁰ Ioan Bîrlea, *op. cit.*, p. 163.

⁵¹ „Urde“, „în sat în Leurdeni“ (cf. Ioan Bîrlea, *op. cit.*, p. 127).

⁵² Strămoșul nobilului Belk din Rew (=Vad) (cf. Ioan Mihályi, *op. cit.*, p. 41—42, doc. 20; *Doc. Ual.*, p. 494, doc. nr. 441 din 1394).

⁵³ Ioan Mihályi, *op. cit.*, p. 50, doc. nr. 24 din 1361.

⁵⁴ În 1390 sînt menționați urmașii cneazului maramureșan Dobrișlău Albul (*filiorum Feyer Dobrișlaw* (cf. Ioan Mihályi, *op. cit.*, p. 107, doc. nr. 61).

⁵⁵ *DIR, C. veacul XI, XII și XIII*, vol. I, p. 251—154 și 391—394, doc. din 1231.

⁵⁶ P. P. Panaitescu, *Obștea...*, p. 28.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 59.

⁵⁸ „Muntele Cnezului“ (Kenezhauasa), amintit în 1373 (cf. *Doc. Ual.*, p. 249, doc. nr. 204).

mau în război unitați de călăreți, iar sătenii de rînd erau pedestri, mai ales sulitași⁵⁹.

După secolul al X-lea, vechiul sobor teritorial democratic se transformă în adunarea cnejilor. Termenul de sobor (zbor) din Psaltirea Șcheiană se referă deja la adunarea „giudeaților“ și a „giuzilor“ satului, adică la ședințe cneziale⁶⁰. Soboarele cneziale din Țara Maramureșului, după mărturia documentelor, se convoacă și în secolul al XIV-lea și aduc hotărâri⁶¹.

Forul conducător al obștii de ocol va fi adunarea cnezială și obștea se va numi cnezat. Ocolul din Valea Cosăului se va numi în documente cnezatul Cosău (Keneziatu Koszov)⁶², iar cel din Valea Izei și Vișeuului cnezatul Cuhea (Keneziatum... Kohnya)⁶³. La data apariției documentelor despre Maramureș (sec. XIII—XV), funcția de cnezat a fost ereditară. După mărturia documentelor, această funcție se moștenește în unele familii cneziale din tată în fiu, „din vremuri străbune“, „din timpul regilor sfinți“⁶⁴, fiind în mâna unei familii fără vreun hrisov de donație a statului feudal ungar.

Nevoile de apărare au determinat ca satele asociate în cnezate, fiecare sat fiind condus de un cnez, să aleagă din rîndul acestora o căpetenie militară, numit voievod⁶⁵. Inițial și în Maramureș voievodul românilor era o funcție aleasă în cadrul soboarelor cneziale. În 1364 comunitatea românilor din Bereg avea dreptul de a alege voievodul lor (*ideo woyvodam wolacorum*), cum au acest drept și alți români în Maramureș (*aly Wolacy in Maramorosyo*)⁶⁶. Deoarece în document acest drept este redactat la plural, este o dovadă că în Maramureș nu era numai un singur voievod, ci fiecare ocol avea dreptul să-și aleagă căpetenia lui. Voievozii se alegeau în soboarele cneziale din rîndul cnejilor cei mai avuți și mai influenți. Voievodul românilor din Bereg era încă din 1343 Crăciun, cnezul satului Bilca⁶⁷. În 1345 voievodului Erdeu (probabil forma maghiarizată a onomasticului Codru, Codre, numit ulterior și cu numele latin Silvestru)⁶⁸,

⁵⁹ Komáromy András, *Máramaros Uármegye jegyzőkönyveiből* (Din protocoalele comitatului Maramureș), în „Történelmi Tár“, XI (1910), p. 164.

⁶⁰ Henri H. Stahl, *op. cit.*, vol. II, p. 34.

⁶¹ De ex. „Prasentibus homine comiti ac Kenesis terrae Maramorosiensis; convocatus omnibus kenesis terrae praedictae et vicinis commentaneis suis“ (cf. Alexandru Filipașcu, *Istoria Maramureșului*, București, 1940, p. 44—45).

⁶² Ioan Mihályi, *op. cit.*, p. 132, doc. nr. 72 din 1405.

⁶³ *Ibidem*, p. 48—49, doc. nr. 23 din 1360.

⁶⁴ În 1453 cnejii din Săcel posedau această funcție *ab antiquo*; se mai folosea și termenul *ab antiquo et temporibus divorum regum viri* (cf. Alexandru Filipașcu, *op. cit.*, p. 46—47).

⁶⁵ Bónis György, *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban* (Feudalismul și stările în dreptul maghiar medieval), Cluj, Tipografia Bethlen-Aiud, 1947, p. 380; *Istoria României*, vol. I, p. 805.

⁶⁶ Ioan Mihályi, *op. cit.*, p. 55, doc. nr. 28.

⁶⁷ „Karachyni woyvode“ (cf. Ioan Mihályi, *op. cit.*, p. 17, doc. nr. 7).

⁶⁸ Onomasticul Silvestru uneori se pronunța și în Silivestru. De ex. în biserica din Ieud întîlnim inscripția „Sfintul Silivestru“ (cf. Victor Brătulescu, *op. cit.*, p. 133).

fiul lui Stan, inițial probabil cnezul satului Săpînța, primește dreptul de cnezat în Sărăsău⁶⁹. În Săpînța a existat și în secolul al XVIII-lea numele de familie Codre și Stan. Obștea românilor din Ung își avea de asemenea voievodul lui. Astfel, în 1371, voievodul Stanislau (*Stanislai quondam Uoywode de Ungh*) va poseda satul Dolha din Valea Bîrjabei⁷⁰.

Trebuie însă să ținem seama de faptul că în documentele emise de organele statului feudal ungar se omite uneori menționarea funcției de voievod, mai ales la familiile cneziale românești care au început să se adapteze la modul de viață al nobilimii. Astfel familia Dragoșeștilor nu apare niciodată în primele documente oficiale latine ca voievozi, deși știm despre ei că au fost cnejii satului Bedeu și voievozii ocolului de pe valea inferioară a Tisei maramureșene. În schimb, într-un document slavon din 1404 dat în favoarea mănăstirii din Peri, urmașul lui Balc se intitulează voievodul Dumitru⁷¹.

Practica documentară însă ne furnizează și exemple opuse, și anume cazuri când feudali maghiari, sub influența localnicilor, obișnuiți cu terminologia feudalismului autohton, se intitulează voievod. În anul 1368, Gheorghe, fiul comitelui Andrei Laczk, se numește fiul voievodului de Chioar (*filius vaivodae de Kovary*)⁷², care de fapt a fost stăpînul feudal al acestui district, locuit în majoritate de români. Acest exemplu este similar cu încetățenirea termenului de voievod al Transilvaniei, deși această funcție, desemnat cu terminologie autohtonă, era purtat de nobilii unguri.

Terminologia feudalismului autohton a fost proprie și în majoritatea regiunilor din nordul Transilvaniei. În Valea Almașului, prezența satului Voivodeni confirmă existența funcției de voievod. În ocolul Arded, satul Borbești era sediul unui voievod român⁷³. În conscripțiile iobăgești din 1553 existau în partea de est a comitatului Sătmar patru voievodate (*waiwodatus*), fiecare format din 5—10 sate⁷⁴. Sub administrația unui voievod din nordul Transilvaniei se găsea de obicei un ocol (numit *processus*), unde el își exercita autoritatea. Voievozi se menționează în domeniul Chioarului, în ocolul Băii Mari, în Oaș, și fiecare dintre ei avea în subordine în general 10 sate⁷⁵. În 1566 domeniul Chioarului era împărțit în 16 voievodate românești⁷⁶, iar domeniul cetății Ciceu, administrat timp îndelungat de părcălabii domnilor moldoveni, de asemenea era împărțit în

⁶⁹ „Erdeu Woyvode” împreună cu Myk, fiii lui Stan, primesc „Kenezyatam de Zorwazou” (cf. Ioan Mihályi, *op. cit.*, p. 20, doc. nr. 9).

⁷⁰ Ioan Mihályi, *op. cit.*, p. 64, doc. nr. 35.

⁷¹ P. P. Panaitescu, *Inceputurile...*, p. 85.

⁷² Lázár Miklós. *Kövár vidék főispánjai* (Comiții districtului Chioar), în „Századok”, 1889, p. 131.

⁷³ *Szatmár Úrmegye* (Comitatul Sătmar), Budapesta, f.a., p. 39.

⁷⁴ Acsády Ignác, *A magyar jobbágy-népeség száma a mohácsi vész után* (Populația iobăgească maghiară după catastrofa de la Mohaci), Budapesta, 1889, p. 13—14.

⁷⁵ Takács Sándor, *Rajzok a török világból* (Schite din timpul stăpînirii otomane), vol. II, Budapesta, 1915, p. 322.

⁷⁶ Z. Pîclișanu, *Uechile districte românești de peste munți*, în „Revista istorică română”, XIII (1943), fasc. III, p. 27.

voievodate. Nu este exclus ca Ciceul și Ardedul (Erdőd = satul lui Codru) să fi primit numele de la voievodul de odinioară al ocoalelor amintite. Ambele onomastice există la românii din Maramureș⁷⁷. Pînă la începutul secolului al XVI-lea, în Valea Rodnei, în fruntea mai multor sate era un voievod, cum era cazul voievodului Buda (Bwda Wajjvoda), menționat în 1450⁷⁸, sau voievodul Codra (Kodra, 1503), ambii din satul Maieru⁷⁹.

Voievozii români din nordul Transilvaniei și din Maramureș, înaintea pătrunderii feudalismului ungar, îndeplineau o magistratură individuală și reprezentau autonomia militară a cnejilor. Soborul cnezial dintr-un ocol era prezidat de voievod; el vizita satele din ocol, controla activitatea juridică a cnejilor și a preoților. Cum reiese din documentele de mai tîrziu, după o astfel de vizită voievodului i se cuvenea o masă bogată și o rentă în produse din satul inspectat. El judeca procesele mai mari și strîngea „vama” plătită de cei pedespiți.

Structura modului de producție feudal al populației românești din Maramureș era diferită încă din secolul al XIV-lea de cea obișnuită în regatul feudal ungar. În Maramureș, folosința arăturilor, a pădurilor, a apelor, a pășunilor alpine, a drumurilor și a plaiurilor se făcea conform „modului românilor” (*iuxta modum olachorum*)⁸⁰. În ce a constat această stăpînire cnezială și voievodală, fără acte de confirmare regală, de cea obișnuită în Ungaria este azi greu de stabilit. Voievozii transformă treptat ocolul, în care au fost aleși de soborul cnezial, în posesiune feudală ereditară. Astfel întîlnim menționată posesiunea română Subcetate în obolul Săpînței (*possessionis nostri olacalis Waralia*)⁸¹ sau posesiunea română din Ozon, aflată în Valea Cosăului (*possessione... Olachalis Ozon*)⁸². Feudalii români își construiesc cetăți și transformă întărituri vechi, de obicei lîngă satul unde erau cneji. Cetatea Dragoșeștilor era „Cetatea Albă” sau Cetatea Bîlea (Bălești-Bilovareț-Bélavár)⁸³, construită în apropierea satului Bedeu. Familia lui Stanislau construiește o cetate lîngă satul Dolha⁸⁴, iar Cetățelul de lîngă Cuhea era, probabil, folosit de Bogdănești⁸⁵.

Coroborînd datele enumerate mai sus și ținînd cont de evoluția ulterioară a Maramureșului propriu-zis, putem preciza existența în secolul al XVI-lea a mai multor familii voievodale în fiecare ocol sus-amintit:

⁷⁷ Ioan Bîrlea, *op. cit.*, p. 14 și 60.

⁷⁸ Victor Motogna, *Un document necunoscut privitor la istoria românilor din Valea Rodnei*, în „Revista istorică”, 1925, p. 196—201.

⁷⁹ Samuel Goldenberg, *op. cit.*, p. 64—66.

⁸⁰ După „modul românesc” stăpîneau fiii voievodului Iuga „posesia Cuhea în 1353...”, „dicte possessionis Kohnya et terrarum ad eadem pertinencium easdemque universis vicinis et commentaneis suis legitime convocatis per suas veras metas et antiquas infra declarandas reambulantes, cum ipsarum utilitatibus quibuslibet et pertinencys utpote terris... iuxta modum Olachorum” (cf. Ioan Mihályi, *op. cit.*, p. 30—33, doc. nr. 16).

⁸¹ Ioan Mihályi, *op. cit.*, p. 41—42, doc. 20 din 1360.

⁸² *Ibidem*, p. 129, doc. nr. 74 din 1404.

⁸³ *Ibidem*, p. 550.

⁸⁴ Al. Filipașcu, *Istoria...*, p. 72—73.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 14.

- I. În cnezatul Cuhea — *Bogdănești*,
- II. În cnezatul din Valea Mării — *Giuleștenii*,
- III. În cnezatul Casău — *Cosoanii* (fiii lui Locovoi),
- IV. În cnezatul Săpînța — *Stăneștii*,
- V. În cnezatul Bedeului — *Dragoșeștii*,
- VI. În regiunea Ung, apoi în cnezatul Bîrjabei — urmașii voievodului *Stanislau-Dolheștenii*.

În comitatul Bereg, funcția de voievod al românilor (*Wayvoda Wolarorum de prefatu comitatu Beregh*)⁸⁶ era, de regulă, în mâna Crăciuneștilor⁸⁷.

După datele documentare și narative ce se stau la dispoziție putem afirma că în secolele XIII—XIV au existat pe cuprinsul României de azi mai multe cnezate, născute din feudalizarea obștilor de ocol, în fruntea cărora se găsea un voievod localnic. Exemplul cel mai clasic ni-l furnizează cunoscuta diplomă din 1247, care menționează existența în Oltenia a „țării cnezat a voievodului Litovoi“ (*terra Kenezatus Lytuoy woiauode*).

O fază superioară a evoluției prestatale la români a fost unificarea acestor „țări“ cneziale, conduse de un voievod, de cel mai puternic dintre ei. Voievodul care va reuși unificarea celorlalte voievodate se va întitula mare voievod⁸⁸. Procesul de unificare a cnezatelor și a voievodatelor la sud de Carpați a culminat în perioada 1247—1330 și a avut ca rezultat înființarea statului feudal independent Țara Românească, sub cîrmuirea „marilor voievozi“ din familia Basarabilor.

Mai mulți indici istorici și geografici menționează faptul că unificarea voievodatelor de ocol din Maramureș a avut loc încă înaintea pătrunderii feudalismului ungar. În secolul al XIV-lea, cînd ne stau la dispoziție mai multe documente, în Maramureș apar voievozii ocoalelor, dar și voievozi cu o jurisdicție mai largă⁸⁹. În 1349 se amintește de ședința cnejilor din toată Țara Maramureșului (*Kenesiis terrae Maramorisiensis*), care era prezidată de Iuga, voievodul românilor din Maramureș (*vayvodae Olacorum de Maramurisio*)⁹⁰. Acest voievod, prin urmare, a fost un „mare voievod“⁹¹, care

⁸⁶ Ioan Mihályi, *op. cit.*, p. 63, doc. 34 din 1370.

⁸⁷ În 1493 în fața ducelui Ioan Corvin, fiul natural al lui Matias Corvin, stăpînul domeniului Muncaci, s-a prezentat Ladislau din Stănești (Sztánfalvai László), dovedind cu diplome că familia lui poseda ereditar voievodatul din Craina-Beregului. Populația și cnejii din acest ținut, în schimb, declarau că ei au dreptul de a alege voievod (cf. Takács Sándor, *op. cit.*, vol. II, p. 321).

⁸⁸ Emil Vîrtosu, *Titulatura domnilor și asocierea la domnie în Țara Românească și Moldova*, București, Edit. Academiei, 1960, p. 68—69.

⁸⁹ P. P. Panaitescu vorbește despre „voievozii românilor din Maramureș... dar se aflau în cuprinsul Maramureșului și alți voievozi mai mici“ (cf. P. P. Panaitescu, *Inceputurile...*, p. 81).

⁹⁰ Ioan Mihályi, *op. cit.*, p. 26—27; *DIR, C, veac XIV*, vol. IV, p. 501—502, doc. nr. 732 și p. 505—506, doc. nr. 736 din 1341.

⁹¹ Biserica din Dragomirești are hramul „marii Voievozi Mihail și Gavril“, fapt care ne sugerează ideea că funcția de „mare-voievod“ era cunoscută de maramureșeni (cf. Ioan Birlea, *op. cit.*, p. 96).

prezida soborul cnezial cu participarea cnejilor din mai multe obști teritoriale. Probabil în epoca de după unificarea voievodatelor s-a fixat ținerea soboarelor cneziale la Sighet, centrul geografic al tuturor ocoalelor din depresiunea Maramureșului. Adunarea generală a cnejilor, apoi a nobililor din toată Țara Maramureșului, s-a numit sobor mare⁹² sau sobor general, spre deosebire de soborul mic, soborul parțial, la care participau nobilii dintr-un singur ocol.

Analiza originii și extinderii noțiunii geografice de Maramureș ne sugerează de asemenea ideea de o acțiune de unificare, încă înaintea pătrunderii statului feudal ungar, a mai multor unități teritoriale prestatale. Întreaga depresiune carpatică situată la nord de lanțul munților vulcanici Oaș-Gutâi-Țibleș și Munții Rodnei în terminologia geografică, istorică și administrativă actuală se numește depresiunea sau Țara Maramureșului. Această depresiune brăzdată de râuri însemnate, ca Tisa, Vișeu și Iza, și-a primit numele de la un râuleț neînsemnat ca mărime, numit azi Mara, care însă în documentele vechi apare sub numele de Maramureș. Documentele istorice începînd cu anul 1231 ne-au păstrat numele râului Maramureș (*fluvio Maramaris*; *Maramaruspatak*) sau obîrșia acestui râu „*Capite Maramors, Maramarusfew*”⁹³.

Acest fenomen geografic-toponimic pare a fi de neînțeles fără să presupunem o unificare a obștilor teritoriale din jur pornită de conducătorul formațiunii prestatale din Valea Marei (adică a Maramureșului). Moldova învecinată ne prezintă un caz analog; în această țară, prima încercare de unificare a voievodatelor din regiunea Siretului și a Prutului a pornit din Valea Moldovei⁹⁴ și astfel întreaga formațiune statală românească așezată la est de Carpați s-a numit Moldova, deși această țară este străbătută de ape mult mai importante ca râul Moldova.

Din lipsa izvoarelor nu cunoaștem deocamdată amănunțele acestei unificări, nu putem stabili de ce chiar voievodatul din valea Marei s-a dovedit cel mai puternic pentru realizarea acestui act. Această unificare a trebuit să aibă loc înainte de anul 1199, cînd Maramureșul este menționat pentru prima dată într-un document.

Prezența zăcămintelor de sare și vechimea ocnelor în valea Marei ne dă de bănuț că această bogăție subterană a favorizat viața economică din acest ocol. Documentele istorice menționează în repetate rînduri exploatarea sării la Ocna Șugatag (*Fodinae Salium*) din 1355⁹⁵ și la Giulești⁹⁶.

Procesul de unificare a obștilor teritoriale pornit din Valea Marei nu s-a mărginit însă la cele din depresiunea Maramureșului, ci s-a extins și

⁹² „Săborul mare din Sighet” (cf. Nicolae Iorga, *Scrisori și inscripții.*, p. LI).

⁹³ *DIR, C, veacul XI, XII și XIII*, vol. I, p. 391—394; *idem, sec. XIU, vol. IU*, p. 501—502, doc. nr. 732 din 1342; Ioan Mihályi, *op. cit.*, p. 13, 17, 76, 100, 222 și 247.

⁹⁴ Constantin Cihodaru, *op. cit.*, p. 63.

⁹⁵ Ioan Mihályi, *op. cit.*, p. 36, doc. 18.

⁹⁶ „În 1777 s-au făcut Ogna la Săratu în hotarul Giuleștilor și au început a tae sare” (cf. Ioan Bîrlea, *op. cit.*, p. 185).

asupra multora din nordul Transilvaniei. Organizația teritorială bisericească catolică la sfârșitul secolului al XIII-lea⁹⁷ și la începutul secolului al XIV-lea a cuprins sub denumirea de Maramureș mai multe parohii catolice, situate atît în depresiunea Maramureș, cît și în nordul Transilvaniei⁹⁸. Supremația mănăstirii Peri din Maramureș asupra protopopiatelor ortodoxe din nordul Transilvaniei, întărită la sfârșitul secolului al XIV-lea, pare că a avut rădăcini mai vechi.

*

Din lipsa aproape totală a izvoarelor istorice, cu greu putem urmări relațiile formațiunii prestatale din Maramureș cu statele feudale vecine. În secolul al IX-lea, Cîmpia Panonică va fi ocupată de triburile maghiare și în secolele următoare se consolidează statul feudal maghiar. După unele date istorice, biserica ortodoxă română din Maramureș a fost subordonată Mitropoliei din Halici⁹⁹. Familia marelui cneaz din Halici era înrudită cu regii unguri, unul dintre ei, cum a fost prințul Lev, era în secolul al XIII-lea posesorul unor moșii din Bereg¹⁰⁰.

În primele secole ale stăpînirii statului feudal ungar (veacurile XI—XIII), Maramureșul era în afara prisăcilor (*indagines*) construite pentru apărarea țării și păzite în primul rînd de popoare estice, secui, pecenegi, cumani, așezate pe teritoriul Ungariei. În 1271 regele Ștefan al V-lea asigură coloniștilor regali sași din Craia (Felzaz-Ugocea), situat în Valea Tisei, dreptul de a pescui în Tisa „de la hotarul pămîntului lor și pînă la întăriturile pădurii Maramureșului“ (*indagines silve Maramarosi*), prin aceasta înțelegîndu-se prisăci sau posade, care au avut menirea de a bara drumul ce urca de-a lungul Tisei¹⁰¹. Punctele de trecere prin sistemul de fortificații al prisăcilor se numeau „porți“, de obicei întărite cu construcții de piatră¹⁰². Gîtuitura văii Tisei dintre Cîmpulung și Sărășău, numită „Porțile de Fier“, păstrează probabil amintirea unei astfel de porți¹⁰³.

În secolul al XII-lea, deși Maramureșul era situat în afara prisăcilor regatului feudal ungar, ținuturile situate între prisăci și culmea Carpaților erau într-o dependență nominală față de regat. În izvoarele maghiare, Ma-

⁹⁷ În anul 1299 parohiile catolice din Țara Maramureșului (*terram Maramorus*) făceau obiectul conflictului iscat între episcopia catolică din Agria și Alba-Iulia (cf. *DIR, C, veac XIII*, vol. II, p. 514—515, doc. nr. 510; Radu Popa, *Biserica de piatră de la Cuhea și unele probleme privind istoria Maramureșului în secolul al XIU-lea*, în „Studii și cercetări de istorie veche. XVII (1966), nr. 2, p. 512).

⁹⁸ *DIR, C, veac XIU*, vol. III, p. 248—252.

⁹⁹ Alexandru Filipașcu, *Voievodatul Maramureșului. Originea, structura și tendințele lui*, în „Transilvania“, Sibiu, 76 (1945) nr. 3—4 (mart.-apr.), p. 32.

¹⁰⁰ Komáromy András, *Ugocea vármegye keletkezése* (Originea comitatului Ugocea), Budapesta, 1896, p. 30—37.

¹⁰¹ *DIR, C, veacul XIII*, vol. II, p. 145, doc. 145.

¹⁰² Kurt Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IU—XIII*, București, Edit. Academiei, 1958, p. 112.

¹⁰³ *DIR, C, veacul XIX*, vol. II, p. 284; Radu Popa, *op. cit.*, p. 512.

ramureșul apare de prima dată în anul 1199, când regele Emeric a întreprins o vânătoare în pădurile de aici ¹⁰⁴. Ca și ținutul învecinat Bereg, Maramureșul era de asemenea locul preferat pentru vânătoare al regilor unguri, care își rezervau numai pentru ei dreptul de a vâna zimbrul și alt vînat „nobil” ¹⁰⁵. Pe timpul vînatului, regii unguri își aveau reședința temporară în cetatea Ugocea, aflată lângă satul oaspeților sași din Craia (*hospites nostri de villa Felzaz*), unde s-a construit o „casă regală” (*domus regalis*). Cetatea Ugocea se va numi în secolul al XIV-lea Cetatea Nyaláb (Nyalábvár) și va intra în posesia Dragoșeștilor ¹⁰⁶.

În tot cursul secolului al XIII-lea, singura „funcție” economică a „pădurilor regale” ¹⁰⁷ din Maramureș, utilizată de statul feudal ungar, era de a oferi loc de vânătoare pentru rege și suita lui. În 1272 regele Ștefan al V-lea vine în Maramureș cu toată curtea, probabil pentru vânătoare, și aici emite o diplomă ¹⁰⁸.

Pentru a înțelege mai bine rostul acestor vânători regale și pentru a elucida și rolul populației băștinașe, cităm o vizită similară din secolul al XVII-lea, descrisă mai pe larg ¹⁰⁹. Cu ocazia venirii în Maramureș a principelui transilvănean, locuitorii din Borșa și din Moisei sînt obligați a prinde cîte doi țapi și mai mulți cocoși de munte pentru uzul bucătăriei princiare.

În secolul al XIII-lea, populația autohtonă din Maramureș ducea o viață agrar-pastorală, dar lucra și la ocele de sare. Într-un document emis în 1264, arhidiaconatul din Sasvár (Ugocea) este amintit ca fiind situat la marginea regatului ungar (*in ultima parte regni Ungariae constitutus ita*). Este demn de menționat că acest arhidiaconat primește de la regele Andrei al II-lea, prin anul 1220—1230, vama sării care se exploata în Maramureș, unde la această dată încă nu erau coloniști catolici ¹¹⁰.

Populația autohtonă din depresiunea Maramureșului a luat contact încă în secolele XII—XIII cu puterea regală. Unele onomastice în familiile cneziale din Maramureș, ca Basarab, Berinde ¹¹¹, Tocomer ¹¹², ne indică contactul populației românești cu populații pecenege și cumane.

Mărturia izvoarelor narrative ne dovedesc că Maramureșul n-a fost cucerit de la început de statul feudal maghiar. Notarul anonim al regelui

¹⁰⁴ DIR, C, veacul XI, XII și XIII, vol. I, p. 16, doc. 29.

¹⁰⁵ Komáromy András, *Ugocea...*, p. 14—26.

¹⁰⁶ Idem, *Nyalábvár és uradalma* (Cetatea și domeniul Nyaláb), în „Századok”, 1894, p. 492—505.

¹⁰⁷ În 1231 Maramureșul este menționat ca o pădure regală (*silva regis*), situată la nord de Mții Gutiiului (Gutonhouosa-Gutonyhavas) și Mții Tibleșului (Butonhouosa-Butonyhavas), începînd cu obîrșia rîurilor Mara (Capite Maramors) și Cosău (Cozu), DIR, C, veac XI, XII și XIII, vol. I, p. 391—394.

¹⁰⁸ „Datum im Maramwrissio” (cf. DIR, C, veacul XIII, vol. II, p. 147, doc. nr. 148).

¹⁰⁹ Komáromy András, *Máramaros...*, p. 165.

¹¹⁰ Idem, *Ugocea...*, p. 42.

¹¹¹ Ioan Bîrlea, *op. cit.*, p. 65.

¹¹² „Makszem Olachy filii Thacamery” (cf. *Doc. Ual.*, p. 90, doc. 59 din 1351; *Archivum Europae Centro-Orientalis*, vol. I, p. 252—253).

Béla descrie pe larg luptele dintre maghiari și oștirile lui Menomorut și Gelu, însă nu amintește despre nici o campanie ungară condusă spre nord-est de Sătmăr. După relatarea acestui cronicar, oștirile maghiare ale lui Tuhtum au ajuns pînă la pădurea Sălajului (Zyloc) fără ca cineva să se fi ridicat împotriva lor¹¹³.

O tradiție maramureșană notată în secolul al XVIII-lea, vorbește despre înfrîngerea unor trupe ungare de către românii din Maramureș. O parte a oștirilor ducelui Árpád, ne informează tradiția, a pătruns în Maramureș prin Pasul Prislop, sub muntele Toroiaga, însă a fost învinsă de români lângă Cuhea. Conducătorul trupelor maghiare, Álmos¹¹⁴, a fost ucis și îngropat în această localitate¹¹⁵.

În primele secole ale stăpînirii ungare (sec. XII-sfîrșitul sec. XIII), depresiunea Maramureșului, deși era posesiune regală nominală, a fost în afara prisăcilor, și în acest ținut nu rezida nici un dregător maghiar. Maramureșul în aceste secole a fost numit țară, district, provincie, dar nicidecum comitat. În această provincie românească, pînă la sfîrșitul secolului al XIII-lea n-au fost colonizați nici oaspeți catolici.

*

Teritoriile nord-transilvănene situate la sud de lanțul vulcanic Oaș-Gutâi-Țibleș au fost înglobate în statul feudal ungar mai curînd decît depresiunea Maramureșului. În timp ce Țara Maramureșului rămîne posesiune regală pînă la sfîrșitul secolului al XIII-lea, în nordul Transilvaniei întîlnim domenii nobiliare și bisericești de la începutul acestui secol. În nordul Transilvaniei, stăpînirea ungară pătrunde prin două căi: ocoalele din vest sînt înglobate în comitatul Sătmăr¹¹⁶, iar cele din sud și est în comitatul Solnoc¹¹⁷ din Transilvania. Feudalizarea acestor ținuturi s-a făcut în cadrul luptei dintre curentul de fărîmițare feudală și tendința de menținere a domeniilor regale. Prin donații frecvente mai ales sub domnia regelui Andrei al II-lea, o serie de păduri regale ajung în mîna unor feudali puternici. În

¹¹³ Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, vol. I, *Anonymi Bele regis notarii Gesta Hungarorum*, București, 1934, p. 93.

¹¹⁴ Acest personaj, despre care vorbește tradiția maramureșană, eventual se poate pune în legătură cu ducele maghiar Álmos (*Almus dux*), care în anul 1102 este numit de fratele său, regele Coloman, guvernatorul părților estice din regatul ungar. În 1165 se amintește mănăstirea catolică din Cheud lângă Someș, fondată de el (*monasterio Almi ducis in honorem S. Margarethae in Meches constructo*), căruia i se donează tributul din Sălaj (tributul de Ziloh) (cf. Bunyitay Vincze, *Szilágymegye középkori műemlékei* (Monumentele istorice medievale din comitatul Sălaj), Budapesta, 1887, p. 7—8).

¹¹⁵ Petrovay György, *op. cit.*, p. 607.

¹¹⁶ În 1394, domeniul Ardedului, în 1231 încă pădure regală, era înglobat în comitatul Sătmărului (*possessia Erdedalya vacatus in comitata Zatmariensi habitus*) (cf. *Doc. Val.*, p. 473, doc. 416).

¹¹⁷ Domeniul regal Chioar este înglobat în Comitatul Solnoc (*castrum regium Kewwar in Comitatu Zolnoc habitum*) (cf. *Doc. Val.*, p. 431).

acest sens ni se pare caracteristic situația ce reiese din studiul documentelor din anii 1230—1231. La această dată, o serie de ocoale sînt încă păduri regale: Ardedul (*Silva Erdeud*), Sălajul (*Silva Zylag*), Țara Lăpușului (*Terra Lapus*). În același document, comitele Tămaș este posesorul mai multor obști: pădurea Chechiș (*Silva Keykus*) și pădurea Finteuș (*Silva Fentus*)¹¹⁸. La această dată, ocolul Medieșului se afla în mîna unor nobili unguri din neamul Kaplony (Cuplon), iar Pădurea Highiș, numită ulterior Oaș, era posesiunea comitelui Myka¹¹⁹.

În a doua jumătate a secolului al XIII-lea și mai ales în interregnul survenit după stingerea dinastiei arpadiene, fărîmițarea feudală se accentuează. Marele dregător Nicolae, fiul banului Mauriciu, voievodul Transilvaniei și comitele Solnocului, primește în 1270 ca donație regală ocolul Oașului¹²⁰, iar după dizgrația lui Iako, nobil din neamul Kaplony, i se dăruiește și domeniul Medieșului. În 1291 Țara Lăpușului este donată comitelui Dionisie, al cărui tată era în 1235 comitele comitatului Solnoc¹²¹.

Feudalii particulari sau administratorii regali au transformat radical structura socială a acestor obști teritoriale. Nobilii unguri construiesc cetăți de piatră, uneori în locul fostelor cetăți de pămînt ale voievozilor. În ocolul din Sălaj se construiește cetatea de la Arieșul de Pădure¹²². În ocolul din Finteuș se va zidi cetatea Chioar (*Kővár*), iar la sud de Țara Lăpușului Ciceul și Ungurașul. În ocolul Arded se înalță cetățile de la Arded și Beltiug, în ocolul Medieș cetatea Seini și Mediașul Aurit, iar în Valea Almașului cetatea Almașului. În partea de nord a Oașului se va construi cetatea regală Gherța (*Castrum nostrum de Gerche*)¹²³, de care cetate aparțineau mai multe sate înglobate în comitatul Ugocea.

Subsolul ocolului Chechiș și cel din Valea Rodnei este bogat în mine-reuri de aur și de argint. Etimologia numelui topic Radna (arhaic Rudna)¹²⁴ dovedește vechimea exploatării minereului în această regiune. La Rodna, începînd cu secolul al XIII-lea, se dezvoltă o așezare a minerilor sași. Proprietarul minelor de argint din Rodna, ca și al orașului Baia Mare (Rîul Doamnei — *Rivulo Dominarum*), era regina ungară. În secolele XIV—XV, orașenii bogați din Baia Mare și Baia Sprie devin proprietari feudali în mai multe sate din fostul ocol al Chechișului. Ocolul din Valea Rodnei (*Vallis*

¹¹⁸ DIR, C, veacul XI, XII și XIII, vol. I, p. 251—254 și 391—394.

¹¹⁹ Muntele Mica (1 012 m), situat între Țara Oașului și Baia Mare, păstrează probabil amintirea acestui posesor feudal din secolul al XIII-lea.

¹²⁰ În anul 1360 Oașul era în posesiunea urmașilor lui Maurițiu (*Possessio magistri Simonis filii Mauriti, Owas nominata*) (cf. *Doc. Val.*, p. 152, doc. nr. 115), iar în anul 1406 în mîna fiilor banului Simon (*Districtus seu contrate Awas vocati, filiorum Iohannis filij condam Symonis bani de Meggyes*) (cf. Ioan Mihályi, *op. cit.*, p. 138, doc. 78).

¹²¹ Pesty Frigyes, *op. cit.*, p. 499.

¹²² „Castrum nostri Aranyos vocati in districtu de Zilagy habitum“ (cf. *Doc. Val.*, p. 310, doc. 277 din 1383).

¹²³ Komáromy András, *Ugocea...*, p. 36.

¹²⁴ Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, Edit. Academiei, 1963, p. 98—99.

seu Districtus Rodnensis), inițial a fost administrat de dregătorii regiunilor de graniță din estul regatului ungar, de obicei comitele secuilor¹²⁵, însă începînd cu sfîrșitul secolului al XV-lea acest ținut a fost încorporat în domeniul orașului Bistrița¹²⁶.

*

Începînd cu sfîrșitul secolului al XIII-lea, coloniști regali (în documente *hospites*) pătrund și în depresiunea Maramureșului, situată pînă acum în afara prisăcilor. Prezența acestor oaspeți maghiari și sași se poate deduce din conflictul dintre episcopia din Agria și a Transilvaniei¹²⁷. Noi coloniști veniți din dieceza Agriei se așază în depresiunea Maramureșului și în cîteva centre din nordul Transilvaniei, iar catolicii originari din Transilvania înființează parohii catolice de-a lungul Someșului, înglobate în arhidiaconatul lui Solnoc din dieceza transilvăneană. În 1335 aparțineau de arhidiaconatul maramureșan din dieceza Agriei următoarele parohii catolice: Baia Mare (Ryvulo Dominarum), Tg.-Lăpuș (Lapos), Medieș (Medies), Sinir (Synir), Udvari (Odwori), Rimetea (Chioar sau Oaș-Eremita), Livada (Sarkuz), Apa (Apa), iar în depresiunea Maramureșului Vișc (Wysk), Sighet (Ziget), Cîmpulung (Hozcowmezeu) și Teceu (Teucev)¹²⁸. În nordul Transilvaniei, populația catolică a fost colonizată în centrele minere, cum a fost Baia Mare (sași și maghiari), și în centre domeniiale organizate pe teritoriul unor ocoale, cum a fost cazul la Tg.-Lăpuș, Medieș sau Sinir (maghiari). Pe lîngă orașe populate de maghiari și de sași, în nordul Transilvaniei existau tîrguri și centre urbane cu populație mixtă sau locuite numai de români¹²⁹. În depresiunea Maramureșului, noi coloniști sași și maghiari au locuit în cele patru tîrguri amintite mai sus, toate situate în valea Tisei.

Așezarea coloniștilor catolici în depresiunea Maramureșului a fost posibilă numai după pătrunderea în această regiune a organizației feudale a comitatelor, specifică pentru statul medieval ungar. Prima posesiune nobiliară din Maramureș, donată de rege, a fost cetatea și localitatea Vișc (menționată din anul 1272), care inițial făcea parte din comitatul Ugocea¹³⁰. Așezările de coloniști maramureșeni se administrau la început tot din comitatul Ugocea, de unde au și venit, trecînd „poarta” prisăcii din valea Tisei. Tot în valea inferioară a Tisei maramureșene, cu centrul la cetatea Vișc, apoi la

¹²⁵ Iulian Marțian, *Un important document din secolul XU*, în „Arhiva someșană”, 1933, nr. 17, p. 167—176; „Revista istorică”, 1925, p. 196—201.

¹²⁶ S. Goldenberg, *op. cit.*, p. 64—66.

¹²⁷ *DIR, C. veacul XIII*, vol. II, p. 461, doc. 503 din 1299, p. 467, doc. 510 din 1299 și p. 479, doc. 521 din 1300.

¹²⁸ *DIR, C. veacul XIU*, vol. III, p. 248—252.

¹²⁹ În 1375 sînt menționați locuitorii români ai unui tîrg aparținător cetății Unguraș („Populi olachales de Vasarhel ad castrum Balvanus pertinentes”) (cf. *Doc. Ual.*, p. 279—280, doc. 245).

¹³⁰ A. Filipașcu, *Voievodatul Maramureșului...*, p. 16.

cetatea Hust¹³¹, se găsea rezerva seniorală a comitelui regal. Acestui domeniu va aparține mai târziu și regiunea din Valea Ronișoarei, unde la Costiui a avut reședința comitele salinelor (*comes camerarum salium*).

Primul comite al Maramureșului cunoscut documentar a fost Nicolae, fiul lui Mauriciu, amintit în 1303, voievodul Transilvaniei și comitele Solnocului¹³², stăpînul feudal al domeniilor Oaș și Medieș. Faptul că voievodul Nicolae era concomitent comitele Ugocei și al Maramureșului constituie un indiciu în plus că această instituție a statului feudal ungar a pătruns în Maramureș din vest; din Ugocea au venit primii coloniști catolici, din aceste comitat „s-a cedat” teritoriul Vișc și Hust ca dregătorii regali din Maramureș să dispună de o rezervă seniorală. Continuînd o tradiție mai veche, în secolele XV—XVII „fișpanul” (comitele) Maramureșului era, de regulă, stăpînul cetății și al domeniului Hust și comitele purta titlul de castelan al acestei cetăți¹³³.

Sub conducerea exclusivă a comitelui din Maramureș la începutul secolului al XIV-lea se aflau doar așezările oaspeților regali și domeniul salinelor, deci un teritoriu relativ redus. Cele patru așezări de coloniști catolici (Vișc, Hust, Teceu și Cîmpulung)¹³⁴, la care ulterior se va alătura Sighetul, primesc în 1329 dreptul de tîrg și toate privilegiile orășenilor din Seleuș (Ugocea)¹³⁵. Conform diplomei date în anul 1329, oaspeții din Cîmpulung primesc dreptul ca în procesele mai mici să hotărască judele tîrgului, însă în cazuri mai importante hotăra delegatul comitelui¹³⁶. Domeniul salinelor din Coștiui a rămas de asemenea sub administrația nemijlocită a comitelui¹³⁷, sarea extrasă se transporta pe plute și bărci pe Tisa¹³⁸.

*

În afara unor regiuni teritorial limitate (domeniul Hust, teritoriul așezărilor oaspeților și domeniul salinelor din Valea Ronișoarei), care au fost administrate nemijlocit de comite, marea majoritate a teritoriului Țării Maramureșului a rămas în continuare sub autoadministrația feudalilor români. Prima fază a acestei evoluții (secolul al XIV-lea) se poate caracteriza prin dualismul organelor feudale locale, exercitat paralel de voievodul românilor

¹³¹ Bónis György, *op. cit.*, p. 384—385.

¹³² „Nicolaus Voywodae, filii magnifici Mauriti, comiti de Ugoosa et Maramorusis” (cf. *DIR, C, veacul XIU*, vol. I, p. 32, doc. 39).

¹³³ Komáromy András, *Máramaros...*, p. 161.

¹³⁴ „Hospites nostri fideles de Maramorussio saxones et hungari, videlicet de villis Visk, Huszt, Teceu et de Hossumezeu” (cf. *DIR, C, veacul XIU*, vol. II, p. 283—286 și 398—400, doc. 537).

¹³⁵ Oaspeții din Seleuș (Vinogradov-Nagyszöllös) din Ugocea erau slujbașii reginei și în 1294 au primit însemnate privilegii (cf. Komáromy András, *Ugoosa...*, p. 35).

¹³⁶ A. Filipașcu, *Voievodatul Maramureșului...*, p. 16.

¹³⁷ Regiunea Coștiui este considerată în 1353 ca pămîntul regelui (*terra domino regis*), administrat de dregătorul regal, adică de comite (cf. Ioan Mihályi, *op. cit.*, p. 30—33, doc. 16).

¹³⁸ Komáromy András, *Máramaros...*, p. 172.

și de comite. Datorită acestui fapt, în uzanța documentară contemporană, deși în Maramureș funcționa un comite numit de regalitate, acest ținut s-a numit în continuare țară¹³⁹, district¹⁴⁰, ținut¹⁴¹, unitate teritorială deosebită de restul Ungariei¹⁴².

Începînd cu secolul al XIV-lea, peste feudalismul băștinaș românesc din Maramureș se suprapun elemente care rezultă din stăpînirea regatului feudal ungar, fără însă a schimba deocamdată radical formele sociale și administrative moștenite. Comitele sau delegatul acestuia asista la soboarele cneziale ținute la Sighet, loc de adunare străveche, care nu coincidea cu Hustul, centrul domeniilor regale din Maramureș. Soborul cnejilor din Țara Maramureșului (*Kenezius terrae Maramorosiensis*) ținut la Sighet în anul 1349 a fost prezidat de Iuga, voievodul românilor, cu participarea lui Nicolae, fiul lui Petru, ruda și delegatul lui Andrei Laczk, comitele secuilor și al Maramureșului¹⁴³. În probleme judiciare, procesele mai mici erau în continuare rezolvate de voievozii români din comitatul Bereg, însă cele mari erau de competența comiților¹⁴⁴. În comitatul Bereg, la alegerea voievozilor români (*Woyvoda Wolacorum*) de către adunarea teritorială a cnejilor, de obicei participa un delegat al comitelui (*officiales comitis nostri de Bereg*)¹⁴⁵. Începînd cu secolul al XIV-lea, cnejii români din Maramureș prestează servicii militare la cetatea Hust¹⁴⁶, însă în război oștirile vitejilor sînt conduse de voievozii românilor. Statul feudal maghiar a supus la cens populația românească din Maramureș, de care nu erau scutiți nici cnejii (cei neînnobi-lați). Unitatea fiscală, ca și cea administrativă, a rămas cea veche, suma ce trebuia plătită ca cens fiind repartizată pe ocol și sate prin organele proprii¹⁴⁷.

În această fază a pătrunderii feudalismului ungar, în Maramureș era o dublă stăpînire: comitele — un nobil maghiar — administra domeniile regale, iar voievodul românilor era forul superior al cnejilor locali, la soboarele cneziale participînd și un delegat al comitelui¹⁴⁸. Deocamdată însă

¹³⁹ În 1329 „terra Maramurusiensi“ (cf. *DIR, C, veacul XIU*, vol. II, p. 233—286, doc. 537).

¹⁴⁰ În 1326 „Districtu Maramorisiensi“ (cf. *DIR, C, veacul XIU*, vol. II, doc. 407).

¹⁴¹ Geograful anonim (*Anonymi Geographi, Descriptio Europae Orientalis*, apr. 1308), printre ținuturile sau ducatele Ungariei, amintește pe lângă Severin (*Zeurinenses*), Secuime (Siculi), Sălaj (Sylac) etc. și de Maramureș (Malamors) (cf. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei Românilor*, vol. I, București, 1934, p. 57).

¹⁴² În 1336 se amintește de drumul (*stratem publicam*) ce duce din Maramureș în Ungaria (cf. *DIR, C, veacul XIU*, vol. III, p. 402—403, doc. 311).

¹⁴³ *DIR, C, Veac XIU, vol. IV*, pp. 505—506, doc. 736.

¹⁴⁴ Ioan Mihályi, *op. cit.*, p. 63, doc. 34 din 1370.

¹⁴⁵ *Ibidem*, p. 55, doc. 28 din 1364.

¹⁴⁶ Komáromy András, *Máramaros...*, p. 161.

¹⁴⁷ P. P. Panaitescu, *Inceputurile...*, p. 81.

¹⁴⁸ Această practică pare să fi fost generală în toate regiunile locuite de români din statul feudal ungar. În secolul al XIV-lea, la ședintele cnejilor, preoților și bătrînilor români din districtul Hațeg prezida castelanul cetății Hațeg, care în funcție de obicei coincidea cu vicevoievodul Transilvaniei (cf. Maria Holban, *Deposedări și judecări în Hațeg pe vremea Angevinilor*, în „Studii“, XIII (1960), nr. 5, p. 153—156.

feudalii autohtoni exercitau puterea economică și judiciară fără acte de donație din partea regalității.

În următoarele faze de dezvoltare a societății maramureșene, cnejii, pentru diferite servicii aduse regalității, primesc hrisoave nobiliare, sînt scutiți de cens și primesc dreptul de a exploata țărani după modul nobililor unguri. Cu timpul, nobilii români de viță cnezială și voievodală părăsesc titulatura autohtonă și se încadrează în structura socială din statul feudal maghiar. Desigur, mulți dintre acești nobili români, mai ales aceia care părăsesc Maramureșul, se îndepărtează tot mai mult de modul de viață, de religia și chiar de limba țărănilor români¹⁴⁹. Cronicarul moldovean Simion Dascălul, interpolatorul lui Ureche, știa că în vremea lui, în secolul al XVII-lea, mare parte dintre maramureșeni erau nemeși și crede că au fost privilegiați din vremea luptelor legendare ale lui Ladislau cel Sfînt cu tătarii: „Le-au împărțit hotară și ocine și locuri de sate și tîrguri și i-au nemeșit pre toți, adecă slugi crăiești, unde și pînă astăzi trăiesc la Maramureș”¹⁵⁰.

Folosindu-se de meritele lor militare, mulți dintre cnejii și voievozii din Maramureș obțin hrisoave nobiliare. Majoritatea familiilor voievodale (Dragoșeștii, Giuleștenii, Crăciuneștii, Stăneștii, Bogdăneștii)¹⁵¹ sînt privilegiate în primele decenii ale secolului al XIV-lea de către regele Carol Robert. Documentele emise mai tîrziu (de exemplu cele din 1345 și 1349) fac mențiuni despre diplomele date de acest rege angevin încă în 1317¹⁵². În 1326, cnezul Stanislau, fiul lui Stan (*Stanislai kenezi filii Sten*), primește ca donație regală pămîntul Strîmtura (*terram Zurduky vocatum*), este scutit de darea regală și obține dreptul de a strînge birul de la țărani după obiceiul nobililor unguri¹⁵³. Primii slujitori regali maramureșeni amintiți în documente au fost frații Drag și Dragoș din Bedeu¹⁵⁴. Fiind originari din ocolul cel mai vestic din Țara Maramureșului, avînd contact direct cu domeniul comitelui, era de înțeles că ei s-au adaptat cel mai repede sistemului feudal ungar. Documentul din 1336 omite a menționa că au fost cnezi sau voievozi, însă precizează că sînt români.

¹⁴⁹ *Istoria României*, vol. II, p. 75.

¹⁵⁰ Grigore Ureche, *Letopisețul țării Moldovei*, ediția P. P. Panaitescu, ed. 2, București, 1958, p. 69, citat de P. P. Panaitescu, *Inceputurile...*, p. 83.

¹⁵¹ Documentul din 1365, prin care s-au retractat toate privilegiile anterioare date lui Bogdan, constituie o dovadă că și Bogdăneștii au fost innobilati. Deoarece însă Bogdan, de la începutul domniei lui Ludovic de Anjou, a fost declarat infidel („Boghdan quondam Woyvoda de Maramorosio, noster infidelis”, cf. *DIR, C, veacul XIU*, vol. IV, p. 157), autorul acestei diplome nobiliare a putut fi numai Carol Robert, primul rege angevin (cf. Radu Popa, *op. cit.*, p. 526).

¹⁵² A. Filipașcu, *Voievodatul Maramureșului...*, p. 8 și 12—13.

¹⁵³ *DIR, C, veacul XIU*, vol. II, doc. 407; Maria Holban, *În jurul publicării recente a unor documente inedite din secolul al XIII-lea privitoare la românii din Transilvania*, în „Studii”, 19 (1966), nr. 4, p. 779.

¹⁵⁴ „Dragh et Dragus Volahorum servienicum ipsous Domini nostri Regis... in Bedeuhaza vocatum” (cf. *DIR, C, veacul XIU*, vol. III, p. 402—403, doc. 311 din 1336).

O altă latură în evoluția feudalizării Maramureșului este fenomenul când fiii și rudele voievozilor români înnobilați de regalitate¹⁵⁵ acaparează funcția de cnez în primul rând în satele unde acești voievozi au fost aleși de congregația cnejilor. În ocolul Săpînța, familia Stăneștilor acaparează funcția de cnez în mai multe sate, urmașii acestora fiind nobilii din Săpînța, Nănești, Bîrsana și din alte sate¹⁵⁶. În Valea Marei, membrii familiei Giuleștilor devin cneji în majoritatea satelor din acest ocol¹⁵⁷. Feudalii din Valea Cosăului, fiii lui Locovoi, primesc cnezatul satelor Berbești, Ferești, Călinești, Vințești, Văleni, Sârbi și Balotești¹⁵⁸.

În aceste condiții, funcția de cnez încetează de a mai fi o dregătorie autohtonă; ea se transformă în posesiune ereditară și este donată de către rege ca orice feud¹⁵⁹. De acum înainte cnezul nu mai face parte din obștea satească; el este un element venit din afară, străin băștinașilor din acel sat. Autoconducerea economică a obștii sătești va fi făcută de judele (giudețul) satului, el rezolvînd și în primă instanță problemele judiciare mai mărunte. Obștea țărănească în cursul orînduirii feudale a constituit și în Maramureș principală formă a rezistenței țărănești față de feudali¹⁶⁰.

Dregătorul regal al regiunilor estice din Transilvania, Țara Bîrsei, Seceime, Districtul Bistriței și al Maramureșului în secolul al XIV-lea era de obicei un comite¹⁶¹, care conducea oștirile recrutate din aceste regiuni împotriva tătarilor, care vremelnice au stăpînit Moldova. Mulți nobili români și cneji intră în serviciul comiților, iar pentru meritele lor militare primesc posesiuni feudale și în afara Maramureșului. În anul 1366, Stanislau, stăpînul feudal al satului Strîmtura, are titlul de comite (*Comes Ztanizlaus*) și posedă sate iobăgești în Țara Bîrsei¹⁶². Pe acest nobil, devenit posesorul feudal al mai multor sate din Țara Bîrsei, maramureșenii l-au supranumit Bîrsan.

¹⁵⁵ Multe documente din secolul al XIV-lea vorbesc despre contradicția socială dintre nobilii români de viță cnezială și cnejii români din districtul Hațegului (cf. Maria Holban, *Deposedări...*, p. 150 și 156).

¹⁵⁶ În anul 1345 Ludovic de Anjou donează „cnezatul” (*Kenezyatum*) satului Sărășău (*Zorwazewo*) voievodului Codre (*Erdeu woywoda*) și lui Mic, fratele lui, ambii fii ai lui „Staan” (cf. Ioan Mihályi, *op. cit.*, p. 20, doc. 9).

¹⁵⁷ *DIR, C, veacul XIU*, vol. IV, p. 505—506, doc. 736 din 1349.

¹⁵⁸ V. Brătulescu, *p. cit.*, p. 21.

¹⁵⁹ Fiii voievodului Grăciun primesc în 1349 dreptul de cnezat în mai multe sate (*DIR, C, veacul XIU*, vol. IV, doc. 780). În 1383 fiii voievodului Stanislau din Dolha (*filiorum... Stanislai woywodae olahorum*) primesc dreptul de cnezat în două sate (*Keneziatum duarum villarum*) (cf. Ioan Mihályi, *op. cit.*, p. 77, doc. 45).

¹⁶⁰ P. P. Panaitescu, *Obștea...*, p. 5.

¹⁶¹ Nobilul maghiar Andrei Laczk purta titlul de „Comes Siculorum, de Bistercia, de Maramorisio et de Brașov”, iar Magistrul Andrei în anul 1349 se intitula: „Nos Magister Andreas, comes Siculorum, Brassoviensis, Zathmariensis et Maramorosyensis” (cf. *DIR, C, veacul XIU*, vol. IV, p. 695, doc. 763).

¹⁶² Stanislau, fiul lui Stan, care în 1326 era numit cnez (*Stanislai kenezi filii Sten*), are în 1366 titlul de comite (*comes Ztanizlaus*) și în această calitate posedă Săcelele (*Huzuyufalu, Chernadfalua, Turchfalua* et *Zlanfalua* inter duos fluvios *Temes* et *Tortlont*) (cf. Franz Zimmermann, Carl Werner, Georg Müller, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. II, Sibiu, 1897, p. 242—243, doc. 850; mai jos *Ub.*)

Până azi satul maramureșan situat lângă Strîmtura unde Stanislau își avea curtea cnezială se numește Bîrsana¹⁶³. În 1367 magistrul Iacob din neamul Dragoșeștilor, numit de Brașov (*Magister Iacob dictus de Brassev nobilis de Drag*), poseda mai multe sate bîrsene¹⁶⁴.

În luptele pe care Ludovic de Anjou le-a purtat contra tătarilor¹⁶⁵, un rol important l-au avut vitejii români din Maramureș, printre care și Dragoșeștii din Bedeu. În anul 1355, Drag de Bedeu (*Drag Olaco de Bedeu-haza*) este numit comite și devine omul de încredere al regelui (*homine ejusdem Domini Regis*)¹⁶⁶. În urma victoriilor obținute de oștile transilvănene împotriva tătarilor¹⁶⁷, pe versantul răsăritean al Carpaților s-a construit cu sprijinul populației locale un fel de marcă militară, în fruntea căreia, cu asentimentul căpeteniilor locale, ajunge eventual încă din 1336¹⁶⁸ Dragoș, fratele lui Drag din Bedeu¹⁶⁹, probabil voievodul românilor din Maramureș. Această situație crează a favorizat influența reciprocă între Moldova și Maramureș, începută cu mulți ani mai înainte, care a dus la multe asemănări în structura feudală și în schimbul de populație. La studiul dezvoltării orașelor în Moldova trebuie luată în considerare posibilitatea de imigrare a orașenilor din Maramureș¹⁷⁰. Stema orașului Sighet, străvechiul centru al soboarelor cneziale din Țara Maramureșului, reprezintă capul de zimbru, ca și cea a Țării Moldovei.

O evoluție deosebită de restul Maramureșului a avut-o ocolul din valea superioară a Izei și a Vișului, cnezatul Cuhea, reședința familiei voievodale a Bogdăneștilor¹⁷¹. În această regiune, condițiile geografice, ponderea mare a pășunilor de munte și viața pastorală intensă au favorizat menținerea unei structuri sociale arhaice. Schimbul de mărfuri se făcea în târgurile de munte, pe nedei, cum a fost cel din Muntele Geamăn¹⁷², sau cel din Cornul Ne-

¹⁶³ „Terra Zurdok apelata, post descensem dicti quondam Stanislai alio nomine Borzan vocati, ab illo nomine Borzan tanquam binomini sumpsisset vocabulum Borzanfalva”-1408 (cf. Nicolae Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și onomasticei*, București, 1933, p. 392).

¹⁶⁴ *Ub*, II, p. 279, doc. 884.

¹⁶⁵ Un fiu al lui Giula din Giulești, probabil trăind între tătari sau luptând împotriva lor, s-a numit Tătar (cf. *DIR*, C, *veacul XIV*, vol. IV, p. 501—502, doc. 732 din 1349).

¹⁶⁶ Ioan Mihályi, *op. cit.*, p. 35—36, doc. 18.

¹⁶⁷ *Istoria României*, vol. II, p. 166.

¹⁶⁸ Constantin Cihodaru, *op. cit.*, p. 76.

¹⁶⁹ Ștefan Ștefănescu, „Intemeierea” Moldovei în istoriografia românească, în „Studii”, XII (1959), nr. 6, p. 50.

¹⁷⁰ N. Grigoraș, *Despre orașul moldovenesc în epoca de formare a statului feudal*, în „Studii și cercetări științifice”, Iași, seria Istorie, XI, fasc. 1, 1960, p. 89.

¹⁷¹ Bazându-se pe o tradiție greșită, localnicii cred că Cuhea era reședința lui Dragoș-Vodă. Această ipoteză a fost preluată de mai mulți istorici (St. Meteș, Athanase Popa, Victor Brătulescu); această afirmație se găsește și în ultima lucrare a lui P. P. Panaitescu, *Începuturile...*, p. 82; vezi și Radu Popa, *op. cit.*, p. 514). Documentele contemporane dovedesc fără echivoc că Dragoș-Vodă și familia Dragoșeștilor era din Bedeu (cf. C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 72—74).

¹⁷² Al. Filipașcu, *Istoria Maramureșului...*, p. 12.

deii ¹⁷³, folosite de populația tuturor ocoalelor din jur, Valea Rodnei, Ocolul Cîmpulungului și din cele din Maramureș. Aici formele specifice ale feudalismului autohton persistă mai mult timp, funcția de voievod se menține în continuare, nu sînt așezați oaspeți străini, nu se înființează parohii catolice. Centrul economic al acestei regiuni devine Cuhea. În această localitate s-a construit prin anii 1330—1340 o impunătoare biserică de piatră al cărei ctitor a fost, probabil, tatăl fraților Bogdan și Iuga. Deși hramul acestei biserici a fost Sf. Ștefan (*ecclesia sancty regis Stephani in possessione Kohnya fundate*), ea a fost folosită de o populație românească ortodoxă ¹⁷⁴.

În secolul al XIV-lea, funcția de voievod în acest cnezat era o funcție moștenită în cadrul familiei Bogdăneștilor, inițial cneji din Cuhea, apoi posesorii acestui sat, după cum arată și tradiția istorică, notată și de Miron Costin ¹⁷⁵. Încă înaintea anului 1353, frații Bogdan și Iuga, ambii voievozi, împart ocolul în două părți; partea de nord a ocolului revine fiilor lui Iuga, iar partea sudică a fostului ocol, inclusiv moșia principală Cuhea (*cuiusdam capitalis et principalis possessionis... Kohnya nuncupate*), rămîne în posesia lui Bogdan (*terris seu possessionibus Bogdan woyvode*) ¹⁷⁶.

Începînd cu anii 1342—1343, în nordul Transilvaniei și în Maramureș are loc o puternică mișcare socială, provocată de noua ofensivă împotriva autonomiilor românești, pornită de Ludovic I îndată după ocuparea tronului ¹⁷⁷. Bogdan și alți membri din familia Bogdăneștilor, deși erau înobilizați, se solidarizează cu cnejii și masele țărănești, atacă unii feudali unguri ¹⁷⁸ și întreprind acțiuni contra unor feudali români colaboratori ai regalității ¹⁷⁹. În urma acestor acțiuni, voievodul Bogdan a fost declarat încă din 1343 „hiclean“ (*Boghdan quindam woyvoda de Maramorosio noster infidelis*) ¹⁸⁰. Probabil din acești ani voievodul Bogdan s-a mutat în Moldova, deși a menținut domeniul Cuhei.

Iuga și fiii lui însă se desolidarizează în curînd de Bogdan și devin crencioși noului rege angevin. În 1349, voievodul Iuga, împreună cu delegatul comitelui, prezidează ședința cnejilor din Maramureș, iar în 1353 fiii lui primesc ca donație regală ¹⁸¹ partea de nord a domeniului Cuhea (fără această localitate), pe care l-au stăpînit mai înainte.

¹⁷³ „Montem Wegsaghauasa alio nomine Nedale nominatum“ (cf. Ioan Mihályi, *op. cit.*, p. 67, doc. 36 din 1373).

¹⁷⁴ Radu Popa, *op. cit.*, p. 514—525).

¹⁷⁵ „În țara Maramureșului se află un sat numit Cuha. Acolo locuia Dragoș, fiul lui Bogdan, împreună cu ai lui. Bogdan se mîndrea că se trage din domniile cei vechi...“ (cf. Miron Costin, *Opere*, ediție critică de P. P. Panaitescu, București, E.S.P.L.A., 1958, p. 229).

¹⁷⁶ Ioan Mihályi, *op. cit.*, p. 30—33, doc. 16 din 1353.

¹⁷⁷ *Istoria României*, vol. II, p. 256.

¹⁷⁸ Voievodul Bogdan atacă moșiile nobilului Ioan Kőlcsei (cf. Ioan Mihályi, *op. cit.*, p. 17, doc. 7).

¹⁷⁹ Ștefan, fiul voievodului Iuga, care s-a alăturat unchiului său Bogdan, între anii 1342 și 1349 a atacat și a devastat moșia nobilului Giula din Giulești (cf. *DIR, C, veacul XIU*, vol. IV, p. 501—502, doc. 732 din 1349).

¹⁸⁰ Ioan Mihályi, *op. cit.*, p. 17, doc. 7.

¹⁸¹ *Ibidem*, p. 30—33, doc. 16.

Între timp în Moldova s-a organizat o formațiune statală, unde puterea politică se găsea în mâna dinastiei Dragoșeștilor. Moldova începe să fie altceva decât o simplă marcă de graniță, guvernată prin dregători ai regatului feudal maghiar. Dependența Moldovei de regatul maghiar în timpul lui Dragoș, al fiului său Sas și apoi al fiului acestuia Balc a întărit aspirarea social-economică și cu aceasta a crescut împotrivirea atât din partea feudaliilor locali, cât și din partea țaranilor¹⁸².

Voievodul Bogdan, dușman al regalității maghiare din 1343, profitând de conjunctura politică internațională favorabilă, îndepărtează de la tronul Moldovei pe Balc, credincios regatului ungar, și în 1359 reușește să pună capăt dependenței Moldovei¹⁸³. La lupta decisivă care s-a terminat cu victoria lui Bogdan, care după unii autori se poate localiza în valea dintre Borșa și Cîrlibaba¹⁸⁴ și, ca atare, acest loc se poate numi „Posada” Moldovei, de partea regalității au participat mulți cneji și nobili români din Maramureș¹⁸⁵.

Anul 1359, care a însemnat o cotitură atât de însemnată în istoria Moldovei, constituie un moment important și în istoria Țării Maramureșului. Vechile forme ale feudalismului autohton dispar tot mai repede, se cristalizează diferențierea socială dintre nobilime și țărănime și chiar dintre marea nobilime și pătura cnezială românească. După anul 1359 tot mai dese sînt exemplele cînd urmașii familiilor voievodale, profitînd de meritele lor aduse în războiul purtat împotriva lui Bogdan¹⁸⁶, subjugă satele și măresc rezerva lor seniorală. Documentele contemporane prezintă nobilimea română ca stăpîna a mai multor iobagi¹⁸⁷. În 1361 fiii lui Locovoi primesc jumătatea moșiei românești Ozon¹⁸⁸, situată în Valea Cosăului. Membrii familiei Stăneștilor, de viță voievodală, primesc dreptul de cnezat în mai multe sate din fostul ocol al Săpînței. Ei își întăresc prin donație regală rezerve seniorale („uricuri”) în Valea Săpînței și Valea Ronei și devin proprietarii posesiunii românești Subcetate¹⁸⁹.

¹⁸² *Istoria României*, vol. II, p. 168.

¹⁸³ *Ibidem*, p. 170; Ștefan Ștefănescu, *Intemeierea Moldovei...*, p. 51.

¹⁸⁴ A. I. Filipașcu, *Voievodatul Maramureșului...*, p. 28.

¹⁸⁵ Balc, Drag și Ștefan, fiii voievodului Sas din dinastia Dragoșeștilor, Dragomir și fiul său Ioan, Dragoș, fiul lui Giula din Giulești, Stan, fiul lui Petru din Săpînța, Gerheș din Sărăsău, Vanciuc din Oncești, fiii cnezului Locovoi din Cosău, fiii voievodului Iuga din neamul Bogdăneștilor (cf. A. I. Filipașcu, *Istoria Maramureșului...*, p. 52—53).

¹⁸⁶ La 20 martie 1360, Dragoș, fiul lui Giula din familia Giuleștenilor — cel atacat după 1343 de Ștefan, fiul lui Iuga, pe atunci asociatul lui Bogdan —, primește ca donație regală nouă (*nova donatio*) sate din Valea Marci, „pentru slujbele dovedite în cele mai multe treburi și războaie ale noastre, încredințate și date în seama lui și mai cu osebire în reasezarea țării noastre a Moldovei” („restauracione terrae nostrae Moldauanae...”) (cf. Ioan Mihályi, *op. cit.*, p. 37, doc. 19; *Istoria României*, vol. II, p. 170).

¹⁸⁷ În 1383, fiii voievodului Stanislau, nobili români din Dolka, sînt domni asupra mai multor iobagi români (iobagiones predictorum olachorum nostrum) (cf. Ioan Mihályi, *op. cit.*, p. 78, doc. 46).

¹⁸⁸ *Ibidem*, p. 50, doc. 24.

¹⁸⁹ *Ibidem*, p. 41—42, doc. 20 din 1360.

Voievodul Ioan din neamul Bogdăneștilor obține o donație regală pentru partea de nord a fostului domeniu din Cuhea. Reședința și centrul moșiei (*caput bonorum*) devine satul Rozavlea, numit satul voievodului Ioan (*villa Iohannis woyvode*)¹⁹⁰, unde exista și o cetate. Prin încuscrirea voievodului Ioan cu nobilul român Ioan din Dolha, acest domeniu va fi stăpînit de Dolheșteni.

Cea mai strălucită ascensiune pe scara ierarhiei din statul feudal ungar au avut membrii familiei Dragoșeștilor. După victoria voievodului Bogdan, fiii voievodului Sas sînt goniți din Moldova, însă pentru fidelitatea lor primesc numeroase donații din partea regelui Ludovic de Anjou.

În primul rînd, ca și ceilalți nobili români de viță voievodală, Dragoșeștii își întăresc poziția lor în moșia lor originară, în ocolul Bedeu. Dragoșeștii, în primul rînd fiii lui Drag, fratele lui Dragoș, vor fi cnejii, mai tîrziu stăpîinii feudali în satele ocolului Bedeu, la Peri, Bedeu, Tărășau, Crivici și alte sate.

În Valea Tisei superioare, în continuarea estică a uricului lor din Bedeu, Dragoșeștii, fiii lui Sas formează un mare alodiu feudal într-o regiune relativ rar populată, cu centrele la Bocicoiu, Lunca și Pietroasa (Drahova), unde ei așază mai ales iobagi ruteni.

Drept răsplată pentru avuțiile pierdute în Moldova, Balc, fiul lui Sas, primește în anul 1365 domeniul Cuhea, confiscat de la voievodul Bogdan. În acest an, domeniul Cuhea se compunea din satele Ieud, Bocicăiel, cele două Vișuri (cel de Jos și cel de Sus), Moisei, Borșa și cele două Săliști (Bîleni și Nistorești)¹⁹¹.

*

Dualismul administrației feudale, atît de caracteristică pentru Maramureș, s-a menținut și după campania purtată împotriva Moldovei, stăpînită de Bogdan. În anul 1349 comitele secuilor și al Maramureșului a fost puternicul baron maghiar Andrei Laczk, iar voievodul românilor, precum am văzut, a fost Iuga din familia Bogdăneștilor. În anii 1361—1362, comitele Maramureșului, al Sătmarului și al Ugocei a fost Benedict Himfy, deposedorul cnejilor români bănățeni, comandantul oștilor maghiare în campania purtată împotriva lui Vlaicu-Vodă¹⁹², iar voievodul românilor, după toate pro-

¹⁹⁰ Ioan Mihályi, *op. cit.*, p. 66, doc. 36 din 1373.

¹⁹¹ „Possessionem Kuhnja vocatum in terra nostra Maramorusiensi habitum cum alys villis Iood, Bachkow, Kethvyssou, Moyse, Bors et Keethzeleste vocatis in eadem terra Maramorisi vocatis a Bokdan voyvoda et suis filys, nostris videlicet infidelibus notorys... in preactum terram nostram Moldovanam clandestine recedentes“ (cf. Ioan Mihályi, *op. cit.*, p. 56—58, doc. 29).

¹⁹² Maria Holban, *Contribuții la studiul raporturilor dintre Țara Românească și Ungaria angevină (Rolul lui Benedict Himfy în legătură cu problema Uidinului)*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. I, București, Edit. Academiei, 1956, p. 7—59, în special p. 57—59.

babilitățile, a fost Dragoș¹⁹³ din familia Giuleștilor. Pe baza documentului din 20 martie 1360 analizat mai sus, se poate presupune că Dragoș, fiul lui Giula, a obținut în campania regală purtată împotriva lui Bogdan „merite” în calitate de voievod al românilor din Maramureș. În 1368, în funcția de comite al Maramureșului documentele îl menționează pe Simion, fiul lui Mauriciu¹⁹⁴, puternic feudal maghiar, cu întinse moșii în nordul Transilvaniei, probabil urmașul primului comite amintit în 1303.

Nobilii din Maramureș, în frunte cu voievodul românilor, participă activ la multe dintre războaiele purtate de Ludovic și de urmașii lui. În campania pornită împotriva ereticilor patareni din Bosnia a participat românul Petru (*Petrus fidelis olachy nostri*) din neamul Stăneștilor și fiii voievodului Iuga¹⁹⁵. În războiul din 1360 purtat împotriva litvanilor s-au remarcat prin vitejia lor Drag și Ioan, fiii lui Sas din neamul Dragoșeștilor, și Ștefan, fiul voievodului Iuga¹⁹⁶.

*

Sfârșitul secolului al XIV-lea și începutul celui următor, marcate prin apogeul puterii maramureșene a Dragoșeștilor, constituie o perioadă deosebit de importantă pentru istoria Maramureșului. În această perioadă, atât funcția de comite, cât și cea de voievod al românilor din Maramureș va fi deținută de fiii lui Sas-Vodă. Prin urmare, întreaga putere politică și militară din acest comitat va fi concentrată în mâna unor feudali români.

În anul 1378, Drag din Bedeu, fiul lui Sas, este menționat în funcția de comite al Maramureșului și al Sătmăruului, iar fratele său Balc este amintit drept voievodul românilor „militari”¹⁹⁷. Românul Drag a mai fost în acești ani comitele comitatului Ugocea. În anul 1379 comitele Drag și fratele lui Ioan Valahul posedau cetatea și domeniul Nyaláb din acest comitat¹⁹⁸. Fiii voievodului Sas poartă funcții înalte sub domnia regelui Sigismund de Luxemburg; în 1389 Drag a fost comitele secuilor¹⁹⁹, în 1390 se pomenește de magistrul (= comitele) Drag și de voievodul Balc²⁰⁰, iar în anul 1397 voievodul (sic!) Drag este comitele Maramureșului, iar Balc este numit voie-

¹⁹³ „Dragus Olachus et Magister Benedicto filio de Hem comiti de Maramorosyo et de Hugacz” (cf. *Doc. Val.*, p. 156—157, doc. 148).

¹⁹⁴ „Magistro Symoni filio Mauricy comiti nostre Maramorosiensi” (cf. Ioan Mihályi, *op. cit.*, p. 62, doc. 33).

¹⁹⁵ Ioan Mihályi, *op. cit.*, p. 42—44, doc. 21, și p. 44—46, doc. 22, ambele din anul 1360.

¹⁹⁶ „Fily Zaaz olachy in regnum nostrum Ruscie, quod per Lithvanos tunc turbalator” (cf. Ioan Mihályi, *op. cit.*, p. 82, doc. 50).

¹⁹⁷ „Balk wayuoda olachorum militis et Drag fratris sui comitis Zathmariensem et Maramorisiensem” (cf. *Doc. Val.*, p. 279—280, doc. 245).

¹⁹⁸ Komáromy András, *Nyalábvár...*, p. 503—504.

¹⁹⁹ „Dragh comitis siculorum” (cf. Ioan Mihályi, *op. cit.*, p. 89, doc. 53).

²⁰⁰ „Magistro Dragh et Balk voyvoda” (cf. Ioan Mihályi, *op. cit.*, p. 107, doc. 67).

vod²⁰¹. În 1404 oștirile vitejilor români formau o banderie, numite în textele vechi românești „stegariu“, aflată sub comanda voievodului Balc²⁰². În 1412 Drag este din nou numit comitele secuilor²⁰³. La sfârșitul secolului al XIV-lea și la începutul celui următor, întreaga stăpânire politică, administrativă și militară din Maramureș și asupra unor întinse teritorii din nordul Transilvaniei (Sătmar și Ugocea), precum și în Secuime, era în mâna feudailor români din dinastia Dragoșștilor.

Dragoșștii, fiind dregătorii supremi ai Maramureșului, acaparează teritoriul întinse din posesiunile și veniturile regale, pînă acum administrate de comiți unguri. În 1373, Dragoșștii, pe lîngă domeniul Cuhea, au posedat mai multe sate din Valea Tisei, anume Biserica Albă, Buștina (Botzafalva), punct de vamă a sării transportate pe Tisa²⁰⁴. În anul 1389, Drag, comitele secuilor, a avut în posesiunea lui nobiliară orașul Cîmpulung, Taras (Taraz), Teceul Mic și Mare (Kis Techeu, Nog Techeu) și Talabor (Thalabar), toate situate în apropierea Bedeului²⁰⁵. În 1390 voievodul Balc stăpînea Ocnele Hustului (Huztokna), pînă atunci posesiune regală²⁰⁶. În 1398 comitele Drag și voievodul Balc stăpînesc împreună orașele regale Hust și Sighet²⁰⁷.

În această perioadă analizată mai sus nu numai puterea politică și militară, dar și cea economică din Maramureș era integral în mâna feudailor români din Maramureș. Pe lîngă ocoalele românești administrate și pînă acum de feudalii autohtoni, Dragoșștii au pus mîna atît pe domeniile regale și ale comitelui (domeniul Hust, venitul de la vama sării), cît și pe orașele din valea Tisei.

*

Schimbările politice și administrative survenite în viața Maramureșului după anul 1359 s-au reflectat adînc și în viața socială din acest comitat. Începînd cu emiterea decretului regal din 1351, dar mai ales după apariția actului dat de rege la 28 iunie 1366, care face o distincție clară între cnejii recunoscuți prin hrisov regal și cnejii comuni²⁰⁸, funcția de cnez a

²⁰¹ „Dragh Voyvoda comes Maramorisio... [et] Balk Voyvodae“ (cf. Ioan Mihályi, *op. cit.*, p. 114—115, doc. 65). Din acest document reiese că Drag, deși era comite, în vorbirea curentă se numea voievod.

²⁰² „Tandem banderia erigendo.. condam Balk woyvode“ (cf. Ioan Mihályi, *op. cit.*, p. 128, doc. 73).

²⁰³ „Magnifici viri domini Drag tunc comitis Siculorum“ (cf. *Ub.*, vol. III, p. 531, doc. 1681).

²⁰⁴ „Possessionum Kuhnya vocata et ad eam pertinentium, item Bochkoy, Feyerghaz, Tharaz et Botzafalva vocatum in comitatu Maramorosiensis existencium“ (cf. Ioan Mihályi, *op. cit.*, p. 65, doc. 36).

²⁰⁵ Ioan Mihályi, *op. cit.*, p. 89, doc. 53.

²⁰⁶ *Ibidem*, p. 100—101, doc. 59.

²⁰⁷ „Possessiones nostrae regales Huzth et Zygeth“ (cf. Ioan Mihályi, *op. cit.*, p. 114—115, doc. 65).

²⁰⁸ Maria Holban, *Deposedări...*, p. 157—158.

dispărut. După 1366, fosta pătură cnezială — în majoritate de viță voievodală, ale cărei posesiuni au fost întărite de hrisoave regale — se transformă într-o pătură de nobili („nemeși“). Tendința de emancipare socială a unor orașeni bogați duce la cazuri de încuscrire între nobilimea românească și locuitorii orașelor Baia Mare, Baia Sprie, precum și cei din așezările oaspeților din Valea Tisei²⁰⁹.

Înglobarea clasei feudale românești de viță cnezială și voievodală din Maramureș în clasa nobililor maghiari a avut serioase repercusiuni asupra limbii și religiei adoptate de aceștia. În vorbirea curentă se folosește în continuare limba română, însă în viața publică, pe lângă cea latină, se răspîndește și limba maghiară. După ce cnejii români devin nobili regali, ei primesc un nume maghiar după localitatea lor de origine, însă în documentele interne apar în continuare și cu nume românești²¹⁰. Această uzanță a dus la apariția denumirilor duble, ca Petrovan-Petrovay, Bedeanu-Bedey, Bîrsan-Barczánfalvy. Documentele au păstrat câteva exemple interesante despre traducerea numelor. Nobilul Alb se va numi Fejyr (magh. *fehér* „alb“), din care s-a format numele satului Ferești²¹¹. Aproape toate documentele emise de organele statului feudal ungar redau în forma tradusă în limba maghiară majoritatea numirilor topice românești. Astfel Apa Morii va fi Malomvize, Răchitiș = Rekegyebokor, Rîul Amara = Kesserewpathakawyz, Rîul Repedea = fluvium Sebuspatak²¹², același fenomen existînd și în cazul numirilor de munți: Țibles = Zepleshauasa, Ignăteasa = Ignathauasa²¹³. Numai în rare cazuri apar și formele românești a topicelor de munți: Formoz alio nomine Zephavas, Petrooz, Alpine Krazna, Stelhavasa²¹⁴.

Ocolul cnezial se transformă în organizație teritorială a micilor nobili. În epoca feudală au existat în Maramureș patru ierașuri (ocoale), numite uneori și vidic: Ierașul de Sus (Valea Izei și a Vișeului), Ierașul Casău (Valea Coșăului și a Marei), Ierașul Sighetului (Valea Tisei Superioare) și Ierașul de Jos (Valea Tisei inferioare între Teceu și Hust). Regiunea muntoasă din nordul Maramureșului, locuită în majoritate de ruteni, era cuprinsă în Ierașul Verhovina. În fruntea ierașului era un dregător militar numit voievod, mai tîrziu intitulat căpitan sau hotnog, și unul financiar, numit crainic. Crainicul era ales de obștea nobililor dintr-un ocol. În unele regiuni din Transilvania unde s-a menținut funcția de voievod, crainicul era receptorul birurilor regale²¹⁵. În Maramureș și în nordul Transilvaniei, funcția

²⁰⁹ Una dintre nepoatele voievodului Iuga se căsătorește cu magistrul Petru, notarul orașului Baia-Sprie (Magistro Petro notario civium medy montis). Astfel acest notar devine proprietar nobiliar în Maramureș (cf. Ioan Mihályi, *op. cit.*, p. 85, doc. 51 din 1385).

²¹⁰ Ioan Mihályi, *op. cit.*, p. 33, doc. 16.

²¹¹ *Ibidem*, p. 51.

²¹² *DIR, C, veacul XIV*, vol. III, p. 402—403, doc. 311 din 1336.

²¹³ *Doc. Val.*, p. 249, doc. 204 din 1373.

²¹⁴ Ioan Mihályi, *op. cit.*, p. 123, doc. 71 din 1402.

²¹⁵ Silviu Dragomir, *Cîteva urme ale organizației de stat slavo-române, în „Dacoromania” I (1920—1921)*, p. 150—153.

crainicului s-a păstrat în câteva nume de sate²¹⁶ și în textele unor scrisori vechi românești²¹⁷, însă în curînd termenul va fi înlocuit, mai ales în actele oficiale, cu cel al juratului. Soborurile cneziale se transformă după 1366 în congregația nobiliară din comitatul Maramureșului²¹⁸. Problemele comitatului sînt rezolvate de juzii nobililor din cele patru ocoale existente. În 1381 un document maramureșan va fi emis de vicecomitele Bancu de Sărăsau în persoana voievodului Baliță (Balc), precum și de cei patru jurați (*judices nobilium comitatus*), și anume de Cîndea din Virișmort (Kende de Weremarth), care reprezenta Ierașul Sighet, Petru din Crăciunești (Petrus de Karachonfalva) din Ierașul de Sus, Dragomer din Giulești (de Gywlafalva), Cosău și Ladislau fiul lui Drag din Bedeu (Ladislaus filius Drag de Bedewhaza), care reprezentau obștea nobililor din Ierașul de Jos²¹⁹. Judecătorii sau jurații teritoriale²²⁰, numiți mai tîrziu cu termenii maghiari nemeșbirău sau solgabirău²²¹, erau aleși din rîndul nobililor mai înstăriți.

Unitatea majoră care s-a suprapus peste organizațiile teritoriale ale ocoalelor este comitatul, numit în textele vechi „varmeghie“. Congregațiile obștii nobiliare din toate ocoalele țin în continuare ședințele la Sighet, prezidate de voievod și asistate de comite. Ulterior rolul voievodului va fi preluat de vicecomite²²², ales de congregația nobililor, care conducea efectiv treburile Maramureșului, comitele²²³ fiind în general absent. Se pare că Balc a fost ultimul voievod al românilor din Maramureș. Acest termen se mai menține în oștire, însă și aici va fi înlocuit cu termenul de căpitan²²⁴. Această amintire a feudalismului băștinaș românesc s-a păstrat în unele nume de familii, cum este cazul familiei Vaida din Rozavlea²²⁵.

*

Religia ortodoxă și limba cultă slavonă au caracterizat feudalismul autohton, iar religia catolică și limba latină vor pătrunde în Maramureș o dată cu feudalismului ungar.

²¹⁶ Karaynukfalva, cf. *Doc Ual.*, p. 423, doc. 375 din 1391 și Crăinicestei (Karaynokháza) (cf. N. Drăganu, *op. cit.*, p. 241).

²¹⁷ Cozma și Macsin crainicul (cf. A. Rosetti, *op. cit.*, vol. III, p. 16 din 1602—1617).

²¹⁸ „Congregatione nostra generale universitas nobilium dicti comitatus... prope civitatem Zygeth vocatum“ (cf. Ioan Mihályi, *op. cit.*, p. 154, doc. 86 din 1408).

²¹⁹ Ioan Mihályi, *op. cit.*, p. 85, doc. 51 din 1381.

²²⁰ „Bylță Toma juratul din Maramureș din Vidicul de Sus“ (cf. A. Rosetti, *op. cit.*, vol. III, p. 15); „Eraș jurat Balc Mihaiu din Eud“ (J. Bîrlea, *op. cit.*, p. 57); „Al Erașul[ui] de Sus g[i]urat Patrovan Ilies“ (cf. I. Bîrlea, *op. cit.*, p. 36).

²²¹ „Solgabirău Magheri Laslo ot Secu“ (cf. I. Bîrlea, *op. cit.*, p. 40).

²²² În terminologia locală numit vișespan, de ex. Radul, vicespan al Maramureșului (cf. A. Petrov, *Древнейшая Чрамоты Карпатско Русской церкви 1391—1490*, Praga, 1930, p. 107).

²²³ Comitele de maramureșeni a fost numit fișpan (= főispán): „Fișpan Ferenți de Buda, șpan de varmeghie“ (cf. Ioan Bîrlea, *op. cit.*, p. 40).

²²⁴ Petrovay Gy., *Máramaros...*, p. 622.

²²⁵ A. Történelmi Társaság máramarosi kirándulása (Excursia Societății de istorie în Maramureș), în „Századok“, 1889, p. 28.

Preoții români se recrutau mai ales din rîndul cnejilor; țărani erau datori să le plătească o cotă-parte din produse. Documentele din secolul al XIV-lea amintesc numele preotului Miroslav (*Miroslav presbytero*)²²⁶ din familia Giuleștilor sau pe popa Vlahta din Apșa, nepotul voievodului Silvestru²²⁷. Multe familii nobiliare primesc numele de Pop sau Pap. Bisericele se construiau, după „obiceiul românilor“ (*more walachorum*), din lemn, cum a fost biserica din Rozavlea²²⁸. În 1513 documentele amintesc și la Ruscova de o biserică românească²²⁹. Pe lângă bisericile catolice, și feudații români construiesc, sub influența arhitecturii în orașele maramureșene din valea Tisei, mai ales în centre de domenii (Cuhea, Giulești, Bîrsana, Biserica Albă etc.), biserici de piatră²³⁰. Nobilii români, deși începînd cu secolul al XV-lea adoptă în multe cazuri religia catolică, apoi cea calvină, sprijină activitatea călugărilor ortodocși din Maramureș²³¹. Biserica ortodoxă a păstrat fidel organizația teritorială arhaică, cele patru protopopiate maramureșene corespunzînd celor patru ierașuri existente²³². În secolele XIV—XVII hotărîrile soboarelor dintr-un protopopiat aveau validitate numai dacă se țineau în prezența dregătorilor din ieraș și din comitat²³³. În soborul general al preoților ortodocși se alegea vlădica Maramureșului²³⁴. Mai tîrziu, după ce Dragoșeștii din Bedeu devin cei mai puternici feudali din Maramureș, mănăstirea ortodoxă din Peri, aflată lângă Bedeu, în „uricul“ lor, devine reședința vlădiciei maramureșene. Egumenul mănăstirii Sf. Mihail din Peri avea drept de stavropighie (supremație cvasiepiscopală), iar ulterior această funcție se va transforma în vlădicie²³⁵. Pe lângă feudele sale proprii, episcopul român obliga fiecare obște sătească să-i dea piei de miei, ceară și alte produse, iar mai tîrziu și bani²³⁶. Vlădica prezida împreună cu voievozii, apoi cu dregătorii comitatului, soboarele preoților români. În Maramureș existau mai multe mănăstiri ortodoxe (Șieu, Budești, Biserica Albă, Ieud, Sîrbi, Rona, Bîrsana, Cuhea etc.), care aveau menirea de a pregăti preoți, dascăli și dieci

²²⁶ Amintit sub forma de „Iruulo Sacerdos“ (cf. Ioan Mihályi, *op. cit.*, p. 61, doc. 32 din 1368, și p. 62—63, doc. 33).

²²⁷ A. Filipașcu, *Istoria Maramureșului*, p. 40.

²²⁸ „Capella lignea more walachorum“ (cf. Entz Géza, *Mittelalterliche rumänische Holzkirchen in Siebenbürgen*, în *Omagiu lui Gheorghe Oprescu*, București, Edit. Academiei, p. 168).

²²⁹ „Capella lignea walachorum...“ (cf. Entz Géza, *op. cit.*, p. 168).

²³⁰ Radu Popa, *op. cit.*, p. 521 și 525.

²³¹ Nobilul Petrovan (Petrovay), lângă rîul Repedea, donează o delniță de fin unor călugări ortodocși.

²³² De ex. „Popa Vasile ot Hozavle“ (Rozavlea) a fost protopopul Ierașului de Sus (cf. I. Bîrlea, *op. cit.*, p. 40).

²³³ A. Cziple, *Documente...*, p. 17.

²³⁴ Ioan Lupăș, *Din trecutul românilor maramureșeni*, în „Graiul românesc“, I (1927), p. 82.

²³⁵ A. Cziple, *Documente...*, p. 138.

²³⁶ În 1635 fiecare biserică dădea vlădiciei piei de animale, ceară și bani (cf. Komáromy András, *Máramaros...*, p. 162).

pentru a satisface necesitățile populației autohtone²³⁷. Unele dintre aceste mănăstiri ortodoxe sînt amintite în documentele secolelor XIV—XV²³⁸.

Parohii catolice s-au înființat numai în așezările coloniștilor, la Hust, Visc, Teceu, Cîmpulung și Sighet. Preoții catolici, cunoscători ai limbii oficiale latine, jucau un important rol în viața juridică a comitatului. Plebanul bisericii parohiale din Sighet²³⁹ era deseori „secretarul” ședințelor cneziale ținute la Sighet²⁴⁰. Pentru a răspîndi religia catolică și în sînul populației românești, la Rimetea se înființează în 1363 o mănăstire a călugărilor din ordinul paulinilor, care va fi înzestrată cu moșii.

Profitînd de înaltele dregătorii ce le-au fost încredințate, Dragoșeștii devin mari proprietari feudali și în nordul Transilvaniei. Deși stăpînirea feudalilor români n-a schimbat radical situația socială a iobagilor din aceste ținuturi, dominația feudalilor de viță voievodală a avut o înrîurire pozitivă asupra vieții religioase și culturale a românilor.

În 1365 Ștefan, fiul lui Sas-Vodă, primește ca donație regală domeniul Ciceu și Unguraș²⁴¹. Fiii lui Dragomir din Giulești primesc în 1367 cetatea Chioar, domeniu care ajunge prin încuscrire în mîna Dragoșeștilor. Frații Drag și Balc posedă în 1378 Chioarul și domeniul Arded²⁴². Strănepotul lui Drag, Bartolomeu Drágffy, va ajunge voievodul Transilvaniei (1493—1499) și cuscru l lui Ștefan cel Mare. Dragfiștii au fost în secolele XV—XVI cei mai puternici feudali din nordul Transilvaniei; deseori au reunit în mîna lor titlul de comite al Maramureșului, Ugocei, Sătmarului, Crasnei și Solnocului, fiind domnii de pămînt ai Chioarului, ai Văii Rodnei, ai Ciceului, ai Ungurașului, ai Ardedului, ai Cehului Silvaniei. Puțini nobili maghiari îi întrec în avere, putere și importanță în cadrul întregului regat ungar.

După ce nobilii din familia Dragoșeștilor și-au extins puterea economică și politică asupra mai multor sate românești din nordul Transilvaniei, ei întăresc dominația bisericească a mănăstirii Peri și în aceste regiuni. Voievodul Balc și magistrul Drag (*Uajvoda Balicza et Drag Mester*) au obținut în 1391 de la patriarhul Antonie din Constantinopol ca egumenul Pahonie din Peri să aibă drept de exarh și în nordul Transilvaniei²⁴³. Totodată, lui Pahonie i se încredințează administrarea bisericii din Halici pînă ce patriarhul va trimite acolo un alt arhiereu²⁴⁴. Jurisdicția egumenului din Peri cuprindea Maramureșul și nordul Transilvaniei, prin urmare dieceza lui aco-

²³⁷ P. P. Panaitescu, *Inceputurile...*, p. 84—85.

²³⁸ „Monasterium Kohnya monostora” (cf. Ioan Mihályi, *op. cit.*, p. 177, doc. din 1411).

²³⁹ „Dominus Benedictus rector Ecclesiae de Zygeth” (cf. Ioan Mihályi, *op. cit.*, p. 23, doc. 12 din 1346).

²⁴⁰ În 1353, la introducerea fiilor lui Iuga în posesiunea moșiei Cuhea participă și plebanul Mihai din Sighet („Mychaelem sacerdotem magistrum altaris sancti Emerici”) (cf. Ioan Mihályi, *op. cit.*, p. 30—31, doc. 16 din 1353).

²⁴¹ A. Filipașcu, *Istoria Maramureșului*, p. 55.

²⁴² „Balk... et Drag... castruum suum Kwar in comitatu de Zolnoc existens... [et] districtu Erdewd” (cf. *Doc. Ual.*, p. 270—280, doc. 249 din 1378).

²⁴³ Ioan Lupuș, *op. cit.*, p. 82—83; N. Iorga, *Scrisori și inscripții...*, p. XLI.

²⁴⁴ *Doc. Ual.*, p. 420.

perea aproape întregul teritoriu al dialectului rotacizant din Transilvania²⁴⁵. Călugării mănăstirii Peri se recrutau și din elemente provenind din nordul Transilvaniei, cum a fost Simion Sălăgeanul (*religiosus frater... Kalugyr*) în 1459²⁴⁶ și în secolele XVII—XVIII vlădicii maramureșeni sînt exarhii protopopiatelor românești nord-transilvăneni²⁴⁷ și în mod obișnuit sfințesc preoți în Ardealul de sus²⁴⁸.

În urma ascensiunii familiei Dragoșeștilor, românii din nordul Transilvaniei și din Maramureș se află descori sub o unică conducere administrativă, politică și religioasă.

Mulți nobili maramureșeni, profitînd de situația lor privilegiată, trec în nordul Transilvaniei și ocupă acolo diferite funcții. În 1598 nobilul Stoica Iuga din Maramureș era cnezul comunei Stoiceni din Țara Lăpușului, iar în anul 1553 cnezul satului Suciua era nobilul Andreica din Vișeu²⁴⁹. Dintre maramureșenii veniți în Transilvania, mulți au primit numele de Maroșan sau Mureșan. O spiță a urmașilor voievodului Balc, nobilii Chindriș, așezîndu-se în regiunea Năsăudului, primesc numele de Mureșianu. Din rîndul acestei familii mulți devin cărturari de seamă, de exemplu Iacob, Andrei și Aurel Mureșianu.

Mulți transilvăneni, mai ales dascăli, se așază în Maramureș²⁵⁰. Maramureșul a continuat să întrețină relații economice, politice, culturale și familiale cu Moldova²⁵¹. Mulți călugări moldoveni au venit în mănăstirile maramureșene, unele dintre ele fiind chiar afiliate unor episcopii din Moldova²⁵². Pentru necesități culturale, maramureșenii (moroșenii) cumpără deseori cărți din Moldova²⁵³. Relații culturale se întrețineau chiar și cu Țara Românească²⁵⁴.

*

²⁴⁵ Următoarele protopopiate ortodoxe din nordul Transilvaniei erau subordonate egumenului din mănăstirea Peri: Sălaj (Zilágyssag), Medieș (Megyesálja), Ciceu (Chicho), Unguraș (Balvanus), Valea Almașului (Almazigy), Ugocea (Ugotsa) și Valea Bîrjabei (Berzava) (cf. *Doc. Ūal.*, p. 418—420, doc. 371 din 1391).

²⁴⁶ N. Iorga, *Scrisori și inscripții...*, p. XLII.

²⁴⁷ Vlădica Stoica avea titlul de „Pravoslavnic episcop maramurășan, exarh al stavropighiei patriarhești a Țarigradului” (cf. N. Iorga, *Ceva despre episcopul maramurășan Iosif Stoica*, în „Analele Academiei Române”, seria II, tom. 33 Mem. Sect. Ist., București, 1916, p. 4).

²⁴⁸ Vlădica Dosoftei hirotonea și la începutul secolului al XVIII-lea preoți ortodocși români pentru Bihor și Ardeal (cf. Ioan Lupăș, *op. cit.*, p. 83).

²⁴⁹ Tiberiu Morariu, *Emigrări maramureșene în Transilvania*, în „Transilvania”, 75 (1944), nr. 8—9 (aug.-sept.), p. 668.

²⁵⁰ „Toma Horoba, carea iaste de ne[am] din Ardelu...”, iară acum fiind lăcuietoriu în varmeghie” (cf. Ioan Bîrlea, *op. cit.*, p. 116).

²⁵¹ Tiberiu Morariu, *Maramureșul în organismul etnic și politic al Țării Românești*, în „Buletinul Societății române de geografie”, XL, 1941, p. 24—26.

²⁵² „Monah Tanase... din Țara Moldovi” trăia la mănăstirea Giulești din „Țaria Maramurăș” (cf. Ioan Bîrlea, *op. cit.*, p. 134).

²⁵³ Un maramureșan cumpără un catavasier „anume din Ieaș pe bani moldove-nești doi lei” (cf. V. Brătulescu, *op. cit.*, p. 37).

²⁵⁴ Pe o carte păstrată la biserica din Dragomirești este notată inscripția „Nicolai Dasca[lu]lui din Țara Muntenescu” (cf. Ioan Bîrlea, *op. cit.*, p. 95).

În secolele XV—XVI se cristalizează definitiv societatea feudală românească din Maramureș. Din rîndul mai multor familii de viță voievodală, numai Dragoșești se ridică la rangul marilor feudali. Este caracteristic pentru situația din Maramureș evoluția diferită a urmașilor fraților Drag și Balc. Urmașii voievodului Balc vor fi mici nobili în ocolul Cuhea, iar fiii comitelui Drag devin mari proprietari. Fiul lui Drag, Gheorghe Drágffy, avea reședința la Lunca Pietroasă, situată în rezerva seniorală din valea Tisei. Nepotul lui Drag, Nicolae Drágffy, părăsește Maramureșul și își mută reședința nobiliară la Beltiug, lîngă Arded. Dintre urmașii celorlalte familii voievodale, numai fiii voievodului Seneslau din Dolha se vor ridica la rangul nobililor de avere mijlocie. Rezerva seniorală și sesiile iobăgești ale familiei Dolhay se găseau în primul rînd în domeniul de jos al Cuhei.

Majoritatea micilor nobili români din Maramureș se trag din familii voievodale²⁵⁵. Mica nobilime română — „nemeșigul în Maramureș“²⁵⁶ — avea în general o singură gospodărie, în cazuri mai rare 2—3 „porți“ iobăgești. Mica nobilime avea deseori procese de hotar cu orașele regale²⁵⁷. Pe domeniile regale, în primul rînd în domeniul Hustului și în regiunea salinelor, trăiau iobagi regali și tăietori de sare²⁵⁸.

În timpul răscoalei țărănești din 1514, mica nobilime românească din Maramureș s-a alăturat țăranilor și a luptat împotriva feudalilor unguri și împotriva marilor nobili maramureșeni maghiarizați²⁵⁹. Pe de altă parte, Ioan Drágffy devine în 1514 unul dintre comandantii nobilimii, în timp ce țăranii din Valea Rodnei îi devastează moșiile²⁶⁰. După înăbușirea răscoalei, micii nobili maramureșeni au fost judecați și pedepsiți „pentru că au ținut partea țăranimii“ (*partem rusticorum tenuissent*)²⁶¹.

²⁵⁵ Fărămițarea marii proprietăți boierești și „răzășirea“ unor boieri se observa și în Moldova (cf. Constantin Cihodaru, *Cîteva constatări în legătură cu proprietatea feudală și situația țăranimii din Moldova în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, în „Studii și cercetări științifice, seria Istorie, Iași, an. XII, 1961, fasc. 1, p. 31—66).

²⁵⁶ „Cinstiți boieri nemniș[i]“, adică „nemeșimea“ din Maramureș (cf. Ioan Bîrlea, *op. cit.*, p. 14 și 65).

²⁵⁷ În 1383 a avut loc un proces între orașenii din Cîmpulung (judex ac universi cives ac hospites de Longo Pratho) și nobilii români din Sărășău (cf. *Doc. Val.*, p. 315).

²⁵⁸ În 1498 tăietorii de sare, „svagăii“ (*incisores salinum*) din Maramureș cer respectarea drepturilor (cf. Alexandru Doboși, *Exploatarea ocnelor de sare în Transilvania în evul mediu (secolele XI—XVI)*, în „Studii și cercetări de istorie medic, II (1951), nr. 1, p. 135).

²⁵⁹ Conflicte între mica nobilime maramureșeană și marii dregători feudali au fost și pînă în anul 1514. În 1390 a avut loc un proces între fiii lui Dobrișlău Albul (filiorum Feyer Dobrișlaw) purtat contra fraților Balc și Drag (Magistro Dragh et Balk voyvode) (cf. Ioan Mihályi, *op. cit.*, p. 104, doc. 61).

²⁶⁰ Sabin Belu, *Despre participarea orașenilor din Transilvania la răscoala populeară din 1514*, în *Studii și referate privind istoria României*, I, București, Edit. Academici, p. 685—689.

²⁶¹ *Istoria României*, II, p. 607—608.

Situația socială din Maramureș este bine ilustrată de conscripția efectuată nu mult după anul 1526²⁶². La această dată, cele 943 de porți din comitatul Maramureș erau în mîna a 171 de nobili. Majoritatea micilor nobili români — Balea, Banc, Bedeoan, Bențea, Bilkey, Bîlea, Bîrsănescu, Bud, Bufta, Cioban, Cozma, Crăciun, Feir, Fița, Gorzo, Ivanciuc, Iurca, Iuga, Lad, Leordean, Lipcsey, Man, Mareș, Mircea, Nan, Nemiș, Orda, Pap, Perșe, Petrovan, Rad, Rednci, Roman, Șandrin, Stan, Steț, Stoica, Turcus, Ungur etc. — aveau 1—2 sesii. Cei mai bogați posesori erau: regele cu 345 de gospodării, văduva lui Gaspar Drágffy cu 54 de gospodării, Imbrea Dolhay cu 63 de gospodării și Gheorghe Dolhay cu 30 de gospodării. Relativ de puțini iobagi dispuneau călugării catolici din Rimetea cu 5 gospodării și călugării din Peri cu 4 gospodării.

Mai tîrziu, marile domenii feudale, mai ales cele regale, slăbesc și mai mult și se întărește caracterul mic nobiliar al Maramureșului²⁶³. Majoritatea micilor nobili români, deși aveau „papchiroș de piele de oaie sau de cîne“ (hrisov regal scris pe pergament), a trăit în cursul secolelor următoare după felul de viață al țăranilor. Situația socială cea mai apropiată de cea a nemeșilor români din Maramureș au avut-o boierii din Țara Făgărașului.

²⁶² Acsády Ignác, *A magyar nemesség és birtokviszonyai a mohácsi vész után* (Nobilimea maghiară și posesiile ei după catastrofa de la Mohaci), Budapesta, 1890, p. 29—31.

²⁶³ Alexandru Filipașcu, *Înstrăinarea unor familii și averi maramureșene prin încuscrirea cu străinii* (cu tabele genealogice), în „Transilvania“, 73 (1942), nr. 10, p. 744.

OSTAȘII PUȘCAȘI AI CETĂȚII DEVA ÎN SECOLELE XVI—XVII

IOSIF JIVAN

Istoriografia din trecut privitoare la cetățile aflate pe teritoriul Transilvaniei înfățișa îndeosebi faptele vitejești ale regilor, voievozilor sau principilor, elogiind eroismul acestora.

Aplicarea concepției materialiste la studiul fenomenelor sociale ne-a permis să scoatem la iveală adevăruri noi, necunoscute, în cazul nostru să relevăm rolul deosebit de important pe care l-au avut țărani de pe domeniul cetății Deva în calitatea lor de ostași ai cetății.

Considerăm că pentru a avea o imagine clară despre rolul militar precumpănitor pe care l-au avut țărani în întreaga perioadă a principatului transilvănean, ca și despre importanța recrutării lor la cetate, este necesar să urmărim modul de recrutare, împrejurările în care au fost recrutați și în ce calitate au fost angajați țărani la cetatea Deva. La fel socotim că nu se vor putea înțelege obiectivele pe care le urmărim dacă nu vom analiza în prealabil organizarea militară a principatului în general, precum și întreținerea cetăților în special.

O dată cu transformarea politică a voievodatului Transilvaniei în principat autonom s-a schimbat și organizarea militară a acestuia. Chestiunile militare și cele financiare ale principatului au fost hotărâte de acum înainte de către dietele celor trei „națiuni”¹.

Obligația principilor era să se îngrijească de apărarea cetăților și a țării atât în timp de pace, cât și în război². Ei aveau la îndemână dorobanți roșii³. Dar nucleul de armată permanentă a principilor n-a fost suficient pentru paza cetăților și din acest motiv s-a hotărât ca cele trei „națiuni” —

¹ Kálmán Barthos, *Erdély pénz és hadügyei János Zsigmond korában* (Problemele financiare și militare ale Transilvaniei în timpul lui Ioan Sigismund), Budapesta, 1902, p. 6.

² *Ibidem*, p. 68.

³ *Istoria României*, vol. III, București, Edit. Academiei, 1964, p. 123.

nobilimea maghiară, sașii și secuii — să dea în timp de pace un anumit contingent de ostași pentru paza cetăților⁴.

În cazul că țara era amenințată să fie cotoplită de către un dușman din afară, se mobilizau cele trei „națiuni” și populația orașelor. Aceste mobilizări se făceau prin ridicarea generală la oaste.

Însă, în primul deceniu al principatului, cerințele organizării militare descrise mai sus nu s-au putut îndeplini întocmai. Aceasta din motivul că în perioada principatului Transilvaniei viața sa politică a fost caracterizată de luptele pentru putere ale marii nobilimi grupate în partide (turcofilă sau germanofilă), ca și de rivalitatea neîncetată dintre Imperiul otoman și Imperiul habsburgic⁵.

Aceste lupte s-au exteriorizat în faptul că magnații maghiari, germanofili și sașii nu au contribuit la darea contingentului de ostași pentru apărarea cetăților și nu au plătit nici dările cuvenite pentru întreținerea ostașilor. Așa fiind, Martinuzzi, guvernatorul Transilvaniei, s-a folosit de trupe mercenare pentru paza și apărarea cetăților.

În urma rivalităților existente între cele două imperii, Habsburgii reușesc la 1551 să pună vremelnic stăpânire pe Transilvania timp de 5 ani. Stăpânirea Habsburgilor din Transilvania a întâmpinat însă mari greutăți, izvorâte în primul rând din nemulțumirea populației provocată de administrația și de fiscalitatea germană⁶. Pentru a schimba această stare defavorabilă Habsburgilor, la sfârșitul lunii mai 1555 Ferdinand numește voievozi ai Transilvaniei și ca reprezentanți ai săi pe Ștefan Dobó și Francisc Kendy. Dar acești voievozi nu au fost în stare să schimbe opinia publică dușmănoasă germanilor. În țară se formase un curent puternic favorabil readucerii la cârmă a principelui Ioan Sigismund cu ajutorul turcilor.

În aceste condiții, voievozii s-au văzut izolați pe întreg teritoriul Transilvaniei; la sfârșitul anului 1555, ei dispuneau numai de cetățile Deva și Gherla. A existat pericolul ca turcii să atace cetatea Deva, dar din lipsă de mijloace financiare nu s-au putut angaja ostași mercenari pentru apărarea ei. Datorită acestor împrejurări, voievozii au chemat pe țărani aflați pe moșiile domeniului să facă servicii ostășești la cetate⁷.

Chemarea lor s-a dovedit a fi utilă, întrucât Petrovics, partizanul lui Ioan Sigismund, a și venit din Banat cu o mică oaste pentru a cuceri cetatea. Asediul cetății a ținut timp de 7 luni. De obicei chemarea la oaste ținea o lună. Putem presupune că peste acest termen țărani au prestat servicii militare, fiind dispensați astfel de a da cele trei feluri de rentă feudală. Această absolvire s-a putut da cu ușurință, dat fiind că țărani și așa

⁴ *Erdélyi Diaétek Uőgzéseinek Foglatatja* (Conținutul hotărârilor dietelor Transilvănene), vol. II, Cluj, 1832, p. 21.

⁵ *Istoria României*, vol. II, București, Edit. Academiei, 1962, p. 931.

⁶ C. Daicoviciu, Șt. Pascu, V. Chereșteșiu, I. Morariu, *Din istoria Transilvaniei*, vol. I, București, Edit. Academiei, 1963, p. 137.

⁷ E. Veress, *Hunyadvérmege János Király és Izabella királyné korában* (Comitatul Hunedoara în timpul regelui Ioan și al reginei Izabela); în *Hunyad. tört. és régészeti társulat evkönyve*, Deva, 1904, p. 59.

nu erau în stare să presteze renta, întrucît trupele mercenare ale împăratului german aflate în regiunea cetății Deva în perioada 1551—1553 au ruinat și au sărăcit țărănimea de aici pentru un deceniu. Astfel, prin serviciile lor, țărani au servit interesele împăratului german, dar pentru ei înșiși acestea au constituit o nouă povară, grea și apăsătoare.

Dacă recrutarea țăranilor la cetate s-a făcut cu această ocazie temporară, peste cîteva ani însă vom asista la recrutarea lor permanentă. Aceasta s-a făcut, după cum se va vedea, sub domnia principelui Ioan Sigismund (1559—1572). Trebuie să privim organizarea nouă de apărare a cetății în primii săi ani de domnie ca un act de apreciere a importanței militare pe care o avea cetatea. Nu este exagerat, credem, dacă susținem că, dintre toate cetățile aflate pe teritoriul Transilvaniei, cetatea Deva era cea mai importantă. Avem cîteva relatări în ce privește importanța strategică a cetății în secolele XVI—XVII. Din descrierile italianului Giovannandrea Gromo făcute în 1564 aflăm că cetatea Deva era considerată ca una dintre cele mai importante fortărețe ale țării, întrucît se afla așezată într-un defileu periculos⁸. De la Deva pînă la Ilia (raion Ilia) este o distanță de 26 km. Pe acest traseu, munții și dealurile aflătoare pe ambele părți ale Mureșului coboară aproape de malurile acestui rîu. Așa fiind, este format un defileu strîmt. La această strîmtoare se referă Gromo. Ne mai spune în continuare că numai după cucerirea acestei fortărețe de către dușman îi este deschisă calea spre întreaga țară.

Călătorul turc Evlia Celebi, care a trecut prin Deva în 1664, o descrie ca o cetate puternică, întrucît este așezată pe un vîrf de stîncă și nu se poate ajunge la ea⁹.

Cronicarul Nicolae Bethlen ne relatează în 1666 că cetatea Deva era fortăreața cea mai sigură din Transilvania¹⁰.

Fără îndoială că, datorită așezării ei la o distanță de numai cîteva zeci de km de granița dintre Transilvania și Banatul ocupat de turci, cetatea Deva a fost considerată ca cea mai importantă cetate a țării din epoca primordială. Tot datorită așezării ei strategice, cetatea Deva a avut rolul primordial de a apăra granița de apus a Transilvaniei. Acest fapt ne este atestat cu prisosință.

Se poate presupune că garnizoana cetății a fost reorganizată nu numai datorită importanței ei strategice, ci și contradicțiilor care s-au ivit între cele trei „națiuni” și principe. Contradicțiile erau de ordin financiar, militar și politic.

Prin hotărârile dietelor din 22 mai 1552 de la Turda și 11 noiembrie 1562 de la Cluj s-a decretat să plătească dările extraordinare și magnații.

⁸ A. Decei, *Giovannandrea Gromo. Compendio della Transylvania*, în „Apulum”. Alba-Iulia, 1943—1945, p. 171.

⁹ Dr. Imre Karácson, *Evlia Cselebi, török világ utazó magyarországi utazása 1660—1664* (Călătoriile prin Ungaria a călătorului turc Evlia Celebi în anii 1660—1664), Budapesta, 1907, p. 28.

¹⁰ Laszlo Kövári, *Erdély Epitészeti Emlékei* (Monumentele arhitectonice ale Transilvaniei), Cluj, 1866, p. 170.

Prin aceste hotărâri au fost vizate și însemnatele domenii pe care le avea principele în posesia sa. Pe plan militar, în dieta ținută la 4—9 noiembrie 1562 la Alba-Iulia s-a redus contingentul de ostași trebuincioși apărării țării în timp de pace. Fără îndoială că prin această hotărâre s-a subliniat din nou îndatorirea principelui de a se îngriji de apărarea cetăților în timp de pace, întrucât el avea în posesia sa mai multe domenii.

De asemenea dieta din 11—18 aprilie 1561 a cerut ca, la ridicarea generală la oaste, și principele să trimită ostași călăreți și pedestri de la curtea sa, precum și un număr de pușcași de pe locurile camerale. Prin locurile camerale se înțelegeau domeniile statului, ale țării¹¹. Și, în sfârșit, pe plan politic, în dieta din 12 noiembrie 1561 s-a cerut ca toți comandanții și funcționarii cetăților să fie judecați de către organele comitatului nobiliar.

Motivat de contradicțiile pe care le-am arătat mai sus, puterea centrală a militarizat domeniul cetății Deva. Acest domeniu a fost considerat la acea dată ca fiind proprietatea statului¹². Principele a scos de sub jurisdicția comitatului nobiliar domeniul cetății Deva, pentru a nu avea controlul financiar, militar și politic al celor trei „națiuni”. Dietele ținute la 2 ianuarie 1564 la Sighișoara și la 4 iunie 1564 la Turda au recunoscut și au aprobat această stare de fapt și de drept creată domeniului Deva de către principe.

Prin exceptarea domeniului Deva s-a făcut o distincție între proprietatea statului, pe de o parte, și proprietățile private ale principelui, pe de altă parte. Cu acest act asistăm pentru prima dată în epoca principatului la stabilirea situației de drept a bunurilor proprietatea statului. Prin scoaterea domeniului cetății Deva de sub jurisdicția comitatului nobiliar, domeniul a fost organizat într-un comitat de graniță (*Markgrafschaft*), ca o instituție feudală cu totul aparte de aceea a comitatului nobiliar. Se oglindesc două caracteristici ale acestei organizări. Puterea centrală, în contradicțiile pe care le are cu cele trei „națiuni”, se sprijină în permanență din punct de vedere militar pe țărani aflați pe moșiile domeniului cetății. În acest comitat de graniță nou înființat, puterea centrală a dat o nouă organizare militară țăranilor ostași recrutați. De acum înainte serviciul lor ostășesc către cetate devine obligatoriu și permanent, de natură specific feudală. Domeniul cetății astfel organizat a avut mai multe privilegii. Analiza lor ne arată că acestea erau identice cu ale unor instituții feudale existente deja în Ungaria și transplantate și în Transilvania.

Habsburgii, încă în secolul al XVI-lea, au împărțit deseori în Ungaria demnitatea de baronat drept titlu permanent nobilimii înalte, magnaților. Aceștia, după modelul german, au fost numiți baroni liberi (*Freiherrn, liberi barones*)¹³. Printre acești magnați a existat o grupă fruntașă, care,

¹¹ Dr. Dezső Márkus, *Magyar Jogi Lexikon* (Lexiconul juridic maghiar), vol. IV, Budapesta, 1906, p. 526.

¹² *Corpus Juris Hungarici*, vol. I, 1000—1526, Budapesta, 1899, p. 709.

¹³ Akos Timon, *Magyar Alkotmány és Jogtörténet* (Istoria Constituției și dreptului maghiar), Budapesta, 1902, p. 527.

o dată cu punerea în aplicare a organizării militare banderiale (pe steaguri), a dobândit dreptul să-și trimită ostașii de pe moșiile lor sub steag propriu¹⁴. Domeniile cu privilegii, scoase de sub autoritatea comitatului nobiliar din Transilvania în timpul principilor independenți, au fost de asemenea numite baronate libere¹⁵.

Iată deci condițiile în care domeniul cetății Deva a fost transformat în baronat liber. Am socotit necesar să insistăm asupra acestor probleme întrucât transformarea menționată a schimbat hotărâtor situația de drept a unor categorii de țărani de pe domeniu.

Menirea baronatului liber din Deva a fost la început, în secolul al XVI-lea, numai militară. De-abia în secolul al XVII-lea dobândește și un al doilea rol, pe cel economic. Pe plan militar, acesta avea obligația de a recruta de pe moșiile aflate pe teritoriul domeniului ostașii trebuincioși cetății Deva, iar pe plan economic să realizeze veniturile necesare întreținerii cetății. Trebuie să subliniem că domeniului i-au aparținut Deva, cu un anumit număr de moșii, precum și Dobra, cu numeroase moșii. Dobra, având rosturi militare mai vechi, a avut privilegii dobândite de la regii Matei în 1475, Vladislav al II-lea în 1492 și de la voievodul Transilvaniei Ioan Zapolya în 1515. Toate aceste au fost confirmate de împăratul german Ferdinand I în 1552¹⁶. Deva avea privilegii fiind târg și sediul baronatului. În cadrul baronatului, ambele târguri și-au păstrat privilegiile avute. Documentar, în 1603 Dobra este menționată ca district¹⁷. Datorită acestor împrejurări, recrutările ostașilor pușcași s-au făcut în mare parte din Deva și din satele din jur.

Nu este lipsit de interes să arătăm și imunitățile feudale ale baronatului liber, care erau numeroase. În practică, după împrejurările locale, acestea s-au exteriorizat astfel :

- a) teritoriul baronatului liber Deva nu aparținea comitatului nobiliar ;
- b) comitele comitatului nobiliar sau funcționarii săi erau opriți să intre pe teritoriul baronatului liber pentru a încasa dăjdii, gloabe etc. ;
- c) de asemenea nu au fost admiși pe teritoriul baronatului comitele sau funcționarii săi pentru a urmări pe hoții refugiați acolo ;
- d) la fel, baronatul nu a extrădat stăpînitorilor feudali pe iobagii fugiți și refugiați pe teritoriul baronatului ;
- e) toți supușii care se aflau pe teritoriul baronatului nu se judecau de către comitatul nobiliar, baronatul avînd organe proprii¹⁸.

Din cele arătate mai sus rezultă că baronatul liber Deva a avut largi privilegii de natură militară, financiară, administrativă și judecătorească.

¹⁴ Akos Timon, *opt. cit.*, p. 527.

¹⁵ Dr. Dezsö Márkus, *Magyar Jogi Lexikon*, vol. I, Budapesta, 1906, p. 600.

¹⁶ *Hunyadm, Tört. Régész-Evkönyv*, vol. XIV, Deva, 1903—1904, p. 69.

¹⁷ Andrei Veress, *Documente privind istoria Transilvaniei, Țării Românești și Moldovei*, vol. VII, București, Edit. Cartea românească, 1938, p. 47.

¹⁸ *Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae*, vol. V, Budapesta, p. 486.

Numai în baza acestora și-a putut îndeplini obligațiunile militare pe care le avea.

Țăranii români recrutați ca ostași ai cetății în cadrul baronatului aveau îndatoriri ostășești și anumite drepturi. După o definiție dată în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, se numeau în limba maghiară pușcași persoanele care după bunul plac al principilor, pentru a le servi interesele, au fost ridicate din starea iobăgească și scutite de sarcinile iobăgești, dobândind și situația de oameni eliberați. Totuși, ei au fost supuși contribuțiilor încasate obișnuit după poartă¹⁹. Raportată această definiție la țăranii de pe domeniul cetății Deva, reținem două elemente caracteristice. Primul este că, întrucât țăranii serveau în interesul principilor, ei au fost ridicați din starea iobăgească. Și, al doilea, că în serviciile militare pe care le făceau erau înarmați cu pușcă.

Ca să putem înțelege care erau interesele puterii centrale este neapărat nevoie să șinem seama de obligațiile militare ale acesteia. După hotărârile dietelor de care ne-am ocupat mai sus, acestea au fost: întreținerea cetăților în timp de pace și de război. În această întreținere se îngloba atât paza, cât și apărarea cetăților; de asemenea și trimiterea unui anumit număr de ostași pușcași „la ridicarea la oaste”, constituiți în ceată sub steagul principelui. Așa fiind, rezultă că îndatoririle țăranilor ca ostași ai cetății au coincis cu interesele militare ale puterii centrale.

Să revenim acum la denumirea de pușcaș. În limba română pușcaș înseamnă ostaș înarmat cu pușcă²⁰, iar în limba maghiară se înțelege persoana înarmată cu pușcă care obișnuia să îndeplinească anumite îndatoriri ca pușcaș²¹. Aceștia sînt menționați ca *sclopetarius*, *venatores*, *pixidarii* în documentele latine. Și, în sfîrșit, în limba italiană sînt menționați ca „archebuzieri”²².

Trebuie să mai arătăm că în a doua jumătate a secolului al XVI-lea majoritatea țăranilor erau înarmați cu lănci în cazul unei ridicări la oaste. În 1565, în Transilvania, la ridicarea la oaste proporția armelor folosite era următoarea: din zece țărani, opt aveau asupra lor lănci, unul era înarmat cu arc și numai unul cu pușcă. Puterea centrală însă, ținînd seama de tactica de luptă nouă și de armamentul superior, a prevăzut ca ostașii cetăților proprietate a statului să fie înarmați cu puști. De aici numirea lor de „pușcași”.

Printre sarcinile pe care le aveau pușcașii în calitatea lor de ostași ai cetății, important a fost serviciul de pază, de strajă la cetatea Deva. Acest serviciu a cuprins îndatorirea de a păzi, de a apăra cetatea atât în timp de pace, cât și în război. Ei au îndeplinit serviciul menționat la porțile

¹⁹ I. Benkő, *Transylvania*, vol. I, Vindobonae, 1878, p. 523.

²⁰ *Dicționarul limbii române literare contemporane*, vol. III, București, Edit. Academiei, 1957, p. 637.

²¹ Gergely Czuczor, János Fogarasi, *A Magyar nyelvi szótára* (Dicționarul limbii maghiare), vol. V, Budapesta, 1886, p. 375.

²² *Dicționar italian-român*, București, Edit. Științifică, 1963, p. 54.

cetății²³. După o descriere a inventarului cetății din 1640, în cetate au existat trei porți: poarta principală, poarta inferioară și poarta superioară. Înaintea porților inferioară și superioară, prin care se intra în cetate, erau poduri suspendate. La toate cele trei porți au existat și case pentru adăpostirea ostașilor care stăteau de pază²⁴.

Tot în obligația pușcașilor de a face pază la cetate se îngloba și aceea de a face serviciul de poteră și iscoade în jurul cetății. Aceasta, după cum se va vedea, era motivată de faptul că, potrivit configurației geografice, partea de nord și de răsărit a stîncii pe care se afla construită cetatea era abruptă și inaccesibilă; în schimb, la sud și la apus, cetatea era înconjurată de păduri. Din aceste părți dușmanul putea să se apropie și s-o atace. Pentru securitatea cetății deci se făceau serviciile menționate. Serviciul de poteră se făcea și pe drumurile care duceau la graniță, la cetățile Ilia²⁵ și la târgul întărit Dobra²⁶ care constituiau avanposturile cetății Deva.

Pe lângă serviciile arătate mai sus, pușcașii mai erau trimiși și în diferite misiuni. Ne pare întemeiat dacă susținem că, întrucît în Deva se aflau vama și portul de sare, pușcașii au fost trimiși să supravegheze drumurile care duceau la vamă și transporturile de sare pentru străinătate. S-au făcut, desigur, și alte trimiteri în interesul puterii centrale. Aceste trimiteri nu erau limitate; ele se făceau oricînd și ori de cîte ori o reclama interesul cetății sau al principelui. Și, în sfîrșit, pușcașii mai aveau și îndatorirea de a se prezenta în tabără, în caz de război, în cete sub steagul principelui, la ridicarea la oaste sau la orice chemare a principelui. Ținînd seama de îndatoririle de serviciu pe care le-am urmărit, pușcașii cetății Deva erau ostași permanenți ai principelui atît în timp de pace, cît și în război.

Pușcașii mai executau și lucrări manuale la cetate. Lucrările de construcții și de reparații la ziduri, la bastioane și la șanțuri de apărare se făceau de către țaranii iobagi de pe domeniu pe un timp determinat pentru care aceștia erau remunerați²⁷. Lucrările de extensiune mai mică la cetate se făceau însă de către ostașii pușcași în întreg cursul anului.

Să vedem acum și drepturile pe care le aveau pușcașii. Țaranii pușcași erau scutiți de a presta sarcinile iobăgești, atît cele ordinare (renta feudală în muncă, produse și în bani), cît și extraordinare. Acestea din urmă cuprindeau: reparații de drumuri, cărăușie, încartiruirii etc.²⁸. Ei erau scutiți de impozite și dări. Astfel ei nu trebuiau să dea nici darea datorată de țaranii români după oi, numită *quinquagesima ovium*²⁹.

²³ „Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle” (Revista de istorie economică a Ungariei), Budapesta, 1899, p. 413.

²⁴ „Hunyadm. tört. és régész. társ. évkönyve” (Anuarul Societății de istorie și arheologie din Comitatul Hunedoara), vol. XVI, Deva, 1906, p. 6.

²⁵ László Kövári, *Erdélyi Építészeti Emlékei*, Cluj, 1866, p. 144.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ Dr. Dezső Márkus, *Magyar Iogi Lexikon*, vol. III, Budapesta 1906, p. 785.

²⁸ I. Benkő, *op. cit.*, p. 523.

²⁹ Ștefan Pascu, Vladimir Hanga, *Crestomația*, vol. II, București, Edit. stiințifică, 1958, p. 350.

Puşcaşii erau lăsați în posesiunea sesiilor iobăgești pe care le dețineau de când erau iobagi³⁰. Pentru slujbele ostășești prestate, ei au fost eliberați. Au fost scoși din starea de iobăgie și ridicați în categoria oamenilor liberi³¹. În epoca principatului, acestei categorii îi aparțineau și minierii, tăietorii de sare, corăbierii etc. După starea lor socială, nici o categorie din cei menționați nu avea șanse de a fi înnobilită. Numai puşcaşii o aveau deoarece au îndeplinit rosturi militare. Din acest motiv, puşcaşii se situau într-o categorie intermediară, adică între oameni liberi și nobili. Așa fiind, au și fost considerați nobili, „pe jumătate“³². Situația lor de drept însă n-a fost definitivă; ea era la bunul plac al puterii centrale. Dieta ținută în mai 1586 la Aiud se referă la domeniul cetății Deva ca fiind baronat liber³³. Și dieta din ianuarie 1607 de la Cluj îl amintește la fel³⁴.

Baronatul liber din Deva a existat până în 1650. În această perioadă, recrutarea țăranilor iobagi ca ostași puşcași ai cetății Deva a fost condiționată de două considerente. În primul rând, cel militar a urmărit ca țăranul recrutat ca ostaș al cetății să fie înarmat cu pușcă, iar cel economic ca țăranul „ales“ să aibă situația materială care să-i permită a-și procura pușca și munițiile trebuincioase. În această privință credem că a fost hotărâtor decretul adus în dieta din anul 1552, potrivit căruia țăranul cu o sesie de pământ era obligat să se prezinte cu pușcă și cu munițiile necesare la ridicarea la oaste³⁵. Însuși acest decret constituie o mărturie că pe acea vreme s-a produs deja stratificarea țăranimii pe teritoriul Transilvaniei.

În epoca principatului, o sesie întreagă de pământ posedată de țăranul iobag era de 32 de iugăre de pământ. Iugărul avea 1 200 stînjeni pătrați³⁶. Deci ostașul pușcaș a fost recrutat cu această bază economică. Pe lângă sesii întregi de pământ au mai existat și $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{8}$ de sesie³⁷.

Numărul de ostași puşcași era în funcție de necesitățile de apărare a cetății, precum și de ceata de ostași puşcași care trebuia trimisă la ridicarea la oaste sub steagul principelui.

La posibilitățile recrutării numărului trebuincios de ostași puşcași au contribuit mult și moștile care se aflau pe domeniu. După conscripțiile domeniilor din 1614 și 1658 au aparținut domeniului cetății Deva ținuturile Deva, Dobra și 33 de sate. Recrutarea s-a făcut în urma unui act intern de dispoziție a puterii centrale.

³⁰ I. Benkö, *op. cit.*, p. 523.

³¹ *Ibidem*.

³² Friedrich Schuler von Libloy, *Siebenburgische Rechtsgeschichte*, vol. I, Sibiu, 1855, p. 367.

³³ *Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae*, vol. III, Budapesta, 1886, p. 221.

³⁴ *Ibidem*, vol. V, p. 486.

³⁵ Kálmán Barthos, *Erdély pénz hadügyei Iános Zsigmond Kóránban*, Budapesta, 1902, p. 29.

³⁶ Această sesie corespunde la 13,86 ha.

³⁷ Ignácz Acsódy, *A Magyar lobbágság Története* (Istoria iobăgimii maghiare), Budapesta, 1906, p. 275. ($\frac{1}{2}$ sesie = 6,90 ha, $\frac{1}{4}$ sesie = 3,45 ha și $\frac{1}{8}$ sesie = 1,75 ha).

În epoca baronatului nu sînt amintiți în hotărîrile dietelor ostașii pușcași de la Deva. Lucrul acesta se datorește faptului că baronatul liber a avut o organizație separată de cea a comitatului nobiliar. Pe de altă parte, între 1622 și 1658 puterea centrală reușește să domine nobilimea și astfel aceasta din urmă nu putea să se amestece în recrutarea țărănilor³⁸. Atîta timp cît a existat baronatul avem certitudinea că țărani aflați pe moșiile domeniului au fost folosiți ca ostași-pușcași ai cetății. Mărturie documentară despre ei avem numai atunci cînd sînt înobilizați. Putem considera drept dovadă despre existența lor, în perioada domniei lui Ioan Sigismund (1559—1571), relatările italianului Giovannandrea Gromo. Aceste relatări, făcute în anul 1564, sînt deosebit de prețioase în ce privește organizarea militară a românilor din Transilvania la acea dată, deci la începutul baronatului liber Deva. Gromo era comandantul gărzii personale a principelui pe acea vreme. Așa fiind, trebuie să privim relatările lui ca ale unei persoane oficiale, care a făcut descrierile în perfectă cunoștință de cauză. El ne arată că armele țărănilor români erau : a) paloșul, b) măciuca de lemn bătută în cuie și c) sulita lungă dintr-un lemn noduros, de o lungime de opt pînă la zece picioare, cu un fier în vîrf lat de o palmă³⁹.

Armele mai sus descrise trebuie să le considerăm că erau armele specifice ale țărănilor români iobași, pe care le foloseau la ridicarea generală la oaste. Dar Gromo, în continuare, ne mai spune că sînt între români unii care se folosesc de *archebuze slabe* (arme de foc)⁴⁰. La acea dată, *archebuzele* erau de două feluri : mai mari și mai mici. *Archebuzele mari* se întrebuintau în cetate la apărarea zidurilor și a bastioanelor. Alături de *archebuzele mari* se exista *archebuze* cu efect distrugător mai slab, portative, numite *puști*. *Puștile* erau zise la apărarea turnurilor și a porților cetății⁴¹. Prin *archebuzele slabe* menționate trebuie să înțelegem deci puștile portative. E bine să arătăm că prin legea din anul 1514 s-a interzis ca țărani să poarte arme de foc. Dacă, contrar acestor dispoziții, în 1564 existau țărani români care se foloseau de arme de foc, aceia nu puteau să fie alții decît țărani care făceau servicii militare la cetățile domeniilor fiscale Chioar (Cetatea de Piatră) și Deva.

Nu este lipsit de interes să ne punem întrebarea pentru care motive puterea centrală din perioada baronatului liber a ridicat din starea iobăgească pe țărani iobași români aflați pe domeniul cetății și le-a acordat drepturile pe care le-am înfățișat. După părerea noastră, două motive au contribuit la aceasta : de ordin militar și financiar. Cel militar era important prin faptul că ostașii pușcași erau din regiunea respectivă și, fiind cuprinși în relații feudale de natură specifică, puterea centrală a avut

³⁸ *Istoria României*, vol. III, p. 121.

³⁹ A. Decei, *op. cit.*, p. 165—166.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Dicționar enciclopedic român*, vol. I, București, Edit. Politică, p. 175.

în permanență la dispoziție ostași și luptători credincioși. După descrierile lui Gromo, românii erau buni militari și războinici.

Despre încrederea pe care a avut-o puterea centrală în ostașii-puşcași ai cetății Deva ne oferă un exemplu convingător acțiunea principelui Ioan Sigismund. Acesta și-a ținut în siguranță în cetatea Deva și nu la reședința sa din Alba-Iulia bogățiile și comorile moștenite de la tatăl său, fostul rege Ioan Zapolya, și de la mama sa, Izabela, fiica regelui polon⁴².

De aceeași importanță a fost și cel financiar. Dar ca să putem înțelege acest motiv va trebui să vorbim de garnizoana cetății Deva. Garnizoana cetății era compusă din: a) ostași-puşcași, b) maiștri artileriști cu ajutoarele lor, c) ostași pedestri și d) ostași călări. Aceasta atît în timp de pace, cît și de război. Pe lîngă tunurile care se aflau în cetatea Deva ne este semnalat faptul că în 1615 au fost aduse aici și alte tunuri din Lipova⁴³. Ostașii artileriști erau angajați cu salariu lunar. Dietele ținute în anii 1564—1595 și 1596 au hotărît să se angajeze și ostași cu soldă⁴⁴, care erau fie pedestri fie călări și se foloseau și la cetăți. Considerăm că acești ostași cu soldă erau folosiți și ca instrumente de represiune față de iobagii aflați pe moșiile domeniului. În dieta din ianuarie 1558 s-a hotărît ca solda lunară a unui ostaș să fie 2 florini. În 1612, fiind ridicare generală la oaste, în cetatea Deva se afla o garnizoană de 200 de persoane. În 1626 garnizoana cetății Deva era compusă din 50 de ostași călări și 100 de ostași pedestri⁴⁵.

Toate categoriile de ostași arătați ca făcînd parte din garnizoana cetății Deva, cu excepția ostașilor pușcași, au primit soldă lunară. Ca plată, ostașii pușcași dispuneau de partea din sesia de pămînt, pe care o posedau încă de pe vremea iobăgiei lor. Desigur că neplata cu soldă lunară a ostașilor pușcași a însemnat un important capitol de economii bănești în întreținerea cetății, realizată în favoarea puterii centrale. Ca să putem aprecia mărimea acelor economii va trebui să arătăm și numărul aproximativ al ostașilor pușcași aparținători cetății. Numărul ostașilor angajați la cetatea Deva a fost determinat a) de numărul moșiilor aflate pe teritoriul domeniului, b) de numărul de ostași pușcași trebuincioși la paza și la apărarea cetății și c) de numărul de ostași pușcași necesari să formeze ceata care să se prezinte sub steagul principelui la ridicarea la oaste. De exemplu, la cetatea Chioar (Cetatea de Piatră), în 1604 făceau

⁴² „...Înainte de moartea sa, principele Ioan Sigismund a testat cea mai mare parte din comorile familiei Zápolya regelui polonez, german, sultanului și țării. Regelui polonez 40 000 de funți de argint nativ” (Sándor Szilágyi, *Erdélyország Története* (Istoria Țării Transilvaniei), vol. I, 1865, p. 366); „Darum hält der Fürst stets seine getreusten als Besatzung daselbst, und verwahrt dort seine grössten Reichtümer und Schätze” (*Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde*, vol. II, Kronstadt, 1855, p. 17—18).

⁴³ Andrei Veress, *Documente privind istoria Transilvaniei, Țării Românești și Moldovei*, vol. IX, București, Edit. Cartea românească, 1938, p. 42.

⁴⁴ *Erdélyi Dieták Uégzéseinek Foglalatja*, vol. II, 1838, p. 55.

⁴⁵ *Hadtörténelmi Közlemények* (Publicațiuni de istorie militară), vol. III, Budapesta, f.a., p. 479.

servicii la cetate 62 de țărani eliberați, ca ostași pedestri, și 87 de nobili călări⁴⁶. Drept alt exemplu putem arăta că la cetățuia Ilia, care era avanpostul cetății Deva și care poseda 15 moșii, în 1640 făceau de serviciu 15 ostași pedestri și 6 călări⁴⁷.

Cetatea Deva, după cum s-a văzut, avea două târguri și 33 de sate. Pe lângă faptul că avea graniță comună cu teritoriile ocupate de turci, mai existau în Deva vama și portul de sare. Așa fiind, putem presupune că la cetatea Deva au făcut serviciul ostășesc anual aproximativ 60—70 de ostași pușcași. Astfel ne putem da seama că neplata ostașilor pușcași putea însuma anual 1 500—1 700 fl. economii în cheltuielile de întreținere a cetății.

Ostașii pușcași prestau slujbele ostășești la cetate, ca și la ridicarea la oaste, cu armele, cu munițiile lor, precum și cu alimentele proprii. După cum am arătat, ostașii pușcași mai făceau și lucrări manuale la cetate. Toate acestea, evaluate la prețul de piață, au adus anual mari economii puterii centrale. Aceste economii pot fi considerate pe drept cuvânt ca echivalente cu cele trei feluri de rentă feudală pe care le dădeau iobagii de pe domeniu.

Vom urmări acum slujbele ostășești privite din punctul de vedere al ostașilor pușcași. Toate slujbele arătate, care apăsau greu pe umerii lor, ostașii-pușcași, ca ostași ai cetății, erau datori să le îndeplinească cu credință față de principe. De această credință era legată și disciplina militară. Disciplina cerea ca în întreaga perioadă cât erau ostași-pușcași ai cetății să fie întotdeauna înarmați și oricând capabili să presteze slujbele militare cu care erau încredințați. Se făceau inspecții de către căpitanul cetății și, în caz că ostașii-pușcași contraveneau disciplinei, erau pedepsiți.

După cum am arătat, puterea centrală a avut de luptat în perioada principatului cu trei mari greutăți în stăruința ei de a păstra independența politică și autonomia țării. În primul rînd a trebuit să țină seama de rivalitatea neîncetată dintre Imperiul otoman și Imperiul habsburgic pentru stăpînirea acestei țări. Apoi de luptele pentru putere politică și economică ale mării nobilimi, grupate în „partide”. Și, în sfîrșit, de incursiunile turcilor în timp de pace.

Transilvania, devenind principat autonom sub suzeranitatea turcească, nu s-a putut bucura de o deplină siguranță la hotare. Aceasta din motivul că pașalele nu au putut lua măsuri eficiente ca anumite trupe turcești să nu facă incursiuni pentru jaf și pradă în timp de pace în părțile marginase ale Transilvaniei⁴⁸. În această situație se afla și cetatea Deva.

Datorită acestor împrejurări, cetățile de graniță din Transilvania se aflau în permanentă stare de luptă, de război. Așa fiind, ostașii pușcași ai cetății Deva nu au cunoscut niciodată la cetate o stare de adevărată

⁴⁶ *Magyar gazdaság történelmi szemle*, Budapesta, 1899, p. 413—414.

⁴⁷ *Hunyadmegyei tört. és régész. társulat évkönyve*, vol. X, Deva, 1899, p. 134—139.

⁴⁸ Sándor Szilágyi, *Erdélyország története*, vol. II, Cluj, 1876, p. 415.

pace. Și în condiții de pace ei își îndeplineau slujbele ca în timpul unei stări preliminare de război.

În lupta pe care o ducea cu magnații, puterea centrală s-a sprijinit în primul rând pe mica nobilime. Din acest motiv, în ultimele decenii ale secolului al XVI-lea, ea a ridicat din rîndul țărănimii elemente care se distinseseră în războaie sau prin alte merite, trecîndu-le în rîndul nobilimii⁴⁹. Acțiunea aceasta a puterii centrale s-a manifestat și pe teritoriul baronatului liber Deva, astfel că au fost înnobilați și unii ostași-puşcași ai cetății Deva. Avem mărturii documentare pentru acest fapt. Dintr-un document redactat la 1 februarie 1603, care cuprinde darea de seamă a bunurilor fiscale, aflăm că pe teritoriul domeniului Deva, în Deva și jur „au fost înnobilate 12 persoane dintre cele mai înstărite“ sub domnia principelui Sigismund Báthory⁵⁰ (1581—1599). De aici putem conchide că înnobilarea ostașilor-puşcași ai cetății Deva s-a făcut și în această perioadă de timp. Sub „cei mai înstăriți“ trebuie înțeleși iobagii cu sesii mai mari. Pe teritoriul comitatului de graniță militarizat, numai țărani au fost înnobilați pentru merite militare. Avem două documente prețioase în ce privește starea materială a ostașilor-puşcași ai cetății Deva înnobilați.

În documentul eliberat la 18 aprilie 1600 la Alba-Iulia, Mihai-Vodă ordonă notarului Berczi să introducă pe Ștefan Cozian în stăpînirea casei sale din Cozia, comitatul Hunedoara, dăruită lui acum din nou, fiind luată de la dînsul de decedatul Francisc Geszti⁵¹. Trebuie să arătăm că menționatul Francisc Geszti era unul dintre consilierii principelui Sigismund Báthory, ba chiar și înrudit cu acesta. În 1594 primise ca donație din partea principelui moșiile (satele) Sîntohalm, Almașul Sec, Cozia, Cîrjiți, Arănieș, Bîznic, Grid, Lăpușnicul Inferior, Abucea și tîrgușorul Dobra⁵².

Toate moșiile dăruite se aflau pe teritoriul baronatului liber Deva. Beneficiarul Francisc Geszti a decedat la 25 mai 1595. Rezultă că acesta a scos din posesiunea casei sale din Cozia pe Ștefan Cozian. Numitul Ștefan Cozian, înainte de a fi „tulburat“ în posesiunea sa, posedă o casă în Cozia, pămînturi, vii, livezi, păduri și cîmpii. Casa cu aceste bunuri trebuie s-o considerăm că a fost sesie iobăgească pe care o avea în posesiune Ștefan Cozian înainte de a fi devenit pușcaș al cetății Deva. Înseamnă că acesta a fost înnobilat și lăsat ca proprietar al sesiei țărănești înainte de anul 1594. În sprijinul afirmației că Ștefan Cozian era ostaș-puşcaș al cetății Deva avem în document două elemente confirmatoare. În primul rînd, se arată că a intervenit în favoarea acestuia Lucean Pernica, căpitanul cetății Deva la acea dată, iar al doilea element îl constituie împrejurarea că însuși Mihai Viteazul îi dăruiește din nou casa cu cele aparținătoare. Se arată în document că aceasta s-a făcut datorită credinței de care a dat

⁴⁹ C. Daicoviciu, Șt. Pascu, V. Cheresteșiu, I. Morariu, *op. cit.*, p. 125.

⁵⁰ *Monumenta Comitalia Regni Transylvaniae*, vol. V, p. 212.

⁵¹ Andrei Veress, *op. cit.*, vol. II, p. 85.

⁵² *Hunyadm, tört. és régész. társulat évk.*, vol. X, p. 81.

dovadă solicitantul. Tot din conținutul documentului aflăm că împreună cu căpitanul cetății s-au prezentat înaintea lui Mihai-Vodă și Ștefan din Vețel, Ștefan Virgin și George Praș din Deva și Stanislau Mihai de Rădulești. Toate satele menționate se aflau de asemenea pe teritoriul baronatu-ului liber Deva.

Un alt document, eliberat la 2 iulie 1619 la Deva, confirmă că ostașii-puşcași înnobițați cu casă mai aveau și alte bunuri imobiliare⁵³. Iată deci dovada de netăgăduit că la sfârșitul secolului al XVI-lea au fost înnobițați destui ostași-puşcași ai cetății Deva.

Înnobilat, țaranul-puşcaș devenea proprietarul deplin și definitiv al acelei sesii de pământ. Clasa feudală însă, pentru a-i deosebi de nobilii care aveau moșii și iobagi, i-a numit nobili cu o casă. Potrivit unei hotărâri a dietei au fost considerați nobili cu o casă acei nobili care nu aveau iobagi. Trebuie să insistăm asupra faptului important că înnobilarea ostașilor-puşcași a adus cu sine formarea a două categorii de ostași-puşcași : ostași-puşcași simpli și ostași-puşcași înnobițați. În pușcașii menționați în documentele din secolul al XVII-lea trebuie să vedem pe pușcașii înnobițați. Ostașii-puşcași înnobițați, în calitatea lor de nobili cu o casă, se situau în categoria nobililor, după nobilii cu moșii. Înnobilarea ostașilor-puşcași se făcea prin diplome ale puterii centrale. Dietele transilvănene s-au ocupat și de situația acestora. Astfel, dieta ținută în mai 1611 la Cluj a hotărât ca nobilul cu o casă să nu fie silit să presteze servicii țărănești.

Ostașii-puşcași înnobițați au rămas în continuare ostași-puşcași ai cetății. Ei puteau fi chemați de principe oriocând și trimiși în diferite misiuni. Credem însă că îndatorirea lor principală era ca în caz de ridicare generală la oaste să formeze ceata de ostași-puşcași sub steagul principelui.

În armatele principilor Gabriel Bethlen și Gheorghe Rákóczi I au existat ostași-puşcași⁵⁴. Aceștia erau ostași înnobițați de pe domeniile fiscale, deci și de pe domeniul cetății Deva. Autoritatea puterii centrale era mare pe vremea principilor menționați mai sus (1613—1629, 1630—1648)⁵⁵. Acești principii, pentru a-și crea o bază socială și militară mai statornică, au căutat să întărească mica nobilime prin înnobilarea unor elemente din rîndurile țărănimii libere și a pușcașilor din jurul cetăților care se distinseseră în lupte sau prin fapte de credință⁵⁶. Cu această ocazie au fost înnobițați și ostașii-puşcași ai cetății Deva.

Dovada o avem într-un tablou care înfățișează numărul nobililor în comitatele din Transilvania în 1642⁵⁷. În comitatul Hunedoara se aflau

⁵³ Andrei Veress, *op. cit.*, p. 196.

⁵⁴ Dr. Iános Szendrei, *Magyar Hadtörténelmi Emlékek* (Monumente ale istoriei militare maghiare), Budapesta, 1896, p. 295.

⁵⁵ Istoria României, vol. III, p. 29.

⁵⁶ C. Daicoviciu, Șt. Pascu, V. Cheresteșiu, I. Morariu, *Din istoria Transilvaniei*, vol. I, București, Edit. Academiei, 1963, p. 190.

⁵⁷ *Magyar Gazdaság történelmi szemle*, Budapesta, 1895, p. 152.

în acel an 642 de nobili. În tablou este menționat că „nobilimea cea mai numeroasă se afla în comitatul Hunedoara, deoarece între nobili cei mai mulți au fost de origine română cu o sesie, sau, după cum au fost numiți în Transilvania, nobili cu o casă“. Dacă avem în vedere condițiile locale, în numărul de 642 de nobili aflați în comitatul Hunedoara au fost cuprinși în primul rând nobilii cu moșii și apoi țăranii cu sesii de pământ înnobilați din jurul Hațegului, țăranii cu sesii de pământ înnobilați din jurul Dobrei și, în sfârșit, țăranii-puşcași cu sesii de pământ înnobilați din Deva și împrejurimi.

Grupa întâi a nobililor a cuprins pe nobilii de origine maghiară și pe cnezii români ai satelor, înnobilați. La începutul secolului al XVII-lea aceștia erau 221 de persoane⁵⁸. Numărul lor în 1642, credem că putea să oscileze între 220 și 240 de persoane, ținând seama de existența mai multor domenii aflate în comitatul Hunedoara, pe de o parte, și de înobilirea țăranilor iobagi români în mare măsură, pe de altă parte.

Din cele trei grupe ale țăranilor înnobilați cu sesii, grupa cea mai numeroasă o formau țăranii înnobilați din jurul Hațegului. Ascendenții acestora au fost înnobilați încă în perioada domniei lui Ioan de Hunedoara, drept răsplată că l-au urmat și au luptat contra turcilor⁵⁹.

Dintr-o listă a nobililor cu o sesie ridicați la oaste în 1683 din Hațeg și din 19 sate din jur aflăm că erau 312 persoane, menționate nominal⁶⁰. Iar în 1764 au fost înglobați în Regimentul I de graniță român, cu sediul la Orlat (Sibiu), țăranii români nobili cu sesii din Hațeg și din 17 sate⁶¹. Văzând aceste date, credem că în 1642, în Hațeg și în jur, puteau să fie 250—260 de români nobili cu sesii.

Ţăranii din Dobra și din jur au păzit și au apărat Dobra întărită, precum și defileul Dobrei. După cum am arătat, ei aveau privilegiile mai vechi. În 1764 nobili români cu sesii din Dobra și din alte două sate au fost înglobați în regimentul de graniță călări⁶². Așa fiind, presupunem că aceștia erau 40—50 de persoane în 1642. În ce privește situația pușcașilor nobili români cu sesii din Deva și din jur, s-a văzut că în 1603 erau deja înobilite 12 persoane. Prezența lor ne este atestată și în armatele principilor Gabriel Bethlen și Gheorghe Rákóczi I⁶³.

În 1764 au fost cuprinși în Regimentul I de graniță român, cu sediul Orlat, pușcași nobili români cu sesii din 7 sate din jurul Devei⁶⁴. Nu

⁵⁸ Dr. Dezső Csánki, *Magyarország Történeti Foldrajza a Hunyadisk Kőröban* (Geografia istorică a Ungariei în timpul Huniazilor), vol. IX, Budapesta, 1919, p. 246.

⁵⁹ Camil Mureșan, *Ioan de Hunedoara și vremea sa*, București, Edit. tinerețului, 1957, p. 58—59; Sandor Szilágyi, *Erdélyország Története* (Istoria Țării Transilvaniei), vol. I, Pesta, 1865, p. 136.

⁶⁰ *A Hunyadmegyei Története és Régészeti Társulat Evkönyve*, Deva, 1907, p. 132.

⁶¹ Elek Fényes, *Geografia Szótár* (Dicționarul geografic), vol. VI, Pesta, 1839, p. 210—213.

⁶² *Ibidem*, p. 216—219.

⁶³ Dr. Iános Szendrei, *Magyar Had Történelmi Emlékek*, Budapesta, 1896, p. 292 și 295.

⁶⁴ Elek Fényes, *op. cit.*, p. 216—218.

exagerăm dacă conchidem că numărul acestora în 1642 era de 90—100 de persoane.

Existența în cadrul baronatului liber Deva încă la începutul secolului al XVII-lea a două categorii de ostași-pușcași, anume ostași-pușcași simpli și ostași înnobilați, a atras după sine și consecințe economice. Sesiile țărănești posedate de către ostașii pușcași simpli atîta timp cît aceștia aveau situația de ostași ai cetății au fost complet blocate. Sesiile aflate în posesiunea ostașilor-pușcași înnobilați au fost scoase din circuitul economic al sesiilor țărănești de pe moșiile domeniului. Această situație a însemnat și micșorarea considerabilă a sesiilor țărănești după care domeniul obținea cele trei feluri de rentă feudală.

În atari condiții, creșterea pieței interne și deci și a posibilităților pentru feudali de a-și valorifica cerealele-marfă a fost unul dintre motivele care au determinat puterea centrală să formeze rezerva seniorială în cadrul baronatului liber din Deva⁶⁵. Apoi și faptul că cerealele erau necesare pentru salarizarea în natură a zecilor de slujbași de pe domeniu și de la cetate a fost incontestabil al doilea motiv. Formarea rezervei senioriale a avut loc în prima jumătate a secolului al XVII-lea⁶⁶. Existența acesteia ne este confirmată și într-o dare de seamă privind produsele realizate în 1642 pe domeniile fiscale⁶⁷. În privința domeniului Deva se amintesc produsele dobîndite atît din dijme, cît și cele din rezerva seniorială, însă împreună. Așa fiind, nu se poate stabili mărimea rezervei la acea dată.

S-a văzut că, după cum ne-o spune documentul din 1603, au fost înnobilați ostași-pușcași dintre cei mai înstăriți. Deci probabil cei cu o sesie întregă. Astfel avem dovada că diferențierea de stare materială a țăranilor aflați pe domeniu s-a adîncit încă pe vremea aceea și că implicit s-a ajuns la fărîmițarea sesiilor iobăgești. Paralel cu acest fenomen s-a produs și acapararea pămînturilor pentru a se forma rezerva seniorială. Raptul s-a făcut în dauna sesiilor iobăgești.

Existența rezervei senioriale pe domeniu în 1642 a însemnat, atît pentru ostașii-pușcași simpli, cît și pentru cei înnobilați, și fărîmițarea sesiilor lor. Sîntem de părere că, datorită acestor fenomene, atît ostașii-pușcași simpli la recrutarea lor, cît și ostașii-pușcași și înnobilați, nu posedau în 1642 mai mult decît cîte $\frac{1}{2}$ și $\frac{1}{4}$ de sesie de pămînt.

Procesul de fărîmițare a sesiilor a diminuat simțitor baza economică a ostașilor-pușcași simpli și a celor înnobilați. Avînd sesiile fărîmițate, cele două categorii de ostași-pușcași au trebuit să lupte cu mari greutate materiale pentru ca să poată face față slujbelor ostășești pe care le prestau la cetate și în timp de război.

În urma desființării baronatului liber din Deva, domeniul cetății a suferit importante transformări. Puternicii feudali, profitînd de lipsa de

⁶⁵ Șt. Pascu, *Mișcări țărănești prilejuite de intrarea lui Mihai Viteazul în Transilvania în Studii și materiale de istorie medie*, vol. I, București, 1956, p. 125.

⁶⁶ Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 125.

⁶⁷ *Tortenelem Tar* (Magazin istoric), Budapesta, 1895, p. 173.

interes și de incapacitatea unor principii, au luat numeroase hotărâri, toate în favoarea mării nobilimi și în dauna țării⁶⁸.

Din punct de vedere politic, domeniul a fost înglobat în comitatul nobiliar. Ca urmare a acestui fapt, iobagii fugiți pe teritoriul domeniului trebuiau restituiți, iar așa-ziii „răufăcători“ aflați pe acest teritoriu puteau fi urmăriți de către organele comitatului.

Schimbarea situației de drept a domeniului a afectat și situația ostașilor-puşcași ai cetății atât pe tărâm militar, cât și financiar. S-a resimțit pe linie militară amestecul marilor feudali. Ei au intervenit ca recrutarea ostașilor-puşcași simpli și înnobilarea lor să fie limitate pe teritoriile domeniilor fiscale la un număr de 200. Conscriptia domeniilor din 1650 a cuprins 11 domenii considerate ca fiind ale fiscului. Din acestea însă numai domeniile cetăților Chioar, Deva, Gherla și Gurghiu au fost domenii fiscale de pe teritoriul cărora se recrutau ostașii-puşcași trebuincioși cetăților menționate⁶⁹.

Ca rezultat al creșterii influenței marilor feudali, atât recrutarea, cât și înnobilarea ostașilor-puşcași trebuia hotărâtă și de către dietă. Exemplu edificator îl avem în această privință în hotărârea dietei ținută între 24 mai și 15 iunie 1659 la Sebeș. Aici se arată (art. 17) că sub numirea de pușcași au fost conșcriși de pe domeniile fiscale 200 de ostași care au fost înobilati⁷⁰.

Din diploma principelui Acațiu Barcsai, de pildă, eliberată la 16 august 1659 la Alba-Iulia rezultă că de pe teritoriul domeniului cetății Deva au fost înobilati și li s-a acordat blazon (*armalis*), comun, pușcașilor Vasile și Ștefan Ulman, Ștefan Struș, Lupu Hațeg, Daniel Stoica, Mihai Stoica și Logofăt Chendris din Almașul Lung (Sec), Nicolae Ulman, George Petru, Nișca Neag și Toma Moda din Cîrjiți, Petru Cozian, Trif Borhan, Mihai Mariș și Petru Ciodor din Cozia, Ioan Mihăilă, Ștefan Mihăilă, Simion Iuliu din Vulceș, Nicolae Gașpar din Vețel, Petru și Andrei Mihăilă, George Mihăilă din Căoi, Dume Iuliu, Ioane Gașpar, Ștefan și Avram Mihăilă, George Muntean, Ioan Ancuș, Mihai Cionca din Bretelin, Oprea Varga din Muncelul Mic și Ioan Forău din Strigoanea⁷¹. Toate satele în care au locuit acești pușcași se aflau în jurul Devei. Blazonul lor comun este un scut în cîmpul căruia se află un ostaș călare care ține în mîna dreaptă o pușcă. Iată deci că asistăm la înnobilarea ostașilor-puşcași și cu blazon. Cei înobilati cu blazon se numeau armaliști; ei nu primeau însă ca donație și bunuri imobiliare⁷². În categoria nobililor ei urmează după nobilii cu o casă.

⁶⁸ C. Daicoviciu, Șt. Pascu, V. Cheresteșiu, T. Morariu, *op. cit.* vol. I, p. 221.

⁶⁹ Friedrich Schuler von Libloy, *Siebenbürgische Rechtsgeschichte* vol. I, Sibiu, 1889, p. 367.

⁷⁰ Erdélyi Diacták Végzéseinek Foglalatja, vol. I, 1838, p. 166.

⁷¹ Hunyadm. Tort es Regesz. Tars. Evk., vol. X, Deva, p. 93.

⁷² Gergely Czuczor, Ianos Fogarasi, *A magyar nyelv szotara*, vol. I, p. 336.

De obicei armaliștii nu primeau o dată cu înnobilarea și bunuri imobiliare. Dar dintr-o diplomă a principelui Apafi eliberată la 30 iulie 1663 la Sibiu rezultă că ostașii-puşcași de la Deva înnoblați în 1659 au fost înzestrați cu casele lor, precum și cu cele ce țin de acestea⁷³. După părerea noastră, acești ostași-puşcași înnoblați cu blazon au posedat $\frac{1}{8}$ de sesie, dar acest lucru n-a fost menționat în diploma de înnoblare din 1659, deoarece $\frac{1}{8}$ de sesie a fost considerată ca sesie de jeler și nu de iobag⁷⁴.

Putem trage concluzia că și în perioada 1651—1688 sesiile țărănești s-au fărâmițat în așa măsură că s-a ajuns ca la înnobilarea ostașilor-puşcași aceștia să fie posesori de numai $\frac{1}{8}$ de sesie. Factorul determinant care a provocat fărâmițarea sesiilor țărănești a fost dezvoltarea tot mai mare a rezervei senioriale și în această perioadă.

Producția de grâu realizată pe domeniul cetății Deva este grăitoare în această privință. Astfel, pe rezerva seniorială, în anul 1667 s-au realizat 2 003 clăi de grâu, adică 1 001 cîble, în valoare de 4 000 de florini; în anul 1672 2 571 de clăi, adică 1 285 cîble, în valoare de 5 140 de florini⁷⁵. În schimb din dijmă, în același an (1667), s-au primit 1 107 clăi, adică 553 de cîble, în valoare de 2 212 florini, în anul 1672 940 de clăi, adică 470 de cîble, în valoare de 1 880 de florini.

Dar să revenim la recrutarea ostașilor-puşcași. În întreaga perioadă menționată, atât recrutarea, cât și înnobilarea lor au fost limitate și aprobate de către dietă. În dieta ținută la Alba-Iulia la 1 octombrie 1678 s-a hotărît să fie readuși la vechea situație pe care au avut-o pușcașii recrutați de pe domeniile fiscale dacă erau mai mulți decît 200. Și dieta ținută în 26 februarie 1681 la Șincul Mare s-a ocupat cu această problemă. S-a decretat din nou ca numărul ostașilor pușcași să fie redus, fiind prea mare⁷⁶.

Îndatoririle ostașilor-puşcași înnoblați cu blazon în 1659 sînt cuprinse în diploma de confirmare a principelui Apafi din 1663. Din aceasta rezultă că numiții erau obligați, cînd se ridica la oaste comitatul, să se prezinte cu cai buni și înarmați cu puștile lor lungi în tabăra principelui sau acolo unde era nevoie.

Trebuie să reținem că față de obligația ostașilor-puşcași înnoblați cu casă, care la ridicarea la oaste se prezentau în armata principelui, ostașii-puşcași armaliști se prezentau și în alte formații de luptă. Un element cu totul nou îl constituie faptul că ostașii-puşcași armaliști erau obligați să se prezinte la oaste cu caii proprii. Am putea considera această obligație ca fiind legată de faptul că, devenind nobili, armaliștii au fost scutiți de orice servicii către cetate.

⁷³ Hunyadm. Tört. es Régész. Tars. Evk, vol. X, p. 94.

⁷⁴ Ignacz Acsady, *A magyar iobagysag története*, Budapesta, 1890, p. 225.

⁷⁵ Dr. Vencel Biro, *Az Erdelyi Fejedelmi Hatalom Fejlodese 1542—1690* (Dezvoltarea puterii principatului Transilvaniei 1542—1690), Budapesta, 1917, p. 135 (o cîblă = 100 kg).

⁷⁶ *Erdélyi Diaétak Uégzéseinek Foglatatja* vol. II, p. 17.

Și dietele s-au ocupat cu problema armaliștilor. În dieta din mai 1605 s-a hotărât ca armaliștii care locuiesc în orașe să fie obligați să se prezinte la oaste sub steagul comitatului. Dietele din martie 1620 de la Alba-Iulia și mai 1622 de la Cluj au hotărât ca armaliștii care posedă diplome de înobilare să-și publice diplomele în termen de un an. Și din această perioadă avem unele date privitoare la ostașii-puşcași înobilati. La 6 iunie 1665 principele Mihai Apafi înobilează pe Ioan Stoica din Almașul Sec⁷⁷. Datorită faptului că Almașul Sec se află lângă Deva, putem deduce că și acesta a fost ostaș-puşcaș al cetății Deva. Dieta ținută între 1 și 15 decembrie 1670 la Alba-Iulia confirmă că de pe domeniul Deva au fost înobilati un număr de 23 de ostași-puşcași⁷⁸.

Dietele ținute în decembrie 1670 și în noiembrie 1671 la Alba-Iulia au dispus ca ostașii-puşcași din regiunea Deva care au fost înobilati să însotească la dus și la întors delegația turcească care se îndrepta spre reședința principelui din Alba-Iulia⁷⁹.

Chiar dacă în diplomele de înobilare ostașii-puşcași au fost scutiți de orice contribuții și dări, în această perioadă — în a doua jumătate a secolului al XVII-lea — ei sînt supuși contribuțiilor. Așa, de exemplu, în dieta ținută la 17 noiembrie 1664 în Alba-Iulia s-a hotărât să fie constrînși la contribuții și ostașii-puşcași, și nobilii cu casă. Dieta ținută între 1 și 15 decembrie 1670 la Alba-Iulia a hotărât ca ostașii-puşcași înobilati de la Deva să plătească dările, iar dietele din ianuarie 1678, aprilie 1686 și iulie 1687 au obligat pe cei „înobilati cu casă” să plătească și ei tributul datorat turcilor.

Atitudinea dietelor se explică prin faptul că feudalii nu au considerat niciodată pe ostașii-puşcași ca adevărați nobili, din cauză că n-aveau moșii și iobagi.

În mai 1687 cetatea Deva a fost ocupată de trupele habsburgice. În Deva și în jur au fost așezate cinci companii de dragoni din regimentul Sarrau. De la această dată, ostașii-puşcași vor face serviciu la cetate numai dacă vor fi chemați pentru a li se încredința diverse misiuni. O dată cu diploma leopoldină din 4 decembrie 1691, Principatul Transilvaniei intră sub stăpînirea Habsburgilor. Aceasta a însemnat un nou regim de asuprire. Fiscalitatea și întreținerea armatei erau sarcini noi și deosebit de grele⁸⁰. Ca urmare, dieta ținută la Cluj la 1 decembrie 1692 a hotărât ca pretutindeni să se facă înscrierea ostașilor-puşcași, ca aceștia să fie înglobați în numărul de porți și să plătească dările după acest sistem⁸¹. Credem că în categoria ostașilor pușcași au intrat și cei înobilati cu casă, precum și armaliștii. Așa fiind, înscrierea s-a făcut pentru a se avea

⁷⁷ *Hunyadm. Tort. es Régész. Tarsulat Evk.* vol. X, Deva, 1899, p. 94

⁷⁸ *Ibidem*, vol. XII, Deva 1901, p. 168—169.

⁷⁹ *Erdélyi Diaéták Uégzéseinek Foglalatja* vol. II, Cluj, 1838, p. 197.

⁸⁰ C. Daicoviciu, Șt. Pascu, V. Chereșteșiu, T. Morariu, *op. cit.*, vol. I, p. 154.

⁸¹ *Erdélyi Diaéták Uégzéseinek Foglalatja*, vol. II, p. 152.

o evidență a pușcașilor, pe de o parte, iar pe de alta ca ei să fie impuși la plata dărilor și la întreținerea armatei.

La o cercetare făcută de către doi juzi ai comitatului în ce privește moșiile în care au fost încartiruite trupele austriece în anul 1699 se menționează numai satele Cozia și Almașul Sec ca fiind locuite de ostași-pușcași. Credem că această situație nu este reală, deoarece, potrivit diplomei de înnobilare, se aflau ostași-pușcași înnobilați în 11 sate.

În condiții economice și financiare deosebit de grele, starea socială a ostașilor-pușcași a fost amenințată prin hotărârile politice și cu caracter de clasă luate de diete. A existat o dispoziție a guvernului ca nobilii să-și probeze cu acte starea lor socială de nobili. În această problemă, în dieta de la 10 martie 1702, ținută la Alba-Iulia, s-a hotărât ca toate contestațiile înaintate cu privire la listele cuprinzând pe noii armaliști din comitat să fie judecate rapid și nu printr-un proces îndelungat⁸². Desigur că această hotărâre a constituit un îndrumător la judecarea stării sociale fie a ostașilor pușcași simpli, fie a pușcașilor înnobilați cu case sau a pușcașilor armaliști.

Fără îndoială că nu se pot contesta rosturile militare importante pe care le-au îndeplinit țărani ca ostași-pușcași de bază și permanenți ai cetății Deva. Ei au făcut aceste slujbe în secolele XVI—XVII.

Țăranii pușcași și descendenții lor, conștienți de drepturile dobândite ca oameni liberi, și-au apărut cu dârzenie acele drepturi. În cadrul comitatului nobiliar, ei s-au împotrivit și au refuzat să îndeplinească servicii iobăgești, invocând starea lor de oameni liberi. Datorită acestor manifestări, guvernul austriac, la înființarea regimentelor de graniță în 1766, a încadrat în Regimentul de graniță nr. 1 românesc, cu sediul la Orlat și pe descendenții foștilor țărani-pușcași, aflați în satele Almaș, Bretelin, Căoi, Cîrjiți, Cozia, Almașul Sec și Vețel de pe domeniul fiscal Deva⁸³.

Prin acest act, și după opt decenii au fost recunoscute, pe de o parte, meritele militare deosebite pe care le-au avut foștii țărani la cetatea Deva, pe de altă parte, au fost confirmate drepturile descendenților de a fi oameni liberi.

⁸² *Erdélyi Diaéták Uégzéseinek Foglalatja*, vol. II, p. 176.

⁸³ Elek Fényes, *Geografiai Szotár*, vol. VI, Pesta, 1839, p. 211.

LUPTELE MUNCITORILOR DIN PORTUL BRĂILA ÎNTRE ANII 1900 ȘI 1905

C. MARINESCU, I. BREZEANU

La începutul secolului al XX-lea, orașul Brăila era unul dintre cele mai importante centre economice ale României. El concentra o însemnată cotă din potențialul industrial al țării și o mare parte din volumul comerțului intern și extern.

Amplasată la răscrucea unor importante drumuri comerciale și a unor bogate regiuni agricole, Brăila a progresat repede din punct de vedere industrial și comercial.

În industria orașului Brăila predominau, ca și la Galați, întreprinderile industriei alimentare, mori sistematice cu mare capacitate de producție, fabrici de paste făinoase, de cojit și de curățat orezul¹ (între care cea mai importantă era „Rizeria română”), de curățat orzul, selectoare și curățitoare de mazăre și fasole, uscătorii de porumb, fabrici de uleiuri vegetale etc.

Industria metalurgică era reprezentată de câteva șantiere de reparat vase de mic tonaj, de ateliere mecanice, de sudură, de fierărie etc. De asemenea în oraș funcționau mai multe fabrici de ciment.

Cîteva unități industriale, îndeosebi ale industriei metalurgice, funcționau cu cîte 300—400 de muncitori ; în celelalte stabilimente industriale, numărul acestora varia de la 20 pînă la 100. În anii 1901—1902 în industria mare prelucrătoare erau ocupate 1 060 de persoane, Brăila situîndu-se din acest punct de vedere pe locul al treilea pe țară după județele Ilfov și Prahova².

¹ Arh. st. Brăila, fond Primăria Municipiului Brăila, dos. nr. 54/1904. În 1904 primăria orașului aprobă înființarea unei noi fabrici de curățat orez.

² *Din istoricul formării și dezvoltării clasei muncitoare din România pînă la primul război mondial* (sub redacția lui N. N. Constantinescu), București, Edit. politică, 1959, p. 229.

Cu toate acestea, în ansamblul industriei oraşului predominau unităţile industriale mici şi mijlocii, cu profil îngust, înzestrare tehnică redusă şi cu o capacitate mică de producţie (mai curînd nişte ateliere mari, construite mai sistematic). Astfel, fabricile de lumînări³, de săpunuri, de vopsele etc. nu erau decît ateliere cu mai multe secţii, aşa cum rezultă chiar din planurile anexate la cererile adresate primăriei pentru încuviinţarea înfiinţării lor⁴. Existenţa unor asemenea unităţi industriale evidenţiază rămînerea în urmă a mării industrii mecanizate în raport cu situaţia din celelalte ţări capitaliste⁵.

Oraşul Brăila era cunoscut şi pentru activitatea sa comercială. În timp ce Galaţiul reprezenta principalul port al ţării pentru exportul de cherestea⁶ şi totodată unul dintre cele mai importante puncte de comerţ de cherestea din Orientul Apropiat⁷, Brăila era renumită în comerţul de cereale, animale şi pescărie⁸. Bărăganul şi cîmpia Dunării îşi trimiteau aici cea mai mare parte din surplusul de produse agricole⁹.

Portul Brăila era în acelaşi timp şi un însemnat centru de tranzit; o bună parte din mărfurile care se aduceau pe apă din Apus erau expediate prin portul Brăila negustorilor din Peninsula Balcanică. De multe ori aceştia cumpărau de la angrosiştii din Brăila marfă mai ieftină decît de-a dreptul din Germania sau din Austria, de unde transportul trebuia să se facă în principal pe uscat, fiind mult mai costisitor.

La începutul secolului, activitatea portuară a cunoscut o dezvoltare simţitoare, reflectată în volumul traficului de mărfuri încărcate şi descărcate şi în numărul de vase fluviale şi maritime intrate şi ieşite. În 1901, în portul Brăila, media anuală numai la export a atins suma de 86 080 126 de lei¹⁰.

Prin schelele portului se exportau cereale, animale, lînă, piei, brînzeturi şi, într-o oarecare măsură, cherestea şi lemn neprelucrat.

Importul era alcătuit din obiecte de coloniale, măsline, citrice, mirodenii, parfumuri, mătăsuri, blănuri, ceasornice, sticlărie, uleiuri vegetale,

³ Arh. st. Brăila, fond Primăria Municipiului Brăila, dos. nr. 46/1903.

⁴ *Ibidem*.

⁵ În Brăila au existat totuşi şi unele întreprinderi monopoliste aparţinînd în cea mai mare parte capitalurilor străine, România aflîndu-se în această perioadă în sfera de influenţă a marilor puteri capitaliste. Astfel, în 1902, trei fabrici de ciment din Brăila, Cernavodă şi Gura Văii s-au constituit într-un cartel, încheind o convenţie pe 10 ani în scopul stabilirii unor preţuri comune. Morile mai mari din Brăila făceau parte dintr-un cartel al morarilor, care fusese organizat din iniţiativa celui mai mare morar brăilean, Millas. În 1905 două fabrici nou înfiinţate de cojit orezul au dus tratative pentru stabilirea unei înţelegeri monopoliste (vezi *Din istoria formării şi dezvoltării clasei muncitoare din România pînă la primul război mondial*, p. 286—290).

⁶ Nora Munteanu, *Din istoria luptelor greviste ale proletariatului din România*, vol. II, Bucureşti, Edit. politică, 1962, p. 24.

⁷ *Enciclopedia României*, vol. II, p. 626—627.

⁸ *Ibidem*, p. 545.

⁹ *Ibidem*, p. 626—627 şi 545.

¹⁰ „Tribuna liberală” nr. 122 din 5 mai 1901.

produse finite și semifinite din tablă și fier, ca sobe, sîrmă, buloane etc., pe care le plăteau la prețuri exorbitante.

În Brăila își desfășurau activitatea numeroase case de comerț de import-export, case și birouri de expediții și vămuri, societăți de navigație, numeroși armatori, negustorii cerealiști, precum și un număr de bănci, care funcționau pe sistemul acțiunilor. Renumele caselor comerciale din Brăila era cunoscut în cele mai îndepărtate porturi și centre comerciale din Occident și din Orient. Casele comerciale, armatorii și negustorii exercitau o exploatare inumană asupra muncitorilor din port, încasînd profituri incommensurabile.

În port, ziua de muncă (ziua-lumină, din revărsatul zorilor pînă cădea noaptea) se desfășura în condiții care periclitau deseori viața muncitorilor.

În afară de exploatarea agențiilor comerciale, a negustorilor și armatorilor, cei aproximativ 3 000 de muncitori portuari (căruțași, hamali, chiligii, băniceri, rujari etc.) suportau o grea apăsare din partea vătafilor și a magazinerilor¹¹. De pildă, din cei 12—13 lei care se plăteau pentru descărcarea unui vagon, magazinerii opreau pentru ei 2 lei, iar vătafii alți 2—4 lei¹².

De aceea lupta muncitorilor împotriva comercianților și armatorilor se ducea concomitent și împotriva vătafilor. Ea a făcut obiectul a numeroase acțiuni revoluționare ale muncitorilor din portul Brăila.

Criza economică dintre anii 1899 și 1903 a dus la înrăutățirea situației materiale a muncitorilor din porturi¹³. În condițiile României, aceasta a fost agravată și de faptul că țara a fost bîntuită de una dintre cele mai mari secete. Folosind criza economică, exploatareii din porturi au intensificat aspirarea docherilor și căruțașilor, micșorînd sistematic prețurile de încărcare și descărcare a navelor și a vagoanelor de cale ferată¹⁴. În medie, salariul unui muncitor era de 2—3 lei pe zi¹⁵. În același timp, cantitatea de alimente necesare unei familii compuse din patru persoane costa 3,08 lei¹⁶.

Retribuția derizorie, în neconcordanță cu prețurile alimentelor de pe piață, făcea ca posibilitățile lor de alimentare să fie foarte limitate.

În 1901 un număr de 350 de cetățeni ai orașului Brăila întocmesc un memoriu către primărie, plîngîndu-se contra brutarilor care mențin prețuri

¹¹ „Adevărul“ nr. 4665 din 26 iulie 1902. Unii magazineri de la Casa comercială „Felner & Hofmeister“, deși încasau cîte 13 lei de vagon plăteau lucrătorilor 6—7 lei vagonul la încărcare sau la descărcare.

¹² *Din istoricul formării...*, p. 401.

¹³ „Voința“ nr. 45 din 27 noiembrie 1904.

¹⁴ *Ibidem*, nr. 6 din 30 septembrie 1904.

¹⁵ I. Iacoș, V. Petrișor, *Organizații profesionale muncitorești din vechea Românie în perioada 1899—1904*, în „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R.“, nr. 6/1959, p. 83.

¹⁶ *Din istoricul formării...*, p. 413.

ridicate la pâinea din făină de grâu, inaccesibile oștigurilor lor, și cer „a se lua măsuri în consecință spre îndreptarea acestui rău”¹⁷.

Din această cauză, numeroși muncitori se hrăneau zilnic cu pâine făcută din orz. Moara „Mercur” măcina curent orz destinat populației din cartierele proletare ale orașului¹⁸.

Dar condițiile de viață ale docherilor și căruțașilor se înrăutățeau considerabil în perioadele de inactivitate din port, când aceștia erau aruncați în stradă ca șomeri.

Un ziar local scria în 1904 în legătură cu aceasta că „lipsa de lucru din acest an a făcut ca cea mai mare parte din muncitori să ducă o existență vecină cu moartea. Mulți din ei nu au mijloacele de a-și acoperi nevoile zilnice”¹⁹. „Nu avem nici mălai, nici grâu cu care să ne întreținem nevestele și copiii”²⁰, relata un muncitor într-un articol trimis spre publicare presei locale.

De asemenea, amenzile abuzive de tot felul cauzau muncitorilor neajunsuri materiale și mai mari.

Muncitorii din port locuiau la periferia orașului, în locuințe insalubre construite din chirpici, plătind uneori chirii foarte mari.

La condițiile apăsătoare de viață ale muncitorilor se adăuga lipsa drepturilor politice, regimul electoral cenșitar, care le răpea pînă și dreptul de vot.

Brăila, centru puternic al mișcării revoluționare de la sfîrșitul secolului al XIX-lea, a continuat să se situeze în această perioadă în primele rînduri ale luptei împotriva exploatării patronale pentru drepturi și libertăți democratice.

În ciuda loviturilor primite și a greutăților întîmpinate ca urmare a dezorganizării P.S.D.M.R., muncitorii, grupați în jurul cercului socialist din oraș și al asociațiilor profesionale²¹, au desfășurat o luptă susținută împotriva exploatării capitaliste. Acțiunile puternice întreprinse de muncitori au îndreptățit aprecierea făcută de ziarul „România muncitoare” că, „după loviturile ce i s-au dat, socialismul renaște acum ca altădată pasărea Phoenix din cenușa sa proprie, renaște și cheamă să-și strîngă rîndurile pe toți aceia care vor adevărul și dreptatea”²².

O dată cu plecarea „generoșilor”, elementele muncitorești înaintate au putut să se ocupe mai intens de organizarea în spirit de clasă a vechilor asociații profesionale. Muncitorii socialiști și-au concentrat activitatea în cadrul asociațiilor muncitorești existente, căutînd ca prin ele să antreneze

¹⁷ Arh. st. Brăila, fond Primăria Municipiului Brăila, dos. nr. 122/1901, 15/1903.

¹⁸ „Adevărul”, nr. 5415 din 31 august 1904.

¹⁹ „Voința”, nr. 10 din 15 octombrie 1904.

²⁰ *Ibidem*, nr. 11 din 16 octombrie 1904.

²¹ I. Iacoș, V. Petrișor, *op. cit.*, p. 82 și 83.

²² „România muncitoare”, an. I, seria I, nr. 1 din 1 ianuarie 1902.

masele la acțiuni revendicative²³. Aceste asociații muncitorești au desfășurat între anii 1900 și 1905, mai cu seamă în porturi, o acțiune combativă împotriva exploatării patronale, pentru obținerea unor revendicări economice privind regimul de muncă, pentru apărarea drepturilor și libertăților democratice.

Urmărind să imprime acestor asociații un caracter de clasă, elementele înaintate au determinat modificarea statutelor societăților muncitorilor și a căruțașilor din unele porturi (printre care Galați, Brăila etc.), introducând principiul luptei de clasă. Aceste statute reflectă spiritul de luptă de care erau însuflite masele muncitoare din porturile dunărene²⁴.

În porturi, mișcarea socialistă nu și-a slăbit activitatea nici o clipă. Muncitorii din portul Brăila, despre care ziarul „Adevărul de dimineață” din mai 1904 scria că „sunt organizați într-o societate cu caracter socialist”²⁵, reprezentau o forță revoluționară în plină ascensiune, care s-a manifestat cu hotărâre pentru apărarea intereselor profesionale și politice, pentru progresul social. Cercul socialist și societățile profesionale din acest port și-au unit în nenumărate rânduri acțiunile, punând un accent deosebit pe mobilizarea muncitorilor în vederea obținerii unor revendicări imediate²⁶. Astfel, în iulie 1900, un grup de muncitori au lansat un apel în ziarul „Lumea nouă”, care se încheia cu următoarele cuvinte: „Muncitori, uniți-vă, ca, cu puteri unite, să ridicăm din nou steagul partidului muncitorilor, care altădată filfția atît de falcnic în portul nostru”²⁷.

În fața creșterii luptei muncitorilor și spiritului lor de organizare, clasele stăpînitoare au căutat să dea o nouă lovitură mișcării muncitorești, creînd, prin legea meseriilor din 1902, corporațiile, organizații, menite să împiedice constituirea muncitorilor în organizații proprii de clasă²⁸. Deoarece legea nu conținea nici un fel de prevederi cu privire la durata zilei de muncă, la asigurarea unui minim de salariu, la respectarea repausului duminical etc., elementele socialiste și-au dat curînd seama că prin corporații muncitorii nu-și vor putea îmbunătăți condițiile de viață. Aceștia au militat cu fermitate împotriva corporațiilor pentru întărirea continuă a organizațiilor profesionale ale muncitorilor.

Între activitatea asociațiilor profesionale ale muncitorilor și căruțașilor din portul Brăila și acțiunile greviste de mare amploare care au avut loc aici între anii 1900 și 1905 există o legătură indisolubilă. Sub conducerea acestora muncitorii din Brăila, ca și din celelalte porturi dunărene,

²³ I. Felea, *Acțiuni de organizare și de luptă ale mișcării muncitorești din România în anii 1900—1904*, în „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lângă C.C. al P.M.R.”, nr. 3/1963, p. 160.

²⁴ *Ibidem*, p. 160—161.

²⁵ „Adevărul de dimineață”, an. I, nr. 94 din 8 mai 1904.

²⁶ I. Iacoș, V. Petrișor, *op. cit.*, p. 88.

²⁷ „Lumea nouă”, an. VI, seria a III-a nr. 50 din 2 iulie 1900.

²⁸ I. Iacoș, V. Petrișor, *Lupta clasei muncitoare din România împotriva corporațiilor (1902—1908)*, în „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lângă C.C. al P.M.R.”, nr. 5/1962, p. 117.

au înscris importante pagini de luptă în istoria mișcării muncitorești din țara noastră, care se afla acum într-o perioadă de puternic avânt revoluționar.

*

Importante acțiuni greviste izbucnesc la Brăila chiar în anul 1900. Acestea au fost pregătite printr-o agitație și propagandă continuu desfășurate încă din anii 1898—1899. Primii care dau semnalul acestor lupte sînt căruțașii din port, care intră în grevă la 13 august 1900²⁹. Ei cer reglementarea prețurilor la transportul mărfurilor prin introducerea unor prețuri „fixe și neștirbite“, care să fie respectate de comercianți. Greva a decurs oțeva zile în liniște, dar poliția, profitînd de ocazia că greviștii erau strînși la un loc, a lovit cu săbiile în dreapta și în stînga, îndîrjind mulțimea. Doi dintre greviști au fost arestați, iar alții au fost urmăriți și terorizați ziua și noaptea³⁰.

În semn de solidaritate cu greva căruțașilor, docherii și încărcătorii cu sacul din portul Brăila au intrat și ei în grevă, numărul greviștilor ajungînd astfel la circa 2 000³¹. Greviștii au condiționat începerea lucrului de acceptarea cererilor lor legitime de mărire a salariilor și de eliberarea tovarășilor lor arestați. În urma promisiunilor făcute de prefectul județului privind satisfacerea acestor cereri ale muncitorilor, greva a luat sfîrșit. Era o primă victorie obținută de muncitorimea brăileană în lupta împotriva exploatării.

Nemulțumirile muncitorilor au continuat însă să se manifeste sub diferite forme și în perioada următoare, datorită nerespectării drepturilor cîștigate sau a altor abuzuri la care recurgeau exploataorii din port și instrumentele lor, vătăfii și magazinerii.

Astfel, în iunie 1901 a izbucnit o nouă grevă a muncitorilor de port, care cereau: a) luarea plății lucrătorilor din mîna vătăfilor și magazinerilor și b) trecerea acesteia în sarcina autorităților sau a unui birou instituit de muncitori, c) respectarea legii repausului etc.³².

Greva muncitorilor brăileni are un puternic ecou și în rîndurile docherilor din Galați, care la 20 iunie 1901 au declarat grevă în semn de protest față de condițiile de muncă și de slaba retribuție impusă de armatori. După două zile de proteste și demonstrații pe străzi și în port, greva s-a încheiat cu victoria greviștilor, care au obținut ca plata să se facă sîmbătă seara pe vapor; orele de lucru să fie de la 6 dimineața pînă la 7 seara, cu o întrerupere de două ore pentru masă, etc.³³.

²⁹ I. Felea, *op. cit.*, p. 161; vezi și I. Iacoș, V. Petrișor, Organizații profesionale muncitorești din vechea Românie în perioada 1899—1904, în „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R.“, nr. 6/1959, p. 89.

³⁰ I. Felea, *op. cit.*, p. 161.

³¹ *Ibidem.*

³² *Ibidem.*

³³ „Tribuna liberală“ nr. 161 din 22 iunie 1901.

Succesul constă în aceea că docherii urmau să fie plătiți sîmbătă seara și nu duminica, la locurile preferate de vătăfi. În felul acesta, duminica, muncitorii erau liberi ; un succes îl reprezenta și limitarea zilei de muncă la 11 ore în comparație cu situația anterioară, cînd munca se prelungea pînă la 14—15 ore.³⁴

În septembrie același an, agitația printre muncitorii din portul Brăila era în plină creștere tot datorită spolieii sălbatice la care erau supuși și de către comercianți și interpușii acestora, vătăfii.

În vara anului 1901, la Brăila a izbucnit și o grevă a măcelarilor, care s-a prelungit aproape două luni (iulie-august), primăria vîzîndu-se silită să ia asupra sa aprovizionarea populației cu carne și să avanseze suma de 3 000 de lei pentru achiziții și plata personalului angajat³⁴.

Anul 1902 se înscrie în mișcarea muncitorească din țara noastră ca un an de adînci frămîntări sociale, care capătă o amploare cu totul deosebită în porturile Brăila și Galați.

La 23 iulie 1902 a izbucnit în portul Brăila cea mai mare grevă cunoscută în istoria luptelor revoluționare dintre anii 1900 și 1905, care s-a transformat în grevă generală tocmai în perioada activității de vîrf a portului. La grevă au luat parte oțeva mii de muncitori³⁵.

Greva a izbucnit din cauza nerespectării de către comercianți a învoielilor încheiate anterior cu privire la prețurile pentru muncile efectuate. Separat de aceasta, docherii din Brăila cereau ca plata să nu se mai facă de vătăfi, vagoanele de orez să nu conțină mai mult ca 160 de saci, să se plătească sacii umpluți la magazie cu bucata și nu cu vagonul³⁶.

Greva generală din port a cuprins pe lucrătorii care încărcau și descărcau, precum și pe căruțașii care transportau mărfurile. Ca urmare, 2 000 de vagoane și mai multe șlepuri au rămas nedescărcate în port, iar altele fără întrebuițare chiar în toiul exportului, ceea ce a făcut ca numeroase angajamente la export să nu se realizeze, deci afacerile să stagneze³⁷.

Reprezentanții guvernului și ai autorităților locale au exercitat fel de fel de presiuni la adresa greviștilor, amenințîndu-i cu înlocuirea lor prin soldați și cu expulzarea greviștilor de naționalitate străină. Dar toate amenințările s-au izbit de solidaritatea lucrătorilor.

Greva generală din portul Brăila s-a prelungit pînă la sfîrșitul lunii iulie 1902. Aproape în fiecare zi aveau loc întruniri și demonstrații de stradă ale greviștilor, în care „cereau aprobarea cererilor lor juste, precum și respectarea drepturilor și libertăților constituționale“. Această grevă s-a desfășurat sub conducerea cercului socialist și a societății muncitorilor din port.

³⁴ Arh. st. Brăila, fond Primăria Municipiului Brăila, dos. nr. 122/1901.

³⁵ „Adevărul“ nr. 4 663 din 24 iulie 1902 și „Galații“ nr. 160 din 25 iulie 1902.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ „Adevărul“ nr. 4 663 din 24 iulie, nr. 4 664 din 25 iulie 1902 și „Galații“ nr. 160 din 25 iulie 1902.

La întrunirile organizate de această societate în sala „Capri“ pentru a se discuta felul cum trebuie să se acționeze³⁸ luau parte de fiecare dată sute de greviști. La 23 iulie 1902, 1 500 de muncitori participanți la întrunire nu se declară satisfăcuți dată fiind neaprobarea integrală a revendicărilor lor de către patroni și hotărâsc continuarea grevei. În seara aceleiași zile s-a convocat o nouă adunare în sala „Capri“, care s-a prelungit pînă la 12 și jumătate noaptea. Comitetul greviștilor a formulat în numele muncitorilor, ca o revendicare fundamentală, înființarea unei case a muncii pentru efectuarea plăților, tranșarea diferendelor dintre muncitori și comercianți etc. Se cere de asemenea legiferarea de către guvern a drepturilor lor în raporturile de muncă cu patronii. Greviștii acuză guvernul de părtinire în favoarea comercianților și de ignorare a intereselor muncitorilor³⁹.

Între timp intră în grevă și 400 de epistați din port. În oraș domnește o mare agitație în rîndurile muncitorilor și ale familiilor lor. Comercianții și armatorii se întrunesc și ei zilnic la bursă pentru a delibera asupra situației create și fac permanent apel la sprijinul autorităților⁴⁰.

Ca urmare, poliția a fost împrăștiată pe principalele artere ale orașului. Patrulă de poliție pedestre și călări circulau în tot orașul⁴¹. În Brăila domnea o adevărată stare de asediu. S-a făcut apel și la armată. Un escadron de cavalerie și două baterii de artilerie au ocupat străzile în dreptul pieței Galați, Bulevardul Carol și str. Sf. Constantin. Patrulă de jandarmi și polițiști controlau orașul și împrăștiu pe greviști⁴². Din ordinul prefectului, în ziua de 26 iulie armata a împiedicat două întruniri de protest ale greviștilor, proiectate a fi ținute în sala „Capri“. Deși întrunirile nu s-au putut ține în această sală, unde se adunau de obicei greviștii, ele s-au organizat totuși în alte localuri. Faptul în sine a adîncit însă și mai mult nemulțumirea greviștilor.

Fără a se intimida în fața armatei, aceștia, în cadrul întrunirilor, au protestat cu energie contra călcării fățișe a Constituției, a legilor și a oricăror principii de libertate de către autorități, care au recurs la reperiune, desființînd pînă și dreptul de întrunire al muncitorilor⁴³. La terminarea adunării a fost expediată o telegramă către ministrul de interne, prin care erau dezvăluite abuzurile autorităților brăilene și se cerea începerea unei anchete care să cerceteze nemulțumirile muncitorilor. Revendicările mai importante formulate în această telegramă erau: a) plata să se facă printr-un birou al muncii; b) să se stabilească o normă astfel încît unii lucrători să nu fie favorizați (de vatafi ș.a.) și alții să nu fie primiți la lucru etc.⁴⁴.

³⁸ I. Iacoș și V. Petrișor, *op. cit.*, p. 95.

³⁹ „Adevărul“ nr. 4 664 din 25 iulie 1902.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Ibidem* nr. 4 665 din 26 iulie 1902.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Ibidem*.

După cum se poate constata, muncitorii din Brăila considerau problema reglementării sistemului de muncă și de retribuire a muncii în porturi un obiectiv central al luptei lor revoluționare, antipatronale.

Tot la 26 iulie, pe toate zidurile orașului a fost afișată o rezoluție adoptată de exportatorii de cereale cu o zi în urmă, prin care acceptau cele mai multe dintre revendicările greviștilor. Deși aceasta reprezenta o victorie parțială a muncitorilor aflați în grevă, ei au respins rezoluția, cerînd satisfacerea tuturor cererilor formulate. Starea de agitație a greviștilor s-a intensificat. În fața căzării călărașilor s-a produs un conflict între un grup de greviști și vătaful Enache Antonescu și magazinerul Marcu de la casa comercială „Felner Hofmeister“. Aceștia au scăpat prin fugă de furia greviștilor⁴⁵.

Între timp situația în port devine alarmantă pentru exportatorii de cereale și ceilalți afaceriști. Numărul vagoanelor nedescărcate se cifra la 2 500.

După întrunirea de dimineață (26 iulie), peste 100 de greviști s-au adunat în fața prefecturii, trimițînd o delegație în audiență la prefectul Gabrielescu pentru a interveni să li se satisfacă toate doleanțele⁴⁶.

Prefectul a propus încetarea grevei sub rezerva rezolvării ulterioare a restului revendicărilor, ceea ce delegații muncitorilor au refuzat să accepte, arătînd că promisiunile nu le pot inspira încredere. Ei au cerut ca negustorii de cereale și casele comerciale să încheie contracte în scris.

Recurgîndu-se la alte metode de intimidare, la ora 2 d.m. conducătorii greviștilor au fost chemați la parchet, unde procurorul orașului le-a cerut să înceteze greva. Aceasta a fost considerată ca o amenințare la adresa greviștilor, ceea ce a făcut ca ei să continue lupta cu și mai multă îndrjire.

În scopul demascării acestor manevre și a unor noi proteste a fost convocată pentru ora 5 d.m. o nouă adunare în sala „Capri“. Dar poliția și armata au împiedicat organizarea întrunirii. Greviștii au fost nevoiți să se adune atunci pe strada Plevnei, în fața casei unuia dintre conducătorii mișcării revoluționare.

La terminarea întrunirii, o delegație de muncitori a fost din nou invitată la prefect, care s-a arătat dispus să mijlocească pe lîngă casele de comerț aprobarea completă a cererilor muncitorilor cu condiția începerii lucrului⁴⁷.

O nouă adunare a greviștilor, convocată de această dată în sala „Capri“ în noaptea de 26 iulie, a aprobat după lungi dezbateri (pînă la 11 noaptea), tratativele duse de muncitori la prefectură și a hotărît reînceperea lucrului a doua zi⁴⁸.

⁴⁵ „Adevărul“ nr. 4 665 din 26 iulie 1902.

⁴⁶ *Ibidem.*

⁴⁷ *Ibidem.*

⁴⁸ *Ibidem.*

Greva s-a soldat astfel, după 4 zile de luptă curajoasă, cu victoria muncitorilor portuari din Brăila. Adunarea a hotărât însă ca în cazul în care nu s-ar respecta angajamentele luate să se declare din nou grevă generală.

În contractele impuse de greviști comercianților au fost incluse pentru căruțași următoarele prevederi: a) se vor da bilete de constatare pentru transportul vagoanelor după linie și a mărfurilor din magazie; b) plata se va face individual sau delegaților muncitorilor la ghișeul casei comerciale; c) se vor respecta următoarele prețuri: 12 lei neto de vagon, 11 lei fără cântar, 0,60 bani de chilă transportată din vale, 1,20 de chilă transportată din deal, 22 de lei vagonul pentru marfa transportată de la gară din oraș în port⁴⁹. Pentru hamali au fost acordate următoarele concesiuni: a) plata se va face individual la biroul magazinerilor câte 7 lei pentru fiecare zi de muncă; b) împărțirea muncii se va face la bastiment; c) se va respecta repausul duminical; d) se vor construi schele la bastimente pe grinzi fără scări, se vor pune mai multe sohele la vapoare, la vasele înalte se vor pune grinzi mai lungi pentru a nu veni schela prea sus; e) se vor plăti pentru descărcatul vagoanelor la vapoare dana I 7 lei, a II-a 8 lei și a III-a 9 lei⁵⁰. În legătură cu pretențiile chiligiilor s-a obținut următoarele: a) să se întocmească un tablou cu chiligiile din port și pe viitor să fie luați la muncă pe rînd; b) se vor respecta următoarele prețuri: 7 lei pe zi la băniceri, 9 lei pe zi la chiligiile pentru șase hl de mărfuri etc.⁵¹.

Lupta muncitorilor brăileni a provocat o vie impresie în întreaga țară, cu ea solidarizându-se nu numai muncitorimea din porturi, dar și din industrie. În cadrul unei întruniri a muncitorilor din portul Galați s-a vorbit despre greva din Brăila, arătându-se că „numai prin unire a izbutit greva”. Cu acest prilej, C. Z. Buzdugan, președintele Societății căruțașilor și căraușilor din Galați, a îndemnat pe muncitorii de aici la luptă hotărâtă după exemplul celor din Brăila⁵².

Sub influența grevei generale din Brăila, căruțașii și muncitorii din portul Giurgiu declară și ei o grevă în cursul lunii iulie pentru îmbunătățirea condițiilor de muncă⁵³. Greva a demonstrat marea forță a unității în lupta antipatronală, ceea ce a determinat câștigarea revendicărilor arătate. Ea a reprezentat nu numai un prilej de manifestare a nemulțumirilor față de exploatarea exercitată de comercianți, de casele comerciale și abuzurile vătăfitorilor. Această grevă a însemnat o manifestare politică hotărâtă a muncitorilor pentru obținerea unei legislații care să le protejeze munca, pentru obținerea de drepturi și libertăți democratice.

⁴⁹ „Adevărul” nr. 4 665 din 26 iulie 1902.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² *Ibidem*, nr. 4 669 din 30 iulie 1902.

⁵³ *Ibidem*, nr. 4 664 din 25 iulie 1902.

Dar încetarea grevei din Brăila a fost numai temporară, pentru că în cursul lunii august s-au produs noi acțiuni. „Muncitorii din port au început din nou să se agite, au ținut și întruniri publice în care și-au manifestat legitima lor nemulțumire în contra faptului că administrația nu intervine spre a se respecta condițiile de muncă statornicite în urma grevei din urmă, amenințând din această pricină cu o nouă grevă”⁵⁴.

Este important să arătăm că greva izbucnită în a doua jumătate a lunii august 1902 s-a manifestat cu deosebită intensitate, muncitorii dovedind puteri de rezistență mult mai mari⁵⁵. Declanșarea acestei noi greve are loc tot din inițiativa și sub conducerea societății muncitorilor portuari. La o întrunire care a avut loc în acele zile, societatea a hotărât acordarea de ajutor unor lucrători care rămăseseră fără lucru în urma grevei⁵⁶. Date fiind legăturile foarte strânse între porturile Brăila și Galați, precum și distanța foarte mică de circa 25 km pe Dunăre între ele, muncitorii aveau posibilitatea să păstreze un contact permanent și să-și unească eforturile în lupta împotriva aceluiași exploatatori. Așa se explică faptul că în istoria mișcării muncitorești din cele două porturi au avut loc numeroase acțiuni greviste simultane sau de solidaritate cu lupta izbucnită anterior într-un port sau altul.

Un exemplu concludent ni-l oferă situația din vara anului 1902, când, după exemplul și sub înrîurirea puternicelor lupte ale muncitorilor brăileni, se pun în mișcare și cei din Galați. Astfel, la 19 august 1902 a izbucnit o puternică grevă a căruțașilor din portul Galați. Cu lupta căruțașilor s-au solidarizat și muncitorii de port, greva devenind generală. Portul a încetat astfel orice activitate. Trei vapoare mari care încărcau cereale pentru străinătate și-au încetat operațiile⁵⁷.

Creșterea spiritului revoluționar în mișcarea muncitorească din Brăila este marcată în 1903 de izbucnirea unor importante acțiuni greviste ale muncitorilor din port, precum și din industrie.

La 14 iulie 1903 se declanșează o grevă generală a căruțașilor brăileni în număr de 120, pe motivul că în plin sezon de vară li se plăteau pentru transporturile efectuate aceleași prețuri ca în sezonul de iarnă, când activitatea în port era mult restrânsă⁵⁸. Nemulțumirile căruțașilor erau determinate și de poziția adoptată de Casa muncii, instituție creată în urma luptelor purtate de muncitori pentru a-i feri de exploatarea agențiilor comerciale și a vâtafilor. Aceasta, în loc să sprijine cererile juste ale căruțașilor de ridicare a prețurilor la transporturi, a trecut de partea elementelor exploatoare⁵⁹.

⁵⁴ „Adevărul”, nr. 4 698 din 28 august 1902.

⁵⁵ *Ibidem*, nr. 4 694 din 24 august 1902.

⁵⁶ I. Iacoș, V. Petrișor, *op. cit.*, p. 95.

⁵⁷ „Galații” nr. 181 din 21 august 1902.

⁵⁸ „Adevărul” nr. 5 014 din 16 iulie 1903 și „Galații” nr. 153 din 16 iulie 1903.

⁵⁹ *Ibidem*.

În port au sosit reprezentanții poliției și ai procuraturii din localitate încă de la ora 4 dimineața, sfătuindu-i pe căruțași să înceteze greva și să reia lucrul. Refuzul căruțașilor a fost categoric, hotărâți să reziste pînă cînd nu se va reveni la prețurile dobîndite în urma grevei din 1902 și care acum nu erau luate în seamă⁶⁰.

Forțați de situația grea creată în port și temîndu-se ca greva să nu se extindă și în rîndurile celorlalte categorii de muncitori, comercianții, întruniți într-o consfătuire în localul Camerei de comerț în prezența prefectului poliției și a prefectului de județ, hotărâsc aprobarea cererilor muncitorilor: ridicarea prețului pentru descărcarea unui vagon cîntărit la 12 lei, necîntărit 11 lei, 60 de bani căratul kilei din port, 120 de bani căratul kilei din oraș în port, 22 de lei vagonul de la gară, din oraș, în port⁶¹.

La 15 iulie 1903, sub influența victoriei obținute de muncitorii din port izbucnește o grevă a vatmanilor și încasatorilor de la uzina de tramvaie electrice din Brăila pentru refuzul direcției de a le satisface unele revendicări. Cu trei zile înainte de declararea grevei, muncitorii au trimis o delegație, compusă din doi vatmani și doi încasatori, la directorul uzinei, cerîndu-i să aprobe următoarele revendicări: a) 8 ore de lucru pe zi, b) mărirea salariului la 3,50 lei pe zi, c) să nu mai fie plătiți cu ora. După scurgerea celor trei zile, prezentîndu-se delegații din nou în fața direcției pentru a primi rezultatul, aceasta le-a respins cererile lor legitime, amenințînd cu înlocuirea greviștilor cu alte persoane.

A doua zi, un număr de 10 vatmani și încasatori a intrat în grevă. Greviștii au înaintat petiții cu revendicările formulate prefecturii de județ și primăriei, pentru a interveni în sprijinul lor. Aproape întreaga circulație a orașului a fost astfel paralizată. Din cele 23 de vagoane și 6 jardiniere (remorci) care se puneau în circulație în mod obișnuit, patronii uzinei au putut pune în mișcare doar cîteva pe unele linii, folosind oameni și din tura de noapte.

În semn de solidaritate cu luptele căruțașilor din Brăila, la 20 iulie 1903 izbucnește și la Galați o grevă a căruțașilor din port.

În cursul anului 1904, condițiile de viață ale maselor muncitoare au continuat să se înrăutățească. Se produc puternice nemulțumiri și agitații nu numai în rîndurile muncitorilor din portul Brăila, a meseriașilor și funcționarilor comerciali, ci și în rîndurile țăranilor din județ⁶².

Activitatea portuară a cunoscut în acest an un mare declin în ceea ce privește importul și exportul de produse. În toamna anului 1904, portul Brăila nu a făcut aproape nici o operație de seamă⁶³, deși în acest anotimp se perfectau cele mai multe contracte și se realiza cel mai intens trafic co-

⁶⁰ „Adevărul“ nr. 5 014 din 16 iulie 1903 și „Galații“ nr. 153 din 16 iulie 1903.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² „Voința“ nr. 2 din 16 septembrie 1904 și nr. 45 din 27 noiembrie 1904.

⁶³ *Ibidem*, nr. 4 din 23 septembrie 1904.

mercial. Aceasta se datorește, în parte, și măsurilor luate de guvern prin care s-a oprit exportul porumbului⁶⁴.

În viața comercială a orașului s-au produs numeroase falimente. În Piața Regală, principala piață a Brăilei, multe dintre magazinele comerciale s-au închis, iar proprietarii acestora au părăsit orașul⁶⁵. De pe urma acestei situații, cel mai mult au avut de suferit muncitorii de port, care treceau prin greutăți materiale neînchipuit de grele. De altfel, presa vremii și alte publicații vorbesc curent despre criză în tot timpul anului 1904.

În timpul iernii, când navigația a fost în întregime suspendată, circa patru luni de zile muncitorii din port erau pur și simplu amenințați de spectrul foamei⁶⁶. Un ziar local relatează în legătură cu aceasta următoarele: „Din rîndurile muncitorilor de port ne vin știri foarte îngrijorătoare. Ei sînt într-o situație materială deplorabilă și, cu cît timpului înaintează, cu atît devine mai disperată”⁶⁷.

Pe fundalul acestei situații, în Brăila se produc manifestații și agitații viguroase ale muncitorilor. Ei au cerut guvernului și ajutoare sub formă de alimente la fel cu cele date țăranilor, amînarea pentru anul următor a obligațiilor către fisc etc.⁶⁸. În acest sens ei au întocmit un memoriu către guvern și parlament. Demersurile făcute au rămas însă fără rezultat, guvernul refuzînd să vină în sprijinul docherilor șomeri, care erau literalmente amenințați să piară de foame împreună cu familiile lor.

Unele inițiative întreprinse de burghezia locală chipurile pentru ajutorarea șomerilor nu erau decît simple paleative. Printre acestea se numără organizarea unor reprezentații și baluri pentru adunarea unor sume de bani care să fie vărsate pentru ajutorarea muncitorilor din port. În realitate, aceste metode vexatorii nu reușeau să înlăture mizeria din periferiile proletare. Ele erau un prilej de distracție a protipendadei și un mijloc de căpătuială pentru organizatori⁶⁹.

La începutul lunii martie 1904 se produce din nou o grevă a căruțașilor din Brăila, care cer restabilirea prețurilor la mărfurile pe care le transportau în conformitate cu cele fixate în urma grevei generale din 1902, și anume 11 lei de vagon fără cîntar și 12 lei cu cîntar. În ziua de 5 martie, la orele 5 dimineața, comercianții, temîndu-se de pericolul extinderii grevei, s-au întrunit la Camera de comerț, au luat în discuție cererile muncitorilor și au acceptat satisfacerea lor⁷⁰. La 8 martie 1904 intră în grevă, după exemplul căruțașilor, și lucrătorii din port⁷¹.

⁶⁴ „Voința”, nr. 4 din 23 septembrie 1904.

⁶⁵ *Ibidem*, nr. 7 din 3 octombrie 1904.

⁶⁶ *Ibidem*, nr. 4 din 23 septembrie 1904.

⁶⁷ *Ibidem*, nr. 10 din 15 octombrie 1904.

⁶⁸ *Ibidem*, nr. 45 din 27 noiembrie 1904.

⁶⁹ *Ibidem*, nr. 26 din 4 noiembrie 1904.

⁷⁰ „Adevărul de dimineață” nr. 32, an I din 4 martie 1904.

⁷¹ I. Iacoș, V. Petrișor, *op. cit.*, p. 95.

Aproape în tot cursul anului 1904 au loc la Brăila importante acțiuni ale muncitorilor din port împotriva Casei muncii, care în împrejurările critice prin care treceau muncitorii nu le oferea nici un sprijin, transformându-se de fapt dintr-un instrument al muncitorilor într-unul al comercianților.

Casa muncii fusese creată în 1902, în urma grevei generale a muncitorilor brăileni, în scopul ameliorării condițiilor de muncă, al fixării unui preț anumit conform tarifelor stabilite pentru fiecare categorie de muncitori, al formării unui fond de rezervă pentru ajutorarea muncitorilor în situații speciale etc.⁷².

În loc să vegheze ca interesele muncitorilor să nu fie încălcate de comercianți, „Casa muncii a ajuns un element de agitație între muncitori. Ea a sprijinit mai mult interesele comercianților împotriva muncitorilor“⁷³. Astfel, sub pretextul că urmărește să atragă pe comercianți pentru ca aceștia să angajeze pe muncitori numai prin intermediul ei, Casa muncii a redus prețul muncii la o cifră derizorie, încălcând condițiile stabilite în urma grevei generale din vara anului 1902⁷⁴.

Datorită acestor măsuri arbitrare, în rândul muncitorilor s-au produs profunde nemulțumiri. Ziarul brăilean „Voința“ scria în legătură cu acestea că „la intervale foarte scurte sîntem spectatori grațiuți la grave perturbațiuni, la violente manifestațiuni din partea muncitorilor“⁷⁵. Îngroziți de perspectiva extinderii tulburărilor, conducătorii Casei muncii au căutat să împace spiritele agitate ale muncitorilor, impunînd în vara anului 1904 comercianților urcarea prețurilor la mărfurile manipulate⁷⁶. Cu toate acestea, un nou val de revoltă a cuprins pe cei peste 2 000 de muncitori de port atunci cînd, adresîndu-se Casei muncii pentru a le acorda unele ajutoare de șomeri, aceasta tergiversa răspunsurile sau motiva lipsa de fonduri. Fiind oameni de încredere ai patronilor, conducătorii Casei muncii s-au dat la o serie de ilegalități, consumînd fondurile de ajutorare a muncitorilor pentru interese personale sau în scopuri politicianiste burgheze cu prilejul campaniilor electorale⁷⁷. Același ziar relevă justetea cauzei muncitorilor și avertizează asupra pericolului pe care-l reprezintă nemulțumirile acestora. El scrie că „chestiunea e foarte gravă și ea reclamă o rezolvare grabnică“. „Portul nostru trece prin destule greutăți și ar fi din cale-afară de trist dacă ar avea de suferit noi lovituri“⁷⁸.

Îngrijorarea care cuprinsese o parte a burgheziei arată ce forță puternică reprezentau muncitorii din portul Brăila, care acumulasera o bogată experiență în lupta revoluționară.

⁷² „Voința“ nr. 2 din 16 septembrie 1904.

⁷³ *Ibidem*, nr. 4 din 23 septembrie 1904.

⁷⁴ *Ibidem*.

⁷⁵ *Ibidem*, nr. 2 din 16 septembrie 1904.

⁷⁶ *Ibidem*, nr. 4 din 23 septembrie 1904.

⁷⁷ *Ibidem*, nr. 2 din 16 septembrie 1904 și nr. 4 din 23 septembrie 1904.

⁷⁸ *Ibidem*, nr. 9 din 10 octombrie 1904.

Datorită influenței exercitate de luptele muncitorilor din port, valul de agitații cuprinde în cursul anului 1904 și pe meseriașii din Brăila nemulțumiți de exploatarea patronală, de modul cum funcționează corporațiile, cum acestea le apărau interesele în lupta împotriva exploataților.

Aproape zilnic se produceau conflicte și proteste în sîmul acestora, provocate de abuzurile președinților corporațiilor și de comisarii guvernului, contra meseriașilor. „Nu e zi — scrie ziarul local „Voința“ — cînd autoritățile să nu aibă a rezolva un conflict, o nouă reclamațiune contra corporațiilor”⁷⁹. „Meseriașii sînt într-o completă mizerie și nici unul dintre acei pe care i-am ridicat pe umerii noștri nu se gîndește să ne vină în ajutor“, scria în ziarul menționat un meseriaș din Brăila⁸⁰.

Datorită acestei situații, meseriașii din Brăila organizează mai multe întruniri publice în care dezbateau problemele legate de necesitatea luptei pentru apărarea intereselor⁸¹, hotărîsc să-și desfășoare în viitor activitatea mai uniți, să întreprindă o serioasă acțiune politică pentru a lua parte la viitoarele alegeri legislative care să le permită trimiterea în parlament a unor reprezentanți ai lor⁸². În consfătuirea publică ținută în sala „Capri“ în iunie 1904, meseriașii din Brăila au hotărît înființarea unei societăți de ajutor reciproc care era opusă corporațiilor⁸³.

O nouă consfătuire, la care participă toate categoriile de meseriași, a avut loc în aceeași sală la 9 august 1904. La consfătuire au luat cuvîntul mai mulți vorbitori, care au înfierat condițiile grele de viață ale meseriașilor, lipsa de drepturi care să le aperse interesele profesionale. Într-o moțiune adoptată de adunare, meseriașii au cerut, în afara unor drepturi profesionale și politice, suprimarea taxei de înscriere de 5 lei, pe care o considerau nelegală, și a sistemului de a sili pe meseriași să plătească taxele către corporații prin procedeul jignitor „al sunetelor provocate de bătutul în tobe“⁸⁴.

Situația economică precară prin care trecea portul Brăila în 1904 și dese abuzuri ale patronilor care încălcau drepturile legale ale angajaților privind salariile — acestea fiind reduse cu peste 25% — și nerespectarea repausului duminical au ridicat la luptă împotriva exploataților, alături de muncitori și meseriași, și pe funcționarii comerciali din localitate⁸⁵. Semnatarul unui articol intitulat *Agitația funcționarilor comerciali*, descriind condițiile de viață vitrege în care se zbătea această categorie de salariați, arată : „Muncim mai rău ca vitele și, dacă îndrăznim să cerem

⁷⁹ „Voința“ nr. 51 din 4 decembrie 1904.

⁸⁰ *Ibidem*.

⁸¹ „Adevărul de dimineață“ nr. 125 și 126 din 8 și 9 iunie 1904 și „Voința“ nr. 24 din 2 noiembrie 1904.

⁸² „Voința“ nr. 55 din 10 decembrie 1904.

⁸³ „Adevărul de dimineață“ nr. 126 din 9 iunie 1904.

⁸⁴ „Adevărul“ nr. 5 395 din 10 august 1904.

⁸⁵ „Voința“ nr. 6 din 30 septembrie 1904 și „Gazeta Brăilei“ nr. 14 din 9 august 1904.

respectarea repausului duminical care ne asigură câteva ore odihnă pe săptămână, sîntem taxați ca agitatori“⁸⁶.

În mai 1904 aceștia au întocmit un memoriu pe care l-au înaintat Ministerului de Interne, plîngîndu-se de faptul că numeroase case comerciale le-au redus salariile și de nerespectarea legii repausului duminical⁸⁷. Neprimind un răspuns favorabil la cererile lor, funcționarii comerciali din Brăila au organizat la sfîrșitul lunii o mare întrunire de protest, cu care ocazie s-au constituit într-o societate și au hotărît să scoată un ziar prin care să lupte pentru apărarea drepturilor lor⁸⁸. În august s-a ținut o nouă întrunire publică pentru a protesta contra nerespectării repausului duminical⁸⁹.

La începutul anului 1905, în Brăila se înregistrează câteva acțiuni de protest ale muncitorilor din port în legătură cu înlocuirea forței lor de muncă la manipularea mărfurilor prin introducerea elevatoarelor. Muncitorii nu se ridicau împotriva introducerii mijloacelor mecanizate în port, ci protestau împotriva modului în care capitaliștii înțelegeau să folosească aceste mașini, aruncîndu-i în brațele șomajului și a mizeriei. Lucrul acesta reiese și din declarația făcută de un muncitor de port în presa locală: „Nu putem și nici nu vrem să împiedicăm introducerea elevatoarelor — scria acesta — „Vrem însă ca noi toți care am trăit de pe urmele portului să nu ajungem muritori de foame“⁹⁰.

În iulie 1905 s-a declarat în portul Rotterdam din Olanda o grevă a marinarilor din Brăila și Galați îmbarcați pe vasele „Turnu-Severin“ și „Iași“, ca urmare a tratamentului inuman ce li se aplica la bord de către ofițeri⁹¹.

Vasele se aprovizionau de obicei din Brăila cu alimente de proastă calitate și insuficiente, pentru a se realiza economii care intrau în buzunarele comandanților (de regulă aceștia erau oamenii de încredere ai armatorilor).

După trecerea Bosforului și intrarea în Marea Egee, marinarii și fochiștii nu mai pot consuma mîncarea alterată și se prezintă în fața ofițerului Gheorghiu Chiriac, rugîndu-l să intervină pentru îmbunătățirea condițiilor lor de viață. Se constată că într-adevăr carnea era alterată. Atunci hrana echipajului este redusă seara numai la boletă și ceai. Zilnic marinarii se înfățișează în zadar cu blidul în mînă comandanților, întrucît cuvîntul de ordine era „economia“⁹².

Pentru a potoli temporar spiritele, comandantul cheamă pe șeful de echipaj și face promisiunea că va acosta vasul în Gibraltar pentru a pro-

⁸⁶ „Voința“ nr. 13 din 17 octombrie 1904.

⁸⁷ „Adevărul de dimineață“ nr. 108 din 22 martie 1904 și nr. 110 din 24 mai 1904.

⁸⁸ „Adevărul“ nr. 111 din 25 mai 1904 și nr. 119 din 2 iunie 1904.

⁸⁹ „Gazeta Brăilei“ nr. 14 din 9 august 1904.

⁹⁰ „Voința“ nr. 74 din 5 ianuarie 1905.

⁹¹ „Dimineața“ nr. 541 din 5 august 1905.

⁹² Ibidem.

cura carne. Ulterior însă contramandază ordinul și cere personalului de bord să mai rabde încă 17 zile pînă la Rotterdam. În acest timp, marinarii au îndurat un regim de privațiuni aproape insuportabil, cu toate că pe bord existau rezerve de alimente și chiar carne.

În portul Rotterdam, marinarii sînt împiedicați de ofițeri să iasă în oraș să se plîngă de suferințele pe care le-au îndurat. Mai mulți dintre ei sînt bătuți și amendați pentru că au îndrăznit să iasă în oraș fără bilet de voie⁹³.

A doua zi, o delegație a marinarilor și fochiștilor, în frunte cu maestrul lemnar Andrei Ionescu, originar din Galați, se prezintă la comandant și se plînge de maltrătarile și abuzurile la care au fost supuși. Comandantul îi dă afară pe muncitori și arată că ofițerii au procedat bine. La prînz mîncarea continuă să fie la fel de proastă. La protestul repetat al echipajului se răspunde: „Cui nu-i place, să plece“⁹⁴.

În această situație, echipajul trimite un memoriu ziarului „Dimineața“ din țară și ziarului olandez „Rotterdamisches-Blat“, care-l publică fragmentar. O parte a echipajului debarcă și refuză plecarea mai departe pînă la rezolvarea revendicărilor.

De asemenea este sesizat consulatul român din Rotterdam, care provoacă o anchetă. Consulatul cere explicații comandantului și delegaților marinarilor. Aceștia din urmă arată drepturile de hrană care sînt prevăzute în regulament și cum au fost ele încălcate de ofițeri. Ancheta a obligat pe comandant la plata din urmă a drepturilor marinarilor (1,20 lei pe zi pentru fiecare marinar și 1,75 lei pentru maestru și șef de echipă) și respectarea prevederilor din regulament.

La plata acestor drepturi, totuși, ofițerii au reținut abuziv o amendă de 10 lei pentru fiecare marinar grevist ceea ce a provocat alte nemulțumiri. În semn de protest față de aceste acte abuzive, care loveau în condițiile lor de existență, marinarii au declarat grevă, refuzînd să continue cursa. Vapoarele au trebuit să plece cu personal redus la bord⁹⁵.

Ministerul Transporturilor din țară a telegrafiat în termeni dojenitori consulatului să ia măsuri pentru a aduce cu forța pe vas echipajul debarcat. O asemenea încercare de a forța aducerea pe vas a marinarilor greviști de pe vasul „Iași“ a eșuat însă.

Unul dintre fochiști a sărit din vapor în apă, riscînd să se înece decît să se întoarcă la serviciu. A fost salvat de bărcile poliției, care între timp înconjuraseră vasele românești⁹⁶.

Marinarii greviști care au căzut în mîinile poliției olandeze au fost arestați, puși în lanțuri și trimiși în țară pentru judecare. O parte dintre ei, care n-au putut fi arestați, au rătăcit zile întregi prin Rotterdam dez-

⁹³ „Dimineața“ nr. 541 din 5 august 1905.

⁹⁴ *Ibidem.*

⁹⁵ *Ibidem.*

⁹⁶ *Ibidem.*

brăcați și flămânzi (ofițerii refuzînd să le predea hainele, unii dintre mari-nari au părăsit vasul aproape goi) pînă la întoarcerea în țară⁹⁷.

În vara anului 1905, portul Brăila este cuprins din nou de o mare agitație a docherilor și căruțașilor, nemulțumiți de încălcarea tarifelor stabilite cu cîțiva ani în urmă pentru plata diferitelor munci. În ziua de 9 iulie, ora 9 dimineața, peste 100 de căruțași au declarat grevă și s-au prezentat la Camera de Comerț, unde au formulat următoarele revendicări față de comercianți în ceea ce privește plata la transportul mărfurilor : 14 lei de vagonul cîntărit și 13 lei necîntărit, 1,40 lei kila pentru transporturile în dealul orașului, 0,70 lei în valea orașului⁹⁸.

Căruțașii au mai cerut ca epistatul care supraveghează munca să le elibereze atîtea chitanțe cîte poște au fost angajate, iar magazinerii să le elibereze zilnic o singură chitanță, cuprinzînd totalul cuantumului cărat, urmînd ca pe baza acesteia negustorii să le facă plata la sfîrșitul unei săptămîni de lucru. În felul acesta, căruțașii urmăreau să îngreuească posibilitățile de exploatare ale magazinerilor și vătăfilor⁹⁹.

Temîndu-se de prelungirea grevei într-o perioadă cînd activitatea portuară era dintre cele mai intense, negustorii au hotărît să cheme la birourile lor pe vătăfi pentru a studia cauzele nemulțumirii muncitorilor și căruțașilor și a hotărî concedierea unor vătăfi abuzivi. De asemenea au fost organizate mai multe consfătuiri în sala de ședințe a Camerei de comerț, în cadrul cărora s-au purtat tratative între comercianți, pe de o parte, și căruțași și încărcători, pe de altă parte ; s-au luat în dezbatere cererile acestora din urmă, care au fost acceptate aproape așa cum au fost formulate.

Printr-o ordonanță a Prefecturii județului Brăila se stabileau următoarele prețuri pentru transportul mărfurilor efectuat de căruțași : a) 13 lei pentru vagonul cu cîntar, b) 12 lei pentru vagonul fără cîntar, c) 0,60 lei de kilă transportată din vale, c) 1,20 lei pe kilă transportată din deal, d) 24 de lei vagonul din deal¹⁰⁰.

Ordonanța obliga pe comercianți să elibereze prin magazinerii lor după terminarea operațiilor de lucru, în fiecare zi, o chitanță imprimată vătăfului sau unui căruțaș din ceata lui, în care se arăta numărul de vagoane și cîte kile au transportat căruțașii, iar duminica aceste chitanțe urmau a fi înlocuite cu una generală care consemna totalitatea mărfurilor transportate în cursul unei săptămîni și pe baza căreia se efectua și plata¹⁰¹. Ordonanța prevedea de asemenea ca vătăfii și magazinerii care se vor dovedi că nu eliberează sau nu prezintă chitanțe în regulă să fie dați în judecată¹⁰².

⁹⁷ „Dimineața“ nr. 541 din 5 august 1905.

⁹⁸ „Adevărul“ nr. 5 711 din 7 iulie 1905.

⁹⁹ *Ibidem*.

¹⁰⁰ „Propaganda“ nr. 128 din 18 iulie 1905.

¹⁰¹ *Ibidem*.

¹⁰² *Ibidem*.

În felul acesta, greva căruțașilor s-a încheiat prin obținerea unei victorii importante în lupta împotriva exploataților și uneltelor lor.

*
* *

Luptele greviste din anii 1900—1905 au constituit o manifestare hotărâtă a muncitorilor din portul Brăila împotriva intensificării exploatării în condițiile crizei din anii 1899—1903.

Ele demonstrează faptul că mișcarea muncitorească din porturi, ca și din întreaga țară, se afla într-o perioadă de avânt revoluționar. Eliberată de frâna exercitată la sfârșitul veacului trecut de elementele conducătoare burghezo-liberale, muncitorimea din porturi, sub conducerea elementelor înaintate din mișcarea socialistă, a pornit la luptă cu avânt pentru îmbunătățirea condițiilor de muncă și de trai.

În portul Brăila, ca și în celelalte porturi dunărene, fiind concentrate mase compacte de muncitori care suportau o crâncenă exploatare, lupta revoluționară cunoaște o deosebită amploare, ea soldându-se de cele mai multe ori cu victoria muncitorilor. De la grevele de scurtă durată, unele spontane, dar cu un profund caracter revendicativ, se reușește a se organiza greve generale, la care participă toate categoriile de muncitori portuari și care paralizează întreaga activitate nu numai în port, dar și în oraș.

Cu toate că autoritățile au intervenit de fiecare dată cu brutalitate pentru a înăbuși aceste lupte revoluționare, ele s-au izbit de dârzenia și de solidaritatea muncitorilor greviști, fiind nevoite în ultimă instanță să determine pe armatori și pe comercianți să le accepte revendicările.

Aceste succese obținute de muncitorii brăileni în lupta împotriva exploatării se datoresc și faptului că ei au fost sprijiniți în acțiunile lor de muncitorii din portul Galați. Cu ocazia fiecărei acțiuni greviste mai importante declanșate în portul Brăila, muncitorii din portul Galați s-au raliat la luptă, manifestându-și solidaritatea cu frații lor din portul vecin și exprimând în același timp propriile lor revendicări față de armatori și comercianți privind retribuția și îmbunătățirea condițiilor de muncă. Fiind amplasate foarte aproape unul de celălalt, mișcarea muncitorească din aceste porturi a avut în permanență legături strânse, completându-se și ajutându-se reciproc în lupta împotriva acelorși exploatați, îmbogățindu-și experiența de luptă pe baza rezultatelor obținute într-unul sau altul din porturile dunărene.

Luptele greviste din portul Brăila desfășurate între anii 1900 și 1905 au avut ca finalitate în primul rînd îmbunătățirea tarifelor de retribuire a muncii docherilor și căruțașilor, limitarea rolului abuziv al vătăfilarilor și magazinerilor, reglementarea, pe baza unor ordonanțe emise de autorități, a evidenței muncii în port și a modului de efectuare a plăților. Un alt rezul-

tat al acestor lupte a fost dezvăluirea rolului inefficient al corporațiilor, reorganizarea asociațiilor profesionale și întărirea caracterului lor de clasă, impunerea în conducerea acestora a unor elemente proletare ridicate din mijlocul maselor.

În procesul acestor lupte, conștiința de clasă a muncitorilor portuari din Brăila s-a dezvoltat simțitor. Prin lupta lor antipatronală, hotărâtă, pentru apărarea intereselor profesionale și politice, aceștia au dat un exemplu însuflețitor și celorlalte categorii de muncitori din oraș care se ridică la luptă împotriva exploatării, ceea ce face ca Brăila să devină în această perioadă un important centru al mișcării muncitorești din țara noastră.

ASPECTE PRIVIND SITUAȚIA ȘI LUPTA METALURGIȘTILOR DIN VALEA BISTREI ÎN ANII 1937—1939¹

DAN POPESCU

Situația social-economică a României în anii din ajunul celui de-al doilea război mondial se caracterizează printr-un proces de întărire continuă a pozițiilor capitalului monopolist. Clasele exploatare au dus o politică de aservire a țării, soarta României era hotărâtă de marile puteri imperialiste, trusturile și monopolurile străine stăpâneau cele mai importante bogății ale ei, independența și suveranitatea națională erau grav știrbite.

Dominată de un număr restrâns de carteluri și trusturi, economia României era împinsă în această perioadă de largi concesiile față de Germania hitleristă tot mai mult în sfera intereselor acestui stat, cercurile guvernamentale aderând la politica colaborării strânse cu Germania².

În condițiile ascuțirii contradicțiilor social-economice din România, ale creșterii avântului luptei maselor largi populare, clasele dominante au căutat să lichideze regimul democrației burgheze, orientându-se tot mai mult pe linia instaurării unui regim de mână forte, trecând întreaga putere de stat în mâinile regelui. Politica cercurilor reacționare românești a fost o politică de restrângere continuă a ultimelor libertăți burghezo-democratice care mai existau³.

¹ În Valea Bistrei se găsește astăzi puternicul centru industrial „Oțelul roșu”; a purtat diferite denumiri în decursul timpului. Astfel, în primele decenii ale secolului al XIX-lea, îl găsim în documente sub numele de Ferdinandsberg. În anii 1848—1849 primește numele de Bömhegy, în timpul dualismului austro-ungar se numea Nandorhegy, iar după 1918 Ferdinand.

² A. Niri, *Istoricul unui tratat înrobitor*, București, Edit. științifică, 1965, p. 25. La 10 decembrie 1938 a fost semnată convenția comercială româno-germană, iar la 23 martie 1939 tratatul economic româno-german. Semnarea tratatului economic limita dezvoltarea industriei României la ramurile petrol, mine, lemne și prelucrarea produselor agricole.

³ Cenzura și starea de asediu au fost instituite în toată țara, partidele politice au fost desființate, s-au luat măsuri împotriva organizațiilor muncitorești, iar libertatea presei și a cuvântului a fost îngrădită. Articolul 7 al Constituției din 20 februarie 1938

Paralel cu măsurile reacționare ale dictaturii regale, patronatul organizat în U.G.I.R. trece la rîndul său la o ofensivă împotriva clasei muncitoare. „Contractele colective încheiate cu muncitorii încep a fi denunțate”⁴ „patronii au încetat de a mai plăti cotele la Casa asigurărilor”⁵, iar „ziua de muncă a fost prelungită în unele ramuri industriale de la 8 la 10—12 ore”⁶.

Ofensivei capitaliste împotriva nivelului de trai al oamenilor muncii, masele muncitoare, conduse de P.C.R., i-au răspuns prin luptă. În întreaga țară au avut loc nenumărate conflicte de muncă și puternice greve, urmate de mari manifestări și demonstrații de stradă. Chiar statisticile burgheze, care trec sub tăcere în mod intenționat multe acțiuni ale clasei muncitoare, confirmă că în 1939 au avut loc 18 greve și 321 de conflicte de muncă, numărul participanților la aceste conflicte fiind de 69 607⁷.

În Banat s-au declanșat în această perioadă puternice acțiuni greviste. Primii care au deschis șirul acestor acțiuni au fost oțelarii de la Reșița⁸, minerii de la Anina⁹, cărămidarii de la fabrica „Muschong” — Lugoj¹⁰ precum și metalurgiștii de pe Valea Bistrei¹¹. Uzinele „Ferdinand”, situate în regiunea industrială din Valea Bistrei au aparținut cartelului uzinelor metalurgice unite „Titan — Nădrag — Călan”, acționari principali fiind familia Auschnit și un număr de capitaliști străini grupați în „La Compagnie Européenne de Participation Industrielle”, cu sediul la Monaco¹². Aceste uzine au cunoscut o continuă dezvoltare, ajungînd în cîțiva ani a doua mare societate siderurgică și mecano-siderurgică din țară¹³.

În cadrul dezvoltării uzinelor metalurgice Titan-Nădrag-Călan, capitaliștii și-au îndreptat atenția în special spre această regiune. Factorii care au contribuit la dezvoltarea rapidă din punct de vedere economic a regiunii din jurul Văii Bistrei au fost „zăcămintele bogate de minereu, masivele

specifica următoarele: „Nu este îngăduit nici unui român a propovădui prin viu grai sau în scris schimbarea formei de guvernămînt a statului..., scutirea de impozite ori lupta de clasă (vezi *Colecția de legi și regulamente*, vol. XVI, partea I, București, 1938, p. 72).

⁴ *Din istoria luptelor greviste ale proletariatului din România*, București, Edit. politică, 1965, p. 230.

⁵ „Argus” nr. 7 531 din 27 mai 1938.

⁶ N. N. Constantinescu, C. V. Băloiu, *Situația clasei muncitoare din România în perioada 1934—1938*, în „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lângă C.C. al P.M.R.”, nr. 1/1964, p. 27.

⁷ „Buletinul muncii”, vol. I, 1940, p. 18.

⁸ E. Cimponeru, *Reșița luptătoare*, București, Edit. științifică, 1965, p. 209.

⁹ Arh. st. Caransebeș, fond 170, dosar nr. 16, f. 4.

¹⁰ Arh. st. Lugoj, fond Prefectura județului Severin, dosar nr. 13 240, neinventariat.

¹¹ A. I. Gh. Săvu, *Date privind mișcarea grevistă în timpul dictaturii regale*, în „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lângă C.C. al P.M.R.”, nr. 5/1963, p. 71.

¹² *Compte-rendu du Conseil d'Administration et rapport du comité des censeurs à l'Assemblée générale des actionnaires du 25 juillet 1934*, p. 8. (Arh. st. Caransebeș, fond. T.N.C.).

¹³ *Enciclopedia României*, vol. III, București, 1938, p. 865; vezi și *Contribuții la istoria capitalului străin în România*, București, Edit. Academiei, 1960, p. 84.

păduri care ofereau combustibilul necesar, energia provenită din căderea râului Bistra, precum și brațele ieftine de lucru¹⁴.

Numărul muncitorilor în aceeași etapă amintită a crescut; astfel la începutul anului 1938 au lucrat în uzinele „Ferdinand” circa 1 987 de salariați¹⁵.

Pătrunderea capitalului monopolist internațional a avut și în această regiune consecințe nefaste, deoarece burghezia autohtonă s-a aliat cu capitalul străin în vederea obținerii unei cote-părți din câștig cât mai avantajoasă.

Din analiza dărilor de seamă anuale ale consiliului de administrație reiese cu multă pregnanță că în timp de 6 ani (1933—1938) capitaliștii au obținut profituri uriașe, beneficiul societății crescând continuu. La sfârșitul anului 1937, de pildă, capitalul social s-a mărit de la 300 000 000, cât a fost în anul 1934, la 500 000 000 lei iar fondul de investiții a crescut la 722 000 000 de lei¹⁶. Numai acționarilor li s-a achitat pe anul 1938 ca beneficiu net prin dividende suma de 90 000 000 de lei¹⁷.

*
* * *

Analizând condițiile de muncă ale proletariatului din Valea Bistrei, constatăm că durata zilei de muncă a fost lăsată la discreția patronilor¹⁸, cu toate că prin legea asupra contractelor de muncă, apărută în „Monitorul oficial” nr. 74 din 5 aprilie 1929, se preciza că este de 8 ore.

Deși exista o lege a repausului duminical și a sărbătorilor legale, totuși câmpul ei de aplicare era redus¹⁹, deoarece la nerespectarea ei contribuiau înseși autoritățile, care acordau derogări de la prevederile legale întreprinderilor ce solicitau acest lucru. La cererea direcțiunii Uzinelor „Ferdinand”, pentru a nu stînjeni și a nu se împiedica executarea unor comenzi urgente²⁰, s-au acordat unele derogări pentru secțiile oțelărie și laminatoare²¹, mărindu-se în acest fel durata zilei de muncă.

¹⁴ Arh. st. Caransebeș, fond T.N.C., Dare de seamă a uzinelor Ferdinand din 19 ianuarie 1938 înaintată Ministerului Industriei și Comerțului, dosar nr. 1240/12 C, f. 3.

¹⁵ *Ibidem*, fond T.N.C., State de plată pe anii 1933—1938, dosar nr. 5 345 și 6 792 (neinventariate).

¹⁶ *Enciclopedia României*, vol. III, p. 864—865.

¹⁷ Arh. st. Caransebeș, fond T.N.C. 170, dosar nr. 794, privind cheltuielile, dobânzi, prime valutare, beneficii și dividende pe anii 1924—1942, p. 4.

¹⁸ N. N. Constantinescu, C. V. Băloiu, *op. cit.*, loc. cit.

¹⁹ Prevederile legii erau însoțite de o mulțime de excepții, derogări și precizări care practic dădeau patronilor posibilitatea să le eludeze cu ușurință. Numai în 1937 s-au dat 7 834 derogări (vezi *Enciclopedia României*, p. 81—83; Gh. Surpatu, *Pauperizarea clasei muncitoare din România burghezo-moșierească*, București, Edit. științifică, 1962, p. 164.

²⁰ Arh. st. Lugoj, dosar nr. 5 820/1938, adresa Uzinelor „Ferdinand” nr. 1 381 către Inspectoratul muncii Timișoara (neinventariat).

²¹ Arh. st. Caransebeș, fond 169, Uzinele Ferdinand, dosar nr. 21/1938, f. 3.

Această situație rezultă și dintr-un memoriu al muncitorilor înaintat de Sindicatul metalurgist „Ferdinand” Ministerului Muncii, în care se protestează împotriva „samavolnicilor, abuzurilor și nedreptăților la care sînt expuși muncitorii, fiind amenajați pentru diferite motive... și obligați să presteze ore-suplimentare fără a fi retribuiți”²².

„Ziua de 8 ore — scria „Lupta de clasă” în 1938 — este o excepție fericită, ziua de muncă normală fiind de 10—12 ore”²³.

Condițiile de muncă oferite de capitaliști la Uzinele „Ferdinand” erau dintre cele mai grele. Majoritatea muncitorilor lucrau la cuptoare de foc, la baia de zinc, în aerul viciat și îmbîcsit de amoniac și fum, fața le era roșie de arsuri, erau slabi și forțați peste puterile lor, insuficient hrăniți și expuși la degradarea sănătății și boli²⁴. Ziarul „Temesvari Hirlap” din ianuarie 1939 relatează printre altele că „febra tifoidă, dezinteria, sifilisul și în special tuberculoza făceau multe victime printre muncitorii metalurgiști și mineri din Banat”²⁵.

În această regiune, care cuprindea un teritoriu destul de întins, capitaliștii n-au asigurat muncitorilor nici cele mai elementare condiții de igienă sanitară, de asemenea nu exista nici baie, nici spital²⁶. Ambulatorul existent avea două încăperi, o cameră servind pentru consultații și un staționar cu 4—6 paturi pentru cazuri urgente. Personalul sanitar era compus dintr-un medic, un agent sanitar și o moașă, care trebuiau să deservească un număr de peste 2 000 de muncitori și populația comunelor din jur²⁷. Foarte mulți muncitori bolnavi nu beneficiau de asistență medicală, ajutoarele de boală se plăteau cu multă întârziere, iar ajutorul de lehuzie nu se plătiese în 1937 de 6 luni²⁸.

Autoritățile județene, fiind sesizate de numeroasele plîngeri individuale și de memoriul înaintat în 1937 de Sindicatul metalurgist din Ferdinand către Casa asigurărilor sociale Lugoj, sînt nevoite să trimită o comisie de anchetă pentru a cerceta aceste plîngeri. Comisia de anchetă, formată din reprezentanți ai autorităților județene și delegați ai Casei cercuale din Lugoj, deplasîndu-se în comuna Ferdinand, au constatat și consemnat următoarele în procesul-verbal încheiat :

- 1) lipsa de medicamente ;
- 2) medicul și personalul sanitar insuficient pentru a putea cuprinde pe cei peste 2 000 de muncitori și populația din comunele din jur ;

²² Arh. st. Caransebeș, fond 169, Memoriul muncitorilor Sindicatului metalurgist Ferdinand către Ministerul Muncii, dosar nr. 38/1938, f. 4.

²³ G. h. Surpatu, *op. cit.*, p. 103.

²⁴ Arh. st. Caransebeș, fond 169, memoriu înaintat de Sindicatul metalurgist Ferdinand către Inspectoratul muncii Timișoara, dosar nr. 10, f. 1.

²⁵ „Temesvari Hirlap” nr. 3 din 4 ianuarie 1939.

²⁶ Arh. st. Lugoj, Registru de procese-verbale ale Sindicatului metalurgist Ferdinand, 1937, f. 13—14 (neinventariat).

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*, f. 15.

3) mulți muncitori sînt bolnavi de tuberculoză din cauza condițiilor de muncă care le periclitează sănătatea²⁹ etc.

Pentru a ne face o imagine clară despre asistența medicală a oamenilor muncii din această regiune, relatăm o scurtă informare publicată într-un ziar local. „În satul Tîrnova au murit 100 copii în timp de jumătate an... Nu există nici medic, sătenilor nu li se acordă nici cea mai mică asistență medicală, copiii bolnavi de rușeolă se tratează cu mijloace băbești și alcool“³⁰.

Așa se explică de ce județele Severin și Caraș dețineau recordul pe țară în ceea ce privește mortalitatea³¹. Această situație îngrijorătoare se oglindește și în raportul prefectului județului Severin către Ministerul Sănătății și Ocrotirilor Sociale, unde la capitolul „Mișcarea populației“ se arată că „în anul 1937 s-au înregistrat 4 394 nou-născuți, iar numărul morților în același an a fost de 5 074“³².

Mortalitatea cea mai mare a fost înregistrată în centrele industriale Ferdinand, Nădrag și în comunele Obreja, Marga, Cireșa, Criciova³³. Din raportul menționat reiese că din totalul de 5 074 de morți 2 055 nu au beneficiat de asistență medicală..., personalul sanitar nu a putut cuprinde toate satele din raza circumscripției sale³⁴.

O problemă dintre cele mai importante pentru muncitorime a fost întotdeauna problema spațiului locativ. „Buletinul muncii“ din anul 1939 arată că „în centrele industriale muncitorii locuiesc în case nesănătoase. O familie de 4—5 inși ocupă de cele mai multe ori o singură cameră“³⁵. Lipsa locuințelor a fost o problemă care a apăsat greu și pe umerii proletariatului de la uzinele conduse și administrate de direcțiunea T.N.C. Astfel, la Nădrag, Călar și Ferdinand locuințele muncitorilor erau „mici, umede, neigienice, insalubre, construite din birne lipite cu pămînt galben, iar o mare parte a muncitorilor trăiesc în barăci“³⁶.

Pe lîngă faptul că muncitorii locuiau în condiții mizerabile, ei mai erau în plus exploatați și în calitatea lor de chiriași.

Analizînd problema salariilor, trebuie să subliniem faptul că nivelul de trai al metalurgiștilor din Valea Bistrei era printre cele mai scăzute

²⁹ Arh. st. Lugoj, fond Casa Asigurărilor Sociale, Proces-verbal întocmit de comisia de anchetă, 1937, f. 1—3.

³⁰ „Reșița“ nr. 30 din 25 iunie 1937.

³¹ *Enciclopedia României*, vol. I, București, 1938, p. 513.

³² Arh. st. Lugoj, fond Prefectura județului Severin, dosar nr. 12 784 f. 55 (raport pe anul 1937 al Prefecturii județului Severin către Ministerul Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale, f. 5).

³³ *Ibidem*, f. 6.

³⁴ *Ibidem*, f. 6—7.

³⁵ „Buletinul muncii“, an. XIX, vol. III, septembrie-decembrie 1939, p. 668.

³⁶ Arh. st. Lugoj, fond Uzina Ciocanul-Nădrag, Registrul de procese-verbale ale Sindicatului metalurgist din Nădrag, f. 25.

din țară³⁷. În timp ce salariul mediu pe țară al unui muncitor metalurgist în 1938 a oscilat între 45 și 100 de lei pe zi³⁸, la Ferdinand media salariului brut al unui muncitor calculat pe o zi de muncă la începutul anului 1938 a fost de 59,8 lei³⁹.

Această cifră reprezenta salariul unui laminator, restul muncitorilor aveau un câștig mediu pe zi mult mai mic. Un muncitor care lucra șase schimburi pe săptămână, prestînd 312 zile anual, reușea să obțină un câștig mediu lunar de 1 865,76 lei⁴⁰.

Aceste salarii erau micșorate, aplicîndu-se un întreg sistem de rețineri: impozit pe salarii, pentru Casa asigurărilor sociale, împrumut pentru stat, cămin pentru ucenici, taxa de cult pentru întreținerea bisericilor, și, bineînțeles, la toate acestea se mai adăugau și nelipsitele amenzi⁴¹. În același timp însă, prețurile la articolele de primă necesitate creșteau continuu, introducîndu-se noi taxe de consumație pe făină, zahăr, petrol, textile⁴². Astfel, în 1939 prețurile au crescut față de cele din 1936 cu 20—40%.

	Anul 1936	Anul 1939	%
Făină	6 lei kg	9,50	58
Zahăr	27 „ „	34	25
Petrol	2,80 „ „	3,50	28
Sare	2,75 „ „	3,40	23
Untură	41 „ „	53	29
Slănină	38 „ „	48	26 ⁴³

Din lipsă de bani, muncitorii de la Uzinele „Ferdinand“ erau obligați să cumpere alimentele necesare prin sistemul de creditare din magazinele întreprinderii și în acest fel erau jefuiți din nou de patron, deoarece alimentele erau de calitate inferioară și de multe ori depășeau prețurile ma-

³⁷ Vezi Gh. I. Ioniță, C. Botoran, *Lupta muncitorilor metalurgiști din România împotriva exploatării capitaliste și a pericolului fascist. 1934 — februarie 1938*, în „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lângă C.C. al P.M.R.“, nr. 3/1965, p. 54.

³⁸ E. Cimponeru, *op. cit.*, p. 226 (74% dintre muncitori câștigau în jurul a 2 000—3 000 de lei lunar la întreprinderea U.D.R.).

³⁹ Arh. st. Caransebeș, Uzina Ferdinand, Registru-maestru, 1938.

⁴⁰ Ibidem. S-a calculat media câștigului lunar după registrul-maestru pe anul 1938, secțiile laminoare, cărămidă refractară, recoacere, nichelaj.

⁴¹ În statele de plată pe lunile ianuarie, februarie și martie ale anului 1938, în secția laminoare s-au făcut rețineri (amenzi) pentru motivul deteriorării valțurilor la 35 de muncitori (vezi Arh. st. Caransebeș, Uzina Ferdinand, fond 169, Registru-maestru, 1938).

⁴² N. N. Constantinescu, C. V. Băloiu, *op. cit.*, p. 35.

⁴³ Arh. st. Lugoj, fond Primăria orașului Lugoj, dosar nr. 9 925/1936 și nr. 11 254/1939 (prețurile din tabelul de mai sus sînt conform ordonanței Primăriei orașului reședință Lugoj nr. 3 625/1936 și nr. 5 556/1939).

ximale⁴⁴, fixate de comisia interimară a orașelor Lugoj sau Caransebeș conform ordonanțelor acestor primării.

În raport cu prețurile maximale, 1 kg de pâine echivala cu 18% din venitul mediu zilnic al unui muncitor, iar 1 kg de untură cu 88% din aceeași sumă; ce mai rămînea atunci muncitorului pentru chirie, lemne de foc, încălțăminte și îmbrăcăminte?

În timp ce familiile muncitorilor erau obligate să renunțe la cele mai elementare cerințe ale vieții, să locuiască într-o cameră 5—6 persoane, adesea fără foc, fără lumină⁴⁵ și urmărite de spectrul hidos al foamei⁴⁶, conducătorii uzinei trăiau în bogăție, lux și risipă, deoarece salariile lor atingeau cifre exorbitante. De pildă, directorul Furmann avea un salariu lunar de 45 000 de lei, inginerul Charly 40 000 de lei, iar subdirectorul Pucerea 30 000 de lei⁴⁷.

Ofensivei capitalului împotriva nivelului de trai al oamenilor muncii, masele muncitoare, conduse de P.C.R., i-au răspuns prin luptă. Cu toate că se afla în ilegalitate, P.C.R. a adoptat forme și metode noi de organizare pentru a îmbina activitatea ilegală, semilegală și legală cu scopul de a atrage pătri sociale largi în apărarea intereselor oamenilor muncii și stăvilirea ofensivei fascismului.

Muncitorimea din Valea Bistrei, sub conducerea organizației de partid și a Sindicatului metalurgist, a desfășurat o puternică activitate pentru apărarea drepturilor ei câștigate prin luptă. Este cunoscut faptul că la sfîrșitul anului 1937 țara noastră a fost cuprinsă de unele fenomene de criză care s-au accentuat în decursul anului 1938. Efectele crizei s-au făcut simțite cu multă tărie și în această regiune. Muncitorii au fost concediați⁴⁸, ziua de muncă s-a mărit, orele suplimentare au încetat de a mai fi plătite, contractul colectiv a fost denunțat⁴⁹.

În Valea Bistrei se găseau muncitori de diferite naționalități, români, germani, maghiari, slovaci. Aceștia, legați fiind prin condițiile vitrege în care trăiau și munceau într-o strînsă comunitate de interese, au desfășurat în cadrul Sindicatului metalurgist o activitate susținută pentru apărarea

⁴⁴ În general se percepea pentru mărfurile vîndute prin magaziile întreprinderilor un procentaj care varia între 5 și 10% față de prețurile maximale ale pieții (vezi Arh. st. Lugoj. Registrul procese-verbale ale Sindicatului metalurgic Ferdinand, f. 21).

⁴⁵ La uzina Ferdinand, majoritatea locuitorilor muncitorilor nu posedau instalație de lumină electrică, iar prin magaziile de alimente ale întreprinderii se distribuia lunar o cantitate mică de petrol (2—3 litri de familie).

⁴⁶ „Buletinul muncii”, an. XIX, vol. III, septembrie-decembrie, 1939 p. 623.

⁴⁷ Arh. st. Caransebeș, fond 170, State de plată pe anul 1939 ale direcțiunii generale T.N.C. (procuriști — directori).

⁴⁸ *Ibidem*, fond 169, Uzina Ferdinand, Manifest al Comisiei de acțiune a celei comuniste din Călan, în care se relatează că în această perioadă au fost concediați 120 de muncitori, direcțiunea invocînd motivul că lipsesc comenzile.

⁴⁹ *Ibidem*, dosar nr. 1, Proces-verbal încheiat de delegatul Inspectoratului muncii Timișoara la uzina Ferdinand cu prilejul cercetării întîmpinării făcute de către Sindicatul metalurgist Ferdinand.

intereselor lor vitale, dând dovadă de o deosebită hotărîre, înfruntînd pe capitaliști și organele de represiune ale aparatului de stat.

În această perioadă de adînci frămîntări, P.C.R. și-a întărit legăturile cu masele, influența sa crescînd în rîndurile muncitorimii. Comuniștii și-au intensificat activitatea, folosind sindicatele legale și inițind în numeroase întreprinderi organizarea comitetelor de acțiune.

Lupta a început în această regiune prin hotărîrea muncitorilor de a impune direcțiunii uzinelor unele revendicări economice și semnarea contractului colectiv. În ziua de 18 noiembrie 1937 muncitorii au hotărît să înainteze direcțiunii uzinelor un memoriu, în care cereau, printre altele, condiții mai bune de muncă, sporirea salariilor în raport cu scumpetea, oprirea concedierilor și reprimirea celor concediați, precum și încheierea unui nou contract colectiv⁵⁰. Revendicările prezentate în memoriu au fost susținute cu hotărîre de sute de muncitori în adunările pe secții organizate de sindicatul metalurgist, unde cu această ocazie s-au ales și bărbații de încredere⁵¹.

În ședința din 7 decembrie 1937, de pildă, metalurgiștii și-au ales un comitet de acțiune format din 18 muncitori, în care intrau comuniști, membri U.T.C., social-democrați și muncitori combativi neorganizați din toate secțiile întreprinderii⁵². Acest comitet de acțiune al metalurgiștilor, constituit pe baza largă a frontului unic muncitoresc, avea posibilitatea mobilizării la luptă a tuturor lucrătorilor din toate secțiile uzinei pentru obținerea revendicărilor cuprinse în memoriul menționat.

După alegerea comitetului, o delegație a muncitorilor s-a prezentat la Inspectoratul muncii din Timișoara, înmînînd inspectorului Haneș memoriul care anunța hotărîrea adoptată de muncitorii de la Uzinele „Ferdinand” în adunarea din 18 noiembrie 1937 privind începerea tratativelor pentru încheierea noului contract colectiv⁵³.

Conducerea Uzinelor „Ferdinand” a amînat însă în repetate rînduri stabilirea datei începerii tratativelor, motivînd că memoriul n-a fost încă suficient studiat și nici nu s-au primit instrucțiuni din partea Direcțiunii generale T.N.C. în ceea ce privește purtarea tratativelor⁵⁴.

În acest timp, comitetul de acțiune a trimis împuterniciți la Călan și Nădrag în scopul de a se realiza o unitate de acțiune a metalurgiștilor, forțind în acest fel pe capitaliști de a semna noul contract colectiv⁵⁵.

În fața tergiversării de către conducerea Uzinelor „Ferdinand” a începerii tratativelor și a refuzului de a satisface revendicările muncitorilor,

⁵⁰ Arh. st. Lugoj, Registrul de procese-verbale ale Sindicatului metalurgist Ferdinand, f. 12.

⁵¹ *Ibidem*, f. 13.

⁵² *Ibidem*, f. 14.

⁵³ Arh. st. Caransebeș, fond Uzina Ferdinand, dosar nr. 11 875, Memoriul înaintat de Sindicatul metalurgist Ferdinand Inspectoratul muncii Timișoara.

⁵⁴ Arh. st. Lugoj, Registrul de procese-verbale ale Sindicatului metalurgist Ferdinand, f. 15.

⁵⁵ *Ibidem*.

s-a creat în Valea Bistrei o stare de nemulțumire și agitație generală. Situația a devenit destul de încordată, deoarece în rapoartele organelor de siguranță se semnala că „în rîndurile muncitorilor metalurgiști există adînci nemulțumiri și crește influența partidului comunist asupra acestora”⁵⁶.

Activitatea intensă desfășurată de organizația locală P.C.R. a fost îndrumată de delegați de la centru, care au căutat în această perioadă să canalizeze valul de nemulțumiri existente printre muncitori spre o mișcare organizată cu caracter revendicativ, care să meargă pînă la desfășurarea unor greve de amploare. La Ferdinand, în cadrul unei consfătuiri conspirative, delegații P.C.R. sosiți din capitală au vorbit pe larg participanților despre felul cum trebuie organizată lupta muncitorilor metalurgiști⁵⁷.

Aceste fapte se desprind și din ordinul strict confidențial al procurorului general al Curții de apel Timișoara, în care se ordonă să se ia măsuri urgente împotriva comuniștilor care activau în centrele industriale Reșița, Nădrag, Ferdinand și care uneltesc împotriva ordinii de stat⁵⁸.

Deoarece direcțiunea generală T.N.C. n-a binevoit nici după trei luni să înștiințeze conducerea sindicatului metalurgic despre ziua începerii tratativelor, muncitorimea, organizată și condusă de comuniști, a hotărît convocarea imediată a unei mari adunări. La această adunare, care a avut loc în ziua de 24 aprilie 1938, au participat peste 500 de muncitori⁵⁹.

Cei prezenți au fost informați despre problema tratativelor și asupra discuțiilor purtate cu reprezentanții muncitorilor de la Călan și Nădrag, unde s-a hotărît trimiterea unei delegații la București, formată din împuțerniciții celor trei uzine, cu scopul de a fixa ziua tratativelor în vederea discutării noului contract colectiv. În cuvîntul lor, participanții au cerut să se folosească la nevoie chiar greva pentru a forța pe capitaliști să soluționeze cît mai urgent problemele imediate⁶⁰.

Astfel, după cum am mai subliniat, în această regiune s-a creat o stare de nemulțumire, de agitație, care nu aștepta decît momentul prielnic pentru a izbucni cu toată puterea. În raportul înaintat de direcțiunea Uzinelor „Ferdinand” legiunii de jandarmi se specifica că muncitorii sînt neliniștiți în fabrică și pentru menținerea ordinii foarte urgent să se ia măsurile cele mai drastice pentru a se preveni dezordinea ce ar putea surveni⁶¹.

⁵⁶ Gh. I. Ioniță, C. Botoran, *op. cit.*, p. 55.

⁵⁷ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 11, dosar nr. 3 111, f. 61, 64 (la această consfătuire au participat și delegați din întreprinderile metalurgice Călan, Nădrag, Petroșeni, Arad și Timișoara).

⁵⁸ Arh. Tribunal. raional Lugoj, ordinul nr. 1 452 al procurorului general al Curții de apel Timișoara către Parchetul Tribunalului Lugoj (dosar nr. 5 420, f. 2).

⁵⁹ Arh. st. Lugoj, Registrul de procese-verbale ale Sindicatului metalurgist Ferdinand, f. 35.

⁶⁰ *Ibidem*, f. 35—36.

⁶¹ Arh. st. Caransebeș, fond 169, Uzina Ferdinand, dos. nr. 2/1939.

Organele de represiune au intervenit cu multă brutalitate, sediul sindicatului metalurgist fiind închis ; s-a ridicat întreaga arhivă și s-au operat arestări în rândurile conducătorilor metalurgiștilor⁶².

În aceste condiții, comitetul de acțiune a ținut la începutul lunii iunie o ședință la care a participat și un număr însemnat de bărbați de încredere⁶³. În aclamațiile celor prezenți s-a citit noul memoriu⁶⁴ care urma să fie înaintat direcțiunii generale T.N.C., precum și proiectul contractului colectiv comun al Uzinelor „Ferdinand“, Nădrag și Călan.

Memoriul și contractul colectiv au fost înaintate direcțiunii Uzinelor „Ferdinand“, iar câteva zile mai târziu, printr-o delegație formată din reprezentanții celor trei uzine, au fost prezentate Direcțiunii generale T.N.C., București.

Abia la data de 16 iulie direcțiunea Uzinelor „Ferdinand“ a fost înștiințată de Direcțiunea generală a Uzinelor Titan — Nădrag — Călan că refuză să ducă tratative, cu delegații muncitorilor de la cele trei uzine și este de părere să se ia toate măsurile pentru a se purta tratative cu fiecare uzină separat⁶⁵.

După multe tergiversări s-a fixat ziua tratativelor pentru 19 august la Uzinele „Ferdinand“, cu participarea conducerii uzinelor, a reprezentanților Inspectoratului muncii Timișoara, precum și a delegaților muncitorilor din cele 3 uzine. La aceste tratative atât de importante pentru muncitorimea metalurgică a participat și un delegat de la București din partea Uniunii centrale a metalurgiștilor. La orele 11 dimineața, în cazinoul de la Ferdinand au început dezbaterile, însă reprezentantul direcțiunii generale T.N.C., generalul Protopopescu, invocând un viciu de formă, a decla-

⁶² Arh. st. Lugoj, Registrul de procese-verbale ale Sindicatului metalurgic Ferdinand, f. 37.

⁶³ Ibidem, f. 38.

⁶⁴ Memoriul cuprinde următoarele revendicări ale muncitorilor de la Societatea Uzinelor Metalurgice Unite „Titan-Nădrag-Călan“, uzinele Ferdinand, Nădrag, Călan pentru reglementarea condițiilor de muncă și pentru încheierea noului contract colectiv de muncă :

1. Timpul normal de muncă este fixat la 48 ore pe săptămână, în 6 schimburi de câte 8 ore.

2. Întrucât salariile actuale nu mai pot asigura muncitorilor minimumul de existență, acestea se vor majora la toate categoriile de salariați cu un spor variind între 5 și 25%.

3. Pentru munca prestată ca ore suplimentare salariaților li se va plăti un adaos de 25%, iar pentru duminici și sărbătorile legale 50%.

4. Conducerea uzinei se va îngriji să pună la dispoziția salariaților dulapurile necesare pentru păstrarea hainelor și a sculelor și va studia posibilitatea înființării unui sistem de băi, ori dușuri corespunzătoare nevoilor diferitelor ateliere.

5. Societatea nu va face nici o concediere fără să fie temeinic justificată.

6. Societatea va admite ca muncitorii să-și aleagă un număr de bărbați de încredere, proporțional cu efectivul lucrătorilor din fiecare secție. Aceștia vor fi considerați ca delegați permanenți pentru susținerea intereselor colective ale muncitorilor (Arh. st. Caransebeș, fond 169, Uzina Ferdinand, Memoriu înaintat de Sindicatul metalurgic direcțiunii Generale T.N.C. București).

⁶⁵ Arh. st. Caransebeș, fond 169, Uzina Ferdinand, Nota telefonică a direcțiunii generale T.N.C. către uzina Ferdinand din 16 iulie 1938.

rat că ședința nu este legal constituită și tratativele nu pot începe, deoarece delegatul Uniunii centrale nu are împuternicirea legală⁶⁶.

Direcțiunea generală T.N.C. a amânat mereu reluarea tratativelor, luând măsurile cele mai eficace pentru a destrăma strânsa solidaritate a metalurgiștilor de la cele trei uzine.

În repetate rânduri a fost trimiși în mijlocul muncitorilor reprezentanți reformiști din conducerea Uniunii Fier-metal, care urmăreau să dezbine forțele muncitorești, să le slăbească combativitatea, micșorînd și pe această cale strânsa lor solidaritate⁶⁷.

În Valea Bistrei, lucrurile s-au tergiversat pînă în octombrie 1938, cînd guvernul a înăsprit măsurile represive îndreptate împotriva clasei muncitoare, dizolvînd sindicatele și înlocuindu-le prin bresle⁶⁸.

În ziua de 20 noiembrie 1938 a avut loc prima ședință de constituire a breslei⁶⁹ muncitorilor metalurgiști și electricieni din Valea Bistrei. La această ședință nu a participat decît un număr restrîns de muncitori, cu toate că în vechiul sindicat fuseseră înscriși 754 de muncitori⁷⁰.

Clasele dominante nu au reușit să-și atingă scopul prin crearea breslelor, deoarece Partidul Comunist Român, îmbogățindu-și experiența, îmbinînd metodele ilegale de luptă cu cele legale și semilegale, a condus sau a influențat un șir de organizații cu caracter de masă, folosind breslele ca mijloc de luptă pentru îmbunătățirea situației materiale a oamenilor muncii.

În Banat, comuniștii, care „dispuneau de forțe importante, au desfășurat în această perioadă o activitate intensă”⁷¹.

Organizațiile de partid au desfășurat o muncă permanentă în rîndul maselor; în acest scop, Comitetul regional de partid Banat a editat și a răspîndit manifeste și publicații în limbile română, maghiară, germană și sîrbă⁷².

În cadrul breslelor, muncitorii din Valea Bistrei au desfășurat acțiuni revendicative pentru îmbunătățirea situației materiale. În acest scop, organizația de partid a dus o largă muncă de propagandă în rîndul muncitorilor pentru a intra în această organizație, folosind-o legal.

⁶⁶ Arh. st. Caransebeș, fond 169, Uzina Ferdinand dosar nr. 1/1938, f. 5.

⁶⁷ I. Iacoș, *Acțiuni pentru înfăptuirea unității sindicale în cadrul C.G.M. (1935—1938)*, în „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lângă C.C. al P.C.R.”, 5/1965, p. 100 (la uzinele Ferdinand și Nădrag, reformistul Gherman din conducerea Uniunii a desfășurat o puternică activitate în rîndurile muncitorimii încercînd a le dezbinda forțele).

⁶⁸ Legea breslelor a fost publicată în „Monitorul oficial” nr. 263/1938. Breslele trebuiau să cuprindă și să organizeze întreaga viață culturală și profesională a muncitorilor (vezi „Buletinul muncii”, vol. III, 1939, p. 959).

⁶⁹ Arh. st. Lugoj, Registrul de procese-verbale, f. 43 (privind constituirea breslei muncitorilor metalurgiști și electricieni din ținutul Timiș, secția Ohaba Bistra — Ferdinand).

⁷⁰ Arh. st. Caransebeș, fond 169 T.N.C., Memoriul înaintat de muncitorii metalurgiști de la Ferdinand direcțiunii T.N.C. București.

⁷¹ Iosif Bayerle, *Lupta antifascistă în Banat sub conducerea P.C.R.*, în „Drapelul roșu” nr. 6 635 din 7 mai 1966.

⁷² *Ibidem*.

Cu toate că în conducerea breslei au intrat și unele elemente reformiste, de foarte multe ori masa muncitorilor, îndrumată și călăuzită de comuniști cu sprijinul social-democraților, și-a impus voința, canalizând activitatea acestei organizații în scopul „de a duce lupta pe baza frontului unic”⁷³, pentru obținerea unor revendicări imediate.

Guvernul dictaturii regale și-a concentrat toate forțele în direcția înăbușirii mișcării revoluționare, mai ales în centrele mari industriale. Din ordinul ministrului de interne cu nr. 26 493 se ordona tuturor prefectilor să ia „măsurile cele mai severe de supraveghere a muncitorilor, organizându-se razii lunare pe întreg județul, făcându-se descinderi pe la capii și conducătorii organizațiilor muncitorești”⁷⁴.

În Valea Bistrei s-au reluat discuțiile în problema semnării contractului colectiv. Inspectoratul muncii Timișoara a fixat ziua tratativelor pentru 22 noiembrie 1938.

Între timp, direcțiunea Uzinelor „Ferdinand” a înaintat Inspectoratului muncii un memoriu, arătând că „muncitorii sînt tratați omeneste, salariile sînt bune și agitațiile care există în uzină nu sînt justificate cu nimic. Inspectoratul muncii trebuie să ia măsuri energice pentru înlăturarea atmosferei vicioase și periculoase ce domnește în rîndul muncitorilor”⁷⁵.

Nici de data aceasta tratativele nu au avut loc în ziua fixată de Inspectoratul muncii, deoarece reprezentanții direcțiunii generale T.N.C. au invocat diferite motive, neprezentîndu-se.

În ședința din 27 noiembrie a breslei metalurgiștilor și electricienilor, sub influența reformiștilor, care căutau să abată muncitorimea de la lupta revoluționară, canalizînd-o pe calea tratativelor și a negocierilor cu patronii, s-a hotărît „să se aleagă o delegație ce urma să fie trimisă la București, cu scopul de a interveni la Ministerul Muncii pentru rezolvarea cît mai grabnică a revendicărilor muncitorilor”⁷⁶.

Abia în ianuarie 1939 s-au reluat din nou tratativele cu direcțiunea generală T.N.C., care a refuzat „orice majorare de salariu”, motivînd că prețul fierului este maximat⁷⁷.

Tot mai mult oamenii muncii din această regiune industrială își dădeau seama că pe calea tratativelor legale nu se poate rezolva nimic. Toate acestea arătau că succesul luptei lor nu se poate obține decît printr-o temeinică pregătire, printr-o unitate de acțiune și printr-o largă solidaritate, care ar obliga patronii să satisfacă drepturile lor legitime.

Datorită muncii de propagandă inițiate de comuniști și de social-democrați, mulți muncitori care priveau la început breslele cu neîncredere au

⁷³ Gh. I. Ioniță, C. Botoran, *op. cit.*, p. 57.

⁷⁴ Arh. st. Lugoj, fond Prefectura jud. Severin, dosar nr. 16 212/1938, Proces-verbal nr. 27, f. 2.

⁷⁵ Arh. st. Caransebeș, fond 169, Uzina Ferdinand, Memoriul direcțiunii Uzinelor „Ferdinand” către Inspectoratul muncii Timișoara.

⁷⁶ Arh. st. Lugoj, Registrul de procese-verbale ale breslei metalurgiștilor și electricienilor, secția Ohaba-Bistra-Ferdinand, f. 44.

⁷⁷ *Ibidem*, f. 45.

intrat la îndemnul acestora în bresla muncitorilor metalurgiști și electricieni⁷⁸. Astfel, la sfârșitul lunii ianuarie 1939 se găseau înscriși în registrul breslei un număr de 783 de muncitori⁷⁹.

În uzină, pe lângă organizația de partid a existat și o organizație a „Ajutorului roșu”, care în repetate rânduri a sprijinit pe tovarășii de muncă de la Reșița, Anina, Călan și Nădrag când aceștia se găseau în luptă cu patronii⁸⁰.

În ziua de 22 ianuarie 1939 s-a convocat, sub influența elementelor combative în frunte cu comuniștii, comitetul breslei muncitorilor metalurgiști și electricieni, la care au luat parte și un număr de bărbați de încredere⁸¹. Trecând peste punctul de vedere al conducătorilor reformiști din comitetul breslei, care propuneau mereu rezolvarea pașnică a conflictului dintre patroni și muncitori, proletarii din Valea Bistrei, îndrumați de comuniști, au cerut să se ia măsurile cele mai urgente pentru semnarea contractului colectiv, iar dacă nu se va ajunge la nici un rezultat să se declare grevă⁸².

În zilele ce au urmat s-a alcătuit un comitet ilegal de grevă format din 12 muncitori, din care făceau parte comuniști, uteciști, social-democrați și muncitori fără de partid din principalele secții ale uzinei. Deoarece direcțiunea Uzinelor „Ferdinand” a refuzat să satisfacă doleanțele muncitorilor cuprinse în memoriul înaintat, sub presiunea maselor s-a convocat pentru 12 februarie o adunare extraordinară a breslei, la care a participat un număr mare de bărbați și femei⁸³. La această adunare, în discuțiile care s-au purtat, s-a relevat faptul că demersurile, memoriile și tratativele nu au dus la nici un rezultat. Conducătorii reformiști ai breslei au reușit însă și de data aceasta să abată de la lupta revoluționară pe muncitorii din Valea Bistrei, impunând linia tratativelor pașnice, îndemnând pe cei prezenți să fie calmi și liniștiți și să înainteze un nou memoriu către domnul rezident regal al ținutului Timiș⁸⁴.

La 28 februarie, reprezentanții direcțiunii, ai Inspectoratului muncii Timișoara și delegații muncitorilor s-au întâlnit din nou la masa tratativelor. De la început delegații direcțiunii generale s-au opus categoric încheierii contractului colectiv, arătând că nu sînt de acord cu tabelele de salarizare propuse de muncitori, că acestea nu sînt bazate pe nici o normă

⁷⁸ Arh. st. Lugoj, Registrul de procese-verbale ale breslei metalurgiștilor și electricienilor, secția Ohaba — Bistra — Ferdinand, f. 45.

⁷⁹ Arh. st. Caransebeș, fond 169, Uzina Ferdinand, dosar nr. 10 din ianuarie 1939.

⁸⁰ Arh. st. Lugoj, Registrul de procese-verbale ale breslei muncitorilor metalurgiști și electricieni Ohaba-Bistra, f. 49.

⁸¹ *Ibidem*, f. 50.

⁸² *Ibidem*.

⁸³ *Ibidem*, (această adunare extraordinară, ținută în ziua de 12 februarie 1939, a fost convocată de comuniști, trecîndu-se peste voința liderilor reformiști din conducerea breslei).

⁸⁴ *Ibidem*, f. 51.

logică și că uzinele fac eforturi mari, deoarece prețurile la materialele de import au crescut pe piața mondială⁸⁵.

Eșuarea tratativelor a demonstrat din nou cu multă pregnanță oame-nilor muncii din această zonă industrială că numai prin luptă și printr-o strînsă solidaritate pot obține revendicările cerute.

Organizația de partid din uzină a îndrumat în permanență comitetul de grevă, ales ilegal, să explice muncitorilor necesitatea obiectivă a declanșării grevei. În acest sens s-a desfășurat în rîndurile masei muncitorilor o largă muncă de propagandă de la om la om, stabilindu-se oameni de încredere în toate secțiile uzinei, care, împreună cu bărbații de încredere, au jucat un rol important, mobilizînd masele muncitoare.

Drept rezultat, în ziua de 2 martie, schimbul II a refuzat să intre în lucru, adunîndu-se în curtea din fața direcțiunii⁸⁶.

Muncitorii schimbului I, care terminaseră lucrul, s-au îndreptat și ei spre direcțiune, fiind primiți cu vii aclamații de tovarășii lor. Comitetul de grevă a înaintat direcțiunii uzinelor un nou memoriu, care cuprindea revendicări cu caracter economic și politic :

- 1) durata zilei de muncă de 8 ore și retribuirea orelor suplimentare ;
- 2) semnarea imediată a contractului colectiv ;
- 3) recunoașterea bărbaților de încredere ca reprezentanți ai muncitorilor ;
- 4) mărirea salariului cu 20% ;
- 5) salariile se vor revizui din 6 în 6 luni în raport cu urcarea prețurilor ;
- 6) să se acorde muncitorilor concediile prevăzute de legile în vigoare în raport cu vechimea ;
- 7) concedierile să nu se facă fără preaviz⁸⁷.

După izbucnirea grevei, comitetul de grevă a luat o serie de măsuri organizatorice. La porțile uzinei și la intersecțiile drumurilor de acces spre uzină au fost postate pichete de grevă, care au supravegheat foarte riguros intrările în uzină. La orele 22 schimbul III nu s-a prezentat la lucru și a intrat și el în grevă⁸⁸.

Direcțiunea Uzinelor „Ferdinand“ a comunicat telefonic direcțiunii generale T.N.C. încă în după-masa zilei de 2 martie că în uzină nu mai lucrează decît 23 de muncitori, dintre care 18 sînt supraveghetori⁸⁹. Încă în după-amiaza zilei respective și-au făcut apariția la Ferdinand procurorul șef al județului, comandantul legiunii de jandarmi, prim-pretorul din Caransebeș și inspectorul muncii, însoțiți fiind de un puternic detașament

⁸⁵ Arh. st. Caransebeș, fond T.N.C., direcțiunea generală Titan-Nădrag-Călan, Uzina Ferdinand, doc. 109 P.A.S. I, februarie 1939.

⁸⁶ Arh. st. Caransebeș, fond 169, Proces-verbal din 2 martie 1939.

⁸⁷ *Ibidem*, Memoriul muncitorilor înaintat direcțiunii uzinelor „Ferdinand“ în ziua de 2 martie 1939.

⁸⁸ *Ibidem*, Uzinele „Ferdinand“, Nota telefonică a direcțiunii uzinelor „Ferdinand“ către direcțiunea generală T.N.C. din 2 martie 1939.

⁸⁹ *Ibidem*.

de jandarmi⁹⁰, adus cu scopul de a intimida și a constrânge pe muncitori să reînceapă lucrul.

În noaptea de 2 spre 3 martie, o delegație de muncitori, pe cărări ocolite și înșelînd vigilența organelor de represiune, a luat contact cu metalurgiștii din centrul industrial Nădrag, care în ziua de 3 martie, la orele 10 dimineata, au declarat grevă în semn de solidaritate cu tovarășii lor din Valea Bistrei⁹¹.

Valea Bistrei era în fierbere; autoritățile și conducătorii uzinelor au fost cuprinși de panică. Această stare de panică se desprinde și din adresa prim-pretorului din Caransebeș către legiunea de jandarmi a județului Severin, în care se menționa că cei 80 de jandarmi ce staționau în Valea Bistrei sînt insuficienți pentru menținerea ordinii⁹².

Împotriva muncitorilor s-a dezlănțuit o cruntă teroare. S-a instituit starea de asediu. Sediul breslei muncitorilor metalurgiști și electricieni din Ohaba-Bistra a fost închis. Patrule de jandarmi circulau ziua și noaptea pe străzi, s-au făcut percheziții pe la casele conducătorilor muncitorilor, organizîndu-se arestări⁹³. Muncitorii nu s-au intimidat și au opus o puternică rezistență. Sub presiunea maselor, care erau foarte agitate, organele de represiune au fost nevoite să elibereze în dimineața zilei de 3 martie pe cei arestați. Comitetul de grevă, pentru a nu fi arestat, s-a ascuns în păduri, păstrînd un permanent contact cu masele, dînd directive precise pentru continuarea grevei. Aceasta a durat trei zile. Muncitorii au dat dovadă de multă tenacitate și de tărie morală în lupta hotărîtă împotriva exploata-tilor.

Direcțiunea uzinelor a fost constrînsă să cedeze în fața voinței dîrze a muncitorimii din Valea Bistrei, deoarece s-a semnalat o vie agitație și în rîndurile muncitorilor metalurgiști de la Reșita, Bocșa, Călan, iar metalurgiștii din Valea Nădragului se găseau deja în grevă⁹⁴. Pentru a preîntîmpina declanșarea unei greve generale la toate întreprinderile patronate de T.N.C., direcțiunea generală a fost nevoită, în fața tenacității greviștilor, să aprobe în parte revendicările formulate.

Lucrul a fost reluat în Valea Bistrei în ziua de 5 martie, după ce direcțiunea generală a T.N.C. a declarat că admite memoriul înaintat⁹⁵. Deși muncitorii nu au reușit să cîștige toate revendicările formulate inițial, greva de la Ferdinand a avut unele rezultate concret pozitive. Muncitorii au reușit să încheie un contract colectiv, să obțină un spor de salariu de

⁹⁰ Arh. st. Lugoj, fond Prefectura județului Severin, dos. nr. 1180/1939.

⁹¹ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 72, dosar nr. 6329, f. 13—15. Prin grevele din Ferdinand și Nădrag s-au pierdut 3648 zile de muncă. (Ministerul Muncii, *Conflictele colective de muncă din anul 1939*, Monitorul oficial și Imprimeriile statului, Imprimeria centrală, București, 1940, p. 16).

⁹² Arh. st. Lugoj, fond Prefectura județului Severin, adresa nr. 310/1939 a Preturii Caransebeș către Legiunea de jandarmi Severin.

⁹³ Arhivele Tribunalului raional Lugoj, dosar nr. 169, f. 5.

⁹⁴ Arh. st. Lugoj, fond Uzina Nădrag, dos. 794/1939, f. 2.

⁹⁵ Arh. st. Caransebeș, fond T.N.C., dosar nr. 1963/1939, doc. nr. 1/4, martie 1939.

10% pentru salariile mici, de 8% pentru cele mijlocii și de 6% pentru salariile mai mari de 2 500 de lei⁹⁶. Majoritatea muncitorilor care au fost concediați înaintea grevei au fost reprimiți la lucru.

Recunoașterea bărbaților de încredere de către direcțiunea uzinelor ca reprezentanți ai muncitorilor a însemnat de fapt creșterea prestigiului muncitorimii organizate.

Numai datorită comportării trădătoare a reformiștilor din conducerea breslei, care au înșelat masele îndemnând pe muncitori să reia lucrul, metalurgiștii de la Ferdinand nu au putut obține satisfacerea și a celorlalte revendicări. Acțiunea trădătoare a reformiștilor din conducerea breslei se reliefează și în scrisoarea trimisă după izbucnirea grevei directorului Uzinei „Ferdinand”, în care se specifica printre altele: „Regretăm greva, care s-a produs din partea muncitorilor fără știrea noastră, și declarăm că am depus toate eforturile de a convinge pe muncitori pentru a relua lucrul”⁹⁷.

Greva din martie 1939, organizată și condusă de P.C.R., a contribuit într-o măsură însemnată la creșterea spiritului luptei revoluționare a muncitorilor, a conștiinței și a combativității lor, la creșterea prestigiului Partidului Comunist Român în rândurile maselor, demonstrându-le că numai printr-o strânsă solidaritate și luptă au posibilitatea de a-și îmbunătăți situația lor economică și politică.

Dintre grevele care au avut loc în întreaga țară în perioada dictaturii regale, greva metalurgiștilor de la Uzinele „Ferdinand” se înscrie printre cele mai mari⁹⁸. Ea avut un puternic răsunet în rândurile muncitorimii bănățene și din întreaga țară, înscriind o pagină însemnată în istoria mișcării muncitorești din patria noastră.

⁹⁶ Arh. st. Lugoj, Registrul de procese-verbale ale Breslei muncitorilor metalurgiști și electricieni, Ohaba-Bistra, f. 49.

⁹⁷ Arh. st. Caransebeș, fond 169, Scrisoarea trimisă în ziua de 3 martie 1939 direcțiunii Uzinelor „Ferdinand” din partea breslei, semnată de trei conducători reformiști.

⁹⁸ A. I. G. h. S a v u, *op. cit.*, p. 71.

POLITICA EXTERNĂ A ROMÂNIEI în perioada dintre cele două războaie mondiale

ELIZA CAMPUS

Desăvârșirea unității naționale făurite în anul 1918, act istoric care a încheiat lupta de veacuri a poporului, a constituit evenimentul cel mai de seamă din viața României moderne. În politica externă a țării, în conjunctura primilor ani de după război, opera istorică creată de întreaga națiune a ridicat multiple și complexe probleme.

Încă din toamna anului 1919, când Senatul din Statele Unite nu a ratificat tratatul de la Versailles semnat de Woodrow Wilson, în Franța și în statele mai mici aliate cu ea s-a manifestat o anumită îngrijorare. România, legată de Franța prin vechi, multiple și prietenești relații, își dădea seama că puternicul său aliat nu se mai putea bizui pe garanția comună a Statelor Unite și a Marii Britanii¹. Acest fapt, fără să afecteze, în fond, tratatele de pace din anii 1919 și 1920, tratate care sancționaseră actul istoric al unității naționale, a preocupat mult guvernul român. O Franță puternică era imperios necesară pentru securitatea europeană, căci Franța era atunci singura mare putere interesată în mod real la menținerea statu-quoului teritorial. De aceea orice acțiune a Franței, urmărind să întărească securitatea era sprijinită călduros de România. În anul 1920 însă guvernul francez a considerat că securitatea în Europa centrală poate fi menținută prin organizarea unei confederații danubiene. El susținea că pe această cale va putea bara mai bine drumul Germaniei spre Mitteleuropa. Acest punct de vedere fusese impus mai ales de marile firme franceze, care voiau să ia în statele danubiene locul deținut înainte de război de Germania. Confederația danubiană a fost prezentată în mod oficial ca un instrument eficace, ca un mijloc de a apăra Austria de Anschluss și de a păstra statu-quo-ul teritorial. Aproximarea economică ce se preconiza între cele cinci state² ex-

¹ Winston S. Churchill, *Mémoires sur la deuxième guerre mondiale*, L'orange approche, vol. I, Paris, Plon, 1948, p. 10.

² România, Iugoslavia, Cehoslovacia, Austria, Ungaria.

cludea, aparent, orice coeziune politică. Guvernul român aflate însă că în cadrul acestei confederații se promisese mari satisfacții Ungariei, care acordase grupului Creusot exploatarea întregii rețele a căilor ferate maghiare, ca și reglementarea cursului Dunării pînă la Tisa³. Istoricul Pierre Rain, într-o lucrare recentă, susține că Maurice Paléologue, secretar general la Quai d'Orsay, făcuse chiar unele promisiuni Ungariei cu privire la frontiere, în timp ce Fouchet, înaltul comisar francez, negocia cu autoritățile maghiare acorduri referitoare la căile ferate și la amenajări ale portului Budapesta pentru firma Creusot⁴. Ocupîndu-se de aceleași probleme, Jacques Droz arată la rîndul său că se promisese mari avantaje Ungariei în cadrul viitoarei confederații danubiene⁵. Documentele diplomatice românești din aceste luni, cînd Franța voia să inițieze confederația danubiană, relevă multă îngrijorare, dar și o fermă hotărîre de a nu îngădui constituirea unei organizații care ar putea pune în primejdie suveranitatea națională a țării. Încă în februarie 1920, primul ministru, aflat la Londra, scria lui Nicolae Iorga, pe atunci președintele Camerei: „Vom combate orice tendință de creare a unei confederații danubiene“⁶, adăugînd în același timp că „vom paraliza cu succes“⁷ orice tentativă de acest fel.

În august 1920, avînd îngrijorări similare din cauza proiectului francez, a sosit la București Eduard Beneș, ministrul de externe al Cehoslovaciei. El propunea un tratat de alianță defensivă pentru respectarea prevederilor tratatului de la Trianon, arătînd că a încheiat în acest sens și un acord cu regatul sîrbilor, croaților și slovenilor⁸. Take Ionescu, ministrul de externe al României, s-a pronunțat în principiu pentru încheierea acestei alianțe, socotind-o deosebit de eficientă⁹. Acesta a fost, așadar răspunsul dat de România, ca și celelalte state ce-și făuriseră unitatea națională, proiectului francez de confederație danubiană, care a fost astfel înlăturat.

Această acțiune de a organiza Europa centrală în defavoarea intereselor naționale ale României și ale celorlalte state succesoare a grăbit crearea alianței care avea să poarte numele de Mica Înțelegere.

*

În august 1920, Take Ionescu a propus un plan de consolidare și de apărare a statutului teritorial, sancționat prin tratatele de pace. El pornea

³ Arhiva M.A.E., fond 71/1914, dos. 302, raport 1 579/28 iunie 1920 de la legatia din Varșovia, semnat A. P. Florescu. Știrile le deținea de la ministrul Franței la Varșovia.

⁴ Pierre Rain, *L'Europe de Versailles, L'Europe du XIX-e et du XX-e siècle*, vol. II, Milan, Marzorati, 1964, p. 829.

⁵ Jacques Droz, *L'Europe centrale*, Paris, Payot, 1960, p. 240.

⁶ Arh. M.A.E., fond 71, Anglia, dos. 39, telegrama 2 531—203/24 februarie 1920 de la Londra, semnată Vaida-Voievod.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*, fond C. 10, vol. 19, Mémorandum du 19 Août 1920, București, nesemnat.

⁹ *Ibidem*.

de la adevărul de necontestat că „Austro-Ungaria este moartă pentru totdeauna”¹⁰, și că noile state naționale formate în bazinul danubian prin lupta propriilor națiuni trebuie să se alieze între ele pentru a putea impune cu vigoare respectarea tratatelor de pace. El credea însă că, în afară de Cehoslovacia și de regatul sârbilor, croaților și slovenilor, la această alianță trebuie să mai participe și Polonia și Grecia¹¹. Guvernele de la Belgrad¹² și Praga¹³ și-au dat în principiu consimțământul, fiind de acord și cu teza românească că noua organizație politică urma să lupte și pentru stabilirea „unui nou echilibru de forțe în Europa centrală”¹⁴, destinat să înlocuiască cu succes vechiul Imperiu habsburgic¹⁵. Totodată, guvernul nădăjduia că acest plan, care servea cu mult mai bine ideea unui baraj în fața tendințelor Germaniei spre Mitteleuropa, va fi bine primit la Paris și la Londra.

Într-adevăr, în septembrie, ministrul de externe al României, aflat în Franța, informa guvernul că „Millerand este încântat de proiectul de alianță defensivă între cele cinci state și că va acționa și el ca acest proiect să izbutească”¹⁶. De altfel, în curând majoritatea oamenilor de stat francezi și-au dat seama că organizația propusă de România era cu mult mai utilă decât confederația danubiană. În aceste zile, Take Ionescu, deosebit de satisfăcut, scria la București că președintele Republicii, președintele Consiliului și Miniștri și președintele comisiei de afaceri străine a Camerei erau pentru realizarea Micii Înțelegeri în cinci, considerând că aceasta „era adevărata, singura politică de urmat”¹⁷. După ce și Marea Britanie¹⁸ și Italia¹⁹ și-au exprimat încrederea în organizația ce se proiecta, Take Ionescu a plecat la Varșovia. El spera, ajutat fiind și de guvernul francez, să obțină și adeziunea Poloniei. La Varșovia a depus, nu pentru întâia oară, mari eforturi pentru a rezolva litigiile teritoriale cehoslovaco-polone, căci, așa cum afirma el, „de acord cu diplomația franceză, am consacrat cea mai mare parte a activității mele, de când am onoarea de a conduce politica externă a României, la încheierea unei alianțe între cehoslovaci și poloni”²⁰. Ministrul de externe al României nu a izbutit însă să înfrângă rezervele Poloniei, care

¹⁰ Take Ionescu, *Mica Înțelegere*, București, „Cartea românească”, 1921, p. 6.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Arhiva M.A.E., fond C. 93, Relații româno-iugoslave, dos. 7, telegrama 1764/31 august 1920 de la legația din Belgrad, semnată Langa Rășcanu.

¹³ *Ibidem*, fond C. 10, vol. 19, Mémorandum du 19 Août 1920, privind discuțiile Take Ionescu-Beneș.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*, fond C. 107, dos. 166, telegrama 949/14 septembrie 1920, de la legația României din Franța, semnată Take Ionescu, adresată generalului Averescu.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*, telegrama 2533/21 octombrie 1920 de la legația din Londra, semnată Take Ionescu.

¹⁹ *Ibidem*, telegrama 2910/26 septembrie 1920 de la legația din Roma, semnată Take Ionescu.

²⁰ Take Ionescu, *Mica Înțelegere*, p. 12. Vezi în acest sens Arh. M.A.E., fond 107 C., dos. 166, „Rzeczpospolita” din 15 septembrie 1920. Era evident că rivalitatea pentru Teschen dicta o atare poziție.

dorea de la Cehoslovacia regiunea Teschen, astfel încît la sfîrșitul lunii decembrie 1920 planul unei Mici Înțelegeri în cinci părea că eșuase. În cursul anului 1921, România a căutat însă o cale de a menaja susceptibilitatea Poloniei, ajungînd la o nouă formulă de organizare a Micii Înțelegeri pe etape. O primă etapă urma să fie acordul româno-polon, România devenind astfel punctul central al întregii alianțe proiectate. De altfel, în ianuarie 1921, Beneș arătase că „se va ajunge mai întîi la o înțelegere între Polonia și România și apoi între Polonia și noi”²¹. În februarie, în timp ce tratativele româno-polone avansau, el a ținut să marcheze faptul că alianța româno-polonă este considerată de Cehoslovacia ca o parte integrantă a viitoarei Mici Înțelegeri. Beneș susținea că organizația ce se proiecta „va fi astfel lărgită”²², România fiind „deosebit de indicată pentru a servi drept trăsura de unire între Polonia și Boemia”²³. Avînd la bază și aceste principii, s-a ajuns la un acord româno-polon pentru încheierea unui tratat defensiv ce urma „să garanteze frontierele de răsărit ale ambelor state”²⁴. Totodată, pentru a dovedi Rusiei Sovietice intențiile pașnice ale României, guvernul a arătat că un delegat român se va întîlni la Reval cu Litvinov pentru a elabora un program referitor la problemele ce sînt de discutat între cele două state²⁵. În asemenea împrejurări s-au semnat la 3 martie 1921, la București, Convenția de alianță defensivă, ca și Convenția militară între România și Polonia pentru garantarea frontierelor lor de la est. Articolul 4 din portocolul C al Convenției politice îngăduia realizarea unor acorduri cu Cehoslovacia și cu Iugoslavia, relevîndu-se astfel din nou teza românească de a organiza Mica Înțelegere pe etape²⁶.

În martie 1921, apărarea tratatului de la Trianon, apărarea echilibrului, apărarea păcii în Europa centrală, a devenit problema centrală a politicii externe a României, ca și a celorlate state succesoare, cu atît mai mult cu cît fostul împărat Carol sosise în Ungaria, dorind să reinstaureze dinastia Habsburgilor. Acest fapt a grăbit încheierea alianțelor dintre România și statele care aveau interese similare cu ea. Protestul și măsurile luate atît de România, cît și de Cehoslovacia și de regatul sîrbilor, slovenilor și croaților au impus în mare măsură plecarea lui Carol de Habsburg din Ungaria. În urma acestei puternice crize, alianța dintre Cehoslovacia și România a fost grăbită. La 22 aprilie 1921, Take Ionescu și Ferdinand Veverka, ministrul Cehoslovaciei la București, avînd depline plenipotențe, au semnat

²¹ Arh. M.A.E., fond C. 10, dos. 19, telegrama 108/28 ianuarie 1921 de la legația din Praga, semnată Hiottu; fond C. 107, dos. 166, telegrama 463/2 februarie 1921 de la legația din Roma, semnată Lahovary.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*, fond C. 101, Relațiile României cu Polonia, dos. 120, telegrama din 11 februarie 1921, semnată Take Ionescu.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*, fond C. 11, Polonia, dos. 47, Convențiune de alianță defensivă între Regatul României și Republica Poloniei, semnată la 3 martie 1921.

convenția de alianță defensivă, al cărei unic scop era menținerea tratatului de la Trianon²⁷.

Tot în aceste luni se desfășurau într-un ritm mai lent tratative, avînd obiective similare, între guvernul român și guvernul regatului sîrbilor, croaților și slovenilor. Între cele două state burgheze existau unele asperități, care se manifestaseră cu prilejul negocierilor tratatului de la Versailles. În februarie 1921, Franța a intensificat acțiunea sa de mediere, facilitînd într-un anumit fel apropierea necesară pentru încheierea alianței. Pericolul care a apărut prin tentativa de restaurare întreprinsă de Carol de Habsburg a impus, atît la București, cît și la Belgrad rezolvarea mai rapidă a litigiilor dintre cele două state. Interese cu mult mai mari privind stabilitatea și pacea în bazinul danubian au precumpănit, ajungîndu-se ca la 7 iunie 1921 să se semneze la Belgrad convenția defensivă de alianță²⁸. Se prevedea atît apărarea tratatului de la Trianon, cît și a celui de la Neuilly.

Realizarea pe etape a Micii Înțelegeri era, așadar, în mare parte înfăptuită. La 12 iunie 1921, într-o circulară către diplomații acreditați în diferite state, Take Ionescu le indica că „relațiile cu reprezentanții Poloniei, Cehoslovaciei și Iugoslaviei să fie acelea de aliați”²⁹.

Prin crearea noii organizații luase viață un instrument defensiv și constructiv de apărare a statu-quoului teritorial, care îngăduia în spiritul pactului Societății Națiunilor, luarea unor măsuri comune pentru a impune respectarea tratatelor de pace.

*

Între anii 1921 și 1925, România a încercat multiple și variate formule pentru a realiza alianța celor trei state cu Polonia în vederea unei apărări mai eficiente a Europei centrale împotriva tendințelor revizioniste manifestate de Germania și de Ungaria horthistă. Faptul că Polonia, din cauza litigiului teritorial cu Cehoslovacia și a legăturilor amicale cu Ungaria, nu a aderat în acești ani la Mica Înțelegere și că nu s-a putut îndeplini unitatea de acțiune a tuturor statelor succesoare a avut consecințe negative, ce au devenit vizibile îndeosebi cu prilejul tratatelor de la Locarno.

Prin aceste tratate a fost inaugurată primejdioasa politică de concesiuni a Marii Britanii și a Franței față de Germania. Istoricul francez Jean

²⁷ „Monitorul oficial” nr. 53/11 iunie 1921, p. 1 983—1 984, Convențiune de alianță defensivă între Regatul României și Republica Cehoslovacă. Conține 7 articole. Art. 2 prevede încheierea unei convenții militare, semnată la 22 aprilie 1921 de Take Ionescu și de Ferdinand Veverka.

²⁸ „Monitorul oficial” nr. 77 din 10 iulie 1921, p. 2 881, Convențiune de alianță defensivă între Regatul României și Regatul Sîrbilor, Croaților și Slovenilor, semnată la Belgrad la 7 iunie 1921 de Take Ionescu și Nikola O. Paschitch. Conține 7 articole. Art. 2 prevede o convenție militară.

²⁹ Arhiva M.A.E., fond C. 10, Relații româno-cehoslovace, dos. 19, Circulară către legații, 12 iunie 1921, semnată Take Ionescu.

Baptiste Duroselle, într-o lucrare recentă, consideră că în anul 1925 a început, de fapt, etapa aplicării riguroase a tratatelor de la Versailles³⁰. Winston Churchill merge și mai departe, scoțînd în evidență caracterul de compromis al acestei politici. El relevă de aceea faptul că „pactele de la Locarno nu priveau decît pacea în Europa occidentală”³¹. De altfel, în actuala literatură istorică vest-germană, istorici ca Hans Herzfeld³² și Günther Schubert³³ sau foști diplomați ca Gustav Hilger³⁴ afirmă că la Locarno Germania a refuzat să abandoneze revendicările sale teritoriale privind frontiera ei de la răsărit.

Reapariția imperialismului german pe arena politicii internaționale a ridicat însă în mod stringent marea problemă a garanțiilor pe care le mai putea oferi tratatul de la Versailles. Pentru România, ca și pentru statele aliate cu ea, era evident că statutul lor teritorial era amenințat direct. În mai 1925 a avut loc de aceea la București o conferință în care România și aliații săi din Mica Înțelegere au examinat situația ce se crease. S-a ajuns la concluzia că trebuie întreprinse acțiuni în sensul „întăririi statutului teritorial actual al Europei”³⁵ și că, în genere, trebuie întreprinse demersuri spre a evita „împărțirea Europei în țări cu hotare garantate și în țări cu hotare negarantate”³⁶. Totuși, în mod concret, I. G. Duca, ministrul de externe al României, ca și colegii săi Nincič și Beneš nu a adoptat măsuri concrete de protest împotriva tratatelor ce s-au semnat în octombrie 1925 la Locarno.

Politica concesiilor față de agresor, promovată mai ales de Marea Britanie și într-o anumită măsură de Franța, a îngăduit ca imperialismul german să ridice din nou cu ostentație deviza lui *Drang nach Osten*, iar revizionistii horthiști au intensificat demersurile lor primejdioase în scopul de a rupe echilibrul Europei centrale. Conte Bethlen, primul ministru al Ungariei, scria, de pildă, în această perioadă lui Horthy că „trebuie să facem eforturi tot mai accentuate pe planul politic pentru a sparge Mica Înțelegere”³⁷.

România a continuat să promoveze în cursul anilor 1925—1926 o politică de solidaritate cu aliații săi din Mica Înțelegere, consolidîndu-și în

³⁰ Jean-Baptiste Duroselle, *La France et l'Europe, vol. II, L'Europe du XIX-e et du XX-e siècle*, Milan, Marzorati, 1964, p. 958.

³¹ Winston Churchill, *op. cit.*, p. 30.

³² Hans Herzfeld, *Weltpolitik und Staatensystem von 1919 bis 1939, Weltgeschichte der Gegenwart*, vol. II, Bern und München, 1963, p. 58, 59.

³³ Günther Schubert, în *Anfänge nationalsozialistischer Aussenpolitik*, Köln Verlag Wissenschaft und Politik, 1963, p. 68, arată că toate guvernele Germaniei au nutrit dorința de a înlătura tratatul de la Versailles.

³⁴ Gustav Hilger, *Wir und der Kreml*, Frankfurt am Main, Athenäum-Verlag, Bonn, 1964, p. 132 și 133.

³⁵ Arh. M.A.E., fond Mica Înțelegere, dos. 5, A șasea Conferință a Miciei Înțelegeri. București, 9—11 mai 1925; au participat Duca, Nincič, Beneš.

³⁶ Ibidem.

³⁷ Szinai Miklós, Szűcz László, *Horthy Miklós Titkos Iratai* (Documentele secrete ale lui Horthy Miklós), Edit. Kossuth, 1962, p. 68.

același timp alianța cu Franța prin tratatul din 10 iunie 1926. Totodată, ea a încheiat în același an, la 16 septembrie, un tratat cu Italia. Acest stat fascist, care urmărea să-și impună dominația în Europa centrală, ar fi vrut să îndepărteze într-un anumit fel România de aliata sa Iugoslavia, neizbutind însă să-și ajungă scopurile. Dimpotrivă, în anul 1927, legăturile României cu Iugoslavia și cu Cehoslovacia s-au întărit, aceasta cu atât mai mult cu cât Italia încheiase un tratat cu Ungaria horthistă și revizionistă, trecând astfel la un atac frontal împotriva tuturor statelor Micii Înțelegeri³⁸. Imediat România și aliatele sale au luat măsuri de apărare. Între 13 și 15 mai 1927 a avut loc o conferință a Micii Înțelegeri la Ioachimov³⁹. S-a produs atunci o cotitură în sînul alianței politice dintre cele trei state, care au hotărît să-și restructureze și să-și consolideze organismul politic creat în anul 1921. S-a ajuns, de pildă, la hotărîrea unei colaborări mai eficiente a celor trei state-majore⁴⁰ și la decizia de a strînge și legăturile economice în sînul Micii Înțelegeri.

În genere, politica externă a României în anii 1922—1929 este marcată de o continuă grijă pentru salvagardarea integrității teritoriale a țării. În cadrul Micii Înțelegeri, România a constituit, împreună cu aliatele sale, un factor de echilibru și de securitate în Europa centrală.

*

În anii crizei economice mondiale, politica externă a României a căpăt noi aspecte, însă pivotul principal — cheia de boltă — a rămas în continuare lupta diplomatică pentru menținerea integrității teritoriale a țării.

România era profund neliniștită din cauză că se intensificaseră și manevrele politice ale Germaniei, care urmărea să anexeze Austria sub masca unei uniuni vamale. Din cauza aceasta, în țările din bazinul danubian se produsese o mare efervescentă politică. Încă din februarie 1929, guvernul român, împreună cu guvernele de la Praga și de la Belgrad, au căutat soluții pentru a se apăra de primejdia reprezentată de uniunea vamală austro-germană. În mai 1929, România și aliatele sale și-au consolidat alianța prin semnarea actului de conciliere, arbitraj și reglementare judiciară⁴¹. Totodată se înregistra în acești ani o apropiere și mai mare între România

³⁸ Arh. M.A.E., fond Mica Înțelegere, dos. 7, raport din 3 mai 1927 de la legăția din Varșovia.

³⁹ *Ibidem*, fond Înțelegerea balcanică, dos. 11, raport 1217/26 mai 1927 de la legăția din Atena, semnat Langa Rășcanu.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*, dos. 2, „Acte de Conciliation d'arbitrage et de réglement judiciaire entre les Etats de la Petite Entente”, Belgrad, 21 mai 1929; semnează G. G. Mironescu, dr. Kumandi, E. Beneș.

și Franța, marea putere care susținea păstrarea statu-quoului teritorial european.

Publicarea la 25 martie 1931 a planului de uniune vamală austro-germană a necesitat imediate contramăsuri ale României și ale aliatelor sale. Cum era și firesc, s-a cerut și sfatul Franței. Din cauza influenței exercitate de Marea Britanie, care se situa pe poziția concesiilor, guvernul francez a luat doar măsuri cu caracter juridic, cerînd Curtii Internaționale de la Haga să se pronunțe⁴². De asemenea el a sugerat României și aliatelor sale să se opună uniunii vamale, dar să ia o atitudine moderată⁴³. În documentele diplomatice românești se găsesc propunerile guvernului francez referitoare la mijloacele de înlăturare ale uniunii vamale austro-germane. Punctul b al acestor propuneri recomandă un „plan constructiv pentru ușurarea economică a Germaniei și Austriei”⁴⁴.

România, adînc legată de Franța, era profund neliniștită, fapt ce s-a reflectat în discuțiile care au avut loc între 4 și 6 mai 1931 la București, în cadrul unei conferințe a Micii Înțelegeri⁴⁵. Reprezentanții celor trei state au decis în unanimitate să respingă planul Curtius-Schober⁴⁶. Totodată, pentru a satisface într-o anumită măsură sugestiile Franței și ale Marii Britanii, au căutat formule pentru a menaja susceptibilitățile germane. S-au luat în discuție de aceea unele propuneri făcute de Beneș care în multe privințe coincideau și cu măsurile sugerate de Franța⁴⁷. Cehoslovacia propunea, în esență, unele concesiuni economice pentru Germania și Italia, conchizînd că „acordul Berlinului cu Parisul și al acestor două capitale cu Roma era deosebit de necesar pentru consolidarea Europei”⁴⁸. În genere, conferința de la București s-a încheiat sub semnul unui acord complet între țările Micii Înțelegeri și Franța. Sprijinită de această mare putere, România și aliatele sale izbutiseră să-și păstreze și să-și consolideze pozițiile, căci Curtea Internațională de la Haga respinsese proiectul de uniune vamală austro-germană. Modul însă cum s-a desfășurat întreaga acțiune de opoziție față de această încercare de a realiza Anschluss-ul, modul cum a fost îndepărtat planul expansionist german, grija permanentă a marilor puteri

⁴² Protocolul semnat la Geneva la 4 octombrie 1922 cu privire la Austria, protocol de drept politic internațional, încheiat între Anglia, Franța, Italia, Cehoslovacia și Austria, prevedea completa independență a Austriei sub o garanție internațională dată de marile puteri europene. În septembrie 1931, Curtea Internațională de la Haga s-a pronunțat pentru completa independență a Austriei, în spiritul protocolului de la Geneva din octombrie 1922.

⁴³ Arh. M.A.E., fond Mica Înțelegere, dos. 22, Problema organizării bazinului dunărean pusă în discuție cu prilejul chestiunii Anschluss-ului.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ *Ibidem*, dos. 4, Conferința de la București din 4—6 mai 1931.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Ibidem*, dos. 17, telegrama 649/28 aprilie 1931 din Paris către legația Franței din Praga.

⁴⁸ E. D. Beneș, *L'accord austro-allemand*, Orbis, Prague 1931, p. 23.

și a Micii Înțelegeri de a da satisfacție într-un anumit fel republicii de la Weimar, au arătat Germaniei imperialiste că planurile ei agresive de coto-pire au fost doar amânate, nicidecum înlăturate.

*

În orice caz, în anii 1931 și 1932 revizionismul fascist și horthist s-a dezvoltat într-o atare măsură, încît România și partenerii săi din Mica Înțelegere s-au văzut nevoiți să-și întărească forțele lor defensive. Astfel, la 11 mai 1931 a fost semnată o convenție militară între cele trei state⁴⁹. În această perioadă, cele trei state urmăreau cu îngrijorare pretențiile din ce în ce mai mari formulate de Germania la conferința dezarmării.

Republica de la Weimar cerea egalitatea în drepturi în materie de înarmare, fiind susținută atît de Marea Britanie, cît și de Statele Unite. În decembrie 1932 a fost votată rezoluția care acorda Germaniei *Gleich berechtigung*-ul atît de rîvnit de acest stat imperialist⁵⁰.

Ca urmare a acestui fapt, România și partenerii săi din Mica Înțelegere s-au întrunit la 19 decembrie 1932 la Belgrad. Securitatea internațională, ca și securitatea celor trei state, era grav amenințată. Titulescu a afirmat atunci plin de amărăciune că „securitatea este o noțiune elastică. Ni se va putea spune că o avem în anumite condițiuni, cînd, de fapt, nu am [mai] avea-o”⁵¹.

În consfătuirea de la Belgrad, cei trei miniștri de externe au căutat mijloace proprii pentru a-și apăra patrimoniul național. Ei și-au propus de aceea perfecționarea și reorganizarea Micii Înțelegeri⁵², ca și „o acțiune din ce în ce mai strînsă între statele ce compun Mica Înțelegere în toate acțiunile politice și economice, precum și o muncă asiduă și continuă în vederea organizării păcii în Europa centrală”⁵³. Deși în decembrie 1932 noul plan de reorganizare a Micii Înțelegeri nu a putut fi încă publicat, punctele de vedere dintre cele trei părți se apropiaseră mult.

Între timp, evenimentele s-au precipitat, impunînd României și celorlalte două state prietene grăbirea acțiunii de consolidare a alianței politice care le unea. În ianuarie 1933, un incident dintre multe altele cu caracter similar, le-a arătat că nu mai era timp de pierdut. La Hirtenberg se descoperise un transport de arme din Italia, care, prin intermediul binevoitor al

⁴⁹ Arh. M.A.E. fond Mica Înțelegere, dos. 23, Convenția militară a Micii Înțelegeri, București, 11 mai 1931.

⁵⁰ *Ibidem*, fond Societatea Națiunilor, dos. 15, Chestiunea dezarmării, raportul lui Antoniad, ministrul României la Geneva, din 11 decembrie 1932.

⁵¹ *Ibidem*, fond Mica Înțelegere, dos. 20, telegrama 2 842/19 decembrie 1932 de la N. Titulescu, care infirma asupra conferinței de la Belgrad.

⁵² *Ibidem*, dos. 4, Mica Înțelegere, Conferința de la Belgrad, 18—19 decembrie 1932, comunicat.

⁵³ *Ibidem*.

Austriei, era trimis în Ungaria⁵⁴. Se purta, aşadar, „o acţiune concentrată de mare anvergură, ale cărei urmări primejdioase trebuiau prevenite“⁵⁵.

Cînd la sfîrşitul lunii ianuarie Hitler a luat puterea, revizuirea tratatelor a devenit un punct de program oficial al Germaniei, iar Ungaria hort-histă a intensificat numaidecît propaganda sa şovină, revanşardă.

Fascismul revizionist şi revanşard ameninţa integritatea teritorială a României şi a aliaţilor săi. Cercuri politice importante ale burgheziei al căror exponent era Nicolae Titulescu au hotărît să lupte pentru intangibilitatea frontierelor ţării. Reorganizarea Micii Înţelegeri servea acestui scop. De aceea numai la două săptămîni după instaurarea nazismului, România, Cehoslovacia şi Iugoslavia s-au întrunit la Geneva şi au perfectat planul destinat să restructureze Mica Înţelegere în conformitate cu cerinţele obiective puse în faţa celor trei state de faptele istorice ce se desfăşurau. Aceasta a fost replica dată de Mica Înţelegere agresivităţii crescînde a statelor fasciste şi revanşarde. În expunerea de motive care preceda actul de organizare se arăta că iniţiativa ce se lua era pusă în slujba păcii şi în conformitate cu prevederile pactului Societăţii Naţiunilor. Mica Înţelegere devenea acum un organism internaţional unificat, deschis eventual şi altor state⁵⁶ care doreau să se opună expansiunii revanşarde şi fasciste. Prin structura internă a noului pact se urmărea, de asemenea, stabilirea unei baze organice statornice în relaţiile dintre cei trei aliaţi. Se înfiinţa un organ director, un consiliu permanent, un secretariat permanent, un consiliu economic⁵⁷. Toate aceste măsuri măreau operativitatea şi capacitatea de rezistenţă a celor trei state. Pactul de organizare, publicat la 16 februarie, preciza că se realiza o unificare completă a politicii generale, stabilindu-se totodată „principiul egalităţii absolute a celor trei state“⁵⁸. Se crease, aşadar, un nou organism politic, care avea o întreită forţă şi o întreită capacitate de a impune respectul faţă de tratatele existente, bizuindu-se pe principiul suveranităţii şi independenţei naţionale a fiecărui stat în parte. Mica Înţelegere devenise astfel o personalitate internaţională distinctă, considerîndu-se de foarte mulţi că o nouă mare putere luase fiinţă, făcîndu-şi intrarea pe arena internaţională⁵⁹.

Reorganizarea Micii Înţelegeri a fost primită cu ostilitate de statele fasciste şi revanşarde. La Roma s-a ridicat imediat problema eficienţei tratatului cu România, pretinzîndu-se că acest document ar avea acum o valoare diminuată⁶⁰. În aprilie 1933, marele consiliu fascist a ridicat cu osten-

⁵⁴ *À propos d'un transport de «feraille»,* în „L'Europe Centrale“ nr. 2/14 ianuarie 1933, p. 18—19.

⁵⁵ *Ibidem.*

⁵⁶ Arh. M.A.E., fond Mica Înţelegere, dos. 4, Conferinţa de la Geneva, 14—15 februarie 1933.

⁵⁷ *Ibidem.*

⁵⁸ *Ibidem.*

⁵⁹ André Tibal, *Une entente régionale et une nouvelle grande puissance,* în „L'Europe Centrale“ nr. 12/25 martie 1933, p. 182.

⁶⁰ Arh. M.A.E., fond Mica Înţelegere, dos. 28, telegramă 478/24 februarie 1933 de la legaţia din Roma, semnată Ghica.

tație problema revizuirii tratatelor, iar Mussolini a pornit ofensiva pentru elaborarea unui nou statut al Europei⁶¹.

În Germania nazistă, presa a luat poziție contra pactului de organizare a Micii Înțelegeri, considerându-l ca un instrument inițiat pentru „a împiedica Anschluss-ul”⁶². Față de România, hitleriștii au încercat chiar unele demersuri cu aspecte de real șantaj pentru a o izola de aliații săi. Alfred Rosenberg a afirmat, de pildă, că Germania nu va mai avea relații comerciale normale cu România cîtă vreme nu va avea mai întîi siguranța că, în cazul unui conflict politic, România nu va fi în contra Germaniei⁶³. Mai mult decît atît, Rosenberg i-a cerut lui N. P. Petrescu Comnen, ministrul României la Berlin, ca țara sa să-și „părăsească actualele alianțe și să intre în orbita de influență politică a Germaniei”⁶⁴.

În Ungaria horthistă, de asemenea, o dată cu preluarea conducerii ministerului de externe de către Kanya, campania revizionistă s-a intensificat.

Ostilitatea crescîndă a statelor fasciste și revanșarde față de politica purtată de România și de aliații săi constituie o mărturie mai mult că această politică urmărea salvagardarea păcii și a echilibrului în Europa centrală și sud-estică.

*

De altfel, încă în prima jumătate a anului 1933, această politică pozitivă s-a revelat în mod deslușit pentru întreaga lume. România, încadrată în Mica Înțelegere, a fost atunci un factor activ și important în acțiunea diplomatică ce s-a purtat pentru a opri înfăptuirea unui directorat european în patru, cu obiective deschis revizioniste.

Încă în decembrie 1932, cele trei state aliate examinaseră cu multă neliniște planul propus de Mussolini Marii Britanii și Franței. Șeful guvernului italian susținea că trebuie să se sfîrșească cu amestecul statelor mici în politică, situîndu-se pe poziția că Europa trebuie să fie condusă de concertul marilor puteri pe baza împărțirii zonelor de influență⁶⁵. Documentele diplomatice românești indică cu destulă precizie care erau obiectivele lui Mussolini. El avea scopuri bine delimitate cu privire la expansiunea economică: Germania înspre țările nordice și baltice; Franța în Africa, începînd din Tunisia și pînă în Atlantic; Italia în nord-estul

⁶¹ Arh. M.A.E., fond Mica Înțelegere, dos. 1, „Buletin” nr. 8/1 mai 1933, Direcția afacerilor politice, secția Europei Centrale. Informațiile lui Ghica, ministrul României la Quirinal, din 14 septembrie 1933.

⁶² *Ibidem*, dos. 8, telegrama 588/8 martie 1933 de la legația din Berlin, semnată Comnen.

⁶³ *Ibidem*, dos. 27, raport 1915/P.R. 3/16 iunie 1933 de la legația din Berlin, semnat N. P. Comnen.

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ *Ibidem*, telegrama 2842/19 dec. 1932, semnată N. Titulescu (aflat la Conferința Micii Înțelegeri de la Belgrad).

și sud-estul Europei, cu tot bazinul aferent mediteranean, inclusiv Danubiu și marea Adriatică.⁶⁶

Prezenta lucrare este o sinteză a proiectului Italiei fasciste în Camera Comunilor, Ramsay MacDonald l-a susținut, afirmând că „secolul general al păcii este păcălitor, cauza principala și unică a războaielor”.⁶⁷ Din punct de vedere diplomatic, problema revizuirii tratatelor se putea pune deschis în parlament numai dintr-un punct de vedere, și anume, dacă tratatul de la Versailles intră în lucrările recente, istoricul Emile de Groot conchide că pactul în patru țări este o promisiune, în gura Germaniei să se facă un pas înainte pentru stabilirea statutului său, înăbușind totodată legăturile dintre Paris și Viena.⁶⁸ Se ar putea adăuga că în fapt, realizarea acestui pact ar fi putut anihila și Legăturile Franței din România, Cehoslovacia și Jugoslavia.⁶⁹

În martie 1933, Mica Înțelegere a luat hotărâre unanimă de împotrivire față de acest proiect primejdios. Ministrul de externe al României, Nicolae Titulescu, a depus atunci mari eforturi pentru a-lătura că directoratul european în patru, fiind un înfrângere și ferim susținător al tezelor antirevizioniste. El a fost în urmă cu două săptămâni comunicatului publicat la 25 martie 1933 de Mica Înțelegere prin care se declară: „și pe lângă faptul că nu se poate dispune de teritoriul altuia nici direct, nici indirect”,⁶⁹ că principiile de drept internațional decurgând din pactul Societății Națiunilor trebuie respectate și că cele trei state sînt ferm hotărâte să se împotrivescă tentativelor de revizuire a tratatelor. În Franța, ca și în multe alte state, declarația a produs o impresie deprimantă. În presa din Paris, Nicolae Titulescu care a expus guvernului francez toate consecințele grave pe care le-ar avea includerea clauzelor revizioniste în principiile de bază ale pactului cvadripartit. Ungorii, Titulescu a utilizat chiar accentul comunitar, arătând totodată că înfrângerea Mica Înțelegere adică tot aliații Franței din bazinul danubian resping orice acțiune revizionistă. Sub influența unei puternice opinii publice și a unor importante partide politice, guvernul francez s-a hotărât să amendeze clauza revizionistă din pactul celor patru, susținând în continuare intangibilitatea pactului Societății Națiunilor.⁷⁰ O contribuție de seamă la luarea acestei hotărâri a avut în mod incontestabil România, ca și aliatele sale din Mica Înțelegere. Astfel, cînd la 7 iunie 1933 s-a parafat la Roma pactul celor patru, acest document

⁶⁶ Arh. M.A.E., fond 71, Franța, telegrama 1 609/23 martie 1933 de la legația din Paris, semnată Cesianu.

⁶⁷ RIGGEM, in G. A. H. R. H. A. y. Histoire des événements internationaux de 1920-1939, Paris, Presses universitaires de France, (1946), p. 374.

⁶⁸ Emile de Groot, *L'Angleterre et l'Europe de l'Europe du XIXe siècle* (du XXe siècle), in H. H. Paris, Milan, Mazzoni, 1964, p. 225.

⁶⁹ Arh. M.A.E., fond Mica Înțelegere, dos. 2, 1-ère session du Conseil Permanent, Pragă, 10 mai 1933.

⁷⁰ *Ibidem*, telegrama 2 949/6 februarie 1935 de la legația din Paris.

⁷¹ *Ibidem*, dos. 2, în memoriul francez, se susține de asemenea regulamentul unanimității, aplicabil la art. 19 din pactul Societății Națiunilor.

menirea sa, mai mult decât o oportunitate de a modifica condițiile în cadrul
pactului Societății Națiilor și fapt ce a produs o mare decepție atât în Germa-
nia, cât și în Italia.

Așadar, politica purtată de România zadărnice orientativă agresivă,
revizionistă a statelor fasciste. Apărând integritatea teritorială a țării, Nicolae
Titulescu, ca și grupările burgheze importante ale căror exponenți erau, s-au
bucurat de largul sprijin al opiniei publice, ca și al cercurilor progresiste
și antifasciste. Pactul cvadripartit a mai căzut și din cauză că Mică Intes-
legere dovedise că el ar fi putut deveni un primejdios instrument politic,
care ar fi dus chiar la sfârșitul Societății Națiilor⁷². Pe de altă parte,
acest pact mai reprezenta și un acord antisovietic, ceea ce i-a dus repro-
barea în sâmbra lașei populații deopotrivă din 1931 în urma lui și în 1932

Să poate afirma că în prima jumătate a anului 1933, apariția pactului
cvadripartit se poate considera o consensușă și o singură etapă de realizare
însemnată a 30 septembrie 1938, acordul celor patru, de la München, 1938
într-un timp ce se desășurau multiplele și complexe evenimente, diplo-
matice inferitoare la pactul celor patru, U.R.S.S. și a prezentat la a 31-a se-
dintă a Conferinței de zămară de la Geneva proiectul despre definiția
agresiunii. Maxim Litvinov, ministru de externe sovietic, îl expus pe larg
teza deosebită de valoroasă pentru securitatea internațională, pentru men-
ținerea și a statelor suverane teritoriale, din orice dată și definiția teritorialului, su-
pră cănuia și-ar fi exercitat agresiunea. El înțelegea prin teritoriu aria în su-
pra căreia un stat își exercită autoritatea⁷³. Până în 1938, așa cum pre-
ceizează istoricul sovietic I. F. Ivașin, dreptul internațional nu cunoșcuse o
definiție precisă a acestui noțiune de definire a agresiunii⁷⁴.

În martie și aprilie 1933, România și statele sale s-au aliniat cu
deosebită atenție conținutul definiției agresiunii, care înseamnă implicit în-
pectarea și a statului teritorial și a tratatelor existente. În mai, Nicolae
Titulescu, aflat la Geneva, aprecia, că aderarea României la definiția agre-
siunii, servea interese majore ale statului, contribuind totodată la întărirea
generală a securității colective⁷⁵. În consecință, guvernul a hotărât ca la
3 și 4 iulie România, ca și alte câteva state, să semneze cu U.R.S.S. de-
osebit de importante convenții pentru definirea agresiunii⁷⁶.

Pentru înțelegerea și încheierea astfel de pacte atât între România și
U.R.S.S., cât și între celelalte state ale Micii înțelegeri și U.R.S.S. Această

⁷² *Storia d'Italia*, volume quinto, *Dalla crisi del primo dopoguerra a la fondazione
della Repubblica*, Torino, 1960, p. 319.

⁷³ Arh. M.A.E., fond 55 E, Titulescu, telegrama 29 685/5 iunie 1933, către legatia
din Riga, semnată Titulescu.

⁷⁴ I. F. Ivașin, *Contribuții la istoria politicii externe a U.R.S.S.*, București,
Edit. politica, 1960, p. 212.

⁷⁵ Arh. M.A.E., fond 55 E, Titulescu, telegrama 27 263/24 mai 1933, semnată
Titulescu.

⁷⁶ *Ibidem*, fond Spec. Națiunilor, Convenții de definiție de agresiune, din
3 iulie 1933, semnată de România, Estonia, Letonia, Polonia, Finlanda, U.R.S.S., Persia și
Afghanistan. La 4 iulie 1933, semnată tot la Londra Convenția de definiție a agresorului
de către România, Cehoslovacia, Iugoslavia, Turcia și U.R.S.S.

acțiune diplomatică a avut, așa cum remarcă și istoricul francez Driault, semnificația unui „nou pas spre normalizarea raporturilor între U.R.S.S. și statele Micii Înțelegeri”⁷⁷. Un merit deosebit în realizarea acestui pact politic pozitiv revine lui Nicolae Titulescu. Ministrul de externe al României a venit astfel în întâmpinarea planului de securitate franco-sovietic, plan ce se negocia în această perioadă și care presupunea, cum observă și istoricul englez Arnold Toynbee, ajutorul sovietic împotriva agresorului nazist⁷⁸.

*

Spre sfârșitul anului 1933, cât și în cursul anului 1934, acțiunile agresive și provocatoare ale fascismului s-au intensificat. În împrejurările creșterii agresivității statelor fasciste, ca și ale actelor săvârșite pe plan intern de Garda de fier, agentură stipendiată de nașiști, din inițiativa și sub conducerea P.C.R. a luat naștere mișcarea de masă legală antifascistă⁷⁹, având drept scop lupta fățișă împotriva tuturor organizațiilor de tip hitlerist-fascist⁸⁰. De aceea acțiunile antirevizioniste purtate de N. Titulescu erau susținute cu căldură de întreaga opinie publică progresistă și patriotă.

În toamna și în iarna anului 1933, după ce Germania ieșise din Societatea Națiunilor, propaganda revizionistă se intensificase atât în Italia, cât și în Germania. Ungaria horthistă ducea, de asemenea, o puternică campanie în acest sens. Conte Bethlen făcuse o vizită la Londra, unde unele grupări politice de dreapta priviseră cu simpatie revendicările șovine și exigentele agresive ale emisarului regimului horthist.

Nicolae Titulescu s-a întâlnit în atare împrejurări cu Eduard Beneș. La 11 decembrie 1933 au avut loc la Kosice discuții referitoare la intangibilitatea pactului Societății Națiunilor, atacat de revizionști, cât și despre măsuri necesare pentru păstrarea statu-quoului teritorial. Cu acest prilej, Titulescu a făcut declarații publice care exprimau pe deplin principiile ce se stabiliseră la Kosice. „Revizuirea tratatelor — a precizat Titulescu — înseamnă război. Noi vrem pacea. Dacă alții nu o vor, nu ne temem nici de aceasta”⁸¹. Încheierile convorbirilor de la Kosice sînt exprimate în chip deslușit de ministrul de externe al României, care a declarat cu fermitate: „Frontierele actuale ale Europei centrale sînt rezultatul unei evoluții de secole, al unui proces de justiție. Chestiunea frontierelor Europei centrale este un proces sfîrșit și nu un proces care trebuie să înceapă: *res judi-*

⁷⁷ Edouard Driault, *op. cit.*, p. 309.

⁷⁸ Arnold Toynbee, *Survey of International Affairs 1936*. Londra Humphrey Milford, 1937, p. 505.

⁷⁹ Petre Constantinescu-Iași, *Organizațiile de masă legale conduse de P.C.R. în anii 1932—1938*, București. Edit. Academiei, 1952, p. 23.

⁸⁰ Mișcarea avea drept organ „Buletinul mișcării antifasciste”.

⁸¹ Arh. M.A.E., fond Mica Înțelegeri, dos. 1, „Buletin” nr. 24/31 decembrie 1933.

cate”⁸². Soluționarea practică a tezelor expuse la Kosice avea să-și găsească concretizarea cu prilejul sesiunii de la Zagreb a Micii Înțelegeri din 22 ianuarie 1934. S-a luat atunci decizia să se treacă la măsuri pentru intensificarea măsurilor destinate să întărească rezistența împotriva agresorilor fasciști⁸³.

Una dintre cele mai serioase acțiuni pentru crearea unui climat de rezistență împotriva tentativelor revizioniste a fost aceea cu privire la proiectul unei înțelegeri balcanice. Titulescu luptase intens, făcând deosebite eforturi pentru crearea acestei noi organizații antirevizioniste. De altfel, el a căpătat la conferința de la Zagreb deplină aprobare pentru tot ceea ce întreprinsese în acest scop în toamna anului 1933.

Ministrul de externe al României a fost unul dintre puținii bărbați de stat europeni care și-au dat seama de eficiența și de valoarea politică și etică a acestei noi înțelegeri regionale, care s-ar fi opus împreună cu Mica Înțelegere tentativelor revizioniste și revanșarde ale statelor fasciste.

Securitatea României, menținerea integrității ei teritoriale au impus, așadar, acestui stat luarea unor inițiative care s-au dovedit a fi utile atât Europei centrale, cât și Balcanilor.

În octombrie 1933, Titulescu, răspunzând și dorinței guvernului turc, a vizitat Ankara, unde i s-a făcut o primire excelentă. La 17 octombrie 1933 s-a semnat un tratat de amicitie, de arbitraj și de conciliație, care în articolul 1 prevedea „pace inviolabilă, amicitie sinceră și perpetuă între regatul României și republica turcă și între popoarele lor”⁸⁴. Prin încheierea acestui tratat s-a constituit, așa cum a arătat Titulescu, „fundamentul natural al unei întregi politici de organizare a păcii într-o regiune a Europei care părea foarte amenințată”⁸⁵. Ministrul de externe al României călătorea atunci în Balcani în scopul creării unui bloc balcanic lipsit de influența marilor puteri, bloc destinat să păstreze suveranitatea și integritatea națională a statelor ce aveau să-l constituie.

După succesul raportat la Ankara, el a vizitat Atena, unde Tsaldaris, președintele Consiliului de Miniștri, și întreaga opinie publică greacă și-au exprimat satisfacția față de obiectivele politice urmărite de România. În ianuarie s-a ajuns la un acord între Turcia, Iugoslavia, Grecia și România privind încheierea unei alianțe defensive, nădăjduindu-se totodată că Bulgaria va adera și ea în curând. La 9 februarie 1934 s-a semnat la Atena pactul de înțelegere balcanică, deschis și altor state balcanice, pact defensiv care avea drept scop păstrarea statu-quo-ului teritorial și menținerea păcii în această regiune a Europei⁸⁶. Toate rezervele fuseseră, așadar, înlăturate

⁸² Arh. M.A.E., fond Mica Înțelegere, dos. I, „Buletin” nr. 24/31 decembrie 1933.

⁸³ *Ibidem*, „Procès-verbal du Conseil Permanent de la Petite Entente”, Zagreb, le 22 janvier 1934.

⁸⁴ *Ibidem*, fond 71, Turcia, dos. 59, „Traité d'amitié, d'arbitrage et de conciliation entre la Roumanie et la Turquie”, Ankara, 17 octombrie 1933.

⁸⁵ N. Titulescu, *Cuvîntarea din 17 octombrie 1933*, în „Universul” din 17 octombrie 1933.

⁸⁶ Arh. M.A.E., fond Mica Înțelegere, dos. 10, Pactul de Înțelegere balcanică, Atena, 9 februarie 1934.

în fața ideii că securitatea era amenințată de statele fasciste. În Franța, în U.R.S.S. și în Marea Britanie, pactul Italianic a fost primit cu simpatie. Opinia publică îl sprijinea, căci el nu avea doar o semnificație locală, de păstrare a frontierei, ci semnificația unei istorii. „Gottfried Rhode”⁸⁷ a sintetizat voința fermă a statelor semnatare de a se opune tentațiilor de revizuire ale revanzarilor fasciști. Meritul lui Nicolae Titulescu, ministrul de externe al României, în înfăptuirea acestui bloc anti-revizionist a fost recunoscut pretutindeni, conferind bărbatului de stat român un rol din ce în ce mai important în politica europeană.

„...întrucât pentru crearea acestui bloc anti-revizionist a fost necesară o acțiune de mare amploare și de mare durată, întrucât la începutul anului 1933 în toată Europa se întreprinsese în acest scop în toată Europa...”⁸⁸

Ministrul de externe al României a fost unul dintre puținii politicieni care au înțeles că în această perioadă multiple înfrățiri între statele fasciste au luat naștere. În această perioadă un bloc agresiv și revanzard împreună cu Austria și Ungaria a fost creat. Noul bloc înțelegea răpărțirea prin mijlocul Micii Întelegeri și a subminarea alianței pe care aceste state o aveau cu Franța.

România urma în această perioadă o politică externă constructivă destinată să apere integritatea și suveranitatea în fața războaielor. Aproximativ la sfârșitul anului 1933 se accentuasă în cursul anilor 1933 și 1934. La sesiunea Micii Întelegeri de la Zagreb din 27 noiembrie 1934 Titulescu s-a pronunțat așa cum se pronunțase anterior și Benes pentru restabilirea relațiilor diplomatice cu U.R.S.S.⁸⁹ În consecință, s-a trecut la acțiuni practice și la hotărâri în acest sens. În aprilie 1934 ministrul de externe al României a făcut o expunere în Adunarea deputaților în legătură cu situația grea creată de statele revizioniste. El a afirmat atunci că: „contribuția adusă de guvernul sovietic în găsierea definiției agresorului este dintre cele mai importante”⁹⁰. În iunie 1934, România și aliații săi au ajuns la concluzia că existau condiții favorabile pentru reluarea relațiilor diplomatice cu U.R.S.S. La 7 iunie au mai avut loc la Geneva unele convorbiri între Titulescu și Litvinov, convorbiri cu rezultate pozitive pentru menținerea statu quo-ului teritorial și al statelor semnatare. Două zile mai târziu au fost date publicității scrisorile prin care Cehoslovacia și România restabileau relațiile diplomatice cu U.R.S.S.⁹¹ Acest pas însemnat făcut în spiritul politicii de pace în Europa centrală și sud-estică a constituit un moment de seamă în istoria diplomatică a României, contribuind la echilibrul european și la acțiunea de salvagardare a păcii.

⁸⁷ Arh. M.A.E., fond Mica Întelegeri, dos 1, Buluar, în M.A.E., fond Mica Întelegeri, dos 2, „Procès-verbal de la session ordinaire du Conseil Permanent de la Petite Entente”, tenue à Zagreb, le 27 Janvier 1934.

⁸⁸ „România și Revoluția Mărilor”, București, Impăria, 1934, p. 70.

⁸⁹ Arhiva M.A.E., fond 55 E, Titulescu, telegrama 333/7, iunie, 1934, semnată Titulescu.

⁹⁰ Ibidem, fond Mica Întelegeri, dos 1, „La décision du Conseil Permanent, Journal de Genève” din 12 iunie 1934.

nib o în această lume, Louis Barthou, ministrul de externe al Franței, expo-
 nentul unora dintre cele mai importante grupări politice și purtătorul negocierii cu U.R.S.S. pen-
 truză ca erza împreună cu statul socialist un sistem de securitate colectivă. El
 ar fi vrut ca la noul plan de securitate să mai adere Polonia, Cehoslovacia,
 statele baltice și Germania. Franța ar fi garantat frontierele europene ale
 U.R.S.S. și aceasta din urmă frontierele răsăritene ale Franței⁹¹.

Interesele antirevizioniste ale României coincideau, din acest punct de
 vedere, cu interesele Franței, astfel încât demersurile lui Barthou erau
 privite cu interes la București. Aderarea la pactul oriental de securitate
 colectivă era calduros sprijinită de opinia publică progresistă și antifascistă
 din întreaga țară. De aceea, a V-a sesiune a Micii Întelegeri, care a avut
 loc la București între 18 și 20 iunie 1934, a avut un mare eșec, căci cele
 trei state hotărâseră să sustină cu toate forțele organizarea securității ca
 o participare la conventivene regionale de asistență mutuală, care sînt în
 curs de discuție⁹². Tot atunci a sosit în România și Louis Barthou. S-au
 rostit cu prilejul acestei vizite discursuri antirevizioniste, destinate să spună
 într-un anumit fel nu agresorilor fasciști.

România a jucat în această perioadă un rol de seamă pe plan inter-
 național, și de aceea cea purtătoare a politicii externe constructive, destinată să
 servească păcii. Principiile acestei politici au fost expuse atunci în chip
 de lămurire de Nicolae Titulescu. A Pacea A la războiul Lungu este decedat un
 cuvînt zadarnic dacă nu este înălțat pe un fundament solid și durabil.
 pace durabilă și aplicarea năme este securitatea. A preciza apoi și cadrul
 politic al sistemului de securitate sustinut de România și de aliații sale
 din Mica Întelegeri: „Politica noastră consistă în adevăr în a insera activi-
 tatea țarilor noastre într-o vastă rețea de state mențate de același ideal”.
 Ministrul de externe al României a scos însă în evidență și faptul că
 această participare trebuia să se efectueze în așa fel încît țara să sacrificie
 nimic din interesele noastre naționale, acțiunea noastră să fie în mod
 constant subordonată interesului general⁹³.

Cu toată evidența ostilitate cu care statele fasciste au primit decla-
 rațiile antirevizioniste, se s-au propunat la București acțiunea pentru secu-
 ritatea colectivă și progresul țării. În 8 septembrie 1934 U.R.S.S. a intrat în
 Societatea Națiunilor iar Maxim Litvinov a expus tot atunci în plinul Mini-
 strii Sovietice pentru organizarea păcii. Guvernul românice i pomeni de la
 ideea că toate statele sînt interesate în menținerea păcii. Metaliaz la optima
 rezistență magnesiunilor săi împotriva de agresori. Propunerea în esență
 continuă politica de securitate colectivă promovată de Litvinov.

⁹¹ Winston Churchill înlocuiește Titulescu — baidvorv isna
⁹² Anu. M.A.E. fond Mica Întelegeri, dos nr. 12, în arhiva Ministerului de Externe,
 București, 18-20 iunie 1934.

⁹³ „Universul” din 22 iunie 1934.
⁹⁴ Ibidem.
⁹⁵ Ibidem.
 Istoria Uniunii Sovietice, București, 1947.
 Istoria Uniunii Sovietice, București, 1947.
 Istoria Uniunii Sovietice, București, 1947.
 Istoria Uniunii Sovietice, București, 1947.

„un sistem de securitate colectivă“⁹⁷, care urma să cuprindă statele din Europa centrală și răsăriteană, inclusiv Germania. Acest plan se împletea cu cel francez, cuprinzând bogate și valoroase principii utile pentru pacea lumii.

*

În timp ce se desfășurau toate aceste evenimente constructive, forțele reacționare și teroriste, primind sprijinul direct al statelor fasciste, au trecut în mod practic la acțiuni brutale, destinate să oprească măsurile eficiente ce începuseră să se ia pentru păstrarea securității europene.

Asasinatul, ridicat la rang de metodă politică, a servit în octombrie 1934 pentru a crea o diversiune, încercându-se o încetinire sau chiar o oprire a acțiunilor ce se purtau pentru înfăptuirea pactului oriental. La 9 octombrie, Louis Barthou și Alexandru I al Iugoslaviei au fost asasinați la Marsilia, tocmai când urmau să încheie tratativele ce purtaseră cu privire la securitatea colectivă.

Imediat după atentatul de la Marsilia, Nicolae Titulescu a exprimat în cadrul Micii Înțelegeri și al Înțelegerii balcanice voința fermă a guvernului român de a continua în chip neabătut politica de susținere și de adeziune la pactul oriental. La Ankara, în timpul unei conferințe a Înțelegerii balcanice, el a afirmat cu fermitate că „pacea nu este o simplă vorbă. Pentru a o obține nu ajunge să afirmăm, trebuie s-o organizăm“⁹⁸. În noiembrie 1934, în urma plîngerii oficiale făcute de Iugoslavia la Societatea Națiunilor, România a susținut în mod consecvent protestul făcut de aliata sa împotriva Ungariei horthiste, care adăpostise și ajutase pe teroriștii croați care făcuseră parte din echipa asasinilor de la Marsilia.

La sesiunea din decembrie a Societății Națiunilor, în mod firesc ar fi trebuit să se stabilească responsabilitățile iar cei cu adevărat vinovați să fie deferiți oprobiului opiniei publice mondiale. Evident ar fi ieșit atunci la iveală rolul important jucat de Italia și de Germania. Noul ministru de externe al Franței, Pierre Laval, torpilând planul lui Barthou, a hotărât să încheie tocmai atunci unele acorduri cu Italia, declarând că va putea să oprească tendințele expansioniste ale Germaniei spre Mitteleuropa cu ajutorul Italiei fasciste. El a cerut, în consecință, Iugoslaviei, României și Cehoslovaciei să nu implice Italia în discuțiile ce se vor purta cu privire la atentatul de la Marsilia. Titulescu bănuia că Laval ducea o politică dublă și că ministrul de externe al Franței nu mai dorea în mod real să continue politica de securitate colectivă promovată de Barthou. „Cînd îl auzi vorbind — scria Titulescu la 22 noiembrie 1934 la București —, constai ușor deosebirea dintre forma ce întrebuintează și fondul la care țin-

⁹⁷ *Istoria Partidului Comunist al Uniunii Sovietice*, București, Edit. politică, 1960, p. 495.

⁹⁸ Arh. M.A.E., fond Înțelegerea Balcanică, dos. 20, Prima zi a Conferinței Înțelegerii Balcanice, 30 octombrie 1934.

tește“⁹⁹. O poziție deosebit de concesivă avea și guvernul Marii Britanii, care voia să menajeze și Ungaria. „Eden — informa Titulescu — a arătat că admite ca Ungaria să fie criticată cît de sever în dezbateri, dar nu va admite un blam în rezoluțiune împotriva Ungariei“¹⁰⁰.

A trebuit o puternică luptă a României și a aliaților ei la Societatea Națiunilor pentru ca vina Ungariei horthiste în atentatul de la Marsilia să fie înțeleasă în chip real. La ședința din 10 decembrie 1934, Nicolae Titulescu a precizat că pentru el „revizionism și terorism nu sînt noțiuni chiar atît de distincte, existînd între ele o filiațiune tot atît de strînsă ca aceea dintre tată și fiu“¹⁰¹. Dezvăluind resorturile ascunse ale terorismului, instrument al fascismului agresiv, România și aliații săi s-au opus hotărîrii luate de Consiliul Societății Națiunilor, care nu a recunoscut Ungariei vreo vină în atentatul de la Marsilia. Statele Micii Înțelegeri au decis în fața acestei poziții a Consiliului să retragă plîngerea adresată Societății Națiunilor, declarînd totodată că ea „nu este o instituție capabilă să rezolve conflicte“¹⁰². Gestul acesta plin de demnitate a făcut mare impresie. Consiliul Societății Națiunilor a fost nevoit să adopte o altă rezoluție, referindu-se la neglijența condamabilă a Ungariei¹⁰³, ceea ce a dovedit totuși că marile puteri au trebuit să cedeze în fața solidarității și a argumentelor de necontestat produse de cele trei aliate.

Influența exercitată îndeosebi de România supăra statele fasciste. Italia a încercat de aceea să diminueze rolul jucat de acest stat în Europa centrală. În decembrie 1934, în timp ce aveau loc negocierile franco-italiene, Mussolini și Laval au hotărît ca garanția pentru independența Austriei ce urma să fie inclusă în textul acordurilor „să fie dată numai de Franța și de statele vecine cu Austria“¹⁰⁴, excluzîndu-se astfel România. Titulescu și-a dat seama că se urmărea să se atribuie țării sale un rol inferior, lovindu-se totodată și în Mica Înțelegere. I-a arătat în mod ferm lui Laval că formula la care se gîndește este inadmisibilă, informîndu-l totodată că nici Cehoslovacia și nici Iugoslavia nu vor garanta independența Austriei fără România¹⁰⁵. Laval a fost din nou nevoit să dea înapoi, trebuind să specifice în acordul cu Italia că semnau mai întîi vecinii Austriei, tratatul rămînînd „deschis pentru adeziunea Franței, Marii Britanii și a României“¹⁰⁶.

Acordurile Franței cu Italia, ca și politica din ce în ce mai concesivă a Marii Britanii față de Germania, produsese ră neliniște în România.

⁹⁹ Arh. M.A.E. fond 55 E, Titulescu, telegrama 1125/22 noiembrie 1934 de la Geneva, semnată Titulescu.

¹⁰⁰ *Ibidem*, telegrama 1215/6 decembrie 1934 de la Geneva.

¹⁰¹ *Ibidem*, fond Soc. Națiunilor, dos. 109, Proces-verbal, 10 decembrie 1934.

¹⁰² *Ibidem*, fond 55 E, Titulescu, telegrama 1249/11 decembrie 1934, de la Geneva, semnată Titulescu.

¹⁰³ *Ibidem*.

¹⁰⁴ *Ibidem*, telegrama 477/27 decembrie 1934 de la Saint-Moritz, semnată Titulescu.

¹⁰⁵ *Ibidem*.

¹⁰⁶ *Ibidem*, telegrama 477/24 decembrie 1934, semnată Titulescu.

...într-un timp în care anulul 1935, Nicolae Titulescu și miniștrii de externe ai Cehoslovaciei și a Iugoslaviei, au ajuns la concluzia că trebuie luate măsuri urgente pentru perfectarea planului franco-sovietic de securitate colectivă. Ei au considerat că încheierea cu mai grabă a unui tratat de securitate mutuală între Franța și URSS constituie o condiție indispensabilă pentru buna funcționare a Mecanismului de securitate colectivă.

Lupta diplomatică antirevisionistă a României în cadrul tratatului de securitate mutuală este stat spre o poziție politică care nu se exercită numai prin propriile sale obiective naționale, ci servește cauza pașii în general. Realizarea pactului original devenise în acești ani o problemă internațională de o deosebită importanță. Încheierea tratatului dintre URSS și Franța în parte integrității din acest pact interesează în cel mai înalt grad România. Din cauza aceasta, Titulescu s-a urzărit pas cu pas acțiunile lui în lăval, stăruind în ceea ce privește presiunile asupra ministrului de externe al Franței să garanteze organizarea de securitate în Europa.

Spre sfârșitul lunii martie 1935 când guvernul francez elabora textul proiectului de tratat cu URSS, Titulescu a fost continuu consultat. La 31 martie, el scria la București din Ambasiada la Quai d'Orsay timp de șapte ore, începând cu dejunul, oferiți de Laval să continue discuțiile cu Filandin și Léger. Aceste discuții au purtat stăruințe pe formele în care Franța trebuie să recurgă pentru a asigura securitatea, odată cu refuzul Germaniei înregistrat și fără ca convenția de la Locarno să fie călcată.

Se poate, așadar, afirma, pe baza documentelor diplomatice existente la București, că la actul construirii de încheiere a tratatului franco-sovietic, România a adus o contribuție de seamă. Referindu-se la acest tratat, Nicolae Titulescu explica pe scurt rădăcina tuturor eforturilor ce depusesese la tratatul franco-sovietic este chemat în discuție și continuă baza organizării și a securității în Europa.

Impotriva organizării acestei securități, ofensiva statelor fasciste lăsa forme din ce în ce mai pronunțate și generale în planul politică mai mult decât o concesivă la Marea Britanie și care încheiește un sistemul de acord naval cu Germania. Acest acord, susține Winston Churchill s-a făcut fără consultarea Franței și fără ca Societatea Națiunilor să fie informată.

Intr-o lucrare recentă, istoricul Ennio de Groot consideră că ambele în Arh. M.A.E., fond Mica Înțelegere, dos. 3. - Proces-verbal du Conseil Permanent de la Petite Entente, 11 ianuarie 1935.

¹⁰⁸ Ibidem, fond 55 E, Titulescu, telegrama 8/31 martie 1935 de la Paris, semnată Titulescu.

¹⁰⁹ Discursul d-lui Titulescu, "Universal" din 10 mai 1935.

¹¹⁰ Vezi Winston Churchill, op. cit., p. 137, 138 și 141.

grupaseră tratatul de la Versailles, proslăvind în fața lumii înfrigi că, *de facto*, i el fusese depășit¹¹⁰. Male, semnificativ în fața Societății Naționale și Italia, care în octombrie 1935 începuse în viață în Abisinia, totuși să se vizualizeze în mod biologic tratatul de la Versailles și înțelegându-se că pactul Societății Națiilor. Din aceste momente în deosebi, compromiterea Societății Națiilor a progresat pas cu pas, printr-un proces de dilatare a tratatului european în fața unor state care nu s-au salvat încă de la război. Într-un timp în care România, importantă de curți burgheze realiste erau, hojdate să rapene pactul Societății Națiilor care garanta statu-quo-ul teritorial și înfrățele existente, stăruind să evite un război înfrânt și în același timp să înceapă din octombrie 1935 în condiții deosebit de dificile create de marile puteri, Titulescu și-a situat în poziția de a apăra Abisinia, ctronită de fasciști și alioră, cerând totodată respectarea clauzei prevăzute în pactul Societății Națiilor. La 14 octombrie 1935 de pildă, el a susținut punerea în aplicare a sancțiunilor în conformitate cu articolul 10 din pact, articol care stabilea ca urmare imediată a relațiilor financiare și comerciale¹¹² cu statul agresor. A avut de asemenea, ciontri cu reprezentanții Angliei și ai Franței, arătându-le că prin criteriile ce impuseseră se ajunsese la situația paradoxală că numai statele care respectau pactul Societății Națiilor și aplicau în mod real ca România de pilda sancțiunilor împotriva Italiei, să suferă cu adevărat o diminuare a exporturilor lor.

Emoțiile și continuul conflict alorseră diplomatice de la Societatea Națiilor produse din cauza acțiunii de ctronire a lui Mussolini și au transformat însă într-o adevărată stupefacție când Hitler a invadat în martie 1936 zonă demilitarizată a Rinului. În ziua de 2 martie 1936 la București observă ministrul Ebantei, Z. Bănușe se putea realiza astfel de violare a semnăturilor¹¹⁴. România și aliații săi din Mică Înțelegere și din Înțelegerea balcanică s-au întrunit la 11 martie 1936 la Geneva și au hotărât să apere în toate mijloacele aplicarea tratatelor, inclusiv cel de la Locarno¹¹⁵.

La 14 martie, când au început la Londra, dezbaterile Consiliului Societății Națiilor, confuzia și sovaiala marilor puteri, în deosebi au dominat. La sedințele publice, remarcă un înalt demnitar francez, expozițiile cele mai nete, cele mai directe, cele mai bine argumentate au fost mai întâi al domnului Titulescu, apoi al domnului Barcia¹¹⁷.

¹¹⁰ Emile de Groot, *l'Angleterre et l'Europe...* vol. II, p. 931.

¹¹¹ Arh. M.A.E. fond. Societatea Națiilor, Proces verbal, provisoire de la la première séance tenue à Genève, 11 octombrie 1935, în *Annuaire de la Société des Nations*, 1935, p. 115.

¹¹² Ibidem, Sedinta „Comitetului celor 18” din 19 octombrie 1935, în *Annuaire de la Société des Nations*, 1935, p. 115.

¹¹⁴ *Documents diplomatiques français*, II-4me série, tome 3 (1935), p. 115.

¹¹⁵ Paris, *Impression nationale*, 1936, p. 646.

¹¹⁶ Arh. M.A.E. fond. Înțelegerea balcanică, Raportul la Entente et de l'Entente Balkanique à Genève, le 11 Mars 1936, Edit. București, București, 1936, p. 115.

¹¹⁷ *Documents diplomatiques français*, 1936, p. 115.

¹¹⁸ Ibidem, p. 585.

Într-adevăr, ministrul de externe al României, care reprezenta în Consiliul Societății Națiunilor Mica Înțelegere, a făcut tot ce i-a stat în putință pentru a salva pactul. El lupta implicit și pentru respectarea tratatelor existente, tratate care sancționaseră opera patriotică din anul 1918, când se desăvârșise unitatea națională a României. A arătat atunci cu o deosebită clarviziune că, „dacă Societatea Națiunilor ar sfârși prin a legaliza faptul împlinit, dacă ar ieși învinsă din criza actuală, ea nu ar mai putea evoca de aici înaintea decît un frumos ideal al trecutului și nu o realitate vie a prezentului”¹¹⁸. Deși puterile semnatare ale tratatului de la Locarno au prezentat la 19 martie hotărîri constructive de rezistență, guvernul britanic le-a considerat doar ca simple propuneri, ca „baze la care se pot face de către Germania contrapropuneri”¹¹⁹. Pentru aliatele Franței din Europa centrală a apărut în mod evident că Franța nu va riposta, că ea „nu va lupta și că, chiar dacă ar fi vrut să lupte, Anglia ar fi reținut-o”¹²⁰.

În martie 1936 se ridicase, așadar, *de facto*, problema revizuirii tratatelor, ceea ce constituia o mare primejdie pentru securitatea României. În acea perioadă deosebit de grea, „Partidul Comunist din România, exprimînd interesele vitale ale maselor largi — apreciază tovarășul Nicolae Ceaușescu —, militează activ pentru unirea tuturor forțelor democratice și patriotice ale poporului pentru apărarea independenței și suveranității țării”¹²¹. Toate acțiunile destinate să servească acestui nobil obiectiv au fost sprijinite de partid, ca și de masele largi populare.

Nicolae Titulescu, înflăcărat patriot, luptător ferm pentru menținerea integrității teritoriale, a considerat că era necesar să fie grăbite demersurile începute încă în 1935 pentru stabilirea unor tratate de asistență mutuală între România și U.R.S.S., pe de o parte, și între Franța și România, pe de altă parte.

În calea tratatelor purtate cu U.R.S.S. au existat însă serioase dificultăți atît pe plan intern, cît și pe plan extern. Cu toate acestea, Titulescu a mai izbutit să mențină această orientare politică în vara anului 1936. La 6 iunie, cei trei șefi de stat din Mica Înțelegere s-au întrunit la București, reafirmînd atît teza despre indivizibilitatea păcii, cît și aceea despre necesitatea susținerii politicii de securitate colectivă. Totodată s-a luat hotărîrea ca cei trei aliați să se împotrivescă la o eventuală reconstituire a pactului cvadripartit¹²².

¹¹⁸ Arh. M.A.E., fond Societatea Națiunilor, dos. 109, Ședința din 18 martie 1936 a Consiliului Societății Națiunilor.

¹¹⁹ *Ibidem*, Raportul din 2 aprilie 1936 al legației române de pe lângă Societatea Națiunilor, semnat Antoniadă.

¹²⁰ Winston S. Churchill, *op. cit.*, p. 202.

¹²¹ Nicolae Ceaușescu, *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România*, București, Edit. politică, 1966, p. 42.

¹²² Arh. M.A.E., fond Înțelegerea balcanică, dos. 5, telegrama 32068/iunie 1936 către legația din Atena, semnată Titulescu.

În România, importante grupări politice burgheze socoteau că trebuie urmată însă pas cu pas politica celor două mari puteri aliate și prietene, Franța și Marea Britanie. La 14 iulie Titulescu a căpătat o reînnoire a plenipotenței ce poseda pentru a încheia astfel tratatul de asistență mutuală cu U.R.S.S.¹²³. Acest tratat urma „să reglementeze, pe baza respectării reciproce a independenței și suveranității, asistența mutuală și ajutorul reciproc între cele două state în cazul agresiunii împotriva unuia dintre ele“¹²⁴.

Împotriva acestei acțiuni constructive, în cercurile conducătoare și-au făcut și mai intens loc ideile care aveau drept obiectiv înlăturarea lui Titulescu. La 29 august 1936, el a fost scos din funcția de ministru de externe ce deținea. Regele și noul guvern au decis să sprijine securitatea României, conform politicii tradiționale a țării, pe alianța cu Franța, pe pactul Societății Națiunilor și pe amicitia cordială cu Marea Britanie. Se pare că în aceste luni ar fi dominat chiar orientarea spre o mai mare apropiere de Anglia¹²⁵.

*

Noul guvern, instalat la sfârșitul lunii august, a urmărit, așadar, politica de păstrare a integrității teritoriale a țării, legându-se din ce în ce mai strâns de cele două mari puteri apusene.

În septembrie 1936, cu prilejul discuțiilor preliminare sesiunii Micii Înțelegeri de la Bratislava, noul ministru de externe al României, Victor Antonescu, a constatat o perfectă identitate de vederi între România și Cehoslovacia referitor la strânsa lor alianță cu Franța¹²⁶.

În această perioadă s-au intensificat acțiunile statelor fasciste, în special ale Germaniei, pentru a dezorganiza Mica Înțelegere și a rupe România de aliatele sale. În acest scop, Hitler, Göring și von Neurath au făcut multiple declarații, referindu-se la „dezinteresarea“ Germaniei față de obiectivele revizionismului maghiar¹²⁷. Se încerca pe această cale să se capteze bunăvoința României și atragerea ei spre sfera de influență a Germaniei. Vagile promisiuni ale hitleriștilor nu au produs însă impresie. Burghezia română, în copleșitoarea ei majoritate, era profund ostilă Germaniei. Întreaga națiune nu uitase nici jaful și nici suferințele produse de

¹²³ Raymond Cartier, *Quatre réponse de Mr. Titulescu*, în „L'Epoque“ din 6 iunie 1939. Prima plenipotență o primise în iulie 1935.

¹²⁴ N. Ceaușescu, *op. cit.*, p. 41—42.

¹²⁵ Arh. M.A.E., fond Înțelegerea balcanică, dos. 20, telegrama 387/12 mai 1936 de la legatia din Helsingfors.

¹²⁶ *Ibidem*, Expunerea făcută de dl președinte Beneș d-lui V. Antonescu la Topolkianky 12 septembrie 1936.

¹²⁷ *Ibidem*, fond Relații româno-germane, vol. 46, Întrevederea mareșalului Göring-Gh. Brătianu, Ata Constantinescu, Berlin, 7 noiembrie 1936, p. 12.

armată lui Wilhelm al II-lea în timpul primului război mondial. În afară de Garda de Fieș și telefoanele puterii, oamenii obișnuiți de dreptăță al II-lea Reich nu aveau sprijinitorii în România. Germania și țările ei nu putea domina acest stat decât dacă ținea seama de două organizații antirevizioniste. Mica Înțelegere și Înțelegerea balcanică, înzind astfel România de aliați ei firești.

În anul 1937 statele fasciste au reușit un prim succes în realizarea deșideratelor lor, provocând în mod indirect o primă, dar puternică fisură în sinul Micii Înțelegeri. Guvernul Stojađinović a călcat pactul de organizare al Micii Înțelegeri din 18 februarie 1933, semnând la 24 ianuarie 1937 un pact cu Bulgaria fără a cere în prealabil consimțământul aliaților săi. România nu a vrut să recunoască acest tratat și a cedat doar la insistențele repetate ale Franței, în La Palis, în precizia Mađon, Antonescu și în o telegramă trimisă legăției din Moscova, „nu numai din Delyos, ci și președintele republicii au insistat pentru a nu face să accept. pactul bulgaro-iugoslav”¹²⁹. Concesiile la care consimțise guvernul român privind îndemnulurile Franței, i-au îngăduit lui Stojađinović să facă un pas și mai departe în acțiunea de slăbire a solidarității Micii Înțelegeri. A încheiat în martie 1937 un tratat de „amiciție eternă cu Italia fascistă” apreciat de Ciano ca „lovitura de grație”¹³⁰ dată acestei organizații antirevizioniste. Unii istorici, ce Jacques Pirenne, susțin chiar că acest pact încheiat de Stojađinović cu Mussolini mărcă sfârșitul Micii Înțelegeri.

În cursul anului 1937, 300.000 de soldați din Marea Britanie și a Franței, ca și sub influența stăruințelor repetate ale lui Stojađinović, guvernul român a acceptat să înceapă negocierile cu Ungaria în condițiile de respectării statului quo în teritorial. Guvernul maghiar dorca să revizuiască clauzele militare ale tratatului de la Trianon, de acord cu statele Micii Înțelegeri, încheind, în schimb, pacte de neagresiune separate cu România, Cehoslovacia și Iugoslavia. În august 1937, tratativele purtate cu Bardossy, ministrul Ungariei la Bucureștii, care avea deplină plenipotență, progresaseră fapt primit cu satisfacție atât la Londra, cât și la Washington. Politica, concesiilor nu a dat însă, cum s-a și firesc rezultatele dorite. După discuțiile Hitler, Halifax, în 11 din noiembrie 1937, discuții care satisfăcuseră în mod deosebit statele revizioniste, Ungaria nu mai voia în fond să poarte tratative pe baza statului quo în teritorial existent. Totul a rămas de aceea în suspensie.

¹²⁹ Arh. M.A.E., fond Mica Înțelegere, dos. 10, Pact bulgaro-iugoslav, semnat la Belgrad la 24 ianuarie 1937.

¹³⁰ *Ibidem*, fond C. 24, Relații sovieto-române, dos. 12, telegrama din 17 februarie 1937, semnată V. Antonescu către Ciuntu, ministrul României la Moscova.

¹³¹ Arh. Inst. de istorie „N. Iorga”, Text de Al. Cretzeanu, Ankara, 1945, p. 33.

¹³² Jacques Pirenne, *Histoire de L'Europe*, tome I, Bruxelles, La Renaissance du livre, 1962, p. 195.

¹³³ Arh. M.A.E., fond Mica Înțelegere, dos. 13 telegrama din 24 ianuarie 1937 de la legăția din Washington, semnată Davila.

¹³⁴ *Documents et mémoires de la république de Roumanie pendant la guerre mondiale*, tome I, Moscou, Ed. en langues étrangères, 1948, p. 142-146.

În decembrie, după vizita ministrului de externe al Franței, Yvon Delbos la București, guvernul român a înțeles că influența exercitată asupra guvernului francez de către Marea Britanie, crescuse și ca direcția ratul european în patru se reconstruise, în forme cu mult mai grave decât în 1933. Politica concesiilor se dezvoltase atât de mult, în unele puncte, încât în 1933. Politica concesiilor se dezvoltase atât de mult, în unele puncte, încât în 1933. Politica concesiilor se dezvoltase atât de mult, în unele puncte, încât în 1933. Politica concesiilor se dezvoltase atât de mult, în unele puncte, încât în 1933.

137 În martie 1938, Austria a fost cucerită de nazisti. Consternarea a fost aproape unanimă în România, cu atât mai mult cu cât Germania se apropia acum de frontierele țării. Partida comunistă a considerat în aceste zile că ocuparea Austriei de la Hitler cheia pentru sugrumarea Cehoslovaciei și pentru subjugarea economică și politică a tuturor țărilor din bazinul dunărean și din Balcani.

În timpul acestor puternice trantări, Marea Britanie a răspuns în mod negativ guvernului sovietic care în 17 martie 1938 propusese o discuție și luarea unor măsuri împotriva agresiunii Cehoslovacia era direct amenințată și întreaga bazinul dunărean era în pericol.

În România era notată că să ajute Cehoslovacia. Guvernul se împotriva oricărei atingeri la tratatelor și la păturătoare existente.

În martie 1938, după prietăbii sesionii Micii înțelegeri, Petrescu-Comnen a arătat aliatei sale că Ungaria și-a exprimat dorința să continue tratatele

136 Deutsches Zentrum Archiv, Bonn, D.D.R. Fortifikations im Femesvar, Id. 273, p. 115. *Das Reich*, *das Stand der wirtschafspolitischen Beziehungen*, *Deutsche Wende*, *Januar 1937*.

137 *Der Prozess gegen die Hauptkriegsverbrecher in dem Internationalen Militärgerichtshof*, Band XVII, Nürnberg, 1948, p. 417.

138 Arh. M.A.E., fond Anglia, raportul 1979 din februarie 1938, de la legatia din Londra; semnat de G. Ionescu, la 18 februarie 1938.

139 *Ibidem*.

140 Așchibank. nide studiul istoric și social-pulitic de la *Comisia* *Com. P.C.R.*, *Etapa hotăritoare în dezlănțuirea războiului*, în „Știința” din 1 aprilie 1988.

141 *Documents et matériaux se rapportant à la veille de la deuxième mondiale*, p. 91, 93, 94 nota 3, subsol.

începute în anul precedent, dar fără Cehoslovacia. „Budapesta — a declarat ministrul de externe al României —, probabil inspirată de alte capitale, pune ca o condiție prealabilă oricărei înțelegeri cu România și Iugoslavia abandonarea Cehoslovaciei, deci dizolvarea Micii Înțelegeri. Am răspuns — și-a continuat expunerea Comnen — că România nu va comite niciodată un act de felonie și că cunosc prea bine climatul diplomatic al momentului ca să nu-mi dau seama că abandonarea Cehoslovaciei va fi semnalul dizolvării Iugoslaviei și a României“¹⁴⁰. Totodată el a ținut să precizeze la această sesiune a Micii Înțelegeri că, dacă Ungaria ar recurge la violență, clauzele referitoare la tratatul de la Trianon din tratatul cehoslovaco-român ar fi aplicate imediat¹⁴¹. Totodată, Comnen s-a străduit să atenueze contradicțiile cehoslovaco-ungare, aranjând unele discuții separate între Bardossy și Krofta.

Rezultatul tuturor eforturilor depuse de România în sprijinul aliatei sale a fost destul de modest: negocierile au fost menținute, încercându-se rezolvarea litigiilor pe baza tratativelor.

Tot în mai 1938 ministrul de externe al României a întreprins noi demersuri pe lângă Marea Britanie și Franța, înmînînd lui Halifax și lui Bonnet un memoriu confidențial. În esență, el ruga să se oprească expansiunea economică a naziștilor în Europa centrală și în România și propunea noi planuri de colaborare economică franco- și anglo-română, cerînd să se facă excedentară balanța comercială a României, care era deficitară la Paris și la Londra¹⁴². Dacă s-ar fi soluționat în mod favorabil propunerea României, așa cum părea că se va întîmpla mai ales după convorbirea din iunie de la Londra între Tătărescu și Halifax¹⁴³, întreaga Europă centrală, și mai ales Cehoslovacia, ar fi avut mult de cîștigat.

În iulie 1938 însă, delegația economică engleză, condusă de sir W. Leith Ross, care urma să viziteze România, și-a amînat sosirea¹⁴⁴. Chamberlain considera că nu putea duce o politică ce ar încorda relațiile cu Germania¹⁴⁵. Rezultă, informa cu totul dezamăgit ministrul României la Londra, că „Germania a lucrat din rășputeri contra interesării mai mari a Angliei în Europa centrală și că a obținut deocamdată o amîinare sau o încetinire a acțiunii britanice“¹⁴⁶.

¹⁴⁰ N. Petrescu Comnen, *Anarchie, dictature ou organisation internationale pour éviter une troisième guerre mondiale*, Geneva, Perret-Gentil, 1946, p. 92, nota 2.

¹⁴¹ Arh. M.A.E., fond Mica Înțelegere, dos. 3, Procès-verbal de la session ordinaire du Conseil Permanent de la Petite Entente, tenue à Sinaia le 4 et le 5 mai 1938.

¹⁴² *Ibidem*. Memoriu confidențial remis de N. P. Comnen lui Bonnet în mai 1938 la Geneva (un memoriu identic i s-a dat și lordului Halifax).

¹⁴³ *Ibidem*, fond 71, Anglia, dos. 40, telegrama 182/24 iunie 1938 de la legația din Londra, semnată V. Grigorcea.

¹⁴⁴ *Ibidem*, telegrama 194/7 iulie 1938 de la legația din Londra, semnată V. Grigorcea.

¹⁴⁵ *Ibidem*.

¹⁴⁶ *Ibidem*.

Politica mai mult decât concesivă a Marii Britanii a influențat, așadar, în mod negativ acțiunea de rezistență antinazistă a României, ca și a aliaților sale din Mica Înțelegere.

În Franța, defetismul lui Georges Bonnet mergea în aceste luni atât de departe, încît pentru România devenise evident că guvernul Daladier nu va pune în aplicare tratatul de asistență mutuală cu Cehoslovacia. De aceea, cînd ministrul de externe al Franței a pus României întrebarea dacă ar fi de acord să permită trecerea trupelor și avioanelor sovietice¹⁴⁷ în cazul că U.R.S.S. ar fi venit în ajutorul Cehoslovaciei, răspunsul trebuia bine cumpănit. Comnen a arătat că întrebarea lui Bonnet punea problema depășirii prevederilor actualei alianțe dintre Cehoslovacia și România. Totodată, el a precizat că țara sa „face parte dintr-un complex de alianțe care o împiedică să ia atitudine ce nu ar fi împărtășite de aliații săi“¹⁴⁸.

Totuși, în dorința de a ajuta Cehoslovacia, România a participat la o conferință ce se ținea la Moscova privind calea de navigație Moscova—Praga¹⁴⁹. Totodată, ministrul român la Berlin a comunicat la 30 mai lui Göring că avioanele sovietice care ar zbura spre Cehoslovacia la trei-patru mii de metri înălțime vor fi lăsate să treacă, deoarece la o atare altitudine nu se putea interveni¹⁵⁰.

Între timp, Cehoslovacia stăruia să se reia negocierile cu Ungaria, nădăjduind, arăta ministrul României la Praga, „să-și vadă situațiunea prețios întărită printr-un act ce ar constitui o strălucită dovadă de solidaritate a Micii Înțelegeri“¹⁵¹. Comnen a intensificat de aceea negocierile cu Ungaria. Între 21 și 22 august 1938, cu prilejul conferinței de la Bled, el a înfățișat rezultatul demersurilor purtate în numele Micii Înțelegeri. Se ajunsese la „acorduri definitive între Ungaria, pe de o parte, și România și Iugoslavia, pe de altă parte“¹⁵². Comnen a precizat că întreaga acțiune nu va fi considerată ca terminată pînă cînd nu se va încheia și acordul cehoslovaco-ungar, fapt relevat și de istoricul ungar Magda Adam¹⁵³. Ministrul de externe al României a subliniat tot atunci că acordurile încheiate cu Ungaria nu vor afecta cu nimic drepturile și îndatoririle decurgînd din tratatele de alianță ale statelor din Mica Înțelegere¹⁵⁴.

În septembrie, criza cehoslovacă se agravase. N. Petrescu Comnen, care se găsea la Geneva, aflase că Franța refuzase propunerea sovietică de a aduce

¹⁴⁷ Arh. M.A.E., dos. 31, telegrama 5/12 mai 1938 de la Geneva, semnată Comnen.

¹⁴⁸ *Ibidem*.

¹⁴⁹ *Ibidem*, fond Mica Înțelegere, dos. 31, telegrama 42 842/16 iulie 1938, semnată Comnen.

¹⁵⁰ *Ibidem*, telegrama 32428/30.V.1938 de la legăția din Berlin, semnată Djuvara.

¹⁵¹ *Ibidem*, raport 2130/12 august 1938 de la legăția din Praga, semnat Crutzescu.

¹⁵² *Ibidem*, dos. 3, Procès-verbal de la sésion du Conseil Permanent de la Petite Entente, tenue à Bled, les 21—22 Août 1938.

¹⁵³ Magda Adam, *Madarsko a Malá Dohoda v období pred druhou svetoven valkou 1937—1938*, în „Ceskoslewensky Casapis historicky“, Praga XI/1963/6, p. 756.

¹⁵⁴ Arh. M.A.E., fond Mica Înțelegere, dos. 3, Procès-verbal de la sésion du Conseil Permanent de la Petite Entente, Bled, les 21—22 Août 1938.

chestiunea cehoslovacă în fața Societății Națiunilor¹⁵⁵. Guvernul englez luase tot atunci poziție hotărît negativă, declarînd că nu va ajuta Franța dacă ea ar pune în aplicare pactul de asistență mutuală cu Cehoslovacia¹⁵⁶. Horthy vizitase, între timp, Berlinul, iar Polonia declarase că, în cazul unui conflict circumscris între Cehoslovacia și Germania, ar permite și ar înlesni aprovizionarea germană¹⁵⁷. În asemenea condiții, România a făcut cunoscut la Geneva la 15 septembrie 1938 că-și va îndeplini obligațiile contractuale față de Cehoslovacia¹⁵⁸.

De aceea, cînd Ungaria a revendicat teritoriile din Slovacia meridională, N. Petrescu Comnen i-a scris lui Stojadinovič pentru a lua măsuri comune în vederea unor demersuri la Paris și la Londra. Spera să poată opri astfel Ungaria de a ataca Cehoslovacia¹⁵⁹. Stojadinovič era însă de părere că, referitor la revendicările maghiare și polone asupra Cehoslovaciei, principiul naționalităților ar trebui „să joace întocmai ca și în regiunea sudetă“¹⁶⁰. Comnen i-a răspuns la 22 septembrie primului ministru iugoslav, arătîndu-i: „Departate de mine ideea de a ne angaja într-o acțiune ce ne-ar putea duce la război. Socotesc însă că avem o răspundere istorică și că într-o zi am putea fi întrebați cum se poate ca guvernele de la București și Belgrad să nu fi încercat măcar o acțiune diplomatică pentru a împiedica unirea Slovaciei cu Ungaria, ceea ce ar putea însemna începutul revizuirii totale a clauzelor tratatului de la Trianon“¹⁶¹. Cerea, în consecință, din nou o intervenție comună la Paris, Londra, Roma, Berlin, Varșovia și Budapesta. În măsura în care presiunile asupra Cehoslovaciei creșteau, la București veneau atît promisiuni, cît și presiuni directe și indirecte.

Guvernul Marii Britanii a trimis prin Michael Palairat, sosit anume în acest scop la București, un mesaj privind consultarea reciprocă în problemele care interesau Marea Britanie și România¹⁶². Mesajul lui Halifax a fost socotit atunci ca avînd valoarea unui *gentlemen's agreement*¹⁶³.

Berlinul sfătua România să-și vadă de propriile interese, putîndu-se fixa acum o orientare definitivă la Budapesta în chestiunea Transilvaniei¹⁶⁴. Sfaturi și promisiuni similare veneau și de la Roma¹⁶⁵. România a rămas

¹⁵⁵ Arh. M.A.E., fond Mica Înțelegere dos. 14, telegrama 22/14 septembrie 1938, semnată Comnen.

¹⁵⁶ *Ibidem*.

¹⁵⁷ *Ibidem*, telegrama 4 052/13 septembrie 1938 de la ambasada din Varșovia, semnată Franasovici.

¹⁵⁸ *Ibidem*, telegrama 23/15 septembrie 1938 de la Geneva, semnată Comnen.

¹⁵⁹ *Ibidem*, telegrama 33/21 septembrie 1938 de la Geneva, semnată Comnen.

¹⁶⁰ *Ibidem*, telegrama 114/21 septembrie 1938 de la legatia din Belgrad, semnată Geblescu.

¹⁶¹ *Ibidem*, telegrama 35/22 septembrie 1938 de la Geneva, semnată N. Petrescu Comnen.

¹⁶² *Ibidem*, notă adresată de N. Petrescu Comnen legăției britanice, nedată, cu privire la primirea mesajului.

¹⁶³ N. Petrescu Comnen, *op. cit.*, p. 151 și 152.

¹⁶⁴ Arh. M.A.E., fond Mica Înțelegere, dos. 14, telegrama 38 205/22 septembrie 1938 de la legatia din Berlin, semnată Djuvara.

¹⁶⁵ *Ibidem*, dos. 14, telegrama 1 628/28 septembrie 1938 de la legatia din Roma, semnată Zamfirescu.

însă pe poziția de a face, în limitele existente atunci, tot ce putea face pentru aliata sa, fapt relevat de altfel și în documentele maghiare publicate recent¹⁶⁶.

La 29 septembrie, cei patru au semnat acordurile de la München. Franța își trădase în mod deschis semnătura.

În România, consternarea și indignarea erau aproape unanime. Partidul comunist, apreciind situația ce se crease, ca și consecințele ei, considera că „România a pierdut o aliată fidelă și puternică”¹⁶⁷, căpătînd „un primejdios vecin, Germania”¹⁶⁸. Totodată, organul teoretic al P.C.R. scotea în evidență că, „politica Ungariei și Bulgariei fiind determinată de Berlin, iar Iugoslavia căzînd și mai mult sub influența țărilor fasciste, apare clar că într-un tempo rapid Germania realizează o veritabilă încercuire și izolarea țării noastre, expusă agresorului hitlerist”¹⁶⁹.

Cu toată situația deosebit de grea creată prin voința directoratului european în patru, România a căutat să oprească dezmembrarea în continuare a Cehoslovaciei. Polonia favoriza Ungaria horthistă și propunea României să participe și ea la o acțiune de împărțire a Ucrainei subcarpatice. La 8 octombrie, N. Petrescu Comnen scria ministrului României la Varșovia, arătînd poziția guvernului. „Te rog — arăta el — a continua cu aceeași perseverență acțiunea începută pentru a dovedi domnului Beck, cît și generalului Rydz, eroarea pe care o comit sprijinind absurdele revendicări ale ungarilor”¹⁷⁰. Polonezii au continuat însă să stăruie. La 18 octombrie 1938 a avut loc o întîlnire pe iahtul „Luceafărul” între Carol al II-lea și Beck, ministrul de externe al Poloniei. Acesta a propus recuperarea românilor din Ucraina subcarpatică și participarea României la anexiunea acestui teritoriu¹⁷¹. Refuzul a fost categoric. Relațiile dintre cele două state s-au răcit.

La 26 octombrie, Comnen stăruia în continuare la Paris și la Londra să nu se îngăduie noua mutilare a Cehoslovaciei. „Dacă Franța și Marea Britanie — scria el diplomaților români acreditați în aceste state — nu sînt în măsură a exercita în mod eficace presiunea lor nici măcar la Budapesta și Varșovia, prestigiul lor va suferi o nouă înfrîngere, cu consecințe incalculabile”¹⁷².

¹⁶⁶ Magda Adam, *Documents relatifs à la politique étrangère de la Hongrie dans la période de la crise tchécoslovaque (1938—1939)*, I-ère partie, în „Acta Historica”, vol. X, nr. 1—2, Budapesta, 1963, p. 115.

¹⁶⁷ Arh. Inst. de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., „Lupta de clasă”, 1938, p. 3.

¹⁶⁸ *Ibidem*.

¹⁶⁹ *Ibidem*.

¹⁷⁰ Arh. M.A.E., fond 71/Rom., dos. 1937—1938, adresa din 8 octombrie 1938, semnată Comnen, către ministrul României la Varșovia.

¹⁷¹ *Ibidem*, fond Mica Înțelegere, dos. 41, Conferința de la 12 octombrie 1938 de la Galați de pe iahtul „Luceafărul”.

¹⁷² *Ibidem*, dos. 31, telegrama 6 485/26 octombrie 1938 către legațiile din Londra și Paris, semnată Comnen.

În vremea aceasta, Germania a luat o poziție destul de amenințătoare. Göring declarând că „atitudinea României în timpul crizei nu a fost destul de clară“ și că „presa nu a fost favorabilă Germaniei“¹⁷³.

România se găsea într-o situație grea. Era aproape încercuită de Germania. Mica Înțelegere dispăruse, ușurându-se astfel pătrunderea imperialismului german în centrul și în sud-estul Europei. Consecințele acestei stări de fapt s-au făcut imediat vizibile.

*

În noiembrie 1938, guvernul și regele s-au adresat din nou Marii Britanii. Carol al II-lea a vizitat Londra și apoi Parisul, fără să obțină ajutorul economic și politic necesar pentru a rezista hitleriștilor. Comnen i-a arătat atunci lui Halifax cât de multă dezamăgire au produs în România acordurile de la München, cu atât mai mult cu cât „cele patru mari puteri nu s-au mulțumit numai cu reglementarea litigiului ceho-german“¹⁷⁴, ci și-au îngăduit să ia hotărâri relativ la pretențiile ungarilor și polonezilor fără ca Cehoslovacia să fi acceptat hotărârile adoptate la aceste trei frontiere în litigiul¹⁷⁵. Rezultatul, conchidea el cu amărăciune, fără însă să-l impresioneze pe Halifax, a fost nu numai distrugerea statului cehoslovac, ci și crearea unor iluzii primejdioase în Ungaria și Bulgaria cu privire la o răsturnare totală a situației și la o revizuire a granițelor în Europa centrală și răsăriteană¹⁷⁶.

Guvernul englez și cel francez au continuat, cu toate avertismentele date de România, să adâncească politica müncheneză a concesiilor.

În fața acestei situații, Carol al II-lea a fost nevoit să facă noi concesiuni economice Germaniei. La 24 noiembrie 1938 a sosit la Berchtesgaden. Convorbirile dintre Hitler și Carol al II-lea¹⁷⁷, ca și discuțiile avute două zile mai târziu cu Göring la Leipzig¹⁷⁸, s-au încheiat prin semnarea la 10 decembrie 1938 a unui tratat comercial¹⁷⁹ în condițiuni incomparabil mai bune pentru Germania decât cel din 1937. Concomitent se mai purtau de asemenea și alte negocieri economice în spiritul discuțiilor de la Berchtesgaden și Leipzig.

¹⁷³ Arh. M.A.E., fond 87, Germania, dos. 47, Notă asupra convorbirii cu mareșalul Göring la Berlin, 6 noiembrie 1938.

¹⁷⁴ *Ibidem*, fond Mica Înțelegere, dos. 31, Notă asupra convorbirii avută la 15 noiembrie 1938 de Comnen cu lordul Halifax, ministrul afacerilor străine al Marii Britanii.

¹⁷⁵ *Ibidem*.

¹⁷⁶ *Ibidem*.

¹⁷⁷ *Akten zur Deutschen, Auswärtigen Politik*, Band V, Serie D 1937—1945, Baden-Baden, Imprimerie Nationale, 1955, p. 270 și 271.

¹⁷⁸ *Ibidem*, p. 289.

¹⁷⁹ *Ibidem*, p. 295 și 296. S-a ajuns la stabilirea unui comerț în valoare de 250 000 000 RM, petrolul ajungând să se ridice la circa 65 000 000 RM. Cursul mărcii a fost urcat de la 38—39 de lei la 40,5 lei.

Între timp naziștii au hotărît că a sosit momentul să capete cu mult mai mult. Folosind drept pretext executarea lui Corneliu Codreanu, ei au oprit negocierile economice în curs, luînd o atitudine amenințătoare. Guvernul român era deplin conștient despre scopul urmărit de naziști. În discuțiile avute la conferința de la Ministerul Afacerilor Străine la 23 ianuarie 1939, Gafencu a scos în evidență faptul că „Germania ar pretexa supărarea de azi pentru a merge pînă la capăt și pentru a impune o *main-mise* a ei asupra României spre a putea dispune de petrolul nostru și a cuceri și o poziție sigură la gurile Dunării”¹⁸⁰. Guvernul înțelegea deci că țara era amenințată de o mare primejdie. Cu toate acestea, continuînd să se încadreze în politica generală anglo-franceză, el a hotărît să reia tratativele întrerupte¹⁸¹.

În martie 1939, hitleriștii au cerut categoric ca „România să se decidă definitiv dacă voiește sau nu să meargă cu Germania”¹⁸². Pe de altă parte, reîntors la 8 martie 1939 din Germania, unde primise instrucțiuni noi, Wohlthat a înăsprit cererile, pretinzînd, între altele, și o zonă liberă în portul Galați. S-a desfășurat deci în aceste zile una dintre cunoscutele acțiuni diplomatice naziste, unde perfidia, violența, amenințarea și promisiunile alternau, spre a accentua presiunea și a produce cît mai multă confuzie. Toate acestea aveau loc în timp ce Praga era cotoșită, în timp ce Memelul era anexat, în timp ce la frontiera României erau concentrate cinci corpuri de armată ale Ungariei horthiste și revizioniste îndreptate spre Someș și Mureș¹⁸³, avînd în „spatele lor, în Slovacia, numeroase și puternice unități germane”¹⁸⁴.

În fața primejdiei germano-fasciste, guvernul a luat hotărîrea de a rezista. Țara, sublinia primul ministru Armand Călinescu, a răspuns cu entuziasm impresionant la chemare. Oamenii au alergat în cazărmi în primele zile¹⁸⁵. Pretutendeni se discuta în aceste zile despre pericolul ce amenința România¹⁸⁶, care se găsea acum doar la 300 km depărtare de Germania nazistă, fiind supusă unor puternice presiuni cu caracter ultimativ¹⁸⁷.

¹⁸⁰ Arh. M.A.E., fond Relații româno-germane, dos. 71, E. 9, Instrucțiunile date de Gafencu lui Cretzeanu și Christu la conferința de la 23 ianuarie 1939.

¹⁸¹ *Ibidem*, Notă asupra convorbirii dintre G. Gafencu și colonelul Gerstenberg, atașat militar aeronautic, la 29 ianuarie 1939.

¹⁸² *Ibidem*, dos. 40, telegrama din 2 martie 1939 de la legația din Berlin, semnată Djuvara.

¹⁸³ *Ibidem*, fond 71, România, dos. 1939, Ședința Consiliului Superior al Frontului Renașterii Naționale, 27 martie 1939.

¹⁸⁴ *Ibidem*, dos. special 398, memoriu redactat de Gr. Gafencu la 15 aprilie 1939.

¹⁸⁵ *Ibidem*, fond 71, România, Ședința Consiliului Superior al Frontului Renașterii Naționale, 27 martie 1939.

¹⁸⁶ Martin Gilbert, Richard Gott, *The Appeasers*, Boston, Houghton Mifflin Company, 1963, cap. XV, p. 234, 235. În lucrarea menționată se găsește o scrisoare semnată V. V. Tilea, adresată la 21 februarie 1963 către editorul ziarului Daily Telegraph. Tilea arată că obiectul întîlnirii sale cu lordul Halifax la 17 martie 1938 a fost tocmai primejdia nazistă care amenința România în acele zile.

¹⁸⁷ Andreas Hillgruber, *Hitler, König Carol und Marschal Antonescu*, Wiesbaden, Franz Steiner-Verlag, 1954, p. 46—47; *Documents et matériaux se rapportant à la veille de la deuxième guerre mondiale*, p. 177.

Acest fapt relevat în presa mondială, consemnat și în documentele diplomaților naziști¹⁸⁸, a fost un fapt real, deosebit de grav.

Guvernul a hotărât în ultimul moment să părăsească ideea de a rezista presiunilor Germaniei și să acționeze în conformitate cu politica müncheneză a continuului concesi. Aceasta cu atât mai mult, cu cât ministrul Marii Britanii la București considera că cedarea guvernului era o acțiune de „înțeleaptă circumspecție“¹⁸⁹. În asemenea împrejurări s-a semnat la 23 martie 1939 tratatul economic româno-german.

Textul oficial al acestui tratat¹⁹⁰ indica încă de la art. I sensul întregului său conținut. Planul economic al țării trebuie să țină seama de „cerințele de import germane“, presupunându-se în fond o adaptare a economiei române la economia germană. În spiritul acestui tratat, România trebuia să rămână o țară eminamente agrară, fiind mereu la remorca industriei germane. Dr. Funk, ministrul economiei, declara în același timp că acest tratat avea valoarea unui prototip, „stabilind directivele politicii naziste în sud-estul Europei“¹⁹¹.

După încheierea tratatului, guvernul și-a propus, așa cum a declarat Gafencu, „organizarea unei acțiuni interne de rezistență sistematică în toate domeniile economiei noastre împotriva cererilor germane care ar depăși cadrul sau măsura învoielilor noastre“¹⁹². În genere, în anul 1939 și pînă în mai 1940, tratatul nu a fost pus în aplicare. Apoi, „acordul economic româno-german din 1939, urmat de alte tratate oneroase, subordonează economia românească intereselor politicii agresive a Germaniei, pune sub controlul acesteia viața economică și politică a României, încalcă grav suveranitatea poporului nostru“¹⁹³.

Expansiunea hitleristă a progresat în anii 1939—1940. În interiorul României existau organizații care serveau în mod nemijlocit planurile naziste de acaparare a țării. Astfel, „Volksgemeinschaft der Deutschen in Rumänien“ (V.D.R.), care se considera „ca o grupă de pionieri ai pangermanismului în Europa de sud-est“¹⁹⁴, era condusă direct de Rudolf Hess¹⁹⁵, loctiitorul lui Adolf Hitler. Membrii V.D.R. au avut un rol de seamă atât

¹⁸⁸ *Documents on International Affairs*, vol. I, Oxford University Press, 1951, p. 107—108.

¹⁸⁹ Gr. Gafencu, *Derniers jours de l'Europe*, Paris, Eglhoff, 1946, p. 133.

¹⁹⁰ „Monitorul oficial“ nr. 125/1939 p. 3460, Legea pentru ratificarea tratatului asupra promovării raporturilor economice între regatul României și Reichul german.

¹⁹¹ *Documents on American Foreign Relations*, vol. I, Boston, Peace World Foundation, 1939, p. 379; Pierre Bernus, *Le dossier de l'agression allemande*, Paris, 1940, p. 60.

¹⁹² Arhiva M.A.E., fond 71, România, dos. special 398, memoriu redactat de Grigore Gafencu, 15 aprilie 1939.

¹⁹³ Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, p. 44.

¹⁹⁴ Arhiva Centrală a C.C. al P.C.R., fond 103, dos. 8102, p. 23—24. Buletinul informativ al Siguranței Statului. *Acțiunea germană în România, 1 aprilie—1 mai 1940*.

¹⁹⁵ *Ibidem*. Președintele V.D.R., Fritz Fabricius, era și președintele Uniunii germanilor minoritari din Europa, fiind subordonat direct lui Rudolf Hess; Arh. st. Buc., fond Președinția Consiliului de Miniștri, dos. 266/1939, p. 15.

în acțiunile economice în care erau de altfel și cointeresați¹⁹⁶, cât și în acțiunile politice ce au avut loc în acești ani.

Între anii 1938 și 1940, legația germană de la București și-a extins la rîndul său activitatea. Avea în subordine 13 subcentre diplomatice¹⁹⁷, care împreună cu organizațiile locale N.S.D.A.P. căutau să cunoască în mod metodic activitatea economică, politică și socială de pe întregul cuprins al țării.

Paralel cu atare acțiuni, naziștii au utilizat un amplu aparat propagandistic destinat să popularizeze ideologia nazistă și succesele dobîndite în război. Pe lângă cele 52 de ziare naziste care își aveau redacția în principalele orașe din țară, mai existau patru edituri, la București, Sibiu, Brașov și Cernăuți, ca și numeroase librării care îndeplineau atît rolul unor centre de propagandă, cât și rolul unor centre de spionaj¹⁹⁸.

*

În toată această vreme, masele populare și-au manifestat în mod constant ostilitatea față de naziști, acționînd cu fermitate împotriva acapărării țării de către Germania hitleristă.

Guvernul, după ce a semnat tratatul cu Germania, a încercat să inițieze o acțiune rezistentă împotriva naziștilor, sperînd într-un ajutor substanțial franco-englez. În martie 1939, România a făcut propuneri în acest sens Poloniei, dat fiind că ambele state trebuiau să apere deopotrivă „stabilitatea patrimoniului lor național”¹⁹⁹ împotriva cotropitorilor hitleriști. Beck a refuzat însă să extindă clauzele tratatului româno-polon *erga omnes*²⁰⁰, motivînd că acest lucru l-ar pune în conflict cu Ungaria, de care era legat prin tratate de alianță²⁰¹.

Mult mai pozitive au fost rezultatele negocierilor purtate de guvernul dictaturii regale cu Turcia. La începutul lunii aprilie, ambele state, mizînd pe un serios sprijin franco-britanic, au hotărît că „se vor ralia și vor insista ca și aliații lor din Înțelegerea balcanică să procedeze în mod similar, aderînd către acel grup care se organizează în scopul de a crea o rezistență comună față de tendințele hegemoniste ce amenință independența și securitatea lor”²⁰². Incontestabil că atare acțiuni nu puteau decît să fie sprijinite

¹⁹⁶ Deutsches Zentralarchiv. Potsdam D.D.R., fond Konsulat in Temesvar, 78, p. 121, raport din 8 septembrie nr. 194/37 al Consulatului din Oradea Mare către consulul din Timișoara.

¹⁹⁷ Arh. st. Buc., fond Președinția Consiliului de Miniștri, dos. 25/247, tabelul celor 13 centre aflate la București, Brașov, Cîmpina, Brăila, Cernăuți, Cluj, Constanța, Craiova, Oradea Mare, Galați, Ploiești, Timișoara și Orșova, cu personalul lor.

¹⁹⁸ *Ibidem*, dos. 25/217, p. 134—198.

¹⁹⁹ Arh. M.A.E., fond 71, România, dos. special 397, discurs ținut de Gr. Gafencu la Varșovia la 5 martie 1939 la recepția oferită de Beck.

²⁰⁰ *Ibidem*, telegrama din 6 aprilie 1939, semnată Gafencu, aflat la Londra.

²⁰¹ *Ibidem*.

²⁰² *Ibidem*, dos. special 398, Notes en marge de la conversation entre les ministres Saracoglu et Gafencu, 8—9 Avril 1939, Istanbul.

din plin de opinia publică, de elementele patriotice și progresiste, care se situau pe poziția de a păstra independența și integritatea țării. Exprimând atare simțăminte, Nicolae Iorga scria la 16 aprilie 1939: „Sîntem în marginea hotarelor noastre pe baza dreptului național, și pentru ele, dar numai pentru ele, sîntem datori să facem războiul pe care nu-l voim în sine, crezîndu-l o crimă față de omenire“²⁰³.

În asemenea împrejurări, guvernul dictaturii regale a insistat din nou la Paris și la Londra să i se acorde garanții unilaterale. Marea Britanie, ca și Franța, ar fi dorit în noile împrejurări ce se creaseră să ajute România. Au cerut de aceea Poloniei, garantată de ele, să extindă alianța sa cu România *erga omnes*. Beck însă a refuzat, sub prețext că Ungaria ar trece astfel în mod deschis de partea Germaniei²⁰⁴. Această poziție negativă a persistat chiar după ce guvernul francez a arătat la Varșovia că România trebuie apărată, deoarece ea constituie „ultimul obstacol pentru triumful imperialismului german“²⁰⁵. Guvernul Chamberlain a avut de aceea ezitări cu privire la eficacitatea garanției ce dorea să acorde României²⁰⁶. Cele două mari puteri apusene au hotărît totuși să dea garanții României, amenințată de invazia nazistă²⁰⁷, cu atît mai mult cu cît ele nu doreau ca hitlerității să aibă exclusivitate economică în acest stat²⁰⁸.

În acest timp, guvernul român, care ceruse și dorise aceste garanții, nu voia să se găsească însă în fața unei situații care ar fi dus la o ciocnire militară cu Germania. De aceea, arăta Gafencu, „guvernul nu s-a oprit de a marca preferința sa pentru o garanție unilaterală, căreia Germania nu i-ar putea da interpretarea unei manevre de încercuire“²⁰⁹.

În aprilie, Gafencu, cu prilejul vizitei ce a făcut la Londra, a ținut să mai sublinieze o dată „că o atare garanție, în această vreme tulbure, are un dublu tăiș, expunînd țara pe care înțelegea s-o apere resentimentelor și furiei celui de al III-lea Reich“²¹⁰. Într-o atare atmosferă s-a comunicat în mod oficial din partea Angliei și Franței la 13 aprilie 1939 textul documentului referitor la garanția unilaterală ce aceste state acordau României. Ele dădeau asigurări că dacă ar fi întreprinsă vreo acțiune care ar pune cu

²⁰³ Nicolae Iorga, *Politica României*, în „Neamul românesc“, București, 16 aprilie 1939.

²⁰⁴ Martin Gilbert, Richard Gott, *op. cit.*, p. 233—247.

²⁰⁵ *Ibidem*, p. 239; Hugh Dalton, *The fateful years. Memoirs 1931—1945*. Londra, Friederich Müller Ltd. 1957, p. 247; aici se arată o discuție între Dalton și Maiski, ambasadorul U.R.S.S. la Londra, despre poziția negativă a Poloniei, care aduce prejudicii României.

²⁰⁶ Hugh Dalton, *op. cit.*, p. 247.

²⁰⁷ Georges Bonnet, *Uor der Katastrophe, Erinnerung des französischen Aussenministers*, Köln, Greven-Verlag, 1951, p. 186 și 187.

²⁰⁸ Arh. M.A.E., fond Franța, dos. 40, telegrama din 13 februarie 1939 de la legatia din Londra, semnată Tilea.

²⁰⁹ Gr. Gafencu, *Préliminaires de la guerre à l'Est*, Suisse, Egloff, 1944, p. 274; Arh. M.A.E., fond Franța, dos. 40, adresă din 20 martie 1939, semnată Gr. Gafencu, către Gh. Tătărescu, ministrul României la Paris.

²¹⁰ Arh. M.A.E., fond 71, România, dos. special 398, memoriu redactat de Gr. Gafencu, 15 aprilie 1939.

precizie în primejdie independența ei, astfel încât România ar considera că e în interesul ei vital de a rezista prin forța ei națională, guvernul englez și francez se angajau să dea tot ajutorul ce stătea în puterea lor²¹¹.

Așa cum a arătat însă lordul Halifax în memoriile sale, „nici guvernul polonez, nici cel român nu aveau nici cea mai mică iluzie asupra ajutorului concret pe care l-ar fi putut aștepta de la Marea Britanie în cazul în care Hitler ar fi ales războiul“²¹². O poziție similară a avut, de altfel, și Georges Bonnet²¹³, ministrul de externe al Franței, care a subliniat în memoriile sale slăbiciunea garanțiilor.

Neavînd un conținut concret, nici un plan bine stabilit, garanțiile franco-britanice nu au putut influența în mod real și cu eficacitate activitatea din ce în ce mai agresivă a naziștilor atît în România, cît și în sud-estul Europei.

La izbucnirea celui de-al doilea război mondial, România s-a declarat neutră. Țara se găsea din ce în ce mai izolată și supusă presiunilor economice crescînde ale Germaniei naziste. A păstrat totuși pînă în mai 1940, în condiții deosebit de grele, alianța cu Franța și legăturile prietenești cu Marea Britanie.

Întreaga politică externă a României în perioada cuprinsă între cele două războaie mondiale a fost străbătută de permanenta grijă pentru menținerea integrității teritoriale a țării. Alianțele, convențiile, tratatele cele mai importante, activitatea diplomatică în genere, au fost consacrate acestui obiectiv. Metodele utilizate în acest scop au fost însă limitate, plafonate de politica general-europeană purtată de Franța și de Marea Britanie, marile puteri de care România era strîns legată.

Eronata politică a concesiilor față de agresor promovată de aceste două state, și îndeosebi de Marea Britanie, a influențat în mod negativ și politica externă a României.

Rezultatele acestei politici au fost vizibile îndeosebi în august 1940, cînd s-a impus țării nedreptul dictat de la Viena, cînd România singură, părăsită de celelalte state, s-a văzut lăsată „la cheremul Germaniei“, fiind „aruncată de fapt în brațele forțelor hitleriste“²¹⁴.

²¹¹ *Documents on International Affairs 1939—1946*, vol. I, Londra—New York—Toronto, Oxford University Press, p. 202.

²¹² Earl Halifax, *Of, Fulness of Days*, Londra, Collins, 1957, p. 205.

²¹³ Georges Bonnet, *op. cit.*, p. 187; Franz von Papen, *Der Wahrheit eine Gasse*, München, Paul List-Verlag, 1952, p. 505.

²¹⁴ N. Ceaușescu, *op. cit.*, p. 47.

ASPECTE DIN VIAȚA ROBILOR DE LA MĂNĂSTIREA SECOL ÎN VEACURILE XVII—XVIII

OLGA CİCANCI

Mănăstirea Secul, vechi lăcaș de cultură al Moldovei, de numele căreia sînt legate o serie de evenimente istorice, este așezată într-o regiune înconjurată de munți pe valea Pîrîului Secul, în comuna Vînători, raionul Tîrgu-Neamț.

Denumirea de Secul a fost luată de la pîrîul cu același nume și de aceea în numeroase documente apare și sub numele de Xeropotam, „rîul sec”. La început era un schit de lemn, numit Zosim, întemeiat în anul 1560 de Zosim, vistiernicul de la Ocne¹. În anul 1602, așa cum ne informează inscripția ce se află deasupra ușii de intrare în biserică², Nestor Ureche, vornicul Țării de Jos, împreună cu soția sa Mitrofana și copiii lor, construiesc cu cheltuiala lor mănăstirea Secul.

Majoritatea documentelor cuprinse în fondul mănăstirii Secul de la Arhivele Statului din București se referă la viața robilor țigani de pe întinsele posesiuni ale mănăstirii și foarte puține ne vorbesc despre țărani. Din cele 266 de documente care alcătuiesc fondul mănăstirii Secul, numai două se referă la țărani șerbi ai mănăstirii³.

Desigur că numărul foarte mic de documente referitoare la viața țăranilor în comparație cu proporția documentelor din fond privitoare la țiganii robi nu constituie o dovadă care să diminueze rolul deosebit de important al țăranilor aserviți în economia mănăstirii Secul.

¹ A. I. Gonța, *Un așezămint cultural de la Alexandru Lăpușneanu pe valea Pîrîului Sec înainte de ctitoria lui Nestor Ureche*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, an. XXXVIII, nr. 9—10, sept.-oct. 1962, Iași, p. 694 și urm.

² N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, fasc. I, București, 1905, p. 30—31.

³ *Primul* e dat la Iași, la 2 ianuarie 1622, de voievodul Ștefan Tomșa (Arh. st. Buc., Mănăstirea Secul, pach. I, doc. 3). *Al doilea* aparține secolului al XIX-lea (15 martie 1823) și se referă indirect la țărani, fiind vorba de o scutire de dări, dijme sau munci pe 2 ani (Arh. st. Buc., Mănăstirea Secul, pach. IV, doc. 203).

Dar abundența de documente privind viața robilor țigani ne dovedește că aceștia erau în număr mare, mai ales în veacul al XVIII-lea pe domeniul mănăstirii Secul și de aceea au constituit obiectul a numeroase zapise și cărți domnești.

Într-un document din 2 aprilie 1780, în care juzii robilor țigani îi iau în chezașie că nu vor mai fugi de la mănăstire, vom remarca că fiecare jude ia asupra sa câte opt pînă la paisprezece țigani capi de familie⁴. La sfîrșitul zapisului sînt iscăliți 15 juzi. Putem stabili cu ajutorul documentului citat că la acea dată la mănăstirea Secul erau aproximativ 165 de familii de țigani. Întinsele posesiuni⁵ ale mănăstirii Secul aveau nevoie de numeroase brațe de muncă, în special în urma măririi neconținute a rezervei feudale, determinată și de unele transformări ce se produc pe plan economic și politic în secolul al XVIII-lea.

Crește nevoia brațelor de muncă necesare exploatării mai intense a rezervei feudale în goana de acumulare a cît mai multe produse pentru export. Robii țigani sînt folosiți tot mai mult în agricultură. Începe să se păstreze o evidență mai strictă a numărului robilor țigani, care se remarcă și în cazul mănăstirii Secul prin diverse statistici și „izvoade” cu numele robilor țigani, prin numeroase conflicte între mănăstirea Secul și alte schituri și mănăstiri pentru recuperarea robilor fugiți, prin numeroase consilii între egumenii diverselor mănăstiri în vederea reglementării unor schimburi de robi sau a unor împrumuturi etc.

Din cele 266 de documente care alcătuiesc fondul mănăstirii Secul, nu există nici un document referitor la secolul al XVI-lea; 12 aparțin secolului al XVII-lea, iar toate celelalte sînt emise în veacul al XVIII-lea⁶ și începutul celui de-al XIX-lea.

Robii țigani ai mănăstirii Secul proveneau, ca și robii celorlalte mănăstiri din țările române, din daniile făcute de domni⁷ și boieri⁸ pentru „iertarea păcatelor” și pentru „pomenirea strămoșilor”, daniile care fac din mănăstiri mari proprietare de robi, și, ca urmare, au subscris la ideea legitimității robiei.

La fiecare schimbare de domnie (fapt ce se petrecea destul de des în secolul al XVIII-lea), egumenii mănăstirii căutau să obțină de la noul

⁴ Arh. st. Buc., Mănăstirea Secul, pach. III, doc. 100.

⁵ Consultînd fondurile mănăstirilor Secul și Neamț (pach. II) și Condița Asachi (Arh. st. Buc.), *Documente privind istoria României*, seria A, Moldova, *Uricariul*, vol. V, 1857, am stabilit că în decursul veacurilor XVII—XVIII și începutul celui de-al XIX-lea mănăstirea Secul a posedat: două schituri (Liova și Orgoești de pe moșia Negoești), biserici (Sf. Neculai în Cetatea Neamțului), locuri de casă, mori și dugheni în târgurile Orhei (1607), Scheia (1608) și Tg. Neamț, precum și 27 de sate.

⁶ Majoritatea aparțin celei de-a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea.

⁷ De pildă, un document din 31 iunie 1780, emis de Mihail Racoviță, face daniile mănăstirii Secul niște țigani din neamul lui Ian Giughe Lapte (Arh. st. Buc., Mănăstirea Secul, pach. I, doc. 19 și 39; pach. III, doc. 124 etc.).

⁸ Documentul din 10 mai 1762, prin care vornicul Mihail Sturza face daniile mănăstirii Secul niște țigani (Arh. st. Buc., Mănăstirea Secul, pach. II, doc. 74).

domnitor acte de confirmare a daniilor anterioare⁹, practică obișnuită în orînduirea feudală.

O altă sursă a robiei era aceea a *autoînrobirilor*, întîlnite și în documentele mănăștirii Secul. Într-un document din 12 decembrie 1682 ni se descrie cum Ion Țiganul Cobăzarul se dă ca rob mănăștirii Secul, neputîndu-și plăti o datorie de bani : „Precum au luat de la mănăștirea Secul o butie de vin de cincizeci vedre, vin de Cotnar..., dintr-acel vin am rămas cu cinsprecei lei bani proști, deci eu, neavînd bani să dau, m-am dat rob să fiu sventii mănăștiri a Săcului“¹⁰.

Un alt mijloc de sporire a numărului robilor țigani era acela al *cumpărării*, în cadrul operației vînzare-cumpărare, de către egumenii mănăștirii a unor robi care aparținuseră altor mănăștiri sau proprietari particulari.

Acestea sînt procedeele prin care de-a lungul secolelor XVII—XIX egumenii mănăștirii Secul au devenit proprietari ai unui mare număr de robi.

În studiul documentar de față, analizînd cele cîteva documente anexate și folosind și mărturiile celorlalte documente din fondul mănăștirii Secul, vom încerca să reliefăm cîteva aspecte ale modului în care trăiau și munceau țiganii de pe domeniile acestei mănăștiri.

Situația sau condiția de rob. Situația țiganului de pe domeniul mănăștirii Secul este reliefată de însuși calificativul pe care-l primește, acela de rob, noțiune al cărei conținut social-juridic a fost clarificat în literatura de specialitate. Mai rar este folosit în documente și termenul de „șerbi țigani“. Într-unul din documente care poartă data de 10 ianuarie 1734, Constantin Nicolae Mavrocordat, domnul Moldovei, poruncește să se caute și să se aducă la mănăștire „oriunde s-ar afla *drepti șerbi țigani de-ai mănăștirii*“¹¹.

În documentele românești întîlnim foarte des termenul „șerb“ în sensul social de „rob“¹². Această denumire, indiferent de forma folosită (rob, șerb), arată starea de fapt, socială-economică-juridică, a țiganului. Se subliniază astfel că robul este „drept țigan“ al stăpînului său, mănăștirea, care-l consideră proprietatea sa și deci are dreptul de a face ce dorește cu dînsul : să-l oblige să muncească, să-l vîndă, să-l împrumute etc.

Robii țigani erau folosiți la diferite munci atît de către egumeni și juzi, cît și de aparatul administrativ fiscal. Și la mănăștirea Secul documentele oglindesc această situație, atît cele din veacul al XVII-lea cît și cele din secolul al XVIII-lea. Prin cartea sa din 14 ianuarie 1654, pîrcălabul Sucevei poruncește : „Așisderea și voi feciorii și vătăfii țigănești și giuzii tot ca să-i lăsați în pace pre acești țigani care spun într-acest zapis, întru nimic să nu-i învâluiți, nici la lucru să nu-i aduceți“¹³. Împotriva abuzurilor exce-

⁹ Arh. st. Buc., Mănăștirea Secul, pach. IV, doc. 162.

¹⁰ *Ibidem*, pach. I, doc. 14.

¹¹ *Ibidem*, doc. 37.

¹² I. R. Mircea, *Termenul rob, șerb sau holop*, în „Studii și cercetări științifice“, vol. I (1950), p. 386.

¹³ G. Potra, *Contribuții la istoricul țiganilor din România*, București, 1939, p. 241.

sive ale aparatului administrativ intervine însuși domnitorul. La 13 ianuarie 1637, domnitorul Moldovei, Vasile Lupu, poruncește aprozilor, slugilor hăt-mănești și vătafilor de țigani să nu mai prindă țigani mănăstirii Secul¹⁴. Iar prin cartea sa din 20 august 1708 Mihai Racoviță ordonă lui Patraulea, vătaful de „pușcași“ ai cetății Neamțului, să nu mai bată țigani mănăstirii Neamțu și nici să nu le mai ia caii de olac¹⁵.

Sub conducerea juzilor și vătafilor și sub supravegherea egumenilor, robii țigani munceau pe domeniul mănăstirii, fiind supuși la cele mai variate și grele munci. Într-un zapis din aprilie 1781, prin care robii țigani promit egumenului și soborului mănăstirii Secul că nu se vor mai răscula împotriva acestora, printre altele se angajează „oriunde și în orice vreme și la orice slujbă vor fi rînduiți, atît pe la moșiile depărtate, cît și la cele de aproape și la mănăstire“¹⁶, să nu se împotrivescă poruncii stăpînului. Deși nu se enumeră în document muncile la care erau folosiți robii țigani ai mănăstirii Secul, totuși, avînd informații în acest sens de la mănăstirea Neamț, care avea același regulament de muncă — așa cum vom vedea mai jos —, putem stabili că pe moșiile „depărtate“ sau mai „apropiate“ mănăstirii ei erau folosiți la munca cîmpului, la grădinărit, iar la mănăstire ca meșteșugari, slugi etc.

Într-un document din 30 martie 1807, prin care se stabilește un regulament de conducere unică a mănăstirilor Văratec și Agapia, sînt enumerate lucrările la care erau supuși robii țigani ai celor două mănăstiri. Or, se pare că mănăstirile amintite aveau același regim de muncă cu mănăstirile Secul-Neamț. Aceasta ne permite să facem unele analogii între regimul de muncă din mănăstirile sus-amintite și să presupunem că robii țigani ai mănăstirii Secul erau supuși la aceleași munci cu cei ai mănăstirilor Agapia-Văratec. Din documentul din martie 1807 reiese că robii țigani erau folosiți în principal la munca cîmpului, enumerîndu-se chiar unele munci agricole, iar atunci cînd nu aveau ce să facă la cîmp erau folosiți de mănăstire la tăiatul și la căratul lemnului. „Rînduitul iconom să îndatoreze ca după numărul robilor ce sînt și altor locuitori ce sînt pe moșiile mănăstirești să se arate cu silință la vremea primăverii ca să are și să samene păpușoi șasi mii prăjini, iar de se va putea și mai mult, fiecare să-și prășească de două ori...“, ne informează documentul din 30 martie 1807. În continuare se spune în document, „cînd va avea mănăstirea trebuință de a face vreo bină¹⁷ sau înlăuntru sau afară la carele să se poată ajuta cu robii mănăstirii, sau la tăiatul lemnului sau la scos și altele, atunci va face arătare sfinției sa kir Iosif la economul rînduit și va rîndui cetele țiganilor sau alți poslușnici la orce slujbă va fi nevoie la toate ca să săvîrșească. Însă

¹⁴ Arh. st. Buc., Mănăstirea Secul, pach. I, doc. 6.

¹⁵ G. P o t r a, *op. cit.*, p. 281.

¹⁶ Arh. st. Buc., Mănăstirea Secul, pach. III, doc. 111.

¹⁷ Construcție, clădire, prăvălie.

aceasta se va face urma în vremea cînd nu vor fi în slujbă iconomii cîmpului“¹⁸.

Țiganii robi erau în general folosiți și la grădinărit. La mănăstirile Agapia-Văratec, la această muncă erau întrebuițate în special roabele. Astfel, în documentul citat se spune : „Grădinile pentru legume și tot felul de verdețuri să fie datoria rînduitului iconom a le face atît la Agapia, cît și la Văratec lîngă mănă[s]tire] : numai să fie cu îndestulare pentru tot săborul afară de legumele ce se vor rămînea la toamnă și la orice plivit a grădinilor să se slujească cu roabele țigance ale mănăstirii“¹⁹. Documentul amintit ne indică și o altă muncă la care erau folosite roabele, și anume aceea a toarcerii lîinii din care se confecționau sumane : „Toată lîna care va ieși de la oile săborului maicelor... să o proprească la mitoh, pe care să o și lucreze roabele țigănci“²⁰. Desigur că și la mănăstirea Secul roabele țigance se ocupau cu prelucrarea lîinii, deoarece mănăstirea, așa cum ne arată documentele, posedă oi²¹, a căror creștere era favorizată de așezarea geografică a mănăstirii în vecinătatea unor pășuni bogate.

Așa cum reiese din documentul din 30 martie 1807, nu numai robii și roabele, dar și copiii acestora li se găsea întrebuițare pe domeniul mănăstirii. La mănăstirile Agapia și Văratec, copiii robilor țigani erau folosiți ca meșteșugari („la toate feluri de meșteșuguri să fie datori, iconomul a lua feciorii robilor mănăstirilor“) ²².

Cele arătate ne scot în relief și un alt aspect al robiei, acela că robul țigan trebuia să lucreze cu toată familia sa pentru stăpîn. Faptul este confirmat și în *Actul pentru dezrobirea vecinilor Moldovei* din 1749, care, făcînd o paralelă între situația vecinilor și cea a robilor țigani, constata : „Fiindcă numai țiganii au acea robie carii cu femeile și copiii lor slujesc pe toate zilele stăpînului săi, ori vecinii numai partea bărbătească să slujească, partea femeiască nu slujește“²³.

Și documentele mănăstirii Secul ne reliefează unele ocupații ale robilor țigani în cadrul domeniului mănăstiresc, deși nu așa precis ca cele ale mănăstirilor Agapia-Văratec. Astfel, un document din iulie 1786 menționează pe un „Ioniță țiganul fierar“²⁴. De asemenea, în onomastica unor țigani a intrat ca cognomen, sub formă de poreclă, ocupația lor. În zăpisiul mai multor țigani către starețul mănăstirii Neamț din martie 1780 găsim

¹⁸ Toma C. Bulat, *Documentele mănăstirii Văratec*, Chișinău, 1939, p. 165 și 166.

¹⁹ *Ibidem*, p. 166.

²⁰ *Ibidem*, p. 167.

²¹ La 15 aprilie 1599, Ieremia Movilă, voievodul Moldovei, împuternicește monahii mănăstirii Secul „să pască oile mănăstirești pe braniștea care a fost a cetății Neamțului..., să nu aibă a-i opri agăpienii, nici alții“ (*Documente privind istoria României*, seria A, Moldova, vol. IV, doc. 1, p. 257).

²² Toma C. Bulat, *op. cit.*, p. 166.

²³ N. Bălcescu, *Opere*, vol. I, p. I, București, 1940, p. 324—326. Publicat pentru prima dată în „Magazin istoric“, II.

²⁴ Arh. st. Buc., Mănăstirea Secul, pach. III, doc. 124.

nume ca Gheorghe Ciobotar²⁵, Toader Ciocănar²⁶, Vasile Rotar²⁷, Constantin Pulbere, mai mulți țigani purtând prenumele de Leuștean²⁸ etc.

Ocupația lor se reflectă adeseori în poreclă, pe care de multe ori, datorită egumenilor, o avem consemnată la redactarea diferitelor zăpise etc., intrînd în onomastica țăganilor. De pildă, Antonie, arhimandritul mănăstirii Rîșca, scrie lui Silvestru duhovnicul și lui Chesarie, economul mănăstirii Neamțului, în legătură cu niște țigani; „să se scrie pre numele și porecla lor“²⁹.

Uneori robii țigani erau utilizați și la diferite treburi gospodărești pe lângă mănăstire. Documentele ne dovedesc că și la mănăstirea Secul țiganii robi erau folosiți ca argați (slujitori) pentru executarea diferitelor treburi în gospodăria mănăstirii. O carte dată de Constantin Mavrocordat la 1 ianuarie 1746 spune printre altele: „a cerceta și a căuta oriunde ar găsi un Ștefan Bucătariul țigan, să iee și să-l ducă la mănăstire, care țigan să dea seamă egumenului că este drept al mănăstirii Săcului“³⁰, iar Antonie, arhimandritul mănăstirii Rîșca, scrie egumenului mănăstirii Neamț să i se dea cele șase suflete de țigani ce i se datorează „și să fie argați de vatră“³¹.

Deși nici în Moldova, nici în Țara Românească nu exista nici o normă stabilită de statul feudal pentru limitarea muncii pe care erau obligați s-o presteze robii (ca în cazul țăranilor dependenți), la mănăstirea Secul exista o reglementare a timpului de lucru la mănăstire, chiar dacă acesta nu era respectat întocmai de egumeni.

Acest regulament se pare că a fost întocmit de Paisie, egumen al mănăstirii Secul din octombrie 1775 pînă în august 1779 și al celor două mănăstiri sub conducere unică — Secul și Neamț — pînă în august 1794³², așa cum ne confirmă și două documente din fondul mănăstirii Secul. Primul, din 12 aprilie 1781, referindu-se la Paisie, spune: „Odihîndu-se sfinția-sa“³³ întru toate neajungerile noastre mai mulți decît alți vechi egumeni, făcîndu-se și orînduindu-ne la slujba sfintei mănăstiri, adică o săptămînă la mănăstire și două săptămîni acasă“³⁴.

Foarte interesante informații ne dă în acest sens amintitul document din 30 martie 1807, în care se reglementează cu ajutorul mitropolitului Veniamin modul de gospodărire a mănăstirilor Agapia și Văratec și în care

²⁵ Arh. st. Buc., Mănăstirea Secul, pach. III doc. 108.

²⁶ *Ibidem* (probabil lucra la fierărie).

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem* (probabil erau grădinari).

²⁹ *Ibidem*, doc. 193.

³⁰ *Ibidem*, pach. I, doc. 41.

³¹ *Ibidem*, pach. III, doc. 193. Pe lângă casă, în cazul de față pe lângă mănăstire.

³² Protoiereul Serghei Cetfericov, *Paisie, starețul mănăstirii Neamțului din Moldova*, 1933, p. 207.

³³ Paisie, după ce a fost numit starețul celor două mănăstiri și se mută la mănăstirea Neamț în 1779, obișnuia să vină cîteva săptămîni pe an împreună cu soborul la mănăstirea Secul (Protoiereul Serghei Cetfericov, *op. cit.*, p. 265—266).

³⁴ Arh. st. Buc., Mănăstirea Secul, pach. III, doc. 111.

se spune printre altele : „Țiganii robii mănăștirii care vor fi rînduiți în cete a sluji mănăștirea să fie datori economului a păzi ca fieștecarele să se afle la rîndul lui *slujind* a treia săptămîină, cu mîncarea de la dînșii, precum se cuprinde în ponturile ce s-au făcut cînd s-au dat mănăștirile soborului maicelor“³⁵.

În ce privește durata timpului de lucru al robilor țigani la mănăștire, dintr-o serie de documente de la mănăștirile muntene aflăm numărul de zile muncă prestat de țigani. Astfel, dintr-un document din 13 noiembrie 1808 al mănăștirii Strîmba din Țara Românească³⁶ reiese că robii țigani se revoltă din cauza muncilor grele la care erau supuși, mergînd la București să reclame episcopului de Rîmnic. Dar în urma cercetării, dovedindu-se că „nu spun adevărul“, pentru a fi iertați se angajează „ca de acum înainte și după porunca stăpînului să fim următori a lucra la sfînta mănăștire însă 3 zile la sfînta mănăștire și trei zile să lucrăm la noi cu rîndul, iar cînd va fi trebuință la moară sau la alte lucruri ale mănăștirii în pripă să sărîm cu toții, iar ca pe urmă tot rîndul să-l căutăm după cum mai sus cuprinde într-acest zăpis...“³⁷.

Din fragmentul citat mai sus reiese că robii țigani ai mănăștirii Strîmba lucrau cu rîndul „cîte trei zile pe săptămîină“ la mănăștire. Orînduirea țiganilor era în așa fel făcută, încît mănăștirea să aibă în permanență mîină de lucru.

Interesant este de remarcat că cele patru mănăștiri din Moldova aveau același regim de muncă pentru țiganii robi³⁸, cu foarte mici deosebiri față de cel al mănăștirii Strîmba din Țara Românească³⁹. Desigur că situația întîlnită la cele patru mănăștiri moldovene : Secul, Neamț, Agapia și Văratec, care aveau același regulament de muncă pentru robii țigani, date fiind relațiile dintre ele, așa cum reiese din documente⁴⁰, nu poate fi generalizată. Existau, după părerea noastră, regimuri diferite, de la mănăștire la mănăștire, în aprecierea timpului prestat de robii țigani. Astfel, un document din 1 octombrie 1763 tot din Țara Românească arată că țiganii schitului Subănești-Marunglavu (din Vilcea) trebuiau „să clăcuiască ca și rumânii de om 24 de zile la un an...“⁴¹. Însă este posibil ca mănăștirile Agapia și Văratec⁴², avînd relațiile cu mănăștirile Secu și Neamț, așa cum se desprinde din documente, să fi împrumutat regulamentul acestora din urmă. Data purtată de documentul referitor la mănăștirile Agapia-Văratec pare să

³⁵ Toma C. Bulat, *op. cit.*, p. 164.

³⁶ Se află în Eparhia Rîmnicului (jud. Rîmnic).

³⁷ Alex. Ștefulescu, *Strîmba*, Tg.-Jiu, 1906, p. 148—149.

³⁸ O săptămîină din trei, adică patru luni și jumătate (138 zile) pe an.

³⁹ 156 de zile să lucreze țiganii robi ai mănăștirii Strîmba, așa cum reiese din documentul citat.

⁴⁰ Schimburi de țigani, împrumuturi, certuri pentru țigani între mănăștirile amintite (Arh. st. Buc., Mănăștirea Secul, pach. III, doc. 150).

⁴¹ I. Ionașcu, *Documentele moșiilor. schitului Subănești-Marunglav (Vilcea)*, în „Arhiva Olteniei“, an. XXII, ian.-dec. 1943, p. 128.

⁴² Agapia și Văratec se găseau la o depărtare de 5 și 7 km de mănăștirea Secul.

confirme acest lucru⁴³. Prin cel de-al doilea document, dat la 7 ianuarie 1833, se confirmă că regimul de muncă al țiganilor robi de la mănăstirea Secul era supus pe temeiul vechilor obiceiuri întocmite de starețul Paisie⁴⁴. Din acest document aflăm că „ordinea” stabilită de starețul Paisie s-a păstrat și după moartea sa.

Din documentele citate mai sus reiese că robii mănăstirii Secul erau obligați să lucreze din trei săptămâni numai una. Se pune întrebarea: cum își foloseau robii țigani ai mănăstirii Secul acest timp „liber” (de două săptămâni)? În literatura de specialitate se arată că robii țigani foloseau acest interval de timp în care nu erau obligați să lucreze la mănăstire pentru acumularea celor necesare traiului și plății dărilor către domn, armaș, nazir etc.⁴⁵.

Pentru mănăstirea Secul aflăm răspuns la această întrebare din documentul din 12 aprilie 1781, prin aliniatul în care robii țigani se angajează „oricare dintre robi ar voi să meargă pe la sate sau târguri pentru agoniseala noastră să nu avem a ne clinti de la lăcașurile noastre fără de știrea dechiului și ajutoarelor”⁴⁶. Prin urmare, acest „timp liber” era folosit pînă la urmă tot în favoarea mănăstirii.

Ca urmare a situației sale social-juridice care îl trecea în rîndul obiectelor, al vitelor de muncă, situație care apare mai clar din cărțile de zestre⁴⁷, robul țigan putea fi vîndut sau dat în schimbul unei datorii. Printre documentele mănăstirii Secul se găsește o scrisoare a egumenului Ghenadie de la Secu din 25 ianuarie 1776 către egumenul Varlaam de la Neamț, prin care îl vestește pe acesta din urmă de trimiterea a doi flăcăi de țigani pentru o datorie⁴⁸. De asemenea există un „izvod” (listă) de țigani cumpărați de la mănăstirea Secul de mănăstirea Rîșca⁴⁹.

Ca urmare a situației lor de robi, țiganii mănăstirii Secul puteau fi împrumutați sau schimbați. Un mare număr de documente ne vorbesc de schimburile făcute de egumenii mănăstirii între țiganii robi ai mănăstirii Secul și diferite mănăstiri sau între mănăstirea Secul și unele persoane particulare⁵⁰. În acest sens se fac chiar unele consilii între egumenii diferitelor mănăstiri, cum este acela din 15 februarie 1793, care întrunea pe egumenii mănăstirilor Agapia, Neamțu, Secul și Rîșca și în care aceștia iau hotărîri în pricina robilor țigani dați sau împrumutați de la o mănăstire la alta⁵¹.

⁴³ Emis în 1807, deci după cel referitor la regulamentul întocmit de Paisie.

⁴⁴ Dionisie I. Udișteanu, *Mănăstirea Secu: mărturii documentare culese de la „Arhivele statului”*, București, 1941, p. 20.

⁴⁵ G. Potra, *op. cit.*, p. 67 și urm.

⁴⁶ Arh. st. Buc., Mănăstirea Secul, pach. III, doc. 111.

⁴⁷ În *Pravilniceasca condică* din 1780, la paragraful referitor la zestre, se spune: „Cele nemișcătoare lucruri ale muierii și cele de sineși mișcătoare, adică țigani și vite, să nu se prețuiască, ci numai cele mișcătoare” (*Pravilniceasca condică 1780*, ed. critică, 1957, p. 92).

⁴⁸ Dionisie I. Udișteanu, *op. cit.*, p. 30.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ Arh. st. Buc., Mănăstirea Secul, pach. II, doc. 64 și 81.

⁵¹ *Ibidem*, doc. 57 ; pach. III, doc. 150.

Aceste schimburi nu țineau cont de menținerea unității familiei, despărțind părinții de copii. Astfel, într-un document din 1730, Nicolae biv-vel sulger cere lui Teofil, egumenul mănăstirii Neamțu, un schimb de copii de țigani⁵².

De asemenea, robii țigani erau împrumutați uneori de egumenii unor mănăstiri când aceștia aveau nevoie de brațe de muncă. Și în cazul mănăstirii Secul cunoaștem astfel de împrumuturi⁵³. O listă de țigani purtând data de 27 ianuarie 1793 ne face cunoscut numărul robilor țigani împrumutați de mănăstirea Secul mănăstirii Neamțu⁵⁴, operație mai ușor de realizat, întrucât, așa cum arătam mai sus, aceste două mănăstiri au fost conduse de același stareț, Paisie, pînă în anul 1794.

Această situație este oglindită foarte bine în actul dat de Adunarea obștească în 1749 împotriva abuzurilor boierești și mănăstirești, „că unii din stăpîni satelor s-au obișnuit a vinde pe vecini ca pe robi și a-i împărți cu împărțeală ca pe țigani și a da numele lor în foi de zestre, ș-ai despărți pe copii de la părinți, luîndu-i în casă la slujba lor și a-i muta de la un loc la altul întocmai ca pe niște lucruri”⁵⁵.

Capacitatea juridică a robilor țigani. Deși situația de rob a țiganului îl punea cu totul la dispoziția stăpînului, robul avea și unele drepturi, care nu erau scrise nicăieri, dar care erau recunoscute totuși.

După cum ne dovedesc și documentele mănăstirii Secul, robul țigan avea dreptul de a poseda averea sa personală, fapt cunoscut în documente sub formularea „cu tot ce ar avea”⁵⁶. Dintr-un document dat de domnul Moldovei Mihail Racoviță la 20 august 1708, aflăm de plîngerea țiganilor, făcută prin intermediul mitropolitului către domn, împotriva „vătafului de pușcași” al cetății Neamțului, „precum le iei caii de olac și le faci mari supărări”⁵⁷. În capitolul anterior aminteam de schimburile de robi ce se făceau între mănăstirea Secul și alte mănăstiri. Aceste schimburi erau făcute de egumenii mănăstirii după interesele lor, fără a ține seamă de legăturile de familie ale robilor țigani, despărțind copiii de părinții lor⁵⁸. Actul lui Constantin Mavrocordat din 1749⁵⁹ a adus o oarecare îmbunătățire a vieții țiganilor în acest sens. El prevedea ca robii țigani să capete dreptul de a nu fi despărțiți între ei, de a fi vînduți părinții și copiii împreună. Egumenii mănăstirilor au fost nevoiți să respecte acest drept al robilor țigani de a-și întemeia și menține o familie, chiar dacă uneori mai manifestau

⁵² Arh. st. Buc., Mănăstirea Secul, pach. I, doc. 28.

⁵³ *Ibidem*, pach. V, doc. 248.

⁵⁴ *Ibidem*, pach. III, doc. 124.

⁵⁵ N. Bălcescu, *op. cit.*, p. 324.

⁵⁶ Arh. st. Buc., Mănăstirea Secul, pach. I, doc. 30; G. Potra, *op. cit.*, p. 278—279.

⁵⁷ G. Potra, *op. cit.*, cap. „Documente”, p. 281.

⁵⁸ Un document din anul 1730 dă la iveală un astfel de schimb de copii de țigani cerut de Nicolae biv-vel sulger lui Teofil. Prin anafora marilor boieri ai Moldovei din 22.I.1766, copiii nu se mai împart, ci își urmează părinții, aceștia plătind despăgubirea de 15, 20 și 30 de lei, după vîrsta lor (vezi Al. Papiu-Ilarian, *Tezaur de monumente istorice pentru România*, vol. III, p. 193 și urm.).

⁵⁹ N. Bălcescu, *op. cit.*, p. 325.

unele pretenții în cazul unui schimb de țigani „ca să nu fie niscaiva țigani sterpi nenăscători“⁶⁰.

După ce se făceau căsătoriile între robii țigani ai diferitelor mănăstiri, mănăstirea de la care pleca robul țigan trebuia să primească alt rob în schimb. Aceste schimburi se reglementau prin intermediul corespondenței dintre egumenii mănăstirilor sau prin hotărârile unor consilii ce se făceau între egumenii diferitelor mănăstiri. Un astfel de consiliu a fost cel amintit, din 13 februarie 1793, la care au participat egumenii mănăstirilor Agapia, Neamț, Secu și Rîșca⁶¹. *Pravilniceasca condică* din 1780⁶² va stabili pe larg unele norme de căsătorie a robilor țigani, arătând că „țiganca trebuia să urmeze bărbatul său, după vechiul obicei“⁶³.

Foarte interesant de remarcat este capacitatea juridică a țăganilor robi de a încheia *contracte* sau *angajamente* cu egumenii mănăstirii. Avînd în vedere situația juridică a robului în general, ea ne apare ca o contradicție. Cîteva documente⁶⁴ ale mănăstirii Secul sînt adevărate angajamente între stăpîni — egumenii mănăstirii Secul — și robii țigani, prin care aceștia din urmă se obligau să muncească, să nu mai fugă, să nu se mai răscoale, angajamente pe care le iscălesc prin „punerea degetelor“⁶⁵.

Este interesant de remarcat că iscăliturile robilor țigani pe actele oficiale apar încă din veacul al XVII-lea. În acest sens se poate cita documentul din 9 martie 1644 care ne reliefează faptul că țăganii erau folosiți chiar ca martori alături de bojeri într-un proces: „Și cînd s-au vîndut și s-au făcut acestu zapis, s-au făcut denaintea a mulți bojeri, anume Pavăl Albotă și dumnealui Grumeze, marele-armaș, și dumnealui Piliposnie, vornecul de popă etc., și țăganii Otam și Frone ot Zemesti și Condre ot Andreeșteni...“⁶⁶. Stăpînii feudali, atunci cînd interesele le-o cereau, foloseau ca martori în numeroasele lor conflicte pînă și pe disprețuiții țigani alături de marii-armași, vornici etc.

În multe cazuri, stăpînii de robi și uneori chiar domnitorul⁶⁷ erau nevoiți să intervină în favoarea țăganilor, bineînțeles cînd aceasta nu leza cu nimic interesele lor. Astfel, la 17 martie 1774, episcopul Romanului intervine în favoarea țiganului său Andrei Codran în conflictul acestuia din urmă cu egumenul mănăstirii Secul, poruncind starețului Paisie să-i dea țiganului Andrei Codran iapa înapoi. Desigur că aceste mici concesii nu puteau îmbunătăți prea mult viața robilor țigani. De altfel, ele nici nu erau făcute în acest scop, ci pentru a împiedica fuga sau răzvrătirea robilor țigani, care iau o mare amploare în veacul al XVIII-lea.

⁶⁰ Arh. st. Buc., Mănăstirea Secul, pach. IV, doc. 193.

⁶¹ *Ibidem*, pach. III, doc. 150.

⁶² *Pravilniceasca condică 1780*, p. 144 și urm.

⁶³ *Ibidem*, p. 164.

⁶⁴ Arh. st. Buc., Mănăstirea Secul, pach. III, doc. 108, 110 și 111.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ T o m a C. B u l a t, *Documentele mănăstirii Văratec*, p. 87.

⁶⁷ Arh. st. Buc., Mănăstirea Secul, pach. II, doc. 90.

Formele de luptă ale robilor țigani ai mănăstirii Secul împotriva egumenilor. Foarte multe documente cuprinse în fondul mănăstirii Secul, și în special cele referitoare la secolul al XVIII-lea, ne scot în relief diferite aspecte ale luptei robilor țigani împotriva stăpînilor lor, egumenii mănăstirii.

După cum am putut observa din capitolele anterioare, condiția de rob îl supunea pe țigan la cele mai grele obligații față de stăpînul său. Viața „țiganului șerb“ era cu mult mai grea decît aceea a țăranului „dependent“, deoarece robul nu era considerat om, „ci o persoană ce atîrnă de altul cu averea și familia sa“⁶⁸. În revolta lor împotriva stăpînilor, robii țigani au folosit în general aceleași forme de luptă ca și țăranii șerbi, forme de luptă caracteristice vremii și orînduirii feudale în general, ca nesupunerea la muncă, fuga și răzvrătirea.

Nesupunerea la muncă a robilor țigani față de egumenii mănăstirii Secul îl determină pe Mihai Racoviță, domnul Moldovei, să poruncească la 26 aprilie 1708 lui Iordache biv-vel vornic să cerceteze pricina egumenilor mănăstirii Secul cu niște țigani care fac supărări călugărilor⁶⁹. La fel, prin zăpisiul din 12 aprilie 1781, țiganii mănăstirii Secul recunosc că „noi, văzînd blîndețea și bunătatea sfinției-sale și orînduitorului și a tot săborul, am început încet-încet a ne împotrivi ascultării, unii într-una, alții într-alta“⁷⁰. Angajîndu-se prin același zăpisi să nu se mai răscoale împotriva egumenilor, țiganii mănăstirii Secul se obligau: „să avem a ne supune rînduitorului decheu ce va fi peste noi și a altor părinți din săbor ce vor fi rînduitori la trebile sfinției mănăstiri, nimic împotrividu-ne, nici cu cuvîntul, nici cu dosirea“⁷¹. Din fragmentul citat reiese că robii țigani nu se supuneau la muncile la care erau puși, vociferînd, sau alteori se ascundeau, sustrăgîndu-se de la muncile pe care erau obligați să le efectueze. Un alt mod de a-și manifesta nesupunerea la muncă era acela de a nu se prezenta la locul de muncă unde erau trimiși, așa cum aflăm din același document, „și la orice slujbă vom fi rînduitori... fără știrea rînduitorului părinte să nu lipsim nici unul de la slujbă“⁷².

Tratați de multe ori ca animalele de povară, robii țigani își căutau adeseori scăparea în fuga de pe un domeniu feudal pe altul sau chiar peste hotare. Documentele ne vorbesc de fuga robilor țigani ai mănăstirii Secul la mănăstirile învecinate, care erau dispuse să-i primească și chiar adeseori îi opreau cu forța. În urma plîngerilor și intervențiilor egumenilor la domnie, domnitorii porunceau: „să fie volnici cu carte domniei-mele a căuta țigani d-ai mănăstirii Secului sau să strîngă țiganii mănăstirii de oriunde s-ar afla“⁷³.

În octombrie 1730, Grigore Ghica, voievodul Moldovei, dă o carte slugii sale Costin să prindă niște țigani care „au lucrat aice la mănăstire la

⁶⁸ Vezi cap. II din *Regulamentul Organic*.

⁶⁹ Arh. st. Buc., Mănăstirea Secul, pach. I, doc. 111.

⁷⁰ *Ibidem*, pach. III, doc. 111.

⁷¹ *Ibidem*.

⁷² *Ibidem*.

⁷³ *Ibidem*, pach. I, doc. 35.

Sfinții Arhangheli și, dacă s-au slobozit, ei n-au mers la mănăstire, ci au fugit. Așijdere și pentru alți țigani, că au fugit de la mănăstirea Săcului și sînt cu toții drepti țigani mănăstirii, însă să aibă a-i lua cu tot ce-ar avea ei și să-i ducă la mănăstirea Săcului⁷⁴. Potrivit cu zapisul din 2 martie 1780, robii țigani se angajau „ca acum, la ridicatu nostru de la mănăstire la Timișești, să avem a ne păzi *ca să nu fugă*, ci să stăm și să ne așezăm la un loc cu toții⁷⁵. Din cele citate reiese clar, atît din mărturia cărții domnești, cît și din zapisul țiganilor, că robii mănăstirii Secul fugeau adesea. Mai este interesant de semnalat momentul folosit de robi pentru a fugi, și anume, așa cum aflăm din cele două documente citate, atunci cînd erau transportați de la un loc la altul unde se aflau diferitele moșii ale mănăstirii⁷⁶.

Cauzele fugii robilor țigani sînt, după cum arătăm, situația lor deosebit de grea datorită muncilor grele la care erau supuși, hrana proastă și neîndestulătoare, situații recunoscute de înșiși egumenii mănăstirii⁷⁷. Se pare că, în general, toți cei ce lucrau la mănăstiri trebuiau să fie hrăniți la locul de muncă. Mărturii documentare în acest sens nu avem pentru mănăstirea Secul. În schimb, un document din 11 iulie 1623, dat de domnul Moldovei Ștefan Tomșa în pricina unor certuri dintre mănăstirea Sf. Ilie și locuitorii din Schei, printre altele, spune: „Așijderea acei oameni ce v-au dat domnia-mea poslușnici să-i certai, să poslușnicească și să lucreze mănăstirii, la ce va fi lucru și poslușnicia⁷⁸, însă și voi să-i socotiți cînd vor veni la magherniță, cu bucate și cu băutură, că aceia vă sînt vouă vecini și poslușnici⁷⁹. În documentul citat este vorba de meseriașii poslușnici și de robii țigani folosiți ca meseriași, cărora egumenii mănăstirii Sf. Ilie erau obligați să le dea mîncare și băutură „la magherniță“.

Pe de altă parte, un document de la sfîrșitul veacului al XVIII-lea, în care se reglementează timpul de lucru al robilor țigani la mănăstirile Văratec și Agapia, se arată: „Slujind a treia săptămînă cu mîncarea de la dînșii⁸⁰, robii țigani nu primeau nimic din recolta pe care o strîngeau de pe moșiile mănăstirilor“. Tot în documentul din 30 martie 1807 se spune referitor la recolta care se va obține: „Și această piine, cîtă va ieși, să fie numai pentru săborul maicilor, iar la robi sau la alți breslași nicidecum să nu să dea⁸¹. Or, după cum arătăm într-un capitol anterior, cele două mănăstiri amintite mai sus au adoptat regulamentul mănăstirii Secul, întocmit de starețul Paisie. Din aceste cîteva date s-a putut observa că egumenii erau obligați să-i hrănească pe țiganii robi ce lucrau la mănăstire; se pare însă

⁷⁴ Arh. st. Buc., Mănăstirea Secul, pach. I, doc. 55.

⁷⁵ *Ibidem*, doc. 30.

⁷⁶ În cazul nostru, de la mănăstirea Secul la Timișești și la mănăstirea Sfinții Arhangheli.

⁷⁷ Arh. st. Buc., Mănăstirea Secul, pach. I, doc. 43.

⁷⁸ Să slujească.

⁷⁹ *Documente privind istoria României*, seria A., Moldova, sec. XVIII — vol. V, p. 236.

⁸⁰ Tom a C. Bulat, *op. cit.*, p. 164.

⁸¹ *Ibidem*.

că cei de la mănăstirea Secul s-au abătut de la această regulă generală și, impunând țiganilor lucrul cu mîncarea lor, au determinat răzvrătirea și fuga lor de la mănăstire.

La rugămintele egumenilor, domnitorii, prin aparatul lor de constrîngere sau prin împuternicirile date înșiși călugărilor și juzilor, urmăreau pe cei fugiți și-i aduceau cu forța la stăpînul de la care fugiseră. Chiar în rezoluția domnească de pe versoul documentului citat mai sus ⁸², răspunzînd plîngerii egumenului mănăstirii Secul, domnitorul Constantin Nicolae Mavrocordat poruncește: „Să fie volnic pentru țiganii aceia, unde s-ar găsi, ori la orice tîrg sau sat, ori a cui mină cu știrea *ispravnicului de ținut*, să aibă a-i lua cu tăt ce-ar avea să-i ducă la mănăstire“.

Mai mult decît atît: în urma plîngerilor repetate ale egumenilor, domnitorii iau măsuri drastice pentru ca țiganii robi fugari să fie căutați atît printre țiganii celorlalte mănăstiri, cît și printre cei domnești și boierești. Astfel, Mihai Racoviță, printr-o „carte“ din 21 ianuarie 1704, poruncește egumenului mănăstirii Neamț să caute prin toate țara țigani de muncă pentru mănăstire: „a căuta și a cerceta în țara domniei-mele drepti țigani ai sfintei mănăstiri Neamțului ori țigani domnești, ori boierești, ori călugărești, sau prin *tîrguri* sau prin *slobozii* ⁸³, sau în ocină, sau fie unde ei i-ar afla să fie volnici ⁸⁴ a-i lua cu tot ce-ar ave ei și să-i ducă la svînta mănăstire să fie pentru trebile și poslușania ⁸⁵ svintei mănăstiri ⁸⁶“.

Probabil că lipsa de brațe de muncă era destul de acută în urma fugii robilor țigani, determinînd pe cei doi domnitori, desigur și în urma plîngerii egumenilor, să ia măsuri așa de severe pentru a fi căutați pretutindeni. Totodată, din fragmentele documentului citat aflăm și unde fugeau robii țigani: în sate, în tîrguri etc.

În literatura de specialitate se cunosc unele cazuri cînd aproape toți țiganii robi ai unei mănăstiri fugeau și era nevoie de alte dani din partea domniei sau a boierilor pentru a-și completa efectivul brațelor de muncă. Pentru a ține o evidență strictă a țiganilor robi și pentru a-i putea urmări mai ușor atunci cînd fugeau, numele lor erau înregistrate în așa-zisele izvoade ⁸⁷ de țigani robi ori se făceau unele însemnări genealogice ⁸⁸. De asemenea se ținea o strictă evidență a țiganilor împrumutați diferitelor mănăstiri ⁸⁹. Varlaam, egumenul mănăstirii Rîșca, scrie lui Paisie, egumenul mănăstirii Neamț, că a trimis pe fratele Iosif ca să facă cercetarea țiganilor împrumutați în mănăstirea Neamț și Secul ⁹⁰. Cîteodată însă unii țigani fu-

⁸² Arh. st. Buc., Mănăstirea Secul, pach. 7, doc. 43.

⁸³ Sate scutite de impozite.

⁸⁴ Liberi.

⁸⁵ Slujba.

⁸⁶ G. P o t r a, *op. cit.*, documente, p. 78—279.

⁸⁷ În care erau trecuți în momentul în care intrau în posesiunea noului stăpîn. Asemenea izvoade există și în arhiva mănăstirii Secul (vezi Arh. st. Buc., Mănăstirea Secul, pach. II, doc. 85).

⁸⁸ *Ibidem*, pach. V, doc. 216 și 245.

⁸⁹ *Ibidem*, pach. III, doc. 147.

⁹⁰ *Ibidem*, pach. V, doc. 248.

geau de la stăpînii lor boieri sau alte mănăstiri la o mănăstire unde, datorită intervenției egumenilor, erau scutiți de unele dări și munci domnești. De pildă, domnitorul Radu Mihnea, la 21 aprilie 1625, împruternicește pe egumenii mănăstirii Neamț să cheme toți țigani fugiți în „Țara Ungurească (adică Transilvania), scutindu-i de la muncile domnești..., să aibă a-și chema a lor țigani cari au fugit în Țara Ungurească, ca să vie toți în țară la sfînta mănăstire, iar de la domnia-mea vor avea pace, nici o nevoie nu vor avea de la nime, nici un lucru nu vor lucra domniei-mele, numai ce vor avea ei, ce vor fi treabele și poslușnicile sventei mănăstiri, așijderea și voi toate slugile noastre, care veți îmbla pentru țigani și slugi hătămănești și județi și vătăfi de țigani, să aveți a-i lăsa în pace”⁹¹.

Robii țigani fugeau și peste graniță, fapt cunoscut atît din documentele din Țara Românească, cît și din cele din Moldova. În această privință, fondul mănăstirii Secul cuprinde unele documente încă din veacul al XVII-lea⁹². Obiceiul de a fugi peste graniță, și în special în Transilvania, se păstrează și în secolul al XVIII-lea. Un document de la sfîrșitul secolului al XVII-lea ne vorbește de un conflict între mănăstirea Neamț și vel-paharnicul Gligorie Crupenschi pentru o țigancă, Vasilica, pe care decheul mănăstirii nu vrea s-o înapoieze paharnicului de la care fugise pe motiv că este unguroaică. Este interesantă explicația pe care o dă vel-paharnicul Gligorie Crupenschi faptului că această țigancă știe ungurește: „Au unde știe ungurește au făcut-o unguroaică, căci țiganiu cu toți știu ungurește pen la unul. Fiind aproape de Țara Ungurească, de multe ori trec țigani ai miei în Țara Ungurească și iar vin după cum sînt obișnuiți țiganiu, care și acum cîteva sălaşe sînt duși în Țara Ungurească”⁹³.

Indiferent unde fugeau țiganiu robi ai mănăstirii Secul, fie că fugeau de la o mănăstire la alta ori în tîrguri sau în alte sate ori peste graniță, cert este că fuga era o formă de protest împotriva condițiilor inumane de muncă și viață. Inseși pravilele statului feudal recunosc că robii țigani fugeau datorită abuzurilor excesive ale stăpînului, fapt constatat și de *Pravilniceasca condică* din 1780, care în articolul 5 spune: „uneori și de iuțimea și cruzimea stăpînului fug țiganiu”⁹⁴.

O altă formă de protest a robilor țigani împotriva stăpînului era *răzvrătirea*. Se pare că pînă în prezent sînt puține documentele care să reflecte această formă avansată de luptă a robilor țigani. De aceea consider că este important a analiza pe larg cele două interesante documente ale mănăstirii Secul referitoare la această problemă, documente care aparțin celei de-a doua jumătăți a veacului al XVIII-lea. Cel din 11 aprilie 1781 este un zăpis al robilor țigani ai mănăstirii Secul prin care dau cheazășie starețului Paisie că nu se vor mai ridica vreodată împotriva mănăstirii.

⁹¹ G. P o t r a, *op. cit.*, Documente, p. 213.

⁹² Arh. st. Buc., Mănăstirea Secul, pach. IV, doc. 155.

⁹³ *Ibidem*, pach. V, doc. 224.

⁹⁴ *Pravilniceasca condică 1780*, p. 164.

„Noi toți robii sfintei mănăstiri și ai prea sfinției-tale dăm acest zapis al nostru la preacinstita mîna preasfinției tale precum nu ne vom mai scula cu pricini asupra stăpînilor“⁹⁵. Foarte interesant este cel de-al doilea document din 12 aprilie 1781, o chezășie a robilor țigani ai mănăstirii Secul, prin care se leagă față de egumenul mănăstirii, Paisie, că nu se vor mai ridica cu pricini de ceartă și de răzvrătire. „Noi n-am cunoscut mila sfinției-sale starețului Paisie, ci din zi în zi mai spre rău *ne-am răzvrătit* și așa am petrecut cît a fost sfinția-sa în sfînta mănăstire Secul și tot săborul“⁹⁶. Reiese din fragmentul citat că țiganii s-au răscolat tocmai în vremea cînd starețul Paisie, însoțit de tot soborul său, își petreceau cele cîteva săptămîni la mănăstirea Secul, determinîndu-l să plece înapoi la mănăstirea Neamțu.

Este interesant de observat, așa cum reiese și din documentul citat, formele de manifestare a răzvrătirii robilor țigani: „am sculat și zurba pe toată țigănimia asupra giuzilor ce erau rînduiți peste noi, care, nu ar fi scăpat agiutor cu al sfintei mănăstiri, li se pricinuia și uciderea.“ Deci, afară de faptul că datorită răzvrătirii lor starețul și tot soborul sînt nevoiți să părăsească mănăstirea Secul, robii se răscoală și împotriva giuzilor, mergînd pînă la omorîrea lor. Probabil că s-au răscolat chiar împotriva acelor juzi care cu un an înainte, în martie 1780, dau chezășie că-i vor urmări pe țigani să nu fugă⁹⁷.

În aceeași măsură erau amenințați și egumenii mănăstirii și în special decheul, care era amenințat, ca și juzii, cu uciderea: „ne-am ridicat și asupra părintelui Patrichie decheul ce era peste noi rînduit ca să lipsească așijderea și juzii“⁹⁸. Din același document reiese că la mănăstirea Secul se schimbau des părinții dechei, din cauza stării de spirit întreținute de robii țigani prin răzvrătirea lor: „cu cîți părinți dechei de ne-au rînduit de acum înainte, cari cu toți au fost cu frica lui Dumnezeu, însă din pricina noastră s-au lepădat de ascultarea noastră“. Robii țigani voiau să supună soborul, motivînd și pentru ce doreau acest lucru: ca să poată să facă „ce vor“, să plece, să nu muncească etc., „dovedindu-se tot vicleșugul și răutatea noastră, prin care voiam a supune pre săbor și a umbla după voia noastră“⁹⁹.

Metode de represivie aplicate robilor țigani. Pentru a fi constrînși să se supună poruncilor egumenilor și pentru a fi împiedicați să se mai ridice împotriva stăpînilor, aceștia din urmă iau măsuri aspre pentru pedepsirea robilor țigani. Documentele mănăstirii Secul scot în evidență metodele folosite de egumenii mănăstirii pentru potolirea „robilor țigani“, metode folosite în general atît de stăpîinii laici, cît și de clerici.

⁹⁵ Arh. St. Buc., Mănăstirea Secul, pach. III, doc. 110.

⁹⁶ *Ibidem*, doc. 111.

⁹⁷ *Ibidem*, doc. 110.

⁹⁸ *Ibidem*, doc. 111.

⁹⁹ O răzvrătire a robilor țigani împotriva egumenilor se cunoaște în Tara Românească la mănăstirea Strîmba la începutul veacului al XIX-lea. La 13 noiembrie 1808, niște țigani ai acestei mănăstiri, plîngîndu-se din cauza greutății muncilor la care erau supuși, s-au dus la București să reclame episcopului de Rîmnic (Al. Ștefulescu, *op. cit.*, p. 148—149).

O primă metodă și cea mai des întrebuintată, după cum se știe, era bătaia. Avem și la mănăstirea Secul mărturia documentare în acest sens. În documentul din 12 aprilie 1781, robii țigani ai mănăstirii Secul sînt nevoiți să recunoască: „După a noastre răutați și viclesuguri țigănești, ca niște drepti vinovați, prin cercetarea atît săborul și însăși sfinția-sa ne-au pedepsit *cu bătaia la sfînta mănăstire și cu închisoarea*“¹⁰⁰. Din fragmentul citat reiese și o a doua metodă de represiune folosită împotriva răzvrătiților: închisoarea, chiar în incinta mănăstirii.

În continuare documentul ne spune: „Vrea sfinția-sa să ne trimită și în butuci și la Iași ca să ne mîie într-acolo“. Deci alte două metode de pedepsire a robilor țigani folosite de egumenii mănăstirii Secul erau punerea în butuci și trimiterea la Iași pentru judecata domnească. Se pare că folosirea ultimei pedepse, trimiterea la Iași, îi înspăimînta foarte mult pe robii țigani, întrucît judecata domnească hotăra de obicei trimiterea lor la ocnă. De aceea, în documentul citat, robii țigani insistă pe lîngă egumeni să fie iertați de această pedeapsă: „La care văzînd noi că după faptele noastre ducîndu-ne la Iași vom cădea sub grea urgii și pedeapsă, am căzut cu toții la tot săborul ca să mijlocească către sfinția-sa părintele starețul ca să ne ierte de a ne trimite la Iași.“

O nouă și interesantă măsură represivă aplicată țăganilor robi era răsfirarea, adică împrăștierea țăganilor din sălașele cele mai periculoase pentru a micșora puterea de rezistență a robilor răzvrătiți. Pentru a scăpa de această pedeapsă, robii țigani ai mănăstirii Secul se roagă „să nu ne răsfire de la sălașurile noastre“, angajîndu-se „să ne apucăm de lucru și de toată chiverniseala vieții noastre și stăm locului, unul pentru altul păzîndu-ne“¹⁰¹. Aceasta ne amintește de procedeul folosit cu cei mai „periculoși“ dintre țăranii răzvrătiți.

Un alt procedeu foarte interesant folosit pentru curmarea fugii și răzvrătirii robilor mănăstirii erau acele angajamente colective ale țăganilor în care dădeau cheazăsie unul pentru altul că nu vor mai fugi sau nu se vor mai răscula. Dacă în martie 1780 juzii dau cheazăsie pentru 8—14 țigani fiecare că îi vor „păzi să nu fugă“ și, de s-ar întîmpla *a fugi* vreunul dintr-însii ori dintru a cărui ceată, noi s-avem a-i căuta și iarăși la locul lor a-i aduce“¹⁰², la 11 și 12 aprilie 1781 angajamentele sînt făcute cu tot satul: „și mai tot satul cu bun și rău cheazăsim unul pentru altul“¹⁰³.

S-ar putea pune întrebarea: care a fost motivul pentru care în interval de două zile se încheie două contracte între Paisie și țigani? Credem că explicația ar fi aceea că, deși în zăpăsul din 11 aprilie 1781 „tot satul se angajează precum nu ne vom mai scula cu priceni asupra stăpînilor, iar noi, sculîndu-ne vreunul dintre noi, toți să fim sub pedeapsă și urgee“, se pare că starețul și soborul nu erau mulțumiți numai cu aceste promisiuni. De

¹⁰⁰ Arh. st. Buc., mănăstirea Secul, pach. III, doc. 111.

¹⁰¹ *Ibidem*, pach. III, doc. 108.

¹⁰² *Ibidem*.

¹⁰³ *Ibidem*, doc. 110.

aceea pun 12 robi țigani să iscălească un alt zapis la 12 aprilie 1781, în care aceștia trebuiau „să recunoască” pe larg *cum s-au răsculat* împotriva stăpînilor, să-i reamintească *obligățiile* față de mănăstire și să se angajeze că nu se vor mai răzvrăti. Îi obligă chiar să enumere toate situațiile și toate aspectele de supunere deplină a robilor față de egumenii lor, răspunzînd *colectiv* pentru fiecare abatere a unuia dintre ei. „Apucîndu-ne deosebit și înaintea sfinției-sale cum că toate *ponturile* ce am arătat mai sus prea deplin le va păzi, și sfinția-sa văzînd a noastră supunere, ca un stăpîn milostiv ne-au făgăduit că va căuta dreptatea noastră. Iar cînd și cînd oricare dintre noi, ori tînăr, ori bătrîn, s-ar abate la această crezare a noastră, să fie de grea urgie și mare pedeapsă”¹⁰⁴, sfîrșește documentul mult amintit din 12 aprilie 1781.

Sucesiunea celor două zapise de la o zi la alta, necesitatea ca robii să întărească prin angajamente promisiunea de a nu se răzvrăti ne mai evidențiază că între țiganii robi răsculați și stăpînii lor s-au purtat, ca în orice răscoală, tratative. Bineînțeles că ele s-au sfîrșit cu victoria celor mai puternici, a stăpînilor : egumenii mănăstirii Secul, care aveau de partea lor aparatul de represiune al statului feudal.

Din cele expuse mai sus conchidem că fondul mănăstirii Secul aduce contribuții documentare interesante cu privire la viața robilor țigani din Moldova. Documentele surprind în general toate aspectele vieții robilor țigani. Mai interesante sînt acelea care se referă la răzvrătirea lor împotriva stăpînilor datorită condițiilor inumane de viață și muncă.

Împotriva sistemului abuziv în care erau folosiți în gospodăria mănăstirii, țiganii robi — care în general trebuiau adăpostiți și hrăniți la magherniță — au adoptat o atitudine de răzvrătire pentru îmbunătățirea traiului lor. Așa au recurs ei la nesupunerea la lucru, la fuga peste graniță, la răzvrătire. Față de aceste forme de luptă, stăpînul feudal a luat o serie de măsuri, începînd cu bătaia, continuînd cu răsfirarea lor și ajungînd pînă la trimiterea lor în butuci la judecata domnească.

Totodată, din documentele mănăstirii Secul putem observa că viața robului țigan se îmbunătățește în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, și în special la mănăstirea Secul, datorită „ordinii” introduse de starețul Paisie, om învățat, cu vederi mai largi.

Dacă în 1749 țiganii robi trebuiau „cu femeile și cu copiii lor să slujească pe toate zilele stăpînilor săi”¹⁰⁵, în 1781 țiganul rob muncea la stăpînul său o săptămînă din trei. Trebuie subliniat și faptul că apare pentru prima oară un „contract” colectiv între stăpîn și robul său, care se pare a fi o inovație a starețului Paisie și care se află în contradicție cu situația juridică a robului. Acestea apar sub forma contractului de muncă între rob și stăpînul lui pentru limitarea timpului de muncă la mănăstire și sub forma angajamentului colectiv, care trebuia să înlătore fuga sau răzvrătirea robu-

¹⁰⁴ Arh. st. Buc., Mănăstirea Secul, pach. III, doc. 111.

¹⁰⁵ Actul pentru dezrobirea vecinilor Moldovei, în N. Bălcescu, op. cit., p. 324.

lui țigan. De aceea contractul dintre rob și stăpîn a însemnat, pe de o parte, o îmbunătățire a situației robului țigan, iar pe de altă parte o asigurare dată stăpînului pentru oprirea fugii și răzvrătirii robului țigan. O altă măsură luată de starețul Paisie pentru împiedicarea răzvrătirilor robilor țigani era aceea a răsfirării țiganilor răzvrățiți de la sălașele lor, metodă întrebuințată pînă la acea dată numai în cazul țăranilor răzvrățiți. „Ponturile“ alcătuite de Paisie pentru conducerea mănăstirilor Secul—Neamț au fost adoptate și de mănăstirile din vecinătatea acestora : Agapia și Văratec, după cum ne mărturisește într-o „carte“ Veniamin, mitropolitul Moldovei, adresată domnitorului în iunie 1803 și prin care cerea unirea celor două mănăstiri (Agapia—Văratec)¹⁰⁶. Este posibil ca regulamentul alcătuit de Paisie să fi fost adoptat și la mănăstirile din Țara Românească, o dată cu răspîndirea ideilor acestuia, care au constituit așa-zisul „curent paisian“.

¹⁰⁶ T. C. Bulat, *op. cit.*, p. 7.

OPOZIȚIA PARLAMENTARĂ FAȚĂ DE ALEGEREA LUI CAROL DE HOHENZOLLERN CA DOMNITOR AL ROMÂNIEI

PARASCHIVA CÎNCEA

Împlinirea unui secol de la criza politică creată de detronarea lui Al. I. Cuza și continuată în cursul vacanței tronului îndeamnă la cunoașterea amănunțită a vieții politice din prima parte a anului 1866. Momentele de criză social-politică, decurgînd din agitația maselor țărănești, din revolta grănicerilor de pe Dunăre și din mișcarea separatistă de la Iași, erau agravate de fapte politice externe, ca refuzul lui Filip de Flandra de a deveni domnitor al României și declarațiile conferințelor de la Paris din 26 februarie și 1 aprilie, care cereau o nouă votare a Unirii Principatelor și nu acceptau alegerea unui domnitor străin¹. În aceste condiții avea loc plebiscitul din 2—8 aprilie, care, prin intervenția autorităților, da o falsă — dar prezentată de oficialități ca reală — popularitate alegerii lui Carol de Hohenzollern ca domnitor al României².

Puterile garante cunoșteau modul în care se desfășurase plebiscitul, ale cărui rezultate urmau a fi confirmate prin votul Adunării deputaților. În corespondența diplomatică din primăvara anului 1866 se menționa : „Oricine era admis să voteze, fără nici o justificare a dreptului său. Declarația pentru imensul număr al oamenilor analfabeți era înscrisă de un agent de administrație fără nici un control. Numeroși indivizi care nu aveau vîrsta legală se prezentau, sau, mai bine zis, erau aduși cu sau fără voie de dorobanți sau agenții de poliție și erau imediat înscriși... Un individ... a declarat că a votat în aceeași zi în cinci birouri diferite...”³. „La București a votat populația germană și un francez de cîteva ori...”⁴.

¹ *Istoria României*, vol. IV, București, Edit. Academiei, 1964, p. 525—526.

² *Ibidem*, p. 527—528.

³ Paul Henry, *L'abdication du Prince Couza et l'avènement de la dynastie de Hohenzollern au trône de Roumanie. Documents diplomatiques*, Paris 1930, p. 359 (Maurin-Rié à Drouyn, doc. 250).

⁴ *Ibidem*, p. 364 (Moustier à Drouyn, doc. 254).

În ziua de 26 aprilie, Conferința de la Paris se pronunță din nou împotriva alegerii unui prinț străin ca domnitor al României⁵. Cu câteva zile mai târziu, aceeași conferință „dispunea în chip amenințător”⁶ următoarele: „Guvernul provizoriu din București, provocând printr-un recent plebiscit numirea unui principe străin, s-a abătut de la Convenția din 19 august 1858, care prin articolul XII dă adunării sarcina alegerii domnitorului. Conferința... decide ca grija de a rezolva chestiunea menținerii unirii să fie lăsată adunării...”. Declarația menționa în continuare că deputații munteni și moldoveni vor avea facultatea de a vota separat, iar dacă majoritatea, fie moldoveană, fie munteană, va fi contra Unirii, Principatele se vor separa. „Această chestiune isprăvită”⁷, adunarea va proceda la alegerea domnitorului, care, potrivit articolului XIII al Convențiunii, nu trebuie să se facă decât dintre pămînteni”⁸. De remarcat faptul că Franța propunea alegerea unui domn pămîntean pe patru ani⁹, ceea ce amintea unul dintre dezideratele revoluționarilor români de la 1848.

Activitatea parlamentară din România era influențată de instabilitatea situației politice interne și de hotărârile puterilor garante, cu atât mai mult cu cît declarația suscitată a Conferinței de la Paris cerea imperativ votul Adunării în probleme politice deosebit de importante. Corpurile legislative care funcționaseră în timpul domniei lui Cuza fuseseră dizolvate la 18 martie 1866, componența lor nefiind convenabilă intențiilor politice ale locotenenței domnești. Noua Adunare a deputaților, aleasă între 9 și 14 aprilie, și-a început activitatea la 28 aprilie¹⁰. Deși se anunțase că principalul scop al convocării adunării era cel legislativ, ea urmînd a fi o adunare constituantă, după validarea alegerilor primul punct al ordinii de zi a fost alegerea lui Carol de Hohenzollern ca domnitor al României¹¹.

⁵ Fr. Damé, *Histoire de la Roumanie contemporaine...*, Paris, 1900, p. 163.

⁶ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. XIV, ed. 3, p. 198.

⁷ De reținut faptul că declarația conferinței, care a fost adusă la cunoștința adunării, cerea rezolvarea separată a celor două chestiuni — unirea și domnitorul —, iar locotenența domnească le-a prezentat împreună adunării, după cum se va arăta mai jos, ca prin votarea celei dintîi să obțină admiterea celeilalte.

⁸ T. W. Riker, *Cum s-a înfăptuit România. Studiul unei probleme internaționale. 1856—1866*, traducere de Alice L. Bădescu, București, 1944, p. 664—665.

⁹ Paul Henry, *op. cit.*, p. 361—365 (Moustier à Drouyn, doc. 254).

¹⁰ *Istoria României*, vol. IV, p. 525—526 și 528.

¹¹ În istoriografia secolului al XIX-lea și primei jumătăți a secolului al XX-lea, în unele cazuri nu s-a amintit votarea parlamentară a alegerii lui Carol de Hohenzollern ca domnitor al României (Fr. Damé, *op. cit.*; Titu Maiorescu, *Istoria contemporană a României*, București, 1925; A. D. Xenopol, *op. cit.*) sau s-a amintit pe scurt faptul că această alegere a primit votul Camerei deputaților, fără a fi însă menționată opoziția unora dintre deputați (D. Bolintineanu, *Domniile regulamentari și istoria celor trei ani de la 11 februarie și pînă astăzi*, București, 1869, p. 60). În alte cazuri s-a amintit foarte pe scurt această opoziție parlamentară, fiind minimalizată desfășurarea ei și făcîndu-se încercarea de ridiculizare a ei și de negare a unui conținut de idei politice corespunzătoare spiritului epocii; de pildă a fost considerată „demodată” propunerea lui I. Heliade Rădulescu — domn pămîntean pe cîțiva ani — deși Franța prezentase aceeași propunere (Paul Henry, *op. cit.*, p. 365; T. W. Riker, *op. cit.*, p. 667;

Cunoașterea unora dintre condițiile interne în care s-au desfășurat alegerea deputaților și primele ședințe ale adunării, inclusiv cea destinată sancționării alegerii lui Carol de Hohenzollern, condiții care au influențat puternic și direct aceste alegeri, dovedesc o dirijare forțată a desfășurării faptelor.

În primul rînd, după mărturiile unor contemporani de diferite nuanțe politice, în alegerile parlamentare de la 9—14 aprilie diferitele grupări politice și, cu mai mult succes, locotenența domnească, deținătoarea puterii executive, au încercat să-și impună partizanii lor în Cameră¹².

În al doilea rînd, sub impresia multor arestări recente, pentru acea dată, se crea în rîndurile deputaților o stare de anxietate, defavorabilă unei sincere exprimări a opiniilor, mai ales cînd erau contrare politicii locotenenței domnești, stare agravată prin rapida și largă înarmare a gărzilor naționale și prin aducerea a noi trupe în București în preziua deschiderii adunării. Astfel, la Iași, mai multe persoane fuseseră arestate după mișcarea separatistă din localitate¹³, dar chiar înainte de această mișcare, anume în zilele efectuării plebiscitului, după afirmația lui Gorceakov, „moldovenii erau supuși unui regim de teroare”¹⁴. În București au fost arestați cîțiva ofițeri, împreună cu colonelul Solomon, sub învinuirea de a fi încercat răsturnarea guvernului¹⁵; teama că asemenea arestări se mai puteau încă efectua în rîndurile opozanților față de politica locotenenței reiese din discursul parlamentar al lui I.H. Rădulescu, discurs pe care îl vom analiza pe larg în paginile următoare, în care el afirma că după plebiscit și înainte de deschiderea adunării a fost vizitat de cunoșcuți care se temeau că ar fi fost arestat.

Distribuirea armelor gărzii naționale se făcea în mod foarte vizibil, probabil pentru a impresiona atît pe străini, cît și pe autohtonii opozanți. Un contemporan nota la 25 aprilie 1866 că „timp de patru zile distribuirea (armelor — P.C.) se operase cu mare strălucire în curtea palatului... Cel

N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. X, București, 1939, p. 30). În cadrul succintei și inexacte tratări a faptelor din aprilie-mai 1866 sînt contradicții între afirmațiile unor autori sau ale aceluiași autor. De pildă, în lucrarea sus-citată, N. Iorga a afirmat că „în București se făcu o singură încercare (extraparlamentară) de a îndemna opinia publică împotriva prințului străin”, fiind amintit I. Heliade-Rădulescu, iar A.D. Xenopol menționează alte asemenea încercări extraparlamentare la aceeași dată (*op. cit.*, p. 214—217). Încercarea de a trece sub tăcere discursurile parlamentare potrivnice alegerii lui Carol de Hohenzollern, încercare dublată însă de neputința de a nega total aversiunea din primăvara anului 1866 împotriva acestui ales al locotenenței domnești, creează apariția unor afirmații contradictorii ale aceluiași autor; A.D. Xenopol reproduce un fragment din discursul parlamentar al lui I. Heliade-Rădulescu într-un context care nu se referă la activitatea parlamentară, prin care el se opunea alegerii lui Carol de Hohenzollern, și face următoarea afirmație inexactă: „Adunarea... se ocupă numai (subl. — P.C.) cu verificarea alegerilor și cu votarea regulamentului ei” (*op. cit.*, p. 218), cînd în realitate ea a discutat și a votat alegerea, discuția incluzînd și discursul menționat al lui I. Heliade Rădulescu.

¹² C. D. Aricescu, *Politica d-lui I. Ghica*. București, 1870, p. 97—98; Fr. Damé, *op. cit.*, p. 162.

¹³ N. Iorga, *op. cit.*, p. 24.

¹⁴ T. W. Riker, *op. cit.*, p. 664.

¹⁵ C. D. Aricescu, *op. cit.*, p. 97—98; T. W. Riker, *op. cit.*, p. 665.

puțin o mie de puști au fost distribuite..”¹⁶. Același contemporan scria câteva zile mai târziu: “În fiecare zi se înarmează noi companii... Văd defilind în acest moment două sute cetățeni care vin să primească arme. În aceste zile s-au distribuit câte zece cartușe fiecăruia din garda națională...”¹⁷. În zilele anterioare deschiderii adunării, în București au venit două regimente și două companii¹⁸. Chiar dacă această mișcare de forță armată era pregătită pentru a răspunde unei agresiuni externe, organizată eventual de puterile garante care nu acceptau în totul politica locotenenței, această forță armată putea fi utilizată și în interiorul țării; ultima ipoteză pare mai valabilă decât cea dintâi, prin faptul că trupele nu erau trimise către graniță, ci, dimpotrivă, erau masate în București. Prin înarmarea masivă a gărzii naționale și aducerea unor trupe în București, situația internă a capitalei era similară unei stări de asediu, ceea ce, fără îndoială, timora pe deputații opozanți. O dovadă a faptului că deputații erau timorați este absența unora dintre ei din capitală de la primele ședințe ale adunării, fapt remarcat în zilele următoare de agenții diplomați¹⁹, și trimiterea numai a unor adeviziuni scrise la alegerea lui Carol de Hohenzollern pentru a nu fi periclitată securitatea lor personală.

Activitatea adunării se desfășura deci în condiții conținând impulsuri contradictorii: pe de o parte, puterile garante recomandau, uneori imperativ, alegerea unui domn pămîntean, pe de alta locotenența domnească, asigurându-și partizani în adunare și timorînd pe deputații opozanți, forța alegerea unui domnitor străin.

În prima ședință a adunării, din 28 aprilie 1866, Lascăr Catargiu, ca membru al locotenenței domnești, da citire mesajului adresat de locotenența Adunării. În primul rând se subliniau aspirațiile seculare ale poporului român pentru mîre și dorința unanimă de a o menține; se aminteau momentele de criză politică create de faptul că tronul României rămăsese vacant prin refuzul principei belgiane, precum și de acțiunea separatistă de la Iași. Se aduceau la cunoștința deputaților, pe scurt deocamdată, declarațiile sus-menționate ale conferințelor de la Paris, fără expunerea numelor lor imperator. Oarecum în opoziția acestor declarații se menționau rezultatele necorecte ale plebiscitului din aprilie. Prin însoși modal de prezentare a problemelor în această primă parte a mesajului, deputații nu erau invitați să se pronunțe și să propună soluția considerată ca cea mai potrivită circumstanțelor politice ale epocii și soluția li se impunea: „Guvernul nu are nici un alt mijloc înmînat — se abține în mesaj — că veți persevera în această direcție de viață. Răspunzător la marele misiune ce aveți scriind în-ți-și singuri să se înțeleasă Carol I”. Ultimele lungi cuprins al mesajului, în care erau menționate și unele rezultate social-economice și politice din anul 1866—1867. Acest cuprins se încheie cu un nou apel adresat depu-

¹⁶ Paul Henry, op. cit. p. 222. Mousnier și Douyon, doc. 287.

¹⁷ *Idem.* p. 265—264. doc. 294.

¹⁸ *Idem.* p. 266—267.

¹⁹ *Idem.* p. 276. Mousnier și Westermann, doc. 272.

taților pentru alegerea lui Carol de Hohenzollern, prezentându-se faptul că fiind deja îndeplinit prin plebiscit, încît ultima frază a mesajului : „Deliberați în cea mai deplină libertate...²⁰, devenea lipsită de conținut, cu atît mai mult cu cît libertatea de exprimare era mult limitată de condițiile interne sus-menționate.

În ziua de 29 aprilie 1866 erau prezentate adunării, fără a fi citite în ședință, dar fiind la dispoziția deputaților, declarațiile conferințelor de la Paris în privința unei noi votări a Unirii și a alegerii unui domnitor pămîntean²¹.

După validarea alegerilor, deschizînd ședința adunării din 1 mai, Manolache Costache Epureanu, vice-președintele Adunării, anunța că, în ședințele secrete anterioare, deputații au fost consultați dacă susțin menținerea Unirii și că au răspuns în unanimitate, afirmativ. În continuare, vice-președintele prezenta un proiect de răspuns al adunării la declarațiile conferințelor de la Paris și la mesajul sus-menționat al locotenentei domnești. În proiect se afirma că „adunarea... declară că voința nestrămutată a Principatelor Unite este de a rămîne pururea ceea ce sînt, o Românie una și nedespărțită sub domnia ereditară a unui principe străin..., Carol de Hohenzollern“. Proiectul era semnat de numeroși deputați.

Cristian Tell, care nu figura printre semnatarii acestui proiect, și-a exprimat cel dintîi rezervele sale, arătînd că Unirea nu mai putea fi pusă în discuție, problema ce se punea în fața adunării fiind numai aceea de a se conforma plebiscitului, alegînd un domnitor străin, sau a răspunde afirmativ propunerilor făcute de conferințele de la Paris, care, după declarația lui Tell, „ne impune a ne pronunța pentru principele pămîntean fără a lua în considerare plebiscitul“. Cr. Tell și-a încheiat discursul fără a-și declara opinia sa proprie, afirmînd că se alătură „voinței națiunii“, exprimată prin plebiscit, precizînd însă că se crea astfel pericolul unui conflict cu puterile garante.

Menționînd faptul că nu-și exprimă numai o opinie personală, ci și pe aceea identică a unora dintre colegii săi deputați, Nicolae Ionescu susținea, în primul rînd, că unirea era un fapt îndeplinit, integrat în legislație și în deprinderile social-economice și politice ale țării, fapt care nu mai putea fi pus în discuție. În al doilea rînd, el arăta că dorința exprimată de adunările ad-hoc de a fi adus la conducerea Principatelor Române unite un principe străin corespundea încercării de a situa națiunea română la rangul statelor occidentale independente, deci solicitarea prințului străin coincidea cu solicitarea independenței. N. Ionescu demonstra că ar fi fost acceptabilă domnia străină numai dacă prin aceasta ar fi fost garantată independența. Cum însă în toate demersurile diplomatice dinspre sau către România nu se discutase categoric chestiunea independenței, nici un fapt,

²⁰ „Monitorul oficial“ nr. 93 din 29 aprilie/11 mai 1866, p. 405 și urm., Adunarea electivă a României, ședința din 28 aprilie 1866.

²¹ *Ibidem* nr. 96 din 3/15 mai 1866, p. 423, Adunarea electivă a României, ședința din 29 aprilie 1866.

afirma N. Ionescu, nu dovedea utilitatea înlocuirii domniei pămîntene prin domnia străină. Unul dintre faptele puse în discuția adunării — unirea — fiind efectuat, consolidat, acceptat de imensa majoritate a populației, iar altul — alegerea prințului străin — fiind încă nerealizat, neacceptat de unele dintre puterile protectoare, deci discutabil, N. Ionescu cerea cu insistență : „Despărțiți de votul unirii votul principelui Carol“, evident pentru a putea vota numai pe cea dintîi. În această primă parte a discursului său, continuat după intervențiile altor deputați, N. Ionescu declară că era de acord cu opinia unui diplomat englez care afirmase că sub o domnie străină România ar fi atrasă sub directa influență a uneia dintre marile puteri (ceea ce s-a și întîmplat în deceniile următoare), dar încă nu exprima categoric concluzia acestei argumentări²². Această concluzie a fost declarată în a doua parte a discursului său, pe care o vom expune mai jos.

După scurtul discurs al deputatului Al. Sihleanu, care declara că era de acord cu opiniile lui Cr. Tell, fără ultima rezervă referitoare la pericolul unei intervenții externe, al unui conflict cu puterile protectoare, lua cuvîntul deputatul D. Tacu. Ca și unii dintre antevorbitori, D. Tacu declara că unirea, fiind deplin și definitiv acceptată în România, nu mai putea fi pusă în discuție. Referindu-se la propunerea locotenentei domnești exprimată în mesaj și confirmată în proiectul de răspuns al Adunării deputaților, propunere și proiect în care se împleteau chestiunea confirmării unirii cu aceea a alegerii domnitorului străin, D. Tacu afirma că nu a semnat proiectul din considerente politice interne și externe. „Nu văd care ar fi necesitatea impetuoasă — afirma D. Tacu — ca să avem un principe străin“. Același deputat arăta că stabilitatea politică internă — necesitate invocată de susținătorii alegerii unui domnitor străin — putea fi numai opera poporului român. „Stabilitatea nu poate depinde decît de noi“, afirma D. Tacu, continuînd : „Străinul totdeauna a dorit nestabilitatea noastră spre atingerea scopurilor sale... Stabilitatea să fim siguri că va fi cu atît mai puțin sub principele străin“. Reamintind propunerile conferințelor de la Paris ca element extern ce se adăuga celor interne menționate, D. Tacu afirma categoric : „Nu admit principe străin!“²³.

Deputatul G. Mărzescu acuza de inconsecvență de opinie pe D. Tacu, arătînd că acesta, în zilele anterioare deschiderii adunării, ar fi admis ideea alegerii unui prinț străin, deoarece a semnat atunci o adeziune în acest sens. Depoziția lui G. Mărzescu era întreruptă prin intervenția lui T. Lates, care protesta contra faptului că D. Tacu era acuzat de inconsecvență. O dovadă că s-au făcut presiuni, fie morale dacă nu materiale, pentru semnarea adeziunii prezentate de G. Mărzescu este afirmația protestatară a deputatului T. Lates : „Protestez în contra unor asemenea cuvinte (inconsecvența de opinii a lui D. Tacu. — P.C.) în cunoștință de împrejurări, fiindcă și eu sînt

²² „Monitorul oficial“ nr. 98 din 5/17 mai 1866, p. 433, Adunarea electivă a României, ședința din 1 mai 1866.

²³ „Monitorul oficial“ nr. 99 din 7/19 mai 1866, p. 437, Adunarea electivă a României, ședința din 1 mai 1866, urmare.

de acolo, de la Iași²⁴. Cauza reală a unor asemenea aparente inconsecvențe de opinii avea să o arate deschis în aceeași ședință, I. H. Rădulescu.

Referindu-se pe scurt la „contradicția” în care s-ar fi aflat D. Tacu, continua dezbaterea I. Strat, unul dintre susținătorii alegerii lui Carol de Hohenzollern; în sprijinul opiniei sale, I. Strat reamintea cererea în acest sens a divanurilor ad-hoc. Dar știința sincerității, a dezvăluirii realelor opinii, strălucise; deputatul I. Negură afirma: „S-a făcut mare caz de contradicțiunea în care se pare că este d-l Tacu. Dar aș întreba pe toți acei care au subscriș în Cîmpul Libertății pentru un principe român: mai au și astăzi aceeași credință? Și mă adresez mai cu osebire la onor d-l Rosetti, care atunci a fost cel mai cuprins de entuziasm”.

C. A. Rosetti a răspuns scurt, evaziv, fără să facă o declarație categorică în sprijinul susținerii ideii de necesitate a alegerii domnitorului străin. „Pe Cîmpul Libertății am subscriș libertatea — afirma C.A. Rosetti, răspunzînd interpelării sus-menționate — și niciodată pentru domn”. În acest moment, evident penibil pentru susținătorii alegerii lui Carol de Hohenzollern, creîndu-se probabil în gîndirea lor ideea unei posibile schimbări categorice a sensului discuțiilor într-un mod cu totul nedorit de locotenența domnească, „mai multe voci” au cerut închiderea discuției; dar „voci numeroase” — a se observa după formulare că majoritatea aparținea celor din urmă — au cerut, dimpotrivă, continuarea discuției, care devenea interesantă tocmai fiindcă depășea caracterul formal impus de indicațiile directe și indirecte ale locotenenței domnești. În consecință, discuția a continuat, contra dorinței unora dintre membrii adunării.

Deputatul I. Lecca sublinia, ca și unul dintre antevorbitori, circumstanțele politice interne și externe care impuneau alegerea unui domn pămîntean. „Eu n-am drept — continua I. Lecca — să desființez instituția cea mai veche a țării mele, domnia pămînteană; pentru acest drept... strămoșii mei... și-au vărsat sîngele... Noi nu sîntem trimiși ca să desființăm drepturile țării, ci să-i mai căpătăm dacă se poate”.

Luînd cuvîntul pentru a doua oară, N. Ionescu continua expunerea ideilor susținute de el în prima parte a ședinței, dîndu-le însă o exprimare mai categorică. Răspunzînd afirmației sus-menționate a lui I. Strat, N. Ionescu declara: „Cînd d-l Strat invocă istoria, se bazează pe un singur fapt, pe divanul ad-hoc, care este un mic, un prea mic fragment al istoriei noastre. Eu iau istoria întregă și nu văd nici o adunare, nici un singur om care să fi dorit domn străin; nu numai că n-a dorit, dar țara a respins orice străin și chiar pe candidații susținuți de străini... Domnia națională a fost susținută cu atîta tărie...”. N. Ionescu propunea în concluzie „o domnie indigenă bazată pe sistemul electiv...”. Cu acest prilej el menționa: „Am făcut eroare cu plebiscitul”, deci contesta valabilitatea acestei alegeri forțate, care, prezentată ca fiind realizată în condițiile unei depline libertăți de deliberare, era unul dintre argumentele locotenenței domnești în acțiunea sa parlamentară.

²⁴ D. Tacu și G. Mărzescu erau deputați alesi la Iași.

de susținere a alegerii prințului străin. Referindu-se la circumstanțele externe, la indicațiile conferințelor de la Paris, N. Ionescu susținea că numai prin alegerea unui domn pămîntean se va putea menține garanția marilor puteri europene. „Eu cred — afirma N. Ionescu — că Europa este cel mai bun judecător cînd ne zice: *mențineți unirea cu principe pămîntean*”²⁵.

I. Heliade Rădulescu își începea discursul său amintind că în 1848 a jurat pe Constituție, care prevedea domn pămîntean ales pe cinci ani, și afirmînd că nu poate călca acest jurămînt. Cînd o voce din sala de ședințe menționa că oratorul a participat la plebiscitul din aprilie, el declara: „Vă rog, domnilor, să nu mă provocați. Am scris cu poliția lîngă mine”. Invitat cu insistență de D. Ghica, ministrul de interne, să-și justifice afirmația pe care ministrul o contesta cu aprindere, I. Heliade Rădulescu arăta că prefectul poliției, fără a recurge la mijloace abuzive de constrîngere corporală, l-a obligat să participe la plebiscit prin presiuni morale. „Această subscriere, domnilor, alături cu prefectul poliției am socotit-o eu de execuțiune — afirma I.H. Rădulescu. — A fost... o persecuțiune?... lumea astfel a tălmăcit-o. Au venit mulți acasă la mine să vadă dacă sînt închis sau nu”. Așadar, asupra deputaților despre care se credea că nu vor accepta alegerea lui Carol de Hohenzollern plana pericolul arestării. Chiar dacă acest pericol nu exista în realitate, ci numai în gîndirea oamenilor epocii, este de presupus că unii dintre deputații care au acceptat alegerea nu erau convinși, ci timorați.

I.H. Rădulescu își susținea refuzul de a vota în parlament alegerea unui prinț străin prin faptul că în toată activitatea sa politică trecută a fost susținătorul domniei pămîntene, sub care au avut loc toate marile realizări ale poporului român. El amintea faptul că Tudor Vladimirescu a fost un susținător al domniilor pămîntene și menționa realizările din timpul domnilor Ghica, Știrbei, Bibescu și mai ales Al. I. Cuza. Observînd și el legătura ce încerca a se face între unire și domnitorul străin atît în mesaj, cît și în proiectul de răspuns, I.H. Rădulescu afirma: „Nu voi ca două surori să fie puse sub un cap străin, nu voi ca două corpuri în care curge sîngele românesc să fie puse sub un cap în care curge sînge străin. Aceasta nu poate să intre în concepțiunile mele. Iată pentru ce am fost totdeauna pentru prinț pămîntean”²⁶.

După discursul lui I.H. Rădulescu s-a acceptat închiderea discuției. Proiectul de răspuns la mesajul locotenenței și declarațiile conferințelor de la Paris, proiect cuprinzînd alegerea lui Carol de Hohenzollern ca domnitor al României, a fost semnat de majoritatea deputaților; s-au abținut de la subscriere susținătorii sus-menționați ai domniei pămîntene și deputatul N. Iamandi. Așadar, nu a fost vot secret, ci subscriere nominală, ceea ce a contribuit la diminuarea posibilităților de sinceră exprimare a opiniilor.

²⁵ „Monitorul oficial” nr. 99 din 7/19 mai 1866, p. 437. De remarcat faptul că sublinierile din textul discursului lui N. Ionescu aparțin redacției „Monitorului oficial”.

²⁶ *Ibidem*, p. 437—438.

Opoziția parlamentară la alegerea domnitorului străin nu a creat animizitatea celorlalți deputați, ci, dimpotrivă, cînd vice-președintele adunării, după ce a propus salutarea noii alegeri puterilor garante și guvernului român, a declarat : „Să trăiască și acei deputați care, deși au fost pentru unire, nu au fost și pentru principele străin“, sala a primit declarația cu urale și aplauze.

*

Din cele expuse mai sus deducem că opoziția parlamentară la alegerea lui Carol de Hohenzollern nu numai că a existat, dar a fost departe de a fi „demodată“, ridicolă, lipsită de idei politice, cum s-a încercat să se dovedească. Mai mult chiar, se poate presupune că ea ar fi fost mai puternică dacă nu ar fi intervenit următorii factori, care au diminuat posibilitățile de manifestare a acestei opoziții :

- alegeri de deputați dirijate de organele administrative ;
- timorarea deputaților prin arestări și întărirea forțelor armate, civile și militare în București ;
- modul de prezentare, în mesaj și în proiectul de răspuns, a chestiunii alegerii lui Carol de Hohenzollern ca pe un fapt îndeplinit prin plebiscit (ceea ce crea deputaților obligația de a respecta „voința națiunii“) și în împletire cu chestiunea unirii (ceea ce presupunea votarea uneia dintre chestiuni prin cealaltă) ;
- excluderea votului secret, impunerea alegerii parlamentare nominale prin subscrierea proiectului prezentat de conducerea adunării.

Că opoziția ar fi fost mai puternică în cazul existenței unei depline libertăți de exprimare o dovedește și manifestarea simpatiei majorității deputaților față de opozanți la închiderea discuției.

Propunerile, chiar imperativ formulate, ale marilor puteri nu au creat în rîndurile deputaților ideea respingerii prințului străin, ci numai au facilitat exprimarea directă a acestei idei ; influența condițiilor interne, defavorabile acestei exprimări, era însă directă, deci mai puternică.

Dirijată de acțiunile locotenenței domnești, sancționarea alegerii lui Carol de Hohenzollern nu a reprezentat opinia reală și unanimă a deputaților.

NICOLAE IORGA
APĂRĂTOR AL DREPTURILOR ȘI INTERESELOR POPOARELOR
AMENINȚATE DE COTROPIREA HITLERISTĂ

GHEORGHE BUZATU

După instaurarea hitlerismului la putere în Germania a crescut imens pericolul unui nou război. Încălcînd sistematic clauzele tratatelor pe atunci în vigoare, hitleriștii nu-și ascundeau intențiile lor de cucerire a dominației mondiale. Pe calea înfăptuirii acestor țeluri, înrobirea popoarelor europene constituia un prim pas important și absolut necesar. Ca urmare, securitatea tuturor statelor din Europa, mari și mici, s-a aflat după 1933 în permanentă primejdie. România se număra și ea printre țările amenințate de expansiunea hitleristă.

Așa după cum se știe, țara noastră a constituit întotdeauna, datorită bogățiilor și situației ei strategice, un punct de atracție pentru imperialismul agresiv german. În această situație, conștiente de soarta pe care cel de-al III-lea Reich o rezerva României, masele populare de la noi, conduse de P.C.R., au militat cu consecvență — în anii care au precedat nemijlocit izbucnirea celui de-al doilea război mondial — pentru apărarea independenței țării împotriva cotropitorilor naziști, pentru apărarea păcii. Lupta maselor din această perioadă a avut un puternic ecou în rîndul unor proeminente personalități ale științei și culturii românești¹. Așa, de pildă, pentru apărarea idealurilor de libertate națională s-a pronunțat M. Sadoveanu, în timp ce N. Titulescu, ca ministru de externe, a depus eforturi susținute pentru a face să triumfe respectul față de tratate și de ideile păcii. În același timp, marele istoric și patriot N. Iorga a desfășurat o activitate neobosită, cu puternică rezonanță pe plan european, pentru apărarea drepturilor și intereselor poporului român și ale celorlalte popoare, îndeosebi ale celor mici, amenințate în primul rînd de către cotropitorii hitleriști.

¹ Vezi N. Copoiu, *Atitudinea patriotică a oamenilor de cultură față de expansiunea ideologiei naziste în România, în Din istoria contemporană a României*, Buc., 1965, p. 187 și urm.

Cercetarea aspectului anunțat în titlu al activității lui N. Iorga nu face acum pentru întâia dată obiectul unei analize. Semnificația și însemnătatea atitudinii adoptate de istoric în acele momente grele pentru istoria omenirii au fost subliniate nu o dată încă pe când el se afla în viață. Mai apoi, în anii luptei împotriva fascismului, opiniile lui Iorga asupra triumfului inevitabil al popoarelor contra agresorilor nu puteau rămâne total necunoscute. În 1944, atunci când România lupta alături de Națiunile Unite contra Germaniei, prof. N. Bănescu a ținut la Academia Română o vibrantă comunicare despre *N. Iorga — martir al libertății popoarelor*². În acele zile când popoarele așteptau cu înfrigurare ziua victoriei depline care nu mai putea întârzia, autorul, un bun cunoscător al operei lui Iorga, sublinia tocmai că ideea fundamentală care se desprinde din scrierile antihitleriste ale marelui istoric este aceea că toți cei care au atentat la pacea lumii vor suferi un eșec neîndoios. Aniversarea a 25 de ani de la moartea istoricului a prilejuit apariția a numeroase materiale consacrate vieții și activității lui Iorga. Ar fi, desigur, imposibil să le cuprindem pe toate aici. Amintim doar că în ce ne privește au fost strânse pentru prima dată în volum o serie de articole cu caracter antihitlerist³, în timp ce T. Georgescu s-a ocupat special de poziția lui N. Iorga împotriva hitlerismului⁴.

În ciuda varietății și multitudinii materialelor publicate în ultima vreme, care reprezintă certe contribuții pe linia elucidării unor aspecte importante privind viața și opera lui Iorga, multe probleme se impun încă a fi precizate. În rîndurile ce urmează nu ne-am propus să facem o analiză exhaustivă a întregii activități desfășurate de N. Iorga în scopul apărării drepturilor și intereselor popoarelor amenințate de naziști. Cadrul prezentului articol nu ne permite acest lucru, cunoscute fiind-ne întinderea operei și varietatea preocupărilor istoricului, de-a dreptul debordante pentru cercetător. Ca atare, stabilind de la început limitele articolului nostru, vom încerca să precizăm ce înțelegea N. Iorga prin „drepturile” și „interesele” unui popor, rămînînd ca apoi să urmărim acțiunile concrete ale savantului îndreptate spre apărarea popoarelor. Amintim de asemenea că în vederile noastre intră mai cu seamă activitatea publicistică a lui Iorga, fără a neglija opera lui istorică în ansamblu din ultimii ani ai vieții.

Studierea activității desfășurate de către N. Iorga în sprijinul respectării drepturilor și intereselor popoarelor ne permite să surprindem una dintre laturile esențiale ale personalității sale : aceea de *istoric militant*. Trebuie să subliniem că Iorga a arătat întotdeauna că istoricul și studiile istorice au o înaltă menire în societate. În 1911, în discursul de recepție al Academiei, el declara că nu poate concepe ca istoricul să stea retras într-un adevărat „turn de fildeș”, străin de durerile și de aspirațiile neamului. „Făcînd parte dintr-un popor, înfățișîndu-i viața, încălzîndu-se astfel de toate silințele și credințele cheltuite în cursul epocelor, mișcat de nesfîrșitele suferințe prin care a tre-

² Cf. „Analele Academiei Române”, seria III, t. XXVII, p. 35 și urm.

³ Vezi N. Iorga, *Scrieri alese*, 2 vol., Buc., 1965.

⁴ T. Georgescu, *N. Iorga împotriva hitlerismului*, Buc., 1966.

buit să treacă neamul său pentru ca să ajungă pînă în timpul de față, avînd în sufletul său răsunetul tuturor triumfurilor și tuturor înfrîngerilor cîștigate și suferite în timp de secole, istoricul — spunea atunci N. Iorga — e un bătrîn prin experiență al nației sale. Dacă nu-l întreabă alții, el e dator să vorbească...⁵ Acționînd potrivit cu aceste convingeri, Iorga a întrucipat în cea mai înaltă măsură tipul istoricului militant. Înainte de 1918, el a fost un aprig luptător pentru desăvîrșirea unității noastre naționale, s-a pronunțat pentru înfăptuirea unei largi reforme agrare, ca și pentru acordarea votului universal. Iorga a fost preocupat concomitent și de problemele care frămîntau opinia publică europeană; el a dezvăluit țelurile imperialiste urmărite de Anglia în Africa de sud, de Rusia și Austro-Ungaria în Balcani, precum și planurile expansioniste ale Germaniei lui Wilhelm al II-lea; totodată el a susținut fără rezerve idealurile de libertate națională ale popoarelor aflate sub jugul monarhiei bicefale.

După terminarea primului război mondial, Iorga nu și-a schimbat poziția, participînd activ la viața politică a țării. El considera acum că poporul român se găsește în epoca consolidării unității lui naționale, că el are o măreață operă de înfăptuit, atît spre folosul nostru, cît și al civilizației universale. O dată cu începutul deceniului al patrulea, cînd asistăm la ascensiunea fascismului pe plan european, se accentuează caracterul militant al operei istorice a lui N. Iorga. Acest lucru reiese cu prisosință în evidență pentru cine urmărește scrierile lui istorice din ultimul deceniu al vieții. În acești ani, Iorga elaborează, ca rezultat al unor strădanii de aproape jumătate de veac, monumentală *Istorie a românilor*, operă pătrunsă de un cald patriotism, în care fundamentează strălucit rosturile poporului român pe aceste meleaguri și drepturile sale. Preocupat mai cu seamă de destinul poporului român, Iorga nu a neglijat soarta celorlalte popoare. Marele istoric era adeptul indivizibilității păcii, și afirma că între toate națiunile există o solidaritate organică⁶, fapt în virtutea căruia nu putea concepe înrobirea uneia de către alta. Aici este locul să specificăm că în această vreme Iorga a renunțat la multe din punctele sistemului său naționalist din trecut. Acum el publică cunoscuta lucrare, redusă ca proporție, dar plină de semnificație, *Contra dușmăniei între nații. Români și unguri*⁷. Afirmîndu-și crezul său cu privire la relațiile ce trebuie să se statornicească între state, Iorga arată că ațîțarea urii între popoare „este lucrul cel mai neîntemeiat și cel mai neîngăduit de pe lume“. Iar în fața primejdiei ce plana asupra regiunii sud-estului european din partea Germaniei naziste, Iorga propovăduia o înțelegere a tuturor popoarelor din acest spațiu geografic pentru a putea stăvili la timp pe agresori. Istoricul avea în vedere însă ca „să nu facem numai alianțe de stat,

⁵ N. Iorga, *Două concepții istorice*, în *Generalități cu privire la studiile istorice*, ed. 3, Buc., 1944, p. 97.

⁶ N. Iorga, *Originea și dezvoltarea istoriei universale*, în *Generalități...*, p. 290—291.

⁷ București, 1932.

care nu leagă, ci legături de popoare, care să poată servi la interesele noastre comune”⁸.

Iată numai câteva dintre problemele care preocupau omenirea și în rezolvarea cărora N. Iorga era deplin încredințat că studiile istorice trebuie să contribuie într-o măsură însemnată. Nu este întâmplător faptul că tocmai în acești ani găsim formulată în lucrările lui, în repetate rânduri și sub diferite forme, ideea utilității studiilor istorice. Astfel, o conferință ținută la radio (ianuarie 1939) se intitula *Necesitatea cunoștințelor istorice*⁹, iar cu alt prilej Iorga își propunea să demonstreze *Ce înseamnă astăzi concepția istorică*¹⁰; Iorga este continuu preocupat de multiplele aspecte ale vieții internaționale, asupra cărora a emis interesante păreri cuprinse în lucrarea *Idei asupra problemelor actuale*¹¹. În această lucrare, Iorga analizează într-un capitol aparte „aparențele de Europă nouă”, pe care le supune unei critici necruțătoare. Așa, de pildă, el combate „noul” naționalism și sistemul autarhic propovăduite de Hitler și de Mussolini, pe care le califică ca fiind „o prostie”¹²; totodată el respinge noua „religie a violenței” și crede că în asemenea momente știința nu poate „sta în afară de societate”. Omul de știință e dator, spunea Iorga, „să aleagă și să se ocupe cu ceea ce e mai în legătură cu viața și interesele societății”¹³. Răspunzînd tocmai acestui deziderat, istoricul a ținut în anul 1939—1940 un ciclu de 25 de lecții la Universitatea din București despre *Dezvoltarea imperialismului contemporan*. Abordînd această temă, Iorga voia să afle un răspuns la „problemele zilnice”, să demonstreze „cum se formează fiara care crește, monstrul care se umflă din ce în ce mai mult, spre nenorocirea omenirii...”¹⁴. Mărturii interesante în ce privește concepția lui Iorga despre necesitatea studierii istoriei găsim formulate și în ciclul de lecții prezentat, tot în anul 1939—1940, la Academia de comerț din București¹⁵. Aici Iorga își exprima credința că „istoria e foarte folositoare prin sensul ei moral și prin metoda pe care o întrebuintează...”¹⁶. De aceea el cerea să nu se piardă din vedere învățămintele, lecțiile pe care ni le dă istoria, care rămîne totuși „marea judecată a tuturor statelor și națiunilor”¹⁶. În felul acesta, istoricul era îndreptățit să conchidă că toate eforturile Germaniei hitleriste de a pune stăpînire pe întreaga lume nu pot avea decît „un efect dezastruos”¹⁷.

Din cele expuse rezultă că N. Iorga, deși adept al concepției idealiste, a exprimat idei interesante despre rolul și despre utilitatea studiilor istorice în societate, ajungînd la concluzii valabile în ce privește caracterul militant al istoriei. Opiniile istoricului în această privință au evoluat continuu, cris-

⁸ N. Iorga, *Ce este sud-estul european*, Buc., 1940, p. 14.

⁹ *Idem*, *Necesitatea cunoștințelor istorice*, în *Generalități...*, p. 293 și urm.

¹⁰ *Idem*, *Ce înseamnă astăzi concepția istorică*, în *Generalități...*, p. 257 și urm.

¹¹ București, Edit. „Cugetarea”, f.a.

¹² *Idem*, *Idei asupra problemelor actuale*, p. 95—96.

¹³ *Ibidem*, p. 160.

¹⁴ N. Iorga, *Dezvoltarea imperialismului contemporan*, I, Buc., 1940, p. 21.

¹⁵ *Idem*, *Îndreptări noi în concepția epocii contemporane*, 2 vol., Buc., 1940.

¹⁶ *Ibidem*, vol. I, p. 6.

¹⁷ *Ibidem*.

talizându-se definitiv sub influența evenimentelor al căror marlor a fost în ultimii ani ai vieții. Militantismul lui N. Iorga poate fi constatat și urmărit pe diferite planuri, potrivit cu preocupările multiple și activitatea intensă pe care a desfășurat-o istoricul. El s-a manifestat cu vigoare și în domeniul pe care ne-am propus să-l cercetăm, acela al acțiunii desfășurate de Iorga pentru apărarea drepturilor și intereselor popoarelor.

Atitudinea lui N. Iorga în favoarea respectării drepturilor fundamentale ale popoarelor izvora din convingerea istoricului că orice popor trebuie să se bucure de o viață liberă, independentă. După cum se știe, Iorga privea istoria ca o „unitate absolută a vieții omenești, în orice margine de spațiu și de timp“¹⁸. Considerând că orice popor reprezintă un „protagonist“ al acelei „mari drame mondiale“ care e istoria¹⁹, Iorga conchidea că „fiecare nație e o energie, având izvoarele și împrejurările ei deosebite, caracterul și misiunea ei specială“²⁰. Din aceste cuvinte se degajează rolul și importanța pe care Iorga le atribuia fiecărui popor în făurirea istoriei, în crearea celui mai de preț bun al omenirii, care în concepția sa îl constituia civilizația mondială. Respingând teoriile naziste, care urmăreau să acrediteze în cursul deceniului al patrulea teza „lipsei de rost a statelor mici“, istoricul român arăta că, dimpotrivă, „orice ar crede o nouă filozofie politică..., civilizația umană nu e un mare fluviu unic, ieșit de supt munții cei mai înalți, din izvoarele cele mai adânci, ci cursul ei duce apele vii ale tuturor afluenților cari aduc cu ei fiecare un mister de vitalitate fără de care fluviul s-ar pierde în mlaștini“²¹.

În concepția lui N. Iorga, „drepturile“ de care trebuiau să se bucure popoarele erau foarte largi, conlucrând toate la dezvoltarea absolut liberă a unui stat. Istoricul avea în vedere, înainte de toate, păstrarea independenței popoarelor, recunoașterea regimului social-economic pe care și l-a ales un popor, stabilirea de drepturi egale pe plan internațional între toate statele mari și mici. În ceea ce privește „interesele“ popoarelor, istoricul le definea ca fiind conforme drepturilor ce incumbau fiecărui stat și decurgând direct din acestea.

Ridicându-se în sprijinul națiunilor amenințate de robia hitleristă, Iorga avea în vedere în primul rând respectarea dreptului fiecărui popor de a dispune în mod liber de soarta sa. În anii agresiunii fasciste, istoricul a subliniat în mai multe rânduri necesitatea recunoașterii independenței naționale ca fiind unul dintre principiile de bază care pot contribui la menținerea bunelor relații între state. Astfel, într-o conferință radiodifuzată din octombrie 1938, el arăta că toate statele, în special cele mici, trebuie să pretindă și să-și organizeze propria lor apărare pentru a-și menține „libertatea și ceea

¹⁸ N. Iorga, *Cuvîntare la deschiderea Institutului pentru studiul istoriei universale, în Generalități...*, p. 216.

¹⁹ *Idem, Necesitatea cunoștințelor istorice, în Generalități...*, p. 296.

²⁰ *Idem, Două concepții istorice, în Generalități...*, p. 91.

²¹ *Vezi Nu state mici, ci națiunile sacre și originale!* în „Neamul românesc“ din 10.XII.1939 (în continuare, vom cita N.R.).

ce se mai poate numi, în timpurile noastre, independență”²². Pronunțându-se pentru respectarea independenței tuturor statelor, Iorga se gândea și la viitorul poporului său. După părerea lui, pe deplin justificată, orice atingere adusă drepturilor vreunei țări crea un iminent pericol pentru România. Istoricul nu-și ascundea temerea că înrobirea oricărui popor creează o primejdie pentru toate celelalte, căci, spunea el, „dărâmiându-se încă unul din aceste bastioane ale vieții libere, ceasul tuturor celorlalte ar suna”²³.

Din recunoașterea dreptului primordial al fiecărui stat în păstrarea independenței sale decurge în mod implicit ideea că orice popor poate și trebuie să trăiască în condițiile regimului social pe care și l-a dobândit. Dezaprobând deschis încercările așa-numitei „tetrahii” europene a Germaniei, Angliei, Franței și Italiei de a se amesteca, după conferința de la München, în treburile interne ale statelor europene, Iorga refuza acestor puteri orice drept de a impune vreunei națiuni „să părăsească forma (de guvernământ. — Gh. B.) pe care și-a dat-o”²⁴.

N. Iorga era de părere, de asemenea, că statele mari și mici trebuie să se bucure de drepturi egale pe plan internațional. El arăta că gradul înalt de civilizație la care a ajuns omenirea în secolul nostru presupune stabilirea celei mai depline egalități de tratament a tuturor țărilor. Iorga spunea că nu contează numărul populației, nici suprafața teritoriului pe care-l ocupă un popor ori gradul de dezvoltare tehnică sau culturală la care el a ajuns, pentru ca un stat să se bucure de avantaje sau drepturi preferențiale față de celelalte. Adept al egalității în drepturi a tuturor statelor, N. Iorga a demonstrat inconsistența teoriilor naziste despre existența unor așa-zise popoare sau rase „inferioare” și „superioare”. El a dezvăluit că menirea unor astfel de teorii era să justifice subjugarea popoarelor de către Germania²⁵.

N. Iorga a apreciat pe bună dreptate că soarta popoarelor s-a aflat îndeosebi în pericol după venirea lui Hitler la putere²⁶. El era convins că, începînd din ianuarie 1933, omenirea a trecut printr-una din cele mai grele perioade din istoria sa. În acest timp, marele istoric a fost martorul ocular al triumfului brutalității naziste, a privit cu groază la actele de agresiune fățișă înfăptuite înainte de 1 septembrie 1939, asistînd în cele din urmă la dezlănțuirea celui mai nimicitor război din istorie, a „imensului, catastrofalului război”²⁷. Drepturile și interesele popoarelor au fost ignorate, ele căzînd rînd pe rînd sub cizma ocupantului. O agresiune constituia preludiul alteia, iar un popor cotropit îl preceda pe altul în robie. Agresorii nu-și ascundeau disprețul față de normele dreptului internațional, contravenind principiilor

²² Cf. *Viitorul statelor mici*, în N.R. din 16.X.1938, p. 2.

²³ *Spre cine merge gîndul nostru*, în N.R. din 14.XI.1939.

²⁴ *Vezi* N.R. din 16.X.1938, p. 2.

²⁵ *Vezi Spațiu vital*, în N.R. din 14.VI.1939; *Popoare superioare?* în N.R. din 9.XII.1939; *Rasism...*, în N.R. din 19.I.1940.

²⁶ *Vezi Nazismul în cursă*, în N.R. din 8.II.1933; *Noul Reich*, în N.R. din 14.IV.1933; *Asigurări de pace*, în N.R. din 3.XII.1933; *Convertirea „observatorului american”*, în N.R. din 15.VII.1938.

²⁷ N. Iorga, *Indreptări noi în concepția epocii contemporane*, I, p. 18

recunoscute statornicite în relațiile dintre state ca rezultat al unei îndelungate evoluții istorice. În această situație era natural ca N. Iorga, care se pronunțase neconținut în decursul vieții pentru întărirea colaborării internaționale în folosul dezvoltării pașnice a omenirii, să întâmpine cu durere și cu dezgust triumful momentan al forțelor întunericii. Pe deplin temeii aprecia el că omenirea trăiește „vremi cumplite“²⁸, că, „desigur, un duh rău trece asupra lumii“²⁹ ori că războiul în care au fost aruncate popoarele fără voia lor seamănă cu un adevărat „holocaust uriaș“³⁰. Agresorul era comparat cu un „aprig leu de pradă“, care face „să răsune pustiul de urletele foamei sale“³¹. În aceste condiții, chiar și epoca cuceririlor barbare ce a urmat după prăbușirea Imperiului roman se dovedea a fi „bună“³² în comparație cu situația de dinaintea ultimului război mondial³³. Plin de durere, istoricul constata că „a fost odată o comunitate umană, care e acuma în țândări. De la un capăt al lumii la altul nu e decît urgie și prăpăd, iar în insulele de refugiu ce au mai rămas izbesc neconținut valurile amenințărilor... Forța dezlănțuită își serbează saturnalele. A fi trăit o astfel de vreme e pentru omul care mai păstrează simțirea același lucru ca și cum ar fi fost martor la cele mai cumplite zile din năvălirile care au distrus ordinea romană“³⁴.

În fața tragediei uriașe pe care o trăia omenirea, Nicolae Iorga s-a ridicat cu curaj în apărarea idealurilor umanității. O încredere neșovăită în victoria popoarelor și-a pus amprenta asupra tuturor acțiunilor sale. Cu acest gând, el a transmis popoarelor subjugate de naziști cuvinte calde de încurajare, al căror rost era în acele clipe să le ușureze supliciu robiei, pregătindu-le pentru ceasul ridicării la lupta biruitoare contra cotropitorilor. Prin glasul istoricului, popoarele căzute pradă agresorilor simțeau aproape sprijinul poporului român în acele momente grele ale existenței lor. În articolele publicate zi de zi în paginile „Neamului românesc“ ori în acelea tipărite în diverse cotidiane din țară sau din străinătate, la tribuna parlamentului sau în conferințele ținute la radio sub forma „sfaturilor pe întuneric“, în cursurile predate la Universitate, ca și în comunicările prezentate la Academie, pretutindeni unde se manifesta neobosita-i personalitate, N. Iorga nu a ezitat nici un moment să-și arate simpatia pentru cauza popoarelor amenințate de cotropitori. Totodată, el îi pune la stîlpul infamiei pe agresori, dezvăluind țelurile lor criminale. În acest fel, marele istoric a participat nemijlocit la evenimentele din ultima parte a vieții, aprobînd sau condamnînd fiecare fapt contemporan în raport cu folosul lui pentru progresul

²⁸ *Fie și cu sila*, în „Neamul românesc pentru popor“ din 1.VII.1938.

²⁹ *Duhul rău trece asupra lumii*, în „Neamul românesc pentru popor“ din 15.XI.1939.

³⁰ *Jertfele zeilor răi*, în N.R. din 12.IX.1939.

³¹ *Ceasul șacalilor*, în N.R. din 12.X.1938.

³² *Bunele vremi ale lui Attila*, în N.R. din 5.IX.1939.

³³ *Gloriosul nostru secol al XIX-lea*, în N.R. din 8.X.1939.

³⁴ *Glasuri de durere deasupra lumii*, în N.R. din 13.XII.1939.

umanității. În aceste împrejurări, Iorga ajunge la acea înaltă definiție a caracterului militant al istoriei care trebuie să participe la „marea luptă pe care o duce omenirea pentru drept și unele popoare pentru existența lor”³⁵.

Astăzi ne sînt cunoscute etapele minuțios pregătite ale agresiunii hitleriste tinzînd spre cucerirea lumii. Iorga și-a dat seama din primul moment de pericolul pe care-l prezentau actele silnice ale lui Hitler pentru pacea lumii și a condamnat măsurile lui de revizuire a tratatului de la Versailles. Acțiunile lui Iorga pentru apărarea drepturilor popoarelor au crescut în amploare începînd cu anul 1938, atunci cînd Germania a trecut — prin alipirea forțată a Austriei — la agresiunea fățișă în Europa.

În Europa, poporul austriac a căzut primul victimă agresiunii hitleriste. Este îndeobște cunoscut faptul că în timpul primului război mondial Iorga a fost un dușman neîmpăcat al Imperiului habsburgic³⁶, care alcătua pe atunci un conglomerat de popoare aflate sub stăpînirea dualismului austro-ungar. După prăbușirea Austro-Ungariei în primul război mondial, Iorga s-a pronunțat în favoarea menținerii independenței și suveranității statului austriac creat în urma tratatului de la Saint-Germain. Pornind de la faptul că după această dată statul austriac se menținea „în limitele dreptului său național”, Iorga a respins ideea Anschluss-ului, susținută cu consecvență după 1918 de către pangermaniști. Pericolul înghițirii micului popor austriac de către „marea” Germanie a sporit considerabil după venirea lui Hitler la putere. Dacă hitleriștii n-au trecut imediat la alipirea Austriei, aceasta nu se explică prin aceea că ei ar fi renunțat la înfăptuirea planurilor lor, ci se datorește situației internaționale, care nu era de loc favorabilă realizării Anschluss-ului. În consecință, hitleriștii au amînat înfăptuirea Anschluss-ului pînă în 1938, cînd au socotit că a sosit momentul prielnic pentru a trece la lichidarea statului austriac. Încă înainte de alipirea la 13 martie 1938 a Austriei la Reich, N. Iorga a scos în evidență faptul că poporul austriac nu era de acord cu aceasta. El a subliniat că „alipirea” pe care o pregătea Hitler „nu se deosebește prea mult de anexare”³⁷. Iar într-un alt articol, publicat la cîteva luni după cîtopirea Austriei, istoricul deplîngea soarta acestei țări, ajunsă „numai la un trist Land Austria”³⁸.

După ocuparea Austriei, hitleriștii au ridicat deschis pretenții asupra Cehoslovaciei. Cerînd includerea regiunii sudete la Reich, Hitler urmărea de fapt ca prin desprinderea acestui teritoriu din corpul Cehoslovaciei să distrugă statul liber cehoslovac, care prezenta o piedică însemnată în calea înfăptuirii planurilor lui agresive în centrul și sud-estul Europei. În perioada respectivă, strînse legături uneau Cehoslovacia de România. Alături de Iugoslavia, ambele țări erau membre ale Micii Înțelegeri, creată imediat

³⁵ Cf. N. Iorga, *Ce înseamnă astăzi concepția istorică*, în *Generalități...*, p. 259.

³⁶ Vezi V. Netea, *N. Iorga-historien et défenseur des peuples d'Autriche-Hongrie*, în „Nouvelles Études d'Histoire”, III, p. 475 și urm.

³⁷ Vezi *Spirit austriac*, în „Timpul” din 7.III.1938.

³⁸ *Tu, felix Austria, nube*, în N.R. din 5.VII.1938.

după terminarea primului război mondial în scopul menținerii statu-quoului în centrul Europei contra tendințelor revizioniste. În cei aproape 20 de ani care trecuseră de la făurirea Micii Înțelegeri, între popoarele român și cehoslovac se stabiliseră sincere raporturi de prietenie. N. Iorga a fost în acest răstimp unul dintre promotorii apropierii între cele două popoare. În aceste condiții e lesne de înțeles că, atunci când Hitler a ridicat pretenții asupra Cehoslovaciei, Iorga a susținut cu simpatie cauza poporului prieten. El nu a fost de acord cu soluția cedării regiunii sudete Germaniei. Iorga cerea să nu se permită dictatorului nazist în nici un fel să se amestece în afacerile interne ale poporului cehoslovac, deoarece acest lucru ar crea un precedent periculos care ar îngădui apoi „unei căpățenii a întregii sale nații, de oriunde, să intervie în afacerile altei țări, azi Cehoslovacia, mâine Ungaria, poimîine Polonia sau România, cîndva și Franța, pentru Alsacia, iar înainte de toate imensa Rusie...”³⁹. Desfășurarea ulterioară a evenimentelor a confirmat întru totul justetea temerilor lui Iorga : la conferința de la München din septembrie 1938, puterile occidentale au dat de fapt Cehoslovacia pe mîna lui Hitler, care a făcut un pas important spre cîștigarea dominației europene. Istoricul român a combătut hotărîrile conferinței müncheneze, unde „tetrarhia“ europeană, spunea el, a procedat la „ciocîrțirea“ statului liber cehoslovac fără voia acestuia⁴⁰.

În lunile care au urmat încheierii acordului de la München, N. Iorga și-a exprimat în repetate rînduri regretul profund pentru atingerea drepturilor în care fusese lovită Cehoslovacia. Adresîndu-se poporului român, Iorga îi cerea în acele zile să arate toată compasiunea lui pentru durerile prin care trece acest popor, „sincer prieten în libertatea sa cîștigată după trei sute de ani de robie“⁴¹. Încredințat că apelul său va găsi sprijin în rîndul poporului nostru, Iorga socotește că este momentul să-i încredințeze pe cehoslovaci că, „orice ar fi cu dînșii, ei pot fi siguri că aici ei pot găsi o mîngîiere în durerile pe care nu le putem ajuta“⁴².

Protestul lui N. Iorga împotriva actelor de silnicie ale Reichului nazist s-a făcut auzit și atunci cînd, la 15 martie 1939, forțele blindate ale Wehrmachtului au ocupat întreaga Cehoslovacie. Într-un articol scris chiar în primele momente după parvenirea știrii despre noua agresiune hitleristă, istoricul anunța plin de mînie : „Carele de asalt germane sînt la Praga“⁴³. Mai departe Iorga își exprima încă o dată convingerea sa neclintită în victoria finală a popoarelor, peste succesul de moment al cotropitorilor⁴⁴.

La numai cîteva săptămîni după ocuparea Cehoslovaciei, Europa a fost martora unui nou act agresiv din partea statelor fasciste : la 7 aprilie 1939,

³⁹ „Cantonizarea“ statului, în N.R. din 13.IX.1938.

⁴⁰ Vezi N. Iorga, *Sfaturi pe întunerec*, II, Buc., 1940, p. 325.

⁴¹ *Ceva ce nu putem uita*, în N.R. din 5.IV.1939.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *La lumina trăsnetului*, în N.R. din 17.III.1939.

⁴⁴ *Ibidem*.

Italia mussoliniană atacă Albania. Ca și în cazul căderii Austriei sau a Cehoslovaciei, Iorga își ridică și de data aceasta glasul împotriva agresorului. El se declară solidar cu lupta dreaptă purtată de poporul albanez pentru apărarea țării sale. În același timp, Iorga a transmis Albaniei un apel încurajator cu asigurarea că poporul român este alături de cauza sa⁴⁵.

După cucerirea Cehoslovaciei și a Albaniei, următoarea victimă a agresiunii fasciste în Europa a fost poporul polonez. Intrarea trupelor naziste în Polonia în dimineața zilei de 1 septembrie 1939, a marcat începutul celui de-al doilea război mondial. Din primul moment al războiului, Iorga s-a ridicat în apărarea Poloniei. Stabilind că între Polonia și România au existat în trecut bune raporturi politice și economice⁴⁶, el a transmis adeseori cuvinte de încurajare eroicului popor polonez aflat în luptă cu ocupații. Marele istoric și-a manifestat admirația față de rezistența înverșunată opusă cuceritorului⁴⁷, iar după ce operațiile militare au luat sfârșit a susținut cu tărie că poporul polonez nu a fost înfrânt definitiv, ci numai covârșit pentru moment de forța „mecanice a toate stăpînitoare“ a inamicului⁴⁸. N. Iorga și-a manifestat convingerea că poporul polonez nu va înceta lupta contra cuceritorului pînă la triumful deplin al cauzei sale.

În primăvara anului 1940 războiul se extinde în nord-vestul și în vestul Europei. Rînd pe rînd, Reichul atacă și înrobește Norvegia și Danemarca, Belgia, Olanda și Franța. În aprilie 1940, Germania ocupă cele două țări nordice, Iorga s-a aflat alături de popoarele norvegian și danez, tipărind emoționante rînduri din care răzbate simpatia sa pentru curajul cu care aceste popoare au primit deschis lupta cu forțele inamicului⁴⁹. După ce la 10 mai 1940 Wehrmachtul atacă Olanda, Belgia și Franța, Iorga protestează cu energie împotriva forței dezlănțuite care tindea la cucerirea unor țări libere, al căror aport la făurirea civilizației mondiale îl aprecia ca fiind inestimabil. Plin de durere, istoricul consemna căderea Belgiei și a Olandei; el nu poate concepe pierderea acestor țări fără sentimentul unei pierderi iremediabile suferite de întreaga omenire. „Cît va trebui — se întreba Iorga — ca să se puie la loc ce se *poate pune la loc* din această imensă distrugere? Pentru munca și gîndul omenesc prin ce se poate înlocui toată această înfloritoare tinereță care s-a jertfit? Cum s-ar putea salva, după ura ce iese din atîtea suferinți, colaborarea umană?”

Și acest holocaust uriaș *pentru ce?*

E cineva care să-mi explice și mie pentru ce?”⁵⁰.

⁴⁵ *Nu uităm*, în N.R. din 18.IV.1939.

⁴⁶ *Vezi Ce este Cracovia*, în N.R. din 8.IX.1939; *Uesterplatte și Gdynia*, în N.R. din 3.X.1939.

⁴⁷ *Înainte teribilei fatalități*, în N.R. din 20.IX.1939.

⁴⁸ *N-avem destul pentru dînsii*, în N.R. din 7.X.1939.

⁴⁹ *Vezi Oamenii de jertfă*, în N.R. din 15.IV.1940; *Urmașul vikingilor*, în N.R. din 18.IV.1940.

⁵⁰ *Isprava*, în N.R. din 21.V.1940.

Zi de zi gîndul istoricului se îndreaptă către luptele purtate pe frontul din vest, unde considera că în acele momente se duce o mare bătălie de care depinde soarta popoarelor⁵¹. El dorește triumful acelora care „sfărîmați de ghiulele și bombe, luptă din răspuțeri pentru sfînta dreptate și libertatea tuturoră”⁵².

Pentru a menține trează în inima poporului nostru pilda Franței, Iorga inițiază la 24 mai 1940, în toiul campaniei militare din Apus, un ciclu de conferințe radiodifuzate. În aceste conferințe, Iorga mărturisea că atenția lui se îndreaptă către „locurile tragediilor actuale”, pentru care încearcă „un sentiment de regret profund și... o înduioșare care nu se poate coborî în cuvinte”⁵³.

După capitularea Franței, considerată drept un act pe care orice minte omenească ar trebui să refuze a-l defini⁵⁴, Iorga a arătat aceeași nemărginită încredere în viitorul poporului francez. Astfel, comentînd inițiativa luată de un grup de francezi la sfîrșitul anului 1940 de a comemora 120 de ani de la nașterea lui Lamartine, istoricul român constata cu satisfacție că aceasta dovedește, o dată în plus, „un semn de vitalitate și de încredere, care dă cele mai bune speranțe marelui popor latin”⁵⁵.

În ultimele luni ale vieții, N. Iorga a asistat la cea mai cumplită tragedie care a lovit poporul nostru: mutilarea granițelor României și supunerea țării de către hitlerismul german. Ca semn de protest împotriva guvernului antonescian care consimțise la înghenunchierea țării, Iorga s-a retras din București în locuința lui de la Vălenii de Munte și, după aceea, la Sinaia. La scurt timp își încetează apariția ziarul „Neamul românesc”. Iorga se va dedica exclusiv studiilor istorice, lucrînd cu înfrigurare la întocmirea *Istoriologiei umane*, operă de vastă sinteză și care avea să fie unică în genul ei în întreaga istoriografie mondială. În această lucrare Iorga își propusese să reia și să dezvolte o idee care-i era scumpă lui, și anume să înfățișeze — potrivit noii concepții istoriologice la care ajunsese — istoria omenirii prinsă în acel moment în „strașnice dureri”⁵⁶. El nu a ajuns însă să-și termine opera proiectată. În ziua de 27 noiembrie 1940 a fost ridicat direct de la masa de lucru și ucis mișelește de o bandă de legionari înarmată. În felul acesta, N. Iorga a plătit cu propria-i viață pentru convingerile sale antihitleriste, pe care nu s-a temut să le împărtășească cu tărie lumii întregi în ultimii ani ai vieții sale. Moartea l-a împiedicat să participe la marea bucurie trăită în primăvara anului 1945 de către toate popoarele lumii eliberate prin lupta lor comună de urgia nazismului și domnia întunericului.

⁵¹ În acel moment U.R.S.S. nu intrase în război.

⁵² *O rugăminte care nu poate lipsi*, în N.R. din 23.V.1940.

⁵³ *Vezi* N.R. din 28.V.1940.

⁵⁴ *Finalul tragic*, în N.R. din 20.VI.1940.

⁵⁵ *Vezi* „Cuget clar” nr. 17 din 3.XI.1940, p. 270.

⁵⁶ *Vezi Generalități...*, p. 259.

Căci N. Iorga a fost unul dintre vestitorii acestei clipe a izbânzii popoarelor și a luptat neconținut pentru apropierea ei.

Fără îndoială, nu a fost posibil să surprindem în rîndurile de mai sus decît unele aspecte privind lupta purtată de Nicolae Iorga în anii agresiunii fasciste pentru apărarea drepturilor și intereselor fundamentale ale tuturor popoarelor. Prin întreaga lui activitate îndreptată în acest sens, marele istoric român s-a impus definitiv în conștiința popoarelor lumii. Astăzi multe dintre principiile apărute de el, referitoare la raporturile ce ar trebui sta-tornicite între state, au devenit norme unanim admise ale dreptului inter-național.

DIN FRĂMÎNTĂRILE ȚĂRĂNIMII BUZOIENE
ÎN VREMEA DIVANULUI AD-HOC (1857)

SANDU TUDOR

Țărănimea buzoiană fusese prinsă în aceeași febră a căutării dreptății sociale, care încălzea întreaga țărănime din districtele noastre românești, cu mult înainte de 1857.

Posed în original cele două variante ale jalbei lui Costache Moglan, deputatul țăranilor din fostul district Buzău în Divanul ad-hoc (1857), adreseate caimacamului, jalbă care sintetizează păsurile plugărimii buzoiene, și care nu puteau fi prezentate mai bine de altcineva decât de Costache Moglan, care trăia aceste năpăstuiuri alături de clăcașii din Grabicina-Buzău, ca dascăl de copii și de biserică din 1838, la această moșie, metoh al mănăstirii Poeana-Mărului din Rîmnicul-Sărat¹.

Iată cele două variante ale jalbei, transcrise în grafia lui Costache Moglan :

„Prea înălțate Doamne,

Sînt lăcuitor în satul Grabicina, proprietatea sf. schit Poeana-Mărului. „Cei mai mulți”² lăcuitorii din acest sat m-au însărcinat ca să plîng înălțimei voastre jalnica stare în care ne-au adus arendașul acei moșii, în cești din urmă cinci ani, prin unire cu Părintele starețu și cu administrația locului, ce din nenorocire a fost în mîinile clucerului Iarca și a cumnatu-său ce era suptcîrmuitor.

Prea înălțate Doamne, cînd au venit comisia catagraficească, ne-au spus hotărît și în fața starețului mînăstirii, că această moșie nu poate să aibă osebite învoeli decît acelea obștite de Guvern, pentru moșiile mînăstirești; la timpul convenit ne-au și venit condițiile în sat și pã cînd intrasem în lucrare după dînsele, ne-am pomenit că se eau [iau] din cancelaria satului, cu poruncă de-a dreptul din partea P. Starețu și îndată ne supune la dări, după niște condiții ce au depus sf. sa. Am reclamat, măriia ta, îndată la

¹ Sandu Tudor, *Costache Moglan — Un vrednic dascăl necunoscut*, în „Vlăstarul” an. XV nr. 1—2, Buzău 1938, p. 40—42; Gabriel Cocora, *Aspecte din trecutul învățămîntului public la Buzău*, în „Studii și articole de istorie” vol. II București 1957, p. 403—436 și Ion Moldoveanu, *Aspecte din epoca Unirii la Buzău*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960, p. 495—596.

² Întîi scrisese: „cei o sută șazeci” cf. originalul.

onorabila sunt administrație și administrație, dar din nenorocire, nu numai n-am căpătat nimic, dar prin bătăi și siluiri ne-au înpițat la alte dări și mai grele, după voința arendașului, supt titlu de noi învoeli între unii din lăcători și arendaș.

Aceste dări, prea înălțate Doamne, s-a ezechutat cu toată asprimea, încît astăzi în sat, între o sută șazeci de lăcători cei mai mulți se află scăpătați în sărăcie și datori³ — rugăciunea ce fac în numele sâtenilor este ca Măria voastră să vă milostiviți a considera și aciastă proprietate în rîndul proprietăților mînăstirești, ca să plătim drepturile proprietaricești după condițiile mînăstirești, aceea ce au înțeles și chiar comisia catagraficească, ne adevărind nici o învoală sau condiții — și pã baza acestora, măria voastră, să vă milostiviți a rîndui un într-adins cercetător și socotindu-ne pã cîte cinci ani, să ne facă despăgubirea de la ceea ce ne-au luat mai mult pînă la ceea ce trebuia să ne ea [ia] după condițiile mînăstirești, căci numai așa Prea înălțate Doamne, poate ajunge și acest sat să se bucure de dreptatea ce domnește în zilele mării tale și nu mă sfîesc a zice că aceasta este cea întâi jalbă ce am dat pentru această năpăstuire, de cînd măria voastră v-ați urcat pã tronul țării.

Al înălțimei voastre

prea plecat."

Varianta a doua :

„Prea înă(1)țate Doamne !

Lăcătorii unui întreg județ m-au ales ca să arăt dorințele țării și la vreme pãsurile clasci noastre plugărești.

Partea întâia a însărcinării mele mi-am îndeplinit-o cu sfințenie, pã cît a stat în puțina Adunării întregi și în priceperea mea în parte, ca un om cu puține cunoștințe politice.

Partea a doa s-a hotărît, în unanimitate, a să lucra atuncea cînd vom fi siguri că avem pã cea dintîiu.

Bunul simț cere că acia epocă să o adestăm în liniște, respectînd legile în ființă : Scopul dar al acestii reclamații este ca să rog cu umilință pã Măria Voastră a binevoi a pune la cale respectarea legilor pã unde să calcă arbitrar de oameni fără cuget ; și fiindcă această călcare s-a făcut la proprietatea în care Țăcuesc eu, fie-m' ertat a face o mică descriere de astă nelegiuită împrejurare.

Sînt locuitor în satu Grabicina județul Buzău proprietatea a Sf. Monastiri Poiana Mărului, sat de 160 locuitori.

La punerea în lucrare a legilor din anul 1852 comisia catagraficească a depus la canțelaria satului condițiile mînăstirești tipărite, urmînd a se escersa cu ceea ce ar avea prisoase conform articolului 140 din escpusa legiuire, în temeiul cărorã n-au mai adevărit alte învoeli.

Peste cîteva zile vedem că ni se ia aceste condiții din canțelaria satului și să depune alte manuscrise supt însemnate numai de starițul pomenitei monastiri la 15 iulie 1852, mai împovărațoare de cît cele mînăstirești puse de c. comisie.

Apoi chear acele condiții depuse de Starițu, pãrîndu-i-se D. Arendașu nu îndestul de jefuitoare, la anul 1854 aprilie în 23 Arendașulu a depus altele mai împovărațoare supt a dumisale încălțurã, impuindu-o nu numai acelora ce să bucurau de prisoase, nici numai acelora carii aveau pãmîntul dat de legiuire, dar și chear acelora ce n-au altã legãturã cu proprietatea de cît un singur lãcaș, fãrã a să bucura de dreapta măsurã măcar.

Mai toți lăcătorii din acea proprietate au reclamat în contra acestor nelegiuite condiții (dupã care alãtur aci copie) și în loc de îndestulare au avut biciul administrații pã spinare și cu acest chip arendașul ne suges sîngele în curs de patru ani.

Este drept aci să arăt Mării Voastre că actualul Administratoru al județului D-lui Marghilomanu și suptadministratorul de acum al Plaiului Slãnicu, n-a luat parte la aceste sugrumãri pentru cuvîntul că lăcătorii de la orînduirea D-lor încoace s-au ocupat mai cu seamã de grija politicã de cît de pãsurile lorũ, sperîndũ că prin acest drum arũ scãpa de sugrumãri.

³ Intii scrisese : „nu se gãsesc nici a 3-a parte cu cîte doi boi“ cf. originalul.

Acum însă văzînd că s-a procedat la organizarea obșteștii catagrafii și cu aciasta nu li s-a asigură un viitor mai uman și andamnizare a trecutului și a prezentului, viu cu toată umiliința a ruga pã Măria Voastră să bine voiiți a însărcina un proprietar de ai județului cu frica lui Dumnezeu și cu știință de astă împrejurare ca împreună cu D-lui Administrator să vie în fața locului în mai sus pomenitu sat și după ce va observa cîți locuitori au avut prisoase să-i îndatoreze a despăgubi pã arendaș de acele prisoase conform condițiilor monăstirești — iar ce vo' fi luat mai mult arendașul peste condițiile moșiilor monăstirești, precum și or ce va fi luat de la cei ce n-au prisos și de la cei ce n-au nici legiuitul pămînt, să-l îndatoreze ca față cu D-nii cercetători să întoarcă în napoi locuitorilor, căci numai atunci vom crede că dreptatea nu este o himeră — Iar pentru viitor pã cît vor sta în ființă legile de astăzi să vă milostiviți Prea Înălțate Doamne să ne dați totu minăstirești condiții.

Diurna pã cît veți chibzui Măria Voastră și progoanele D-lor cercetători să privască în sarcina năpăstuitorului. Iar 160 familii nu vor înceta a binecuvînta numele Mării Voastre către care sînt și supusă slugă,

Costache Moglan
din satu Grabicina Plaiu Slănic J. Buzău.“

La cea de a doua variantă Costache Moglan adaugă următoarele documente asupra cărora face și adnotări spre adevierirea celor reclamate :

Anexa nr. 1

„Articole puse de proprietate
Condiții :

Potrivit articolului 140 din noile legiuri după toată stăruința ce am pus ne putînd face nici un fel de învoeli cu lăcitorii satului Grabicina proprietatea sfîntului schit Poeana Mărului. Asemănat ofesului Prea Înălțatului nostru Domn — de supt No. 770 — să depune aceste condiții pentru pogoanele de prisos arătură, **fineață** și izlaz în chipul următor :

1lea „Pentru fiecare pogon de izlaz prisos peste cele legiuite să dea cîte trei zile cu mîinile și cîte un puiu de găină — aceste zile să le muncească după legiuire — Iar neavînd trebuință de muncă apoi să vor plăti în bani cîte șaizeci parale zioa.

2lea „Pentru pogoanele de fineață prisos peste cele legiuite să dea cîte lei treizeci și doi de pogon și cîte o găină — Însă pã locuri șes și văi — iar pã locuri coastă să dea de fiecare pogon cîte lei douăzeci și doi și găina, iar pentru locuri pã la vîrf să dea de fiecare pogon cîte lei cincisprezece și găina. Însă cel ce va lua asemenea prisos va lua treptelnicește din vale și din vîrf și după coaste cu analogie și va plăti cum să vorbește mai sus.

3lea „Pentru fiecare pogon de arătură prisos preste cele legiuite să dea dijma legiuită și cîte lei optsprezece de fiecare pogon de prisos și cîte o găină. Avînd proprietatea niște asemenea prisoase care din lăcitorii săteni vor priimi dintr-însele vor plăti după cum să vorbește mai sus“.

1852 iulie 15

Iscălit proprietatea : Gelasie Arhimandrit“⁴

Anexa nr. 2

„Eu supt iscălitul arendaș moșii Grabicina proprietatea sfîntului schit Poeana Mărului — Să face cunoscut spre a fi știut că pentru toate datorii proprietății m-am învoit cu lăcitorii în chipul următor : ca fiecare lăcitor să-și cosească fnețile precum

⁴ Copia e scrisă tot de mîna lui Costache Moglan.

le-au cosit și pină acum⁵ și dijma să o plătească cu bani care să va arăta numele fiecăruia și osebit de aciasta să îndatorează ca fiecare lăcuiitor fără osibire să facă câte un transport pe tot anul la sfîntul schit Poeana Mărului⁶ adecă cel cu patru boi să ducă o chilă de bucate, cel cu doi boi o jumătate chilă și cei cu mîinile să munciască cîte trei zile la orice lucru și să le fie vitele slobode pă gol⁷ pină la doăzeci de aprilie fără nici o plată⁸ păzindu-le însă de stricăciunea semănăturilor. Și să-și ție fiecare lăcuiitor locurile de semănături precum le-au avut și până acum⁹ și din fiecare semănături sau roade fără osibire să dea dreapta dijma adecă din zece una și cîte un puui de găină de tot numele pă fiecare an. Cele 22 zile¹⁰ legiuite de fiecare familie să le dea în muncă și în bani după cerirea și trebuința mea și care muncă a pămîntului să o facă întocmai după noile legiuri fiecare lăcuiitor fără osibire să-mi lucreze în folosul meu cîte o jumătate de porumb — sau cîte un pogon de grîu — adecă să-l are, să-l semene cu sămînța mea și să-l grăpeze, să-l prășească de două ori pe vară bine fără a să dea de vre o sminteală, să-l culeagă curățit de foi, să-l facă grămadă pă loc și să le plătesc aciastă muncă cîte lei cincisprezece adecă treizeci lei pogonu de grîu arat, semănat cu sămînța mea, grăpat, secerat și făcutu jumătăți să le plătesc cîte lei șaisprezece, la treeratu bucatelor să îndatorează ei lăcuiitorii a le treera cu cai lor. Și să le plătesc zioa unui om cu un cal lei doi — parale zece, iar celui cu doi cai zioa lei trei, și la dregerea zăgastrurilor și iazurilor morilor din Slănic să meargă precum au mers și până acum cu boi și cu măinile precum va cere trebuința și orice altă muncă voiu mai avea să mi-o facă cu scădere din cele 22 zile legiuite precum și plata pogoanelor ce s-au vorbit mai sus. Iar prisosul izlazului¹¹ să-l pășuneze cu vitele lor precum l-au pășunat și pină acum și să-l plătească cu bani pă fiecare an cîte lei două mii cinci sute și la doăzeci — oi capre — să dea cîte o oca de lînă bună țigae, iar care nu va avea țigae să dea stogușe sau turcană și cîte o găină de toată familia fără osibire și cîte un mușchiu de rîmător care vor tăea și la o sută de oi un miel pă tot anul, însă la analogia lînii și mieilor să va preîncumpăra și oile ce va vâra în munte sau ori unde poate. Doăzeci și cinci de vite mari ale mele să se pășuneze în acest izlaz fără a pretinde ei vreun fel de plată precum și boi schitului sau ai miei cînd va veni în această moșie cu vreo trebuință. Iar rodul pădurii cînd să va face va rămînea pă seama mea. Baniî tocmeii izlazului precum și ai finului să să răspunză în trei cîșturi — adecă cel dintîiu la sfinții Apostoli, cel de al doilea la sînta Măriea mică, cel de al treilea la sfîntul Dimitrie, cunoscîndu-să acest legat în viitor pă curs de patru ani cu începere de acum leat 1854 aprilie 23 și pînă la 1858 aprilie 23. Făcîndu-să doă asemenea înscrisuri iscălite de noi și adevărite de sfat(ul) satului, lund (luînd) unul eu și acesta va rămînea în canțelaria satului“.

1854 aprilie 23

Iscălit. arendaș Nae Eftimiu“¹²

Prima variantă a jalbei, neîndoios e scrisă înainte de a participa la ședințele Divanului, după cuprinsul ei strict local: schimbarea de către stăreție a învoielilor de muncă în vigoare pentru moșiile mînăstiri-

⁵ „Aicea să va înțelege pă acele finețe ce să zice nu sînt altele, ci acelea date după legiuri în măsura fiecăruia, iar nu prisos“ (adnot. C. Moglan).

⁶ „Să se înțeleagă pentru acest transport că nu merge în folosul schitului, ci în folosul arendașului“ (idem).

⁷ „Acest gol să se înțeleagă că este locul unde-și au lăcuiitorii clăcași măsura după legiure de arătură și de fineată iar nu alt prisos“ (idem).

⁸ „Pînă la această vreme vitele mănîncă fîn la acest loc“ (idem).

⁹ „Să se înțeleagă că aceste locuri nu sînt alte prisoașe ci acele date în măsură după legiuire“ (idem).

¹⁰ „La această vorbire despre zile tocmai cînd s-o cerceta socotelile fiecăruia om, atunci să va cunoaște cîte zile a lucrut pă vară“ (adnot. C. Moglan).

¹¹ „Aicea să se înțeleagă că izlazu n-o vroit D-l arendaș să ni-l aleagă după legiuri și prin urmare nu să știe cît prisos este, sau dacă este prisos sau nu“ (idem).

¹² Copia făcută tot de Costache Moglan.

rești, înlocuirea acestora cu condiții mai grele de către arendași și patronarea acestor năpăstuiți de către administratorul județului, clucerul Iarca și cumnatul său subcîrmuitor, cum și felul de executare a condițiilor de arendare deveniseră de nesuportat (bătăi, siluiri). Totul are caracter pur local.

În numele consătenilor cere ca moșia să fie socotită în rîndul proprietăților mănăstirești și să fie despăgubiți cei ce fuseseră năpăstuiți.

Jalba prezintă generalități și nu intră în amănunte ca cea din 1849 adresată *Departamentului treburilor din Năuntru*¹³, jalbă scrisă împotriva arendașilor Anton Eftimiu și Nicolae Furculescu din orașul Buzău, în care sînt arătate „9 năpăstuiți”¹⁴, obligații pe care arendașii le impunea țăranilor de cînd intraseră în arendașia moșiei Grabicina.

A doua variantă a jalbei ne înfățișează un alt Costache Moglan : o răspundere mare, o conștiință politică mai ridicată. Nu mai este trimisul unui sat, ci al unui județ; nu mai au întietate „pășurile”, „jafurile”, „clasei plugărești”, ci „dorințele țării”... și numai după împlinirea *dorințelor țării*,... „la vreme”... se vor împlini și „pășurile clasei plugărești”.

La împlinirea „dorințelor țării” a contribuit și el după puterea lui alături de toți membrii Divanului și deși „s-a hotărît în unanimitate” ca partea a doua „să o adestăm în liniște, respectînd legile în ființă” (împlinirea păsurilor clasei plugărești) totuși nelegiuirea din Grabicina îl obligă să ceară caimacamului cercetarea și sancționarea arendașilor, precum și despăgubirea clăcașilor.

Ce s-a petrecut în Divan, ca să-l determine pe Costache Moglan să ia o poziție atît de categorică ?

La 9 octombrie 1857 se votaseră „dorințele țării”, iar la 7 decembrie 1857 Costache Moglan, cu ceilalți deputați sătești, semnează o expunere energică a lui Tănase Constantin pe care o depun pe biroul Divanului și în care spun răsplat că... „au votat dorințele politicești fundamentale ale Țării și actul care le dezvoltă” și acum vin „plini de încredere ca reprezentanți credincioși și supuși ai alegătorilor și cetățeni țărani” să expună „în sînul acestei cinstite adunări, crudele noastre suferințe și neclintita și statornică (sic) noastră iubire pentru scumpa și nenorocita noastră patrie”. „Înăbușim durerea noastră adîncă pentru a nu lua în seamă acum decît suferințele Țării întregi”. „Tăcerea noastră nu e o dovadă că sîntem mulțumiți de starea noastră lăuntrică de acum...”¹⁵.

E un avertisment pe care trimișii țăranilor îl adresau conducerii, după ce Gheorghe Lupescu, deputatul sătenilor din Rîmnicul-Sărat, fusese combătut de I. C. Brătianu, care cerea țăranilor să jertfească păsurile lor particulare pentru ale țării.

¹³ Această jalbă fusese precedată de alta în 1848, către „Sfinția sa Îngrijitorul Sfintei Episcopii” din Buzău (cf. *Sandru Tudor, Ulăstarul*, an. XVII nr. 5/1939, p. 6—8).

¹⁴ Originalul se găsea în 1957 la pr. Gh. Teodor, *Joseni*, raion Buzău.

¹⁵ *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, vol. VI partea a II-a, București, 1896, p. 382, cf. și *N. Adăniloie și Matei D. Ulad, Rolul maselor populare în făurirea Unirii Țărilor Române în „Studii”, nr. 1/1959, p. 91—92.*

Costache Moglan deși subscris protestul colectiv al deputaților țărani, al cărui cuprins se reflectă în această a doua variantă a jalbei lui, totuși jalba o susține nu în Divan, ci în ședințele paralele, unde aduce date noi de abuzuri, și unde se impune prin darul lui de vorbire¹⁶, cum și prin stilul atît de precis al expunerilor sale.

Spre documentare atașează jalbei condițiile mănăstirești, cele scrise, cum și condițiile arendașilor, pe care le adnotează, ca să evedențieze diferența între condiția scrisă și cea cerută în realitate de arendași.

Tot acum îl opune pe noul administrator de județ, Ion Marghiloman, fostului administrator, clucerul Iarca, apărător al proprietăților și al arendașilor și oprimator al clăcașilor. Ion Marghiloman, noul administrator al județului, om abil și cu vederi unioniste, sprijinea în ascuns mișcarea unionistă încă din vara lui 1856. Atît el cît și subadministratorul Plaiului Slănic nu luaseră parte la „sugrumări pentru cuvîntul că lăcuitorii de la orînduirea D-lor încoace s-au ocupat mai cu seamă de grija politică de cît de păsurile lor, sperîndu că prin acest drum aru scăpa de sugrumări“.

Acest pasaj prezintă un deosebit interes întrucît confirmă o serioasă preocupare politică a maselor, în înțelegerea vremii, cum și speranțele pe care le legau de aceste acțiuni progresiste.

Gh. Gh. Magheru îi scria tatălui său la Constantinopol, în martie 1857, între altele : „...Cît despre ceea ce se atinge (în) scrisorile tale despre patria noastră, noi toți lucrăm și avem mari speranțe în detriumf. Acum o să deschidem cluburi și aici ca și în celelalte districte...“.

„Cetim și desbatem mereu opinii cu bătrînii la un loc“¹⁷.

Deci se inițiasse o serioasă campanie de lămurire și la aceasta se referă Costache Moglan în prețioasa lui jalbă. Și el își pusese mari speranțe în lucrările Divanului ca și cei care l-au trimis.

Participînd la ședințele Divanului, el, trimisul țărănimii buzoiene, gustă o amară decepție : „năpăstuirile s-ar putea înlătura în posibile comisii catagraficești.“

Dar, numai atunci stăpînirea ar face ca „dreptatea să nu mai fie o himeră“ cînd ar impune respectarea legilor, sancționarea fărădelegilor și despăgubirea năpăstuiților prin o temeinică cercetare la fața locului.

După închiderea Divanurilor de către turci, la sfîrșitul anului 1857, pentru că prea multe speranțe se legaseră de ele și prea mult antrenau frămîntarea țărănească, sătenii rămîn mai departe sub biciul exploatatorilor.

Costache Moglan e printre aceștia. Încă un argument că și-a susținut jalba în adunările paralele ale Divanului.

Clucerul Iarca, atacat în prima variantă a jalbei și alții, sînt printre prigonitorii lui Moglan, după închiderea Divanului.

¹⁶ Ion Moldoveanu, *op. cit.*, nr. 1 (nota) p. 503, 504.

¹⁷ *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. III — Corespondență politică (1855—1859) Edit. Acad. R.P.R. București, 1963, p. 205.

Trecuse Unirea, trecuse secularizarea, trecuse împrăștierea clăcașilor, dar Costache Moglan milita mai departe pentru apărarea clăcașilor, cărora li se dedicase în întregime. În februarie 1867 Ion Marghiloman, acum deputat, îi scria lui Moglan „că încă n-a putut face nimic împotriva asupririlor“ ce i le comunicase¹⁸, deci la 10 ani după închiderea Divanurilor!

Scrisoarea lui Ion Marghiloman am depus-o cu o serie de documente despre Costache Moglan, la Muzeul orașului Buzău în 1958.

Acum treizeci de ani, când căutam urmele acestui vrednic reprezentant al țăranilor din Buzău, numai țăranii vîrstnici îmi deschideau cărări de pătrundere spre viața lui Moglan, pe care ei îl plasaseră într-o nobilă aureolă de mit, ca pe unul care se identificase cu năzuința lor spre progres.

¹⁸ *Ulăstarul*, an. XVII, 5/1939, p. 9.

JAN HUS ȘI ÎNVĂȚĂTURA SA ¹ ·

MIHAIL DAN

În Cehia, la sfârșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea, creșterea forțelor de producție (dezvoltarea mineritului și a meșteșugurilor), dezvoltarea orașelor, intensificarea relațiilor marfă-bani și dezvoltarea economiei domeniiale, însoțită de masiva deposedare de pământ a țăranilor și de intensificare a exploatării, au dus la o puternică zdruncinare a societății feudale, la o criză a ei, sensibilă atât în lumea satelor, cât și a orașelor cehe. Criza se vedește atât în descompunerea și rivalitatea ce bîntuiau rîndurile vîrfurilor feudale laice și ecleziastice însetate de aur, cât mai ales în situația insuportabilă a sărăcimii satelor și orașelor cehe, care, nemaiputînd îndura jugul, s-au răscolat de nenumărate ori în acest timp. Contradicțiile sociale s-au împletit în Cehia acelei vremi cu cele naționale, lupta maselor populare cehe fiind îndreptată deopotrivă împotriva feudalilor chei, cât și a feudalilor laici și ecleziastici germani, și a patriciatului german, care dominau pe atunci în Cehia toate sectoarele vieții economice, politice, sociale și culturale ale țării.

Ascuțișul largii mișcări populare de puternic conținut antifeudal care a izbucnit atunci în Cehia s-a îndreptat îndeosebi împotriva bisericii romano-catolice, chintesență și consfințire a dominației feudale existente. Biserica romano-catolică poseda numeroase domenii, puse în valoare de munca iobagilor, exploatați acolo mai crunt pe domeniile feudalilor laici. Pe alt plan, prin numeroasele plăți, taxe, daruri etc. luate de la credincioși, prin jefuirea maselor populare în interesul papii și al prelaților mai mari ori mai mici, prin totala descompunere morală a clerului, biserica romano-catolică provoca în rîndurile poporului, alături de sentimentele de ură și de minie, un profund dispreț. Ele au fost întreținute și potențate de predicatori populari, care, trăind în mijlocul poporului și ducînd viața lui, dădeau în pre-

¹ Pentru viața și activitatea lui Hus, în general, vezi J. Macek, *Husitské revoluce hnutí*. Praga, 1952; M. Kratochvíl, *Jan Hus*, Moscova, 1959, și J. Macek, *Jan Hus*, Praga, 1963.

dicile lor expresie revoltei sărăcimii satelor și orașelor cehe împotriva asupririi feudale laice și bisericești și visurilor sale de schimbare din temelii a nedreptei orînduiri.

Pe acest teren a încolțit și învățătura lui Hus, marele reformator ceh. În predicile sale, el dezvăluie și biciuiește cu vehemență decăderea morală a clerului, cruzimea și lăcomia feudalilor, egoismul, trădarea și setea de bani a orașenimii bogate și zugrăvește plin de compasiune, lipsurile și împilarea în care se zbat țărani și orașenimea săracă. Neobosit și neînfricat, el luptă împotriva asupririi și nedreptății sociale și a dominației străine, ca un adevărat fiu al poporului, căruia i-a închinat întreaga sa viață.

*

Jan Hus s-a născut în 1371, în orașelul Husinec din sudul Cehiei, dintr-o familie de țărani săraci. A făcut primele studii în orașul apropiat Prahatice, apoi la Universitatea din Praga. S-a înscris la Facultatea de arte libere, sau, cum se zice azi, Facultatea de filozofie, reușind să obțină în 1393 gradul științific inferior de bacalaureat, acordat pe atunci celor care terminau o facultate, iar trei ani mai târziu, în 1396, gradul științific superior de magistru (în limba cehă *mistr*), acordat celor care își susținuseră disertația și ajunseseră profesori la universitate, grad echivalent azi cu cel de doctor. A continuat apoi studiile la Facultatea de teologie, ajungând preot în 1401, iar în 1402 ocupă locul de predicator la capela Bethlehem din Orașul Vechi al Pragăi. Profesor universitar, apoi decan al Facultății de filozofie și, la vârsta de 33 de ani, rector al Universității din Praga, Hus împletește tot timpul activitatea de predicator cu cea universitară.

În mediul praghez, Hus găsește deja terenul pregătit pentru lupta sa împotriva nedreptății. Îl pregătise mai ales Jan Milič din Komeřiž, care atacase prelații, papii, pe nobili și chiar pe împăratul Carol al IV-lea, „tiranii și asupritorii celor săraci“, făcându-i răspunzători de suferințele poporului. Hus trăiește în cercul aderenților „înlăcăratului predicator“ Milič, învață de la Milič, meditează îndelung pe cărțile lui, îi continuă lupta.

Orizontul său ideologic se lărgeste prin citirea operelor reformatorului englez de la Oxford John Wyclif, a cărui critică împotriva ierarhiei ecleziastice și societății feudale răspundea la problemele societății cehe de atunci. Dar în împrejurările social-economice din timpul lui Hus, când criza orînduirii feudale din Cehia atinsese apogeul, se creaseră condiții obiective care fac ca doctrina lui Hus să se pătrundă de un puternic conținut social, fac ca el să nu se piardă în subtile și sterile speculații dogmatice, ci să preia și să dezvolte latura socială a învățaturii „doctorului în evanghelie“. De pildă, Hus împrumută de la Wyclif ideea că fiecare om, dacă săvârșește un păcat de moarte, fie că e senior laic, prelat ori episcop, pierde dreptul de a fi stăpîn, idee care îl va duce la singura concluzie logică : nesupunerea față de tirani.

Activitatea desfășurată de Jan Hus la Praga pînă în 1412, cînd el a trebuit să părăsească orașul, s-a concentrat în predicile de la capela Bethlehem, în lupta pentru Universitate și în lupta împotriva indulgențelor papale. La Bethlehem, *mistr* Jan Hus a desfășurat cea mai importantă activitate, hotărîtoare pentru călirea revoluționară a poporului praghez. De la critica ierarhiei catolice și a feudalilor laici, aici și în această perioadă, reformatorul ceh a evoluat spre critica bisericii romano-catolice ca instituție și a întregii orînduiri feudale spre reformarea lor. „Panii laici — spunea el —, prefăcîndu-se lipsiți, jefuiesc pe țărani lor, punîndu-le dări. Și, ceea ce este mai respingător, prelații bisericii, ca de pildă papii, arhiepiscopii, episcopii, arhidiaconii, abații, canonicii și complicii lor..., își înmulțesc veniturile prin mijloace cu adevărat drăcești”².

În operele sale³ din această perioadă se fac auzite aceleași accente de aspră condamnare a îmbuibăților clericici. În *Tilcuirea credinței*, Hus atacă clerul și pe nobili, care jefuiesc poporul, și ia apărarea bietului sărac, tiranizat din toate părțile. În *Despre cele șase erori*, el contestă superioritatea clericilor în raport cu obștea de țărani și de meșteșugari și-i îndeamnă pe aceștia să nu se supună orbește preoților, iar în *Cartea despre simonie*, cea mai combativă operă a lui Hus, din fiecare frază răzbate repulsia sa față de toți jefuitorii, față de prelați și față de bogăția bisericii. Atacurile lui Hus împotriva ierarhiei bisericești i-au neliștit pe prelați: ei îl acuză de erezie, arhiepiscopul de Praga cere papii excomunicarea lui Hus, dispune arderea cărților lui Wyclif. Cu toate acestea, Hus își continuă activitatea, masele populare pragheze îl urmează, cu toate anatemele și interdictele pronunțate de papă și de arhiepiscop. Poporul praghez atacă biserici și case parohiale, se dau lupte, tulburările se țin lanț vreme îndelungată, culminînd în 1412 cu lupta lui Hus împotriva indulgențelor papale. Cînd vînzătorii papali ai acestor petice de hîrtie care făgăduiau cumpărătorilor iertarea de păcate au apărut în Praga, ei au fost huiduiți și alungați de popor. Tulburările au continuat pînă în toamnă, cîtiva dintre aderenții lui Hus fiind uciși. De la critica adusă ierarhilor catolici în capela Bethlehem, acum, ridicîndu-se împotriva indulgențelor papale, Hus ajunsese să vizeze un principiu al însași organizării

² În predica *Diliges dominum Deum tuum* din anul 1405 (ed. 5, Flajšhans, *Mistra Jana Husi sebrané spisy*, I, Praga, 1903, p. 151).

³ Operele lui J. Hus au fost editate de K. J. Erben (*Mistra Jana Husi sebrané spisy české*, Praga, I—III, 1865—1867); Fr. Palacký (*Documenta Mag. Joannis Hus, Praga, 1869*); Václav Flajšhans (*Mistra Jana Husi sebrané spisy*, I—VI, Praga, 1903—1908); Jan Sedláč, *Husov traktát de ecclesia*. Olomouc, 1915); D. Š. Schaff (*De ecclesia. The Church by John Huss, translated, with notes and introduction by David S. Schaff, New York, 1915*); Václav Novotný (*Mistra Jana Husi korespondence a dokumenty*, Praga, 1920); B. Ryba (*Sto listu M. Jana Husi*, Praga, 1949); A. Gregor (*Knížky o svatokupectví*, Praga, 1954); J. B. Jeschke (*M. Jan Hus, Postilla*, Praga, 1952); S. M. Thomson (*Magistri Johannis Hus Tractatus de ecclesia*, Cambridge, Mss. 1956 și Praga, 1958); Fr. M. Dobiaš — A. Molnar (*Mistr Jan Hus, O cirkvi*, Praga, 1965). Extrase din opera lui Hus se află în diferite lucrări, printre altele în creștomația *Nase národní minulost v dokumentech*. Praga, 1954, p. 109—120; J. Macek, *Le mouvement hussite en Bohême*, Praga, 1958, p. 121—177, i d e m, *Jan Hus*, Praga, 1963, p. 151—202.

bisericești. De aceea reacțiunea bisericii a fost de data aceasta mai puternică : asupra lui Hus papa aruncă o nouă excomunicare, agravată cu interdict general, și însuși regele Václav al IV-lea, din motive politice, îl sfătuiește pe Hus să părăsească Praga. În toamna anului 1412, pentru a nu expune poporul praghez unei sângeroase prigoane, Hus părăsi Praga, așezându-se în sudul Cehiei la Kozí Hrádek (Cetatea Caprei).

Se cuvine a menționa aici în câteva cuvinte și lupta dusă de Jan Hus, în perioada pragheză a activității sale, în problema Universității din Praga. Pe atunci această Universitate era dominată de magiștrii germani. Situația aceasta era cu totul anormală, deoarece, deși întemeietorul Universității din Praga, împăratul Carol al IV-lea, o fundase pentru cehi, ea era administrată de germani, așa încât — sub raport cultural — poporul ceh se vedea redus la o situație de inferioritate în propria-i țară. Apoi, deși majoritatea profesorilor și studenților era alcătuită din cehi aderenți ai Reformei, totuși conducerea se afla în mâna profesorilor germani reacționari, care își impuneau totdeauna punctul lor de vedere potrivit reformei. În plus, prioritatea magiștrilor germani la universitate avea o bază de clasă bine definită : ea reflecta în mediul universitar preponderența feudalilor și a patricienilor germani în Cehia, ale căror interese în supremul for cultural le reprezentau magiștrii. Opunându-se preponderenței germane la Universitate, Hus se ridica de fapt împotriva exploataților germani, care, alături de exploatații cehi, țineau sub un jug apăsător masele largi ale poporului muncitor din Cehia. Conștient că succesul luptei sale sociale și naționale, însăși ridicarea culturală a poporului său depind de cucerirea acestei puternice citadele a societății medievale pe care o reprezenta Universitatea, Hus a luptat consecvent pentru restaurarea drepturilor legitime ale poporului ceh la Universitate. Acest lucru a fost obținut în 1409 prin Decretul de la Kutná Hora, care a trecut conducerea Universității în mâinile magiștrilor cehi. Referindu-se la acest eveniment, K. Marx a subliniat în mod deosebit importanța lui pentru larga difuzare a învățăturii lui Hus de la catedra universitară.

Curînd însă veni brutală îndepărtare a lui Hus din Praga și activitatea sa universitară încetă.

Retras la Kozí Hrádek, el continuă, pe cîmp și la poalele pădurilor, să predice chinuțiilor țărani cehi, ridicîndu-se împotriva greului jug feudal, care-i apăsa cu insuportabile sarcini. Timpul rămas liber îl dedică meditațiilor și lucrărilor sale. Aici a scris Hus lucrarea *Despre biserică*, în care atacă poziția dominantă ocupată în societate de papi, de cardinali și de alți prelați. Aici și-a adunat laolaltă, în opera sa *Postilla*, predicile lui, majoritatea cu un clar sens politic, ca unele ce condamnau viața coruptă a clerului, osîndeau simonia și îndemnau la nesupunere față de clerici. Dar, criticînd biserica, Hus ataca totodată indirect înseși temeliiile ordinii sociale, care se sprijinea pe această instituție și era reprezentată de ea. Prin urmare, erau lucrări cu puternic conținut social-politic ⁴.

⁴ J. Hrabák, *Mistr Jan Hus, O cirkvi*, Praga, 1965, p. 11—13 (introducerea).

Lumea catolică, temîndu-se de efectele revoluționare ale învățaturii lui Hus, a plănuit să-l dea pierzării pe „ereticul“ ceh. În 1414 Hus fu chemat în fața conciliului din Constanța pentru a răspunde în fața papii și împăratului de învățăturile pe care le predica. Împotriva dreptății și omeniei, Hus fu pus în lanțuri, aruncat în temniță și chinuit în nesfârșite interogatorii. Toate încercările cardinalilor de a-l face să-și renege convingerile se dovediră zadarnice. Biserica romano-catolică l-a condamnat la moarte. În ziua de 6 iulie 1415, acum 552 de ani, la Constanța (Elveția), Jan Hus fu ars pe rug. Se încorona astfel, prin sacrificiul propriei sale vieți, lupta lui pentru dreptatea celor mulți și obijduiți.

*

Doctrina lui Hus a fost, în esență, reformatoare. El nu a luptat pentru răsturnarea orînduirii feudale, deși s-a ridicat de atîtea ori împotriva nedreptății care domnea în ea. Exprimînd obiectiv interesele maselor populare, el a fost încătușat de limitarea de clasă a orașenimii cehe, al cărei ideolog a fost. Luptînd pentru îndreptarea relelor din orînduirea epocii, el a căutat implicit să ușureze soarta grea a poporului său. Abia ulterior, în cursul războaielor husite, cînd, dînd urmare îndemnului lui Václav Koranda : „A sosit vremea să luăm în mînă spada“, iobagii satelor și săracii orașelor cehe încing spada necruțătoarei răzbunări și pornesc la luptă, învățatura lui Hus dobîndește un autentic și deplin conținut revoluționar.

Și, totuși, în ultimii zece ani ai vieții sale (1405—1415), sub înrîurirea stării de spirit revoluționare crescînde a maselor populare, în doctrina lui Hus se observă o serie de note revoluționare. Acest lucru e valabil dacă ne referim la *democratismul* ei, la caracterul ei popular, la puternicul ei sens politic-social ori la alte trăsături. Democratismul, caracterul popular al învățaturii lui Hus se exprimă în permanenta lui preocupare de a se identifica în tot ce spune și în tot ce face cu interesele poporului, de a vorbi pe înțelesul poporului, de a învăța poporul și a învăța de la popor. Pentru a face educația poporului său — și termenul de educație a avut consecvent, chiar peste așteptările și intențiile lui Hus, un conținut revoluționar — el a tradus *Biblia* în limba cehă, a simplificat ortografia, a scris cărți în limba cehă, și-a presărat predicile cu proverbe și zicale populare. În toate acestea se manifesta cu putere un element cu totul nou, contradictoriu față de mentalitatea medievală a dogmelor, a fixității, a intangibilității sacrosancte a latinei ca limbă de cult. O dovadă că înșiși contemporanii au considerat legătura lui cu poporul, democratismul doctrinei sale, sub perspectiva semnificației ei revoluționare o avem în chiar motivarea sentinței de ardere pe rug. Așa Jean Charlier de Gerson, cancelar al Universității din Paris, prezentînd conciliului din Constanța articolele „eretice“ wiceliste ale lui Hus, spunea : „E clar că față de curajul, încăpățînarea și numărul mare al aderenților acestui arhieretic John Wyclif în Anglia, Cehia și Scoția, trebuie să luptăm împo-

triva lor nu atît cu raționamente complicate, de care ei nu sînt demni, ci cu sentințe judecătorești, căci cu erezia lor, de atîtea ori condamnată, ei se ridică fără rușine împotriva oricărei autorități și bisericești și laice, neagă nu numai temeliile dreptului ecleziastic și civil, ci și pe cele ale celui divin și natural, și, în fine, ei îndeamnă pe oamenii sălbatici și incultți și pe țărani la tot felul de fapte rele și răscoale, și ca atare pe ei îi putem îndrepta mai repede și mai bine prin pedepse decît prin vorbe“⁵. Rezultă de aici că Hus a fost condamnat la moarte nu atît pentru critica pe care a adus-o bisericii, cît pentru faptul că a coborît în masă adevărurile sale, grele de atîtea consecințe revoluționare. Dacă el ar fi rămas un teoretician și un critic de catedră la Universitatea din Praga, al cărei rector a fost la un moment dat, e sigur că sfîrșitul său ar fi fost altul. Dar, folosind amvonul ca tribună de agitație politică, de propagandă revoluționară, chiar dacă conștient el nu viza decît reforma bisericii și îndreptarea societății, Hus a devenit pericolos pentru nedreapta alcătuire socială a vremii.

Aceasta a fost marea lui vină, acesta a fost sensul profund revoluționar al gestului său : a dus în popor adevăruri pline de *conținut social-politic*, cărora într-o formă sau alta le vor da expresie — și într-o formulare încă mai hotărîită — continuatorii operei sale. În esență, opera lui Hus nu e a unui gînditor teolog, ci a unui om politic, adică a unui om care caută reglementarea raporturilor sociale, în care scop critica raporturilor sociale cuprinde cea mai mare parte din opera sa. Atacurile lui se îndreaptă concentric împotriva bisericii ca temelie a orînduirii feudale. Față de pretenția bisericii romano-catolice că papa este locțiitorul lui Dumnezeu pe pămînt, tradiție pe care se baza supremația și autoritatea necondiționată a bisericii „apostolice“, Hus opune teza de caracter revoluționar : papa nu e urmașul lui Hristos, nu are dreptul să stea în fruntea bisericii. „Dacă papa trăiește așa cum nu-i place lui Hristos, atunci e Antihrist, ...și dacă e Antihrist, atunci e hoț și tîlhar“⁶. Dar, dacă papa e „hoț și tîlhar“, merită oare să i se dea ascultare ? Hus răspunde : papa și cardinalii nu trebuie ascultați și poporul trebuie să li se opună cînd hotărîrile lor duc la stoarcerea popoului. Se impunea, pe marginea considerațiilor sale social-politice, o concluzie revoluționară, completată mai departe cu alta de aceeași natură : dacă averile bisericii sînt agonisite din truda și din sudoarea popoului, ele trebuie luate de la ea și date popoului sărac. Atacînd biserica, Hus atacă înseși temeliile orînduirii feudale, deschizînd posibilitatea atacurilor revoluționare și împotriva celorlalți reprezentanți ai orînduirii.

Într-adevăr, Hus a demascat și a atacat atît pe feudali, cît și pe bogații patricieni. Dar el nu merge mai departe de această atitudine de demascare. Chiar cînd vorbește de pedepsirea asupritorilor, el lasă aceasta pe seama lui Dumnezeu, nu pe seama popoului. Iată, de pildă, ce spunea el în acest sens, în cuvinte pătrunse, de altfel, de ură la adresa claselor posedante : „Luați aminte, jefuitori ai oamenilor săraci, asasini, tîlhari și hoți, căci, deși poporul

⁵ J. Macek, *Jan Hus*, p. 126.

⁶ Jan Hus. *Contra Páleč*, ed. V. Flajšhans, *op. cit.*, II, p. 17.

nu vă blestemă, totuși domnul Dumnezeu vă blestemă”⁷. Este la Hus, în raport cu exploatareii laici, o limitare perfect explicabilă în condițiile epocii sale, când din motive tactice socotea că trebuie oarecum să-i menajeze pe feudali și pe negustori pentru a se sprijini pe ei în lupta lui împotriva atotputerniciei bisericii romane. În această direcție, abia după moartea lui Hus ideologia husită a luat un caracter net revoluționar în activitatea urmașului său Jan Želivsky, care a pus problema lichidării nedreptei orînduirii sociale prin violență, prin luptă.

Din învățătura lui Hus și a continuatorilor săi se desprinde și *ideea egalității sociale* și cea a *orînduirii comunitare*. Hus a fost primul gînditor ceh care — e adevărat, într-o formă vagă și în învelișul religios specific epocii — a exprimat această idee mare și nobilă. În concepția lui de colorit religios, oamenii sînt egali în fața lui Dumnezeu, dar, afirmînd originea comună din Adam a tuturor oamenilor, el atrage implicit atenția asupra egalității primordiale dintre oameni, care, evident, ulterior prin inegalitate economică s-a transformat în inegalitate social-politică. Pentru o formulare mai clară a ideii și a tuturor implicațiilor ei pe plan social, în timpul lui Hus nu existau încă premisele necesare. El spune doar: „Toți ne tragem din același pămînt și printr-unul și același obicei din Adam purcedem, toți respirăm același aer și ne ținem pe pămînt prin aceeași putere de grijă cerească, toți, loviți de aceeași mizerie, strigăm către același tată ceresc”⁸. Deci concluzia se impune: de ce nu ar fi toți oamenii egali, de ce unii i-ar supune și asupra pe alții? Este adevărat că Hus nu și-a pus această întrebare, dar simpla formulare a ideii egalității într-o societate rigid ierarhizată, în care cei de sus privesc cu dispreț și suficiență la „ciinii de jos” din truda cărora își agonisesc traiul tihnit și îmbelșugat, rămîne ca o notă revoluționară a doctrinei sale. Urmașii săi i-au dat expresie acestei idei în unele platforme programatice și chiar au căutat s-o traducă în viață în cadrul unor noi înjghebări sociale. Dacă, în condițiile orînduirii feudale, realizarea unei depline egalități sociale, care presupune cu necesitate desființarea proprietății private asupra mijloacelor de producție, nu putea fi concepută, s-au găsit totuși între urmașii lui Hus unii care au tins spre construirea orînduirii comunitare în care toți oamenii să fie egali. Aceștia, cei mai săraci dintre săraci, au fost așa-numiții *picarzi*, aripa cea mai de stînga a husitismului radical. Ei se ridicau împotriva oricărei forme de exploatare, cereau desființarea claselor, a oricărei proprietăți și a familiei și luptau pentru instaurarea unei societăți în care să nu existe proprietate particulară, toți oamenii să fie egali și să trăiască împreună ca frații. Această ideologie revoluționară era, în condițiile epocii, o utopie. Era o utopie pentru motivul că își propunea obiective pentru care condițiile economice nu erau coapte atunci și nu vor fi

⁷ Jan Hus, *O svatokupectvi*, ed. V. Flajšhans, *op. cit.*, V, p. 189.

⁸ Idem, *Vejkład modlitby páně*, ed. K. J. Erben, I, p. 317. Pentru prima oară a atras atenția asupra ideii egalității la Hus Z. d. Nejedlý, *Hus a nase doba*, Praga, 1952; Vezi și M. Machovec, *Husovo uceni a význam v tradici ceskeho naroda*, Praga, 1953, p. 164.

coapte nici mult timp după aceea. Desființarea proprietății private, realizarea comunității de bunuri presupuneau trecerea mijloacelor de producție în stăpînirea colectivității, căci altfel ar fi însemnat să se construiască pe nisip. Or, în condițiile micii producții feudale, ale nivelului scăzut al forțelor de producție, nu existau premise care să permită trecerea la socializarea mijloacelor de producție, singura bază pe care se poate realiza societatea fără clase⁹. Această anticipare în fantezie a comunismului era deci, în condițiile epocii, sortită eșecului. De aceea Engels spune : „...Această tendință de a depăși nu numai cadrul prezentului, ci și cel al viitorului, nu putea avea decît un caracter violent, fantastic, și trebuia la prima încercare de a o aplica în practică să revină la limitele restrînse ale epocii, singurele permise de condițiile de atunci“¹⁰.

Chiar la Tâbor — centrul husitismului radical —, unde mai tîrziu s-a realizat pentru prima oară în istorie, într-o mare măsură, „societatea celor egali“, s-a înfăptuit pentru rațiuni de ordin militar doar comunitatea bunurilor de consum și nimic mai mult¹¹.

Și în ordine culturală doctrina husită a marcat o adevărată revoluție atît prin noua concepție asupra adevărului, cît și prin importanța atribuită rațiunii în procesul cunoașterii; iar prin umanismul său și prin elementele realiste care sub influența husitismului apar în artă, el se definește ca un curent cultural creator, progresist, deschizător de noi drumuri.

Jan Hus a trăit într-o perioadă cînd știința nu era prea dezvoltată și, ca atare, nu existau suficiente premise pentru înfrîngerea misticismului ori a superstițiilor medievale. În consecință, e și el un om al evului mediu : crede în Dumnezeu, admite existența vrăjitorilor și a magiei, chiar dacă nu le propagă. Și, totuși, cîteva elemente din gîndirea sa îl apropie de perioada imediat următoare, „cea mai mare răsturnare progresistă din cîte cunoscuse pînă atunci omenirea...“¹², epoca Renașterii, a dezvoltării uriașe a științei, literaturii și artei, a descătușării personalității umane, a puternicei laicizări a culturii. Sesizăm la el unele trăsături care ne arată că Hus a izbutit să rupă lanțurile ce-l legau de evul mediu, să depășească vremea sa și să devină un om al vremurilor noi, chemate la viață de criza orînduirii feudale, apoi de descompunerea ei și de ridicarea burgheziei. În acest chip, Hus — om al evului mediu — este în același timp, într-o anumită măsură, și un om al Renașterii. El provoacă o spărtură revoluționară în filozofia scolastică, mai întîi prin noua sa concepție, asupra adevărului, prin care el depășește epoca în care trăiește, anticipînd evul nou. Hus consideră că cunoașterea adevărului e posibilă treptat, prin muncă susținută, prin lungi eforturi, prin lupta dintre opinii, prin critică. „De la începutul studiilor mele — spune el — am adoptat

⁹ M. Dan, *Sub flamura Taborului. Mișcarea revoluționară husită*, ed. 2, București, 1964, p. 145.

¹⁰ F. Engels, *Războiul țărănesc german*, ed. 3, București, Edit. politică, 1958, p. 52.

¹¹ M. Dan, *op. cit.*, p. 145.

¹² F. Engels, *Dialectica naturii*, ed. 3, București, Edit. politică, 1966. p. 12.

principiul că, ori de câte ori iau cunoștință de o părere mai dreaptă, îndată o părăsesc pe a mea mai puțin dreaptă și, supus și bucuros, primesc părerea care e mai bine argumentată”¹³. Spre deosebire de învățătura bisericii, care predică credința necondiționată în adevăruri gata date o dată pentru totdeauna în dogme, în concepția lui Hus adevărul este ceva relativ, care trebuie mereu căutat, o simplă etapă pe calea strădaniei continue a omului de a se apropia de adevărul absolut. Punctul său de vedere în raport cu cel medieval-catolic era, evident, revoluționar.

Dar revoluționarismul său merge și mai departe. În căutarea adevărului, el atribuie rolul de bază *rațiunii*, convingerii pe cale rațională. El opune rațiunea autorității bisericii și, recunoscînd marea forță a cercetării raționale, recunoaște implicit posibilitatea nelimitată a cunoașterii umane. Hus era și în acest caz un om al Renașterii, eliberat de sub influența și puterea autoritară, tiranică a bisericii oficiale și a dogmelor ei. Din întunericul oarbei dogmatici el pășea spre aerul proaspăt al cunoașterii raționale, în ultimă instanță științifice. Pentru a înțelege mai bine ce a reprezentat Hus în domeniul gândirii medievale se impune să deschidem aici o mică paranteză. În gândirea medievală, după cum știm, se înfruntau două tendințe, două curente opuse: *nominalismul* (tendința materialistă) și *realismul* (tendința idealistă). Nominalismul considera că noțiunile generale sînt simple nume (*universalia sunt nomina*) ale lucrurilor singulare, că la baza întregii lumi stau lucrurile individuale, ele sînt elementele reale, iar noțiunile generale create de gândirea noastră despre aceste lucruri depind de ele. Nominalismul, recunoscînd că obiectul e factor prim și noțiunea factor secund, derivat, era deci un curent de gândire progresist. Înainte de Hus, nominalismul a cunoscut printre aderenții săi nume celebre în filozofia medievală ca: Jean Roscelin, Roger Bacon, Duns Scot și William Occam. Spre deosebire de nominalism, realismul medieval susținea că universalii (noțiunile generale) au o existență reală (*universalia sunt realia*) și obiectivă și precedă existența lucrurilor individuale, prin urmare realismul filozofic medieval exprima o poziție idealistă. Acest curent de gândire a fost îmbrățișat de Anselm de Canterbury, Toma d’Aquino, Guillaume de Champeaux și alții. Toți aceștia credeau în forța rațiunii umane ca instrument pentru dovedirea dogmelor bisericii oficiale, pentru justificarea în ultimă instanță a exploatării feudale. Ca atare, realismul lor avea un caracter reacționar, conservator¹⁴.

Hus a fost un adept al realismului filozofic medieval. Dar în acest caz avem de-a face cu o situație paradoxală: Hus, luptătorul hotărît împotriva bisericii oficiale și feudalismului, este totuși aderent al unui curent de gândire reacționar! Cum se explică acest lucru? Explicația rezidă în aceea că în perioada de criză a feudalismului cele două tendințe din filozofia medievală și-au schimbat funcțiile sociale. Din progresist odinioară, cînd nominaliștii denunțau exploatarea feudală și oarba supunere autorității biseri-

¹³ Jan Hus, *Obrana Viklefa*, 1411 (F. M. Bartoș, *Co vime o Husovi nového*. Praga, 1946); M. Machovec, *op. cit.*, p. 169).

¹⁴ Cf. M. Machovec, *op. cit.*, p. 229—234.

cești, la începutul secolului al XV-lea nominalismul devenise reacționar, ca unul care acum sta în slujba bisericii, afirmînd că dogmele acesteia nu pot fi dovedite prin rațiune, ci trebuie acceptate ca atare. Aceasta a fost poziția cardinalilor care l-au judecat pe Hus la Constanța. Dimpotrivă, realismul filozofic în epoca de criză a societății feudale, în vremea lui Hus, a dobîndit o funcție progresistă. El exprima aceeași credință în rațiune, dar nu ca în secolele XI—XIII o rațiune înlănțuită de teologie, aservită ei, cum vedem în sistemul de gîndire al lui Toma d'Aquino, ci o rațiune eliberată de sub teroarea și autoritatea dogmaticii medievale, o rațiune îndreptată împotriva bisericii, a orînduirii feudale, o rațiune urmărind subminarea lor, o rațiune care nu mai ține de evul mediu, cufundat în misticism și dogmatism, ci de perioada Renașterii, a eliberării personalității umane de sub tirania bisericii și a gîndirii teologice. Acesta e realismul lui Hus, aceasta e credința lui în rațiune. În acest sens el este incontestabil un precursor al vremurilor noi¹⁵.

Doctrina lui Hus se impune atenției noastre și printr-o altă trăsătură care o face să depășească strîmtele limite ale evului mediu. Este vorba de *umanismul* învățaturii sale. El luptă împotriva concepțiilor clericale medievale, care urmăresc menținerea omului în supunere, în umilintă, îl disprețuiesc și-l desconsideră. El ia apărarea drepturilor și demnității omului, suferă alături de omul de rînd, predică respectul față de acela care e făurarul tuturor lucrurilor. Iubirea lui față de omul de rînd se concretizează în îndemnuri ca oamenii să fie mîndri că sînt oameni, să fie conștienți de demnitatea lor umană, să și-o respecte și să-i oblige și pe alții să le-o respecte, să se împotrivescă umilirii, să nu mai îngăduie asupra lor să-i asimileze animalelor necuvîntătoare. În această accepție, *umanismul* său, ca tendință de eliberare a omului din cătușele medievale, ia caracterul unui *umanism* activ, luptător, plin de conținut revoluționar. Căci din clipa în care omul simte adevărata lui mîndrie de om el devine revoluționar, luptă pentru o orînduire în care omul să nu mai fie umilit și batjocorit. Iată, de pildă, ce accente străbat uneori învățătura lui Hus cînd el se referă la papi: „Oare și în aceasta sînt adevărați locțiitori ai apostolilor cînd permit ca oamenii să-i cinstească îngenunchind? Sau în aceea că, în timp ce papa șade sus într-o mantie pompoasă, care se întinde pînă la picioare și chir înaintea scaunului său, pe străinii ce-l vizitează îi silesc să îngenuncheze umiliți și să caute să-i sărute papii sfintele picioare, ca și cum sfințenia «sfîntului părinte» s-ar scurge pînă în talpa piciorului său?”¹⁶. Implicația revoluționară a paragrafului este evidentă: nu vă mai plecați în fața nimănui, nici chiar a celui care stă în vîrfurile piramidelor ierarhice feudale! *Umanismul* husit comportă deci note social-revoluționare.

În sfîrșit, husitismul se impune atenției noastre ca doctrină și mișcare revoluționară și prin atitudinea sa în problema instruirii și educării poporului

¹⁵ M. Machovec, *op. cit.*, p. 229—234.

¹⁶ Jan Hus, *O cirkvi*, ed. František M. Dobiaš — Amedeo Molnár, Praga, 1965, p. 118. cap. XIV; M. Machovec, *op. cit.*, p. 173.

lui. Pătrunzându-se puternic de elemente umaniste, husitismul a dat o lovitură de-a dreptul revoluționară mentalității medievale, prin aceea că Hus a formulat și urmașii săi au pus în practică postulatul *instruirii poporului de rînd în limba sa*. În orașele taborite s-au deschis școli în care învățau nu numai băieții, ci și fetele celor săraci, lucru de două ori neobișnuit în lumea medievală. Ridicarea omului de rînd — bărbat și femeie — din întunericul neștiinței la lumina științei de carte a fost pentru acele îndepărtate vremuri o operă revoluționară, care și-a arătat încă de pe atunci roadele. Oamenii din popor, luptători în rîndurile taborite, punînd mîna pe condei, ne-au lăsat în numeroase letopisețe mărunte și anonime amintirea paginii de glorie înscrise atunci de poporul ceh. Notele revoluționare ale husitismului se surprind și în elementele realiste și populare, cărora meșteri ridicați din popor le-au dat expresie într-o serie de opere de artă. Grija și dragostea față de om, puternicul conținut umanist de care era străbătută doctrina husită s-au revărsat, au trecut și în operele de artă. În sculptură, nenumărate madone (madona Opuka de la Plsen, madona din Krumlov) sînt apropiate de madonele Renașterii, sugerează privitorilor sentimentul femeii-mamă, sînt umanizate, dau expresie idealului personalității umane armonice, în contrast cu idealul mistic și reacționar al artei bisericești oficiale. În pictură, mai ales în miniatură, în Cehia, sub influența husitismului, s-au continuat, dezvoltat și adîncit elementele realiste ale școlii lui Teodor din Praga de pe la jumătatea secolului al XIV-lea, influențat de Renașterea timpurie. În contrast cu maniera naturalistă a picturii catolice, care urmărea să trezească în credincioși o exaltare mistică extremă, pictura husită prezintă în spirit realist tipuri rupte din contemporaneitatea cehă, pline de viață, cu trăsăturile lor specifice și adesea cu multe elemente de inspirație populară. În Slovacia la începutul secolului al XV-lea, în vremea răspîndirii husitismului acolo, operele pictorului Mihail și ale elevilor săi se remarcă de asemenea prin realism și printr-o tratare psihologică a subiectului ¹⁷.

Ideile husite s-au răspîndit în aproape întreaga Europă pe diferite căi : prin legăturile comerciale ori culturale dintre Cehia și alte țări europene, prin manifestele husite răspîndite aproape peste tot, prin expedițiile husite peste hotare ori prin emigrația husită în diverse țări după înfrîngerea la Lipany, în 1434, a oștirilor taborite — armatele populare ale husitismului radical. Ideile husite au ajuns în Slovacia, Polonia, țările bieloruse și ucrainene, Ungaria, Germania, Austria, Flandra, Franța, Anglia, Spania ¹⁸. Ele au pătruns și în țara noastră, în Transilvania și Moldova.

¹⁷ Pentru aceste considerații, vezi M. Dan, *op. cit.*, p. 251—254.

¹⁸ Despre răspîndirea europeană a husitismului, vezi *ibidem*, p. 200—211 și 255—262.

În țările române, husitismul s-a răspândit în mase populare mai largi îndeosebi în Transilvania. Din analiza doctrinei husiților din Moldova și Transilvania, se desprinde puternicul ei conținut, atât anticlerical, cât și anti-feudal. Husiții din Moldova declarau că nu se supun bisericii catolice și nici unei alte autorități bisericesti, denunțau venalitatea clerului catolic și a papalității, condamnau indulgențele papale, respingeau venerarea moaștelor sfinților, nu recunoșteau nici o organizare bisericască, se ridicau și împotriva principiilor de bază ale dreptului și statului feudal etc. Doctrina husiților din Moldova se apropia în o serie de probleme de „erezia” țărănească — plebeie a hiliasmului, conținând, ca și acesta, elemente raționaliste. Învățătura husiților din Transilvania, ca și a celor din Moldova, este o aspră critică la adresa papalității și a caracterului spoliator al ierarhiei superioare bisericesti, a cărei desființare ei o cer, mergînd pînă la lichidarea fizică a prelaților. Aici nu este vorba doar de o simplă agitație pașnică, ci de însăși pregătirea maselor populare pentru lupta necruțătoare împotriva înaltului cler romano-catolic. Ca și husiții din Moldova, și cei din Transilvania respingeau venerarea sfinților, a moaștelor și a icoanelor și-și băteau joc de minuni. Dar, dincolo de aceste teze de caracter dogmatic, tezele husiților transilvăneni căutau să submineze și puterea laică a bisericii catolice. În acest scop, pentru a lovi în bazele materiale ale bisericii, ei cereau confiscarea averilor, desființarea decimeii și a tuturor obligațiilor feudale față de biserică. Totodată, învățătura husiților din Transilvania se îndrepta și împotriva statului feudal, a cărui legislație o respingeau. Tezele husiților din țările române reflectă atât interesele păturilor orașenești, cât mai ales pe cele ale sărăcimii satelor și orașelor noastre¹⁹. Aproape peste tot husitismul a fost îmbrățișat mai ales de țărani, de micii meșteșugari și de sărăcimea orașelor și, grefîndu-se pe realitățile social-economice dintr-o țară sau alta, a dus la nenumărate mișcări populare antif feudale și anticlericale. Ceea ce explică îmbrățișarea husitismului îndeosebi de către cele mai sărace și mai asuprite elemente sociale este iarăși tocmai puternicul său conținut revoluționar. Inițiat ca o mișcare reformatoare, husitismul s-a pătruns tot mai mult de elemente revoluționare, și în această formă a doctrinei de puternic conținut social și de caracter radical el a împînzit Europa. Nu întîmplător învățătura husiților ardeleni — iobagi români și unguri și plebe orașenească — este pe alocuri de caracter

¹⁹ Tezele husiților din Moldova au fost publicate de Euseb. Fermendžin, *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica*, Zagreb, 1892 (*Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium*, vol. XXIII), p. 245—248 (*Summa doctrinae Hussitarum per Hungarium, Moldaviam et Sirmium diffusorum quam fratres minores vicariae Bosnae impugnant*), iar tezele husiților din Transilvania se află la P. Lukcsics, *XV századi pápák oklevele*, II, Budapesta, 1938, p. 21—25. Tezele husiților din țările române au fost analizate de L. Demény — I. Patáki, *Husitské revolucni hnutí na území L.R.R.*, în *Mezinárodní ohlas husitství*, Praga, 1958, p. 185—220; P. V. Sovetov — Ju. Ja. Baskin, *Iz istorii obščestvenno političeskoj míslí Moldavii, O vzgliadah na gosudarstvo i pravo v XV—XVII vekah*, în *Učennije Zapiski Instituta Istorii Moldavskogo Filiala ANSSSR*, tom. 1 (10), 1959, p. 207—210; L. Demény, *Az 1437-38-as bábolnai népi felkelés*, București, 1960, p. 157—177; dr. V. P. Œuşarin, *Krestianskoe vesztanie v Transilvanii (1437—1438 gg.)*, Moscova, 1963, p. 198—209.

net taborit, uneori chiar hiliast, după cum nu întimplător sistemul de luptă al răsculaților de la Bobîlna, în sîngerosul an 1437, este de factură tabo-rită²⁰. Este și aceasta, între multe alte dovezi, un indiciu de conținutul re-vo-luționar al husitismului, mai ales în anii de după moartea lui Hus.

*
* *
*

În sfîrșit, se cuvine să subliniem în cîteva cuvinte actualitatea învăță-turii lui Hus. K. Marx prețuia mult lupta dată de Hus la Constanța împo-triva „cîinilor de pază ai bisericii”. El l-a comparat pe Hus cu Garibaldi, revoluționarul democrat italian. F. Engels, în 1856, a arătat ce loc ocupă tradiția husită în dezvoltarea mișcării muncitorești cehe, în care se întîlnesc și puternice reminiscențe husite. În cursul vremii, clasa muncitoare cehă a apărut cu fidelitate sîmburele revoluționar al tradiției husite. Numele lui Hus i-a încurajat pe muncitorii cehi în luptele purtate împotriva capitaliștilor, ca și în lupta de eliberare națională de sub jugul fascist.

Marele Hus, prin lupta și învățătura lui, a dat un fundament mișcării revoluționare husite, cea mai puternică mișcare antifeudală a evului mediu, care a zguduit lumea feudală timp de două decenii după moartea lui Jan Hus. Hus a arătat poporului ceh calea în lupta împotriva asupririi feudale, a fost un mare patriot care și-a iubit cu ardoare patria, poporul, limba cehă, dar a fost totodată pătruns de sentimentul solidarității internaționale cu trudi-torii de pretutindeni. Patriotismul socialist și internaționalismul proletar au în Hus o pildă veșnic vie. În lupta lui grea împotriva bisericii și feuda-lismului, Hus n-a pierdut niciodată din vedere omul simplu, de bucuriile și necazurile căruia s-a simțit totdeauna alături, pentru ridicarea culturală și morală a căruia a activat neobosit. În ce privește grija pentru om, uma-nismul socialist și comunist poate revendica în Hus un mare precursor, al cărui nume strălucește și azi, după cinci veacuri, în galeria personalităților progresiste ale întregii omeniri²¹.

²⁰ M. Dan, *Cehi, slovaci și români în veacurile XIII—XVI*, Sibiu, 1944, p. 97 ; Șt. Pascu, *Bobîlna*, ed. 2, București, 1963, p. 89 (despre întărirea taberei de la Bobîlna după sistemul taborit).

²¹ Vezi J. Macek, *Jan Hus*, p. 145—147.

CITEVA PROBLEME ALE ISTORIEI LOCALE

L. ROMAN

Hotărârile Congresului al IX-lea al P.C.R., ale plenarei C.C. al Partidului Comunist Român și ale sesiunii M.A.N. din decembrie 1965 au deschis noi perspective dezvoltării tuturor ramurilor științei românești pe calea larg deschisă de revoluția socialistă din țara noastră. Perspective noi se profilează și în fața istoriografiei, inclusiv a acceia de orientare locală. Recentele vizite ale conducătorilor de partid și de stat în diferite regiuni ale țării, cuvântările tovarășului N. Ceaușescu în timpul lor constituie un îndemn energetic și entuziast spre valorificarea tradițiilor mărețe, de care este plin trecutul tuturor ținuturilor patriei, în vederea adâncirii educării poporului în spiritul patriotismului socialist.

Articolul de față se înscrie în aceste preocupări. El constituie capitolul I dintr-o lucrare mai întinsă, avînd titlul *Istoria locală și metodică folosirii ei în predarea lecțiilor de istorie a României la clasa a XI-a*. Acest prim capitol definește unele noțiuni fundamentale ale istoriei locale, face o rapidă trecere în revistă a dezvoltării istoriografiei de orientare locală în România, în trecut și în perioada actuală, și înfățișează activitatea de cercetare a istoriei locale desfășurată de autor, cu sprijinul altor cadre didactice și al elevilor. Urmează un al doilea capitol, referitor la necesitatea folosirii materialelor de istorie locală în predarea istoriei și la istoricul întrebunțării lor. Cel de-al treilea capitol se ocupă de metodică folosirii elementelor de istorie locală în predarea lecțiilor de istorie a României la clasa a XI-a.

Noțiuni fundamentale ale istoriei locale

Este necesar să ne oprim asupra acestora, întrucît, pe de o parte, unii teoreticieni și metodiști burghezi le acordă accepții înguste, unilaterale. Pe de altă parte, înseși noțiunile nu pot fi imuabile, ele trebuind să-și muleze

sfera și conținutul în concordanță cu dezvoltarea societății, experienței umanității, științei, lucru pentru care unele vechi formulări trebuie revăzute.

Evident, înainte de toate trebuie să lămurim ce este istoria locală. În forma sa cea mai simplă, definiția ar putea fi: istoria dezvoltării societății omenești într-un anumit mediu local.

1. Pentru elucidare va trebui să stăruim asupra noțiunii „mediu local”. Sfera ei a fost în chip foarte diferit considerată în trecut.

La sfârșitul secolului al XIX-lea și în primele decenii ale secolului al XX-lea o serie de sociologi au luat în considerare ca mediu educativ familia (F. Le Play, Z. Myslakowski, Michna, Teizo Toda), satul (Plichek, L. von Wiese), micile orașe (S. Kurska, F. Pisarski, Greller), localitatea și regiunea (L. Verniers)¹. După cum se vede, distonanța este deplină, folosindu-se întreaga scară posibilă.

Un fenomen similar observăm în perioada menționată și în literatura românească. G. Ionescu-Gion propunea în 1889 ca în predarea istoriei patriei să se folosească istoria satului sau a orașului în care se află școala². Spiru Haret, într-o circulară din 1897, recomandă pentru educarea patriotică, printre altele, „pelerinaje la locuri istorice”³. În perioada interbelică, școala sociologică de la București atribuia rolul de mediu educativ satului, ceea ce au propovăduit și o serie de metodici de predare a istoriei: a lui Gh. N. Costescu în 1921⁴, a lui I. Nisipeanu și T. Geantă prin 1928⁵. Dacă aceștia din urmă se refereau concomitent la istoricul satului și bisericii lui, precum și al mănăstirii apropiate, D. Gușețoiu, în metoda publicată în 1937, avea în vedere doar o mănăstire, un monument sau o localitate istorică⁶.

În afara acestei îngustări de orizont, au existat însă și vederi mai largi, împărtășite de istorici, cât și de pedagogi. N. Iorga considera necesar încă din 1912 ca profesorul secundar „să facă... cercetări cu privire la județul în care trăiește, la orașul care-l cuprinde”⁷, ceea ce a mai arătat și cu alte ocazii.

¹ Vezi Stanciu Stoian, *Din problemele localismului educativ*, ed. 3, București, „Socec”, [1939], p. 18, 19, 21, 25, 140, 187, 189 și 190; Ovidiu Bădina, *Dimitrie Gusti, Contribuții la cunoașterea operei și activității sale*, București, Edit. Științifică, 1965, p. 89 și 92—96.

² Vezi G. Ionescu-Gion, *Studiul istoriei naționale în școlile noastre (Conferință...)*, București, Tip. „Românul”, 1889, p. 27.

³ Spiru Haret, *Circulara d-lui ministru al cultelor și instrucțiunii publice cu No. 3.253 din 22 aprilie 1897...*, în „Monitorul oficial”, 18, 23 aprilie/5 mai 1897, p. 698, col. III.

⁴ Vezi Gh. N. Costescu, *Metodica istoriei Românilor*, ed. 2, București, „Viața românească”, 1921 (Educație și învățământ, vol. III), p. 49 și 59.

⁵ Vezi I. Nisipeanu, T. Geantă, *Pentru reforma învățământului istoriei. Metodica istoriei în spiritul școlii active*, București, „Cultura românească”, [f.a.] (Școala activă, vol. IV), p. 105, 106 și 108. Din datele cuprinse în lucrare (p. 63, 106), o putem data între 1928 și 1930.

⁶ Vezi D. Gușețoiu, *Metodica istoriei în școala secundară*, Râmnicu-Vilcea, Libr. „Anastasiu și Petrescu”, 1937, p. 22—23.

⁷ N. Iorga, *Nevoia reînnoirii cunoștințelor istorice în învățământul secundar. Conferință...*, București, Edit. „Casa Școalelor”, 1912, p. 33—34.

Ion Lupaș propunea folosirea la predarea istoriei în școală a „istoriei locale și regionale”⁸.

Programa analitică pentru învățământul secundar, legiferată în 1934, statua că în predarea istoriei României „profesorul va face cunoscut elevilor... și trecutul istoric al orașului lor”⁹, dar în același timp cerea să se cerceteze mijloacele de intuiție pe care le oferă regiunea și să se strângă legătura învățământului cu aceasta¹⁰. „Revista istorică română”¹¹ a publicat cu regularitate note bibliografice asupra literaturii de istorie locală, din care se poate observa că obiectului ei îi acordă drept extensiune maximă o provincie istorică a țării. Tot așa și unii pedagogi înglobau în mediul local întreaga regiune: Stanciu Stoian, I. C. Petrescu¹².

Desigur, însăși acceptarea folosirii în predarea istoriei, în activitatea educativă, a istoriei locale — iar noi am citat mai ales puncte de vedere partizane acestei concepții — constituie o orientare rațională, îndreptată împotriva dogmatismului vechilor metode. Tradițiile acestea înaintate le preia știința României socialiste.

Totodată, observăm că literatura veche aflată pe poziții mai înaintate prezenta greșit sfera și conținutul noțiunii „mediu local” prin reducerea în multe cazuri a sferei pînă la sat și chiar familie și prin colorarea adeseori a conținutului cu elemente contrarevoluționare, naționaliste, apologetice-burgheze, mistice. Literatura marxist-leninistă din țara noastră a înlăturat tezele acestea, abordînd conținutul noțiunii de pe poziții științifice, revoluționare. Sfera noțiunii sus-menționate este extinsă cel mai adeseori la o regiune administrativă¹³, dar nevoile muncii educative cer uneori referirea la un teritoriu mai restrîns¹⁴.

⁸ I. Lupaș, *Istoria națională și istoria universală în învățământul gimnazial...*, în *Probleme școlare. Critici și sugestii*, București, „Cugetarea”, [1936], p. 116. Accepția termenilor este instabilă: la p. 122 apare „istoria locală sau regională”.

⁹ [Programa analitică pentru învățământul secundar]. *Istoria. Lămuriri*, în „Monitorul oficial” partea I, nr. 191, 21 august 1934, p. 5304, col. II.

¹⁰ [Idem], *Introducere...*, *ibid.*, p. 5278, col. I.

¹¹ „Revista istorică română”, I—XVII, București, 1931—1947: *Notițe bibliografice*.

¹² Vezi St. Stoian, *op. cit.*, p. 25 sq., 115, 140, 184, 199, 200 și 207—208.

¹³ Vezi Titus Roșu, *Din activitatea cercului de istorie al Școlii medii nr. 1 din Oradea în anul școlar 1936—1957*, în *Din experiența cadrelor didactice în munca de educare patriotică a elevilor*. Comunicări susținute la cea de-a doua sesiune centrală din 1958, București, E.S.D.P., 1959 (M.I.C., I. Șt. P., Lecturi pedagogice), p. 48—52; Paul D. Popescu, *Folosirea materialului de istorie locală pentru educarea elevilor în spiritul patriotismului socialist și al internaționalismului proletar*, în *Lecturi pedagogice. Sesiunea a 4-a*, București, E.D.P., 1964, p. 38, *passim*; [C. Marinescu și colectiv.], *Metodica predării istoriei în școala de 8 ani (Predarea cunoștințelor de istorie a patriei la clasele I—IV)*, București, E.D.P., 1962 (M.I., I.Șt.P.), p. 65 și 346—347.

¹⁴ Vezi Vasile Popa, Iosif Pataki, *Contribuții ale profesorilor de istorie la educarea patriotismului socialist la elevi*, în „Revista de pedagogie”, VII, 2, 1958, p.64—65; Tia Mureș, *Unele procedee de educare a dragostei pentru locul natal la elevii mici prin lectura în afară de clasă*, în *loc. cit.*, VII, 12, 1958, p. 54—55, 59, *passim*; Ioan Truță, *Lecțiile de istoria patriei — strîns legate de istoria meleagurilor pe care trăim și muncim*, în „Drumul socialismului”, XIV, 2480, Hunedoara, 15 decembrie 1962, p. 2.

Același lucru se observă și într-o serie de lucrări din literatura străină. În cea sovietică, de exemplu, prin istorie locală se înțelege, în special, istoria ținutului (regiunii) natal, ceea ce se vede și din termenii folosiți: „istoria rodnogo kraia“, „kraevedenie“. În acest spirit a și fost formulată definiția: „Prin ținut natal... se subînțelege teritoriul natal care înconjură școala (satul și teritoriul pendinte de sovietul sătesc, orașul și împrejurimile lui), raionul și regiunea administrativă (ținutul, republica autonomă)“¹⁵. Cîteodată însă referirile se fac doar la un raion, ba chiar și la un oraș, la un sat¹⁶.

Apare evident că cercetarea istoriei locale și nevoile folosirii ei în munca educativă cer o defnire elastică a sferei noțiunii în discuție, capabilă să îmbrățișeze toată gama necesară. Definirea aceasta n-o considerăm de caracter formal, ci de accentuată însemnătate educativă. Să ne explicăm.

Liceul nostru se află în comuna Brănești, în marginea vestică a raionului Lehliu, elevii provenind și dintr-o serie de sate din raioanele Urziceni și Oltenița. Nu trecem însă cu vederea și faptul că satul nostru este doar la 19 km de centrul orașului București, unde organizăm cu regularitate lecții în muzee, vizite și vizionări colective de spectacole și unde o mare parte din absolvenții școlii își continuă studiile. Experiența ne-a arătat că, pentru a folosi elemente de istorie locală în predarea istoriei României, cîteodată sîntem nevoiți să ne referim la întreaga Muntenie, întrucît o delimitare inferioară este imposibilă sau în orice caz rară (de exemplu în lecțiile referitoare la orînduirea comunei primitive, la orînduirea sclavagistă etc.); altă dată referirea se poate circumscrie la teritoriul actualei regiuni București, ceea ce corespunde în cea mai mare parte fostelor județe Ilfov, Ialomița, Vlașca, Teleorman (de exemplu în lecțiile referitoare la desăvîrșirea revoluției burghezo-democratice, la înfăptuirea revoluției socialiste etc.); uneori putem concretiza pînă la teritoriul actualului raion Lehliu, ceea ce corespunde unei părți din fostele județe Ilfov și Ialomița (de exemplu în lecțiile referitoare la dezvoltarea României între anii 1859 și 1866, 1878 și 1900, înfăptuirea revoluției socialiste etc.); avem chiar posibilitatea să ne referim și la anumite sate și oameni din satele natale ale elevilor, ceea ce trezește interesul cel mai susținut al acestora și prezintă valențe educative multiple (de exemplu în studierea luptei țărănimii pentru reforma agrară după 1859, a răscoalei țărănești din 1888, a înfăptuirii revoluției socialiste etc.).

Totodată, luăm în considerare că popularizarea trecutului revoluționar al poporului și clasei muncitoare bucureștene, popularizarea realizărilor obținute de capitală în anii revoluției socialiste, popularizarea tradițiilor culturale și frumuseții ei are o mare însemnătate educativă pe întreg cuprinsul

¹⁵ A. E. Stavrovski, *Uneklassnaia kraevedceskaia rabota*, Moskva, Izd. A.P.N. R.S.F.S.R., 1951, (A.P.N. R.S.F.S.R., Inst. metodov obuceniia. Pedagoghiceskaia biblioteka ucitelca), p. 11. „Ținut“ (krai) este denumirea cîtorva regiuni administrative din R.S.F.S.R.

¹⁶ Vezi V. G. Carțov, *Metodica istoriei U.R.S.S. pentru învățămîntul elementar (în ajutorul învățătorului)*, [București], E.S.D.P., 1953, p. 195—197 și 252—253.

Republicii Socialiste România. Slavici remarca : „Soarele pentru toți românii la București răsare”¹⁷. Reluând ideea, acad. C. Daicoviciu nota : „Pentru noi, ardelenii, soarele a răsărit întotdeauna la București... Pentru noi, cei din Transilvania, Universitatea din București a constituit un simbol concret al culturii de remarcabilă strălucire, realizată prin munca lucidă, tenace și înțeleaptă a întregului nostru popor”¹⁸. Orientarea aceasta crește specific pentru școala noastră în virtutea situației ei, ceea ce ne determină să-i acordăm o atenție susținută în tratarea lecțiilor care înglobează elemente de istorie a orașului : mișcarea revoluționară din 1821, revoluția burghezo-democratică din 1848, unirea Moldovei cu Țara Românească, demonstrația muncitorilor la 13 decembrie 1918, luptele greviste din ianuarie-februarie 1933, insurecția armată din august 1944, lupta pentru instaurarea puterii democrat-populare, construirea socialismului etc.

Așadar, determinarea sferei noțiunii „mediu local” are o serioasă însemnătate practică, ea orientând munca educativă cu folosirea elementelor de istorie locală¹⁹.

Dar nu numai la aceasta se rezumă însemnătatea ei practică. Ea stabilește și cadrul cercetărilor științifice de istorie locală, precum și, în general, al cercetărilor științifice locale de diferite specialități, desfășurate cu scopul orientării dezvoltării multilaterale pe mai departe a ținutului.

Pornind de la cele de mai sus, considerăm că sfera noțiunii „mediu local” s-ar putea delimita astfel : acel teritoriu al patriei (mai ales orașul, satul, comuna, raionul, adeseori regiunea, uneori provincia istorică) care poate fi cercetat științific în vederea orientării dezvoltării multilaterale pe mai departe a ținutului și ridicării eficienței educării patriotice a poporului, în vederea lărgirii posibilității de formare a gândirii materialist-dialectice a oamenilor muncii și de combatere a unor teorii greșite.

O asemenea punere a problemei ni se pare potrivită, pentru că este atotcuprinzătoare (îmbrățișând întreaga gamă posibilă de la oraș și sat pînă la provincia istorică) și elastică (deschizînd posibilitatea folosirii, în funcție de nevoi, a treptei corespunzătoare de pe scara unităților teritoriale).

Conținutul noțiunii „mediu local” este aidoma viciat în literatura burgheză (iarăși vom cita mai ales puncte de vedere înaintate în problema abordată).

¹⁷ Cf. Boris Cazacu, *Rolul limbii literare în afirmarea și realizarea unității naționale*, în „Lucașfăru”, IX, 4 (195), 22 ianuarie 1966, p. 6, col. II ; V. Netea, *Din relațiile lui George Coșbuc cu Titu Maiorescu*, în „Viața românească”, XIX, 9, 1966, p. 74, col. I.

¹⁸ C. Daicoviciu, *Centenarul Universității din București*, în „Tribuna”, VIII, 41 (401), 8 octombrie 1964, p. 1.

¹⁹ Tit Liviu Lascu (*Cum orientez și îndrum munca colectivului pedagogic al școlii pentru cultivarea dragostei elevilor față de locul natal*, în *Lecturi pedagogice*, sesiunea a 4-a, p. 167) observă just : „În cultivarea dragostei față de locul natal nu se pot oferi rețete general valabile. Elementele de care te poți servi la București, bunăoară, diferă de cele de la Hunedoara ori din alte părți ale țării noastre. Fiecare colectiv de cadre didactice e chemat să cerceteze elementele adecvate de care să se folosească spre a aplica în mod creator această cerință educativă”.

Reproducînd recomandările lui C. Kehr, A. Bârseanu propunea profesorilor de istorie să folosească la lecții, printre altele, „monumentele de sculptură și de arhitectură — unde se află...”²⁰. Formulînd idei personale, el atrăgea atenția și asupra necesității excursiilor „la locuri de însemnătate istorică, la locuri unde s-a petrecut vreun eveniment însemnat, unde se află ruine din trecut, unde se află înmormîntat vreun bărbat distins etc.”²¹.

Gh. N. Costescu pomenește doar despre folosirea legendei comunei și vieții bărbaților mai însemnați din localitate²².

În 1928 s-au ținut lucrările conferinței pentru fixarea programei analitice în școlile secundare, la care s-au prezentat rapoarte întocmite de comisii pe obiecte. Comisia istorică, care-și desfășurase anterior dezbaterile sub prezidenția prof. I. Lupaș și O. Tafrați, propunea în raportul ei: „În tratarea istoriei românilor se va avea în vedere manifestarea vieții naționale în legăturile de unitate sufletească, nezdrcinată nici în cursul diferitelor circumiri străine. De aceea se va da o atențiune deosebită... manifestărilor de viață populară. Pretutindeni vor năzui profesorii să încadreze momentele mai importante ale istoriei locale în istoria generală a românilor...”²³.

O poziție interesantă constatăm la istoricul I. Lupaș. Într-o pledoarie împotriva orientării aristocratice a învățămîntului istoric, recomandînd cu căldură încadrarea momentelor mai importante ale istoriei locale în istoria generală a României, el intuiește cu perspicacitate că aceasta „impune învățămîntului istoric o ținută *democratică*, îndrumîndu-l să caute a pătrunde tot mai mult în straturile adînci ale societății românești din trecut, în straturile populare”²⁴. Pentru aceasta el propune: redactarea unui chestionar-tip pentru îndrumarea profesorilor în cercetarea istoriei locale; organizarea de vizite cu elevii la biblioteci locale, case vechi, castele, rămășițe de întărituri, biserici vechi; studierea unor momente și personalități istorice, a meșteșugurilor, artelor, a istoriei satului, orașului, regiunii²⁵. Vom adăuga că el adoptă o atitudine înaintată față de naționalitățile conlocuitoare (profesorii din școlile acestora au datoria să cunoască limba română, iar cei din școlile de limbă română din localitățile cu o însemnată populație de altă naționalitate trebuie să-și însușească și limba acesteia, să cunoască și să familiarizeze elevii cu așezămintele ei culturale)²⁶.

²⁰ Andrei Bârseanu. *Cîteva observări cu privire la propunerea studiului istoriei*, în I. Lupaș, *Cronicari și istorici români din Transilvania. Școala ardeleană*, vol. II, Craiova, „Scrisul românesc”, [1933], p. 330 (reprodus după „Anuarul Liceului ortodox român din Brașov”, XXII, 1886).

²¹ *Ibidem*, p. 331.

²² Vezi Gh. N. Costescu, *loc. cit.*

²³ I. Lupaș, *Istoria națională...*, p. 116—117 (vezi și p. 109).

²⁴ *Ibidem*, p. 117.

²⁵ *Ibidem*, p. 120—123.

²⁶ *Ibidem*, p. 121. Menționăm și altă idee înaintată a lui I. Lupaș (*Învățămîntul istoric în școala secundară*, în I. Lupaș, *Probleme școlare...*, p. 165): istoria României să fie „înfățișată în legăturile ei firești cu momente din trecutul popoarelor vecine și din istoria universală, pentru ca elevii, întărindu-se prin acest învățămînt în iubirea de neam

În proiectul programei de învățămînt pentru școlile secundare din 1931, N. A. Constantinescu recomanda profesorilor să cerceteze împreună cu elevii școala și biserica din localitate, ctitorii lor și personalitățile de seamă, fazele istorice din trecutul localității²⁷. Iar programa analitică pentru învățămîntul secundar din 1934 cerea vizitarea fabricilor, a locurilor istorice și a monumentelor arhitectonice, precum și organizarea de excursii în afară de oraș²⁸.

Ne oprim aici cu înșiruirea vechilor puncte de vedere mai înaintate asupra conținutului noțiunii „mediu local”. Se vede că el este foarte adesea redus (monumente, locuri istorice, personalități, școală, biserică, bibliotecă, localitatea) și numai rareori se include studierea „manifestărilor de viață populară”, a meșteșugurilor. Se observă o vădită orientare paseistă, cererea „vizitării fabricilor” fiind o apariție singulară, cunoașterea muncii și luptei contemporane a maselor fiind total neglijată. Dar chiar și trecutul este castrat de elemente esențiale, altele secundare căpătînd o extensiune exagerată, ceea ce se poate vedea, de exemplu, la I. Lupaș, care eludează lupta proletariatului și prezintă deformat rolul bisericii²⁹. În fine, să nu scăpăm din vedere că, în concepțiile expuse, finalitatea este educația în spiritul patriotismului burghez.

Literatura marxist-leninistă românească, valorificînd realizările trecutului, rezultat al eforturilor createore ale istoricilor și pedagogilor înaintați, a lichidat totodată neajunsurile enumerate, înțelegînd mediul local în spiritul materialismului istoric. Din cîte ne este cunoscut, problema a fost tratată, tangențial sau anume, în următoarele lucrări :

În 1955 „Revista de pedagogie” publica un articol în care se pot remarca note ale noțiunii studiate : lupta comună a iobagilor români și unguri în răscoalele din Transilvania, folclorul, natura locurilor natale, realizările orînduirii socialiste, munca poporului pentru dezvoltarea economică a patriei³⁰.

Prof. I. Dragomirescu, într-o lucrare prezentată la sesiunea lecturilor pedagogice din 1958, urmărind rosturile educativ-patriotice ale predării istoriei în școală, s-a oprit și asupra studierii mediului local în cercurile de studii sociale ale elevilor : elevii claselor V—VII studiază numirile străzilor din cartier ; cei din clasele VIII—X cercetează momente din istoria cartierului ; în colaborare cu cercurile din alte școli medii ale raionului, ei studiază istoria acestuia și chiar a întregului București (monumente istorice, clădiri, statui, plăci comemorative, locuri istorice, puncte economice și între-

și de țară, să se obișnuiască totodată a respecta însușirile și sacrificiile cu cari alte națiuni — înrudite sau străine — au contribuit la progresul culturii și civilizației umane.”

²⁷ Cf. I. Lupaș, *op. cit.*, p. 162 și 164.

²⁸ [Programa analitică pentru învățămîntul secundar]. *Introducere...*, în *loc. cit.*

²⁹ Vezi I. Lupaș, *Istoria națională...*, p. 118—120.

³⁰ Vezi Margareta Szilágyi, *Educarea patriotismului socialist și a internaționalismului proletar în școlile cu limba de predare maghiară*, în „Revista de pedagogie”, [IV], 1, 1955, p. 54—57.

prinderi, hanuri, mori, școli) ; vizitează monumente istorice, întreprinderi industriale, unități economice socialiste din agricultură, locuri istorice ; depistează arhive, documente, monede vechi, obiecte de artă populară etc.³¹.

În altă lucrare, prezentată la aceeași sesiune a lecturilor pedagogice³², se indică : săpăturile arheologice din apropierea Oradiei, istoricul și etnografia Țării Oașului, vizitarea de localități și monumente istorice ale acesteia. Tot în 1958 au mai apărut două articole, din care se pot desprinde note în chestiunea aici în discuție : trecutul istoric și locurile istorice din oraș³³, casa părintească și școala, frumusețile și bogățiile locului natal, munca celor din jur de a transforma natura și a spori bogățiile ținutului, viața socială din orașul sau satul dat, munca oamenilor pentru construirea socialismului, relațiile frățești dintre oamenii muncii de diferite naționalități și munca lor comună, trecutul istoric al ținutului, eroii de aici, clădirile și monumentele istorice din localitate și împrejurimi, obiceiurile locale³⁴.

Metodica predării istoriei patriei la clasa a VII-a, publicată în anul următor, enumeră : monumente, plăci comemorative, monede, folclor, toponimie, stațiuni arheologice, obiecte casnice, obiecte de artă, construcții actuale etc.³⁵.

O lucrare prezentată la sesiunea din 1962 a lecturilor pedagogice menționează : lexicul, trecutul istoric și dezvoltarea actuală a localităților, monumente, veterani de război, muncitori participanți la diferite acțiuni revoluționare înainte de 1944, muncitori fruntași în producție, țărani participanți activi la înlăptuirea reformei agrare și transformarea socialistă a agriculturii, unitatea de luptă a celor exploatați, indiferent de naționalitate, împotriva exploataților etc.³⁶.

Metodica predării istoriei patriei la clasele I—IU, publicată în același an, înglobează în studierea mediului local un complex de evenimente desfășurate în ținutul natal : viața dacilor, bătăliile antiotomane, exploatarea și asuprirea țăranimii în trecut, războala din 1907, munca meșteșugarilor din trecut, monede, lupta revoluționară a proletariatului sub conducerea P.C.R., eforturile și realizările economice și culturale ale oamenilor muncii sub conducerea partidului, îmbunătățirea treptată față de trecut a condițiilor de viață și de muncă ale maselor în anii revoluției socialiste, viața de azi a satului, folclorul, oamenii de seamă³⁷.

³¹ Vezi I. Dragomirescu, *Contribuția istoriei la realizarea și întărirea educației patriotice în școală*, în *Din experiența cadrelor didactice în munca de educare patriotică a elevilor*. Comunicări susținute la cea de-a doua sesiune centrală din 1958, București, E.S.D.P., 1959 (M.I.C., I. Șt. P., *Lecturi pedagogice*), p. 17—23.

³² Vezi Titus Roșu, *op. cit.*, p. 45—46 și 48—59.

³³ Vezi V. Popa și I. Pataki, *loc. cit.*

³⁴ Vezi T. Mureș, *op. cit.*, p. 54—55.

³⁵ Vezi. [C. Dinu și colect.] *Metodica predării istoriei patriei noastre în clasa a VII-a*, București, E.S.D.P., 1959 (M.I.C., I. Șt. P.), p. 125—128, 161—163, 170, 174, 276 și 277—283.

³⁶ Vezi T. L. Lascu, *op. cit.*, p. 178.

³⁷ Vezi [C. Marinescu și colect.] *op. cit.*, p. 65, 66, 85, 86, 96, 115, 147, 155, 345—349, 351—353 și 385—386. Se vorbește, de asemenea, despre muzee, monumente istorice, șantiere arheologice (p. 35, 174—175, 345—346, 384 și 386).

În alte locuri se menționează : viața și activitatea unui luptător comunist în localitatea respectivă în trecut³⁸, activitatea muncitorilor din diferite întreprinderi³⁹.

În câteva lucrări recente, prin conținutul noțiunii „mediu local“ se înțelege de asemenea largul complex de fenomene sociale din comuna Măgurele (raionul V. I. Lenin, București)⁴⁰, respectiv din orașul și fostul comitat Arad⁴¹ și din comuna Fundeni (raionul Oltenița, reg. București)⁴².

Cele arătate mai sus oferă, credem, o viziune de ansamblu asupra a ceea ce se înțelege prin conținutul noțiunii „mediu local“. Există însă și o definiție expresă a notelor sale esențiale : „Prin material de istorie locală înțelegem acele date și informații care privesc înfățișarea pe care a avut-o de-a lungul veacurilor viața materială a oamenilor de pe locurile pe care trăim, relațiile de producție în diferite orânduirii sociale, principalele evenimente social-politice petrecute aici. În istoria locală includem și contribuția pe care locuitorii regiunii noastre au adus-o la dezvoltarea culturii patriei, fie că este vorba de arta populară, fie despre creația unor scriitori, oameni de știință sau artiști. Când vorbim de istoria locală, nu ne referim, desigur, numai la trecutul îndepărtat, ci mergem, ca și în istoria patriei, pînă în zilele noastre, expunînd și lucruri care se află nemijlocit sub ochii elevilor“⁴³.

Deși aici se vorbește de „material de istorie locală“ și „istorie locală“, nu este totuși greu de observat că autorul delimitează de fapt conținutul noțiunii „mediu local“. Formularea o socotim justă în esență, deoarece ia în considerație rolul maselor în istorie, se referă la principalele domenii ale activității umane (forțele de producție și relațiile de producție, activitatea obștească, politică și culturală), abordează nu numai trecutul, ci și prezentul. *Et tamen*, am arăta și unele nedumeriri : n-ar fi oare potrivit să se evidențieze rolul hotărîtor al maselor populare în toate ramurile și nu numai în cultură, cum se face mai sus ? Acordînd maximum de atenție principalelor activități omenești, nu este totuși o scăpare nementionarea unui asemenea domeniu cum este viața cotidiană ? Studiind trecutul și prezentul, poate oare istoria locală să elimine din preocupările sale liniile generale ale dezvoltării viitoare a locurilor natale ?

Putem sintetiza cele de mai sus astfel : în conținutul noțiunii „mediu local“ intră domeniile activității umane — domeniul forțelor de producție și al relațiilor de producție, activitatea politică și obștească, viața culturală

³⁸ Vezi Victor Țîrcovnicu, *Indicații metodice asupra educației patriotice a elevilor din școala de 8 ani*, în „Revista de pedagogie“, XI, 11, 1962, p. 15—17.

³⁹ Vezi Petre Bărbulescu, Aculin Cazacu, Anton Vasilescu, *Probleme metodice ale activității politice-educative a organizațiilor U.T.M. din școli*, în „Revista de pedagogie“, XIII, 7—8, 1964, p. 73—74.

⁴⁰ Vezi Petre I. Roman, *Valorificarea în clasă a cercetărilor de istorie locală*, în *Studii și articole de istorie*, VI, 1964, p. 375—378, 383—386.

⁴¹ Vezi Vasile Popeangă, *Procedee de activizare a elevilor în cadrul lecțiilor de istorie*, în *Studii și articole de istorie*, VII, 1965, p. 422—425.

⁴² Vasile C. Rachieru, *Modalități de utilizare a elementelor de istorie locală*, în „Gazeta învățămîntului“, XVIII, 869, 21 octombrie 1966, p. 4.

⁴³ Paul D. Popescu, *op. cit.*, p. 38—39.

și cotidiană. Pentru a fi științific considerate, ele trebuie cercetate de pe pozițiile materialismului istoric : rolul determinant al forțelor de producție, dependența suprastructurii de bază, rolul hotărîtor al maselor populare în dezvoltarea societății, lupta de clasă etc.

Toate acestea alcătuiesc elementul component cel mai important al mediului local : colectivul social dat. Studiind însă larg conținutul mediului local, va trebui să cuprindem toate condițiile vieții materiale a societății. Modul de producție l-am inclus mai sus ; același lucru trebuie să facem cu mediul geografic și factorul demografic.

Cuprinderea multilaterală a notelor esențiale ale noțiunii „mediu local“ prezintă o importanță principală. Avem în vedere, în primul rînd, necesitatea pentru istoriografia de orientare locală de a avea clar conturate elementele de studiu ; în al doilea rînd, necesitatea pentru profesorul de istorie de a avea limpede delimitate elementele de maximă eficacitate instructiv-educativă pe care trebuie să le folosească în practica pedagogică ; în al treilea rînd, luăm în considerație necesitatea orientării elevilor spre cercetarea anumitor obiective în cadrul activității în afară de clasă, în așa fel ca aceasta să influențeze în cea mai mare măsură posibilă asupra educației lor.

Pornind de la cele de mai sus, credem că ar putea fi astfel definit conținutul noțiunii „mediu local“ : mediul geografic, factorul demografic și colectivul social dat, înțeles sub aspectul dezvoltării trecute și prezente, precum și al perspectivelor viitoare.

Cercetînd sfera și conținutul noțiunii, putem acum defini „mediul local“ : acel teritoriu al patriei (mai ales orașul, satul, comuna, raionul, adeseori regiunea, uneori provincia istorică), dezvoltarea elementelor căruia (mediul geografic, factorul demografic și colectivul social dat) în trecut și prezent, precum și perspectivele lor viitoare pot fi cercetate științific în vederea dezvoltării multilaterale pe mai departe a ținutului și ridicării eficienței educării patriotice a poporului în vederea lărgirii posibilității de formare a gândirii materialist-dialectice a oamenilor muncii și de combatere a unor teorii greșite.

Noțiunea supraordinată este „patria“. Vestita formulare leninistă (patria este „mediul politic, cultural și social respectiv...“⁴⁴) cuprinde principalele note esențiale ale noțiunii, și anume ale dezvoltării societății umane de pe teritoriul patriei. Termenul folosit de Lenin („mediu“) pentru a desemna patria l-am preluat pentru a numi noțiunea discutată mai sus.

2. *Noțiunea „istorie locală“*. Mai sus am dat o formulare lapidară a istoriei locale : istoria dezvoltării societății omenеști într-un anumit mediu local. Ea este exactă, relativ completă, dar în forma sa cea mai simplă. Acum o putem prezenta sub o formă detaliată : istoria locală este istoria dezvoltării societății omenеști în trecut și prezent, precum și în perspectivă, într-un mediu local dat (pe un anumit teritoriu al patriei — mai ales orașul,

⁴⁴ V. I. Lenin, *Militarismul belicos și tactica antimilitaristă a social-democrației*, în *Opere complete*, ed. a 2-a, vol. 17, București, Edit. politică, 1963, p. 196.

satul, comuna, raionul, adeseori regiunea, uneori provincia istorică), istoria dezvoltării activității umane în toate domeniile (domeniul forțelor de producție și al relațiilor de producție, activitatea politică și obștească, viața culturală și cotidiană), istoria luptei de clasă, istoria maselor populare etc.

3. Pentru precizia instrumentelor de lucru sîntem nevoiți să ne oprim și asupra termenului „*material de istorie locală*”. Observăm că în literatura noastră se folosesc două serii de termeni: „material (izvor, document, element) de istorie locală” și „material (izvor, document, element) istoric local”, de regulă considerîndu-se sinonimi⁴⁵. Dezvoltarea masivă din ultimii ani a cercetărilor de istorie locală impune însă o disjuncție.

„Materialele de istorie locală” sînt izvoarele acestei istorii, gășibile fie în localitatea, raionul, regiunea dată (arhive, inscripții, folclor etc.), fie în arhive centrale, fie publicate etc.

„Materialele locale” sînt însă izvoarele care, aflate într-o anumită localitate, raion, regiune, se pot referi fie la acestea, fie la probleme general-naționale sau chiar de ordinul istoriei universale. La ele se referea prima culegere de studii publicată de Societatea de științe istorice și filologice cînd făcea apelul *Către cititori*: „În fiecare regiune și chiar în fiecare localitate mai însemnată sînt destule materiale documentare prin folosirea atentă a cărora cercetătorii să poată alcătui articole, comunicări și studii de istorie sau de filologie, a căror publicare să constituie prețioase contribuții la cunoașterea trecutului nostru, a limbii și literaturii lui”⁴⁶.

Așadar, în timp ce primele materiale sînt „locale” prin obiectul lor, celelalte sînt prin depozitare, avînd însă o mult mai largă sferă a obiectului. Asimilarea deci nu este posibilă.

⁴⁵ Alexandra Anghel, *Studierea istoriei locale în cadrul cursului de istorie, în Din experiența predării limbii române și a istoriei*. Comunicări susținute la sesiunea centrală a lecturilor pedagogice, decembrie 1956, București, E.S.D.P., 1957 (M.I.C., I. Șt. P.), p. 74, *passim*: „material local”.

Titus Roșu, *op. cit.*, p. 53: „materiale de istorie locală”.

[C. Dinu și colect.,] *op. cit.*, p. 275 și 276: „material de istorie locală”; p. 275, 276, 280, 281 și 284: „material istoric local”, „material local”.

Marin Vișan, *Educarea elevilor în spiritul patriotismului socialist prin cunoașterea realizărilor regimului nostru*, în „Revista de pedagogie”, VIII, 3, 1959, p. 66: „material istoric local”.

I. Truță, *loc. cit.*: „documente de istorie locală”, „materialul istoric local”.

Paul D. Popescu, *op. cit.*, p. 67 și 68: „material local”; p. 69: „material istoric local”. Expresiile amintite sînt însă folosite incidental, altminteri fiind frecventă formula: „material de istorie locală”.

[C. Marinescu și colect.,] *op. cit.*, p. 20: „material istoric local”; p. 384: „material local”, „material istoric din ținutul natal”. Ele se găsesc însă izolat în masa expresiilor: „elemente de istorie locală”, „materialul istoriei locale”, „materialele din istoria locală” (p. 345—348 și 384).

P. I. Roman, *op. cit.*, *passim*: „izvoare (materiale) de istorie locală”, „izvoare (documente) istorice locale”, „material (document) local”.

V. Popeangă, *op. cit.*, p. 413 și 421—425: „date de istorie locală”; p. 422: „material istoric local”.

⁴⁶ *Către cititori*, în *Comunicări și articole de istorie*, București, 1955 (S.Ș.I.F., secția istorie), p. 3.

Istoriografia de orientare locală în România

1. Se pune mereu problema studierii istoriei locale. *Dar oare și-a câștigat aceasta dreptul de cetățenie în lumea științelor istorice?* Răspunsul este, indiscutabil, afirmativ.

Numeroși istorici din țara noastră au subliniat utilitatea studierii istoriei locale pentru dezvoltarea cercetărilor de istorie a patriei, așa cum s-a văzut și în referirile făcute mai sus. Reproducem însă și câteva sublinieri exprese :

„Atunci numai (cînd se va redacta monografia fiecărui cătun românesc. — *L. R.*) se va putea alcătui o adevărată istorie națională a ținutului locuit de români...”⁴⁷.

„Numai cunoscînd viața locală a diferitelor centre omenești poți face o sinteză a activității și spiritului unui popor. Pentru aceasta însă trebuie cunoscută în amănunt toate formele de trai ale satelor, individuale și colective”⁴⁸.

„...Trebuie valorificată istoria locală ca punct de mîncare și ca temelie firească a istoriei naționale...”⁴⁹.

Aprecieri similare s-au făcut și mai recent în literatura marxist-leninistă⁵⁰. Apariția a nu puține studii și sinteze valoroase de istorie locală în ultimii ani în țara noastră, dintre care unele sînt citate în lucrarea de față, constituie o recunoaștere neîndoioasă a faptului că istoriografia de orientare locală s-a constituit în disciplină științifică.

S-a mers chiar mai departe, arătîndu-se că în împărțirea științelor istorice după criteriul național-geografic este posibilă „o diviziune mai amănunțită, delimitînd în cadrul istoriei diferitelor țări și popoare regiuni geografice mai mici, puncte, întreprinderi, porțiuni ale populației...”⁵¹. Așadar, pentru istoriografia de orientare locală se caută chiar un loc în clasificarea generală a științelor istorice.

Totodată trebuie subliniat și faptul că istoria locală nu poate fi ruptă de istoria generală a patriei și chiar de istoria universală, asupra căruia as-

⁴⁷ V. Gr. Borgovan, *Monografia comunei „Ilva Mare” (Transilvania)*, în „Revista nouă”, V, 1892—1893, p. 348, col. II; cf. și I. Chelcea, *Literatura monografică a satelor noastre și problemele în legătură cu studiul satului românesc. Momente principale*, Cluj, Institutul de arte grafice „Ardealul”, 1933, p. 6.

⁴⁸ [A. Sacerdoțeanu,] *Trei plîngeri diferite*, în „Revista istorică”, XIII, 1927, p. 139.

⁴⁹ I. Lupaș, *Istoria națională...*, p. 110.

⁵⁰ Vezi [C. Dinu și colect.,] *op. cit.*, p. 275; Titus Roșu, *op. cit.*, p. 62—63; V. G. Carțov, *op. cit.*, p. 183; N. P. Kuzin, *Despre metodele de folosire a materialului privitor la istoria regiunii în predarea istoriei*, în „Analele româno-sovietice”, seria istorie (I.S.R.S.), IX, S. III, 1 (9), 1955, p. 93.

⁵¹ B. M. Kedrov, *Cu privire la clasificarea științelor sociale*, în „Revista de filozofie”, 12, 5, 1965, p. 643.

pect atrăgea atenția prof. M. Berza, avertizînd împotriva unor „forme de închistare în localism”⁵².

2. *Uechea literatură din țara noastră* n-a neglijat istoria locală: de ea s-au ocupat istorici, economiști, statisticieni, geografi, sociologi etc., obținînd unele realizări valoroase. Nemaipomenind *Descriptio Moldaviae* a lui D. Cantemir, *Istoria politică și geografică a Țării Românești*, atribuită îndeobște lui Mihai Cantacuzino, și lucrările ieșite din pana unor cercetători străini la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, vom sublinia că în plin secol al XIX-lea au apărut monografiile ale cîte uneia dintre țările române (N. Suțu, P. S. Aurelian etc.), de județe (I. Ionescu de la Brad, S. P. Radianu). Au fost lansate numeroase chestionare istorice, arheologice, folclorice (B. P. Hasdeu, Al. Odobescu, N. Densușianu, Gr. Tocilescu etc.).

Creată în 1875, Societatea română de geografie a elaborat și a editat monografiile geografice ale județelor vechii României, apoi, pe baza lor, *Marele dicționar geografic*⁵³, operă importantă, cuprinzînd și numeroase elemente de istorie locală. Remarcîndu-se lipsuri reale în construcția acestuia și caracterul său vetust, după peste treizeci de ani de la editare s-a încercat o reelaborare a unei asemenea opere la un nivel tehnic superior⁵⁴. În calea acestei întreprinderi stăteau însă greutăți insurmontabile, la care se referea acad. Iorgu Iordan: unde se vor găsi bani pentru tipărirea unui dicționar în 40—50 de volume mari? Cîți și-l vor putea cumpăra? Se vor găsi totdeauna oameni la sate care să poată răspunde la toate chestiunile puse? Se va putea oare înjgheba o echipă de cercetători pentru adunarea materialului din scrieri și izvoare istorice pentru mii de sate și tîrguri? Pornind de la toate acestea, concluzia era: să se reducă chestionarul la lucruri esențiale, să se dea atenție laturii lingvistice, etnografice, iar lucrarea să se intituleze *Dicționar toponimic*⁵⁵.

În calea acțiunii întreprinse stătea de fapt întregul regim burghezomșieresc, enormă stavilă în calea progresului și realizărilor de anvergură. Lucrarea n-a putut fi întocmită, ceea ce a determinat nu o dată regrete⁵⁶.

⁵² M. Berza, *Istorie comparată — istorie internațională — istorie universală*, extras din „Hrisovul”, VI, [București, 1947], p. 25.

⁵³ *Marele dicționar geografic al României*, vol. I—V, București, Stab. grafic „J. V. Socec ũ”, 1898—1902.

⁵⁴ Vezi *Pentru un nou dicționar geografic*, în „Arhivele Olteniei”, XIII, 1934, pj. 257 sq. și 471—479; *Pentru un nou dicționar geografic al României*, în *loc. cit.*, XIV, 1935, p. 360 sq. și extras: A. Sacerdoțeanu, *Pentru un dicționar geografic al României*, Craiova, „Scrișul românesc”, 1935 (Școala superioară de arhivistică și paleografie. Cursul de diplomatică, VI); I. Donat, *Dicționarul geografic al Olteniei. Lucrările pregătitoare*, în *loc. cit.*, XVI, 1937, p. 443 sq.

⁵⁵ Vezi Iorgu Iordan, *[Participare la discuția] pentru un nou dicționar geografic al României*, în *loc. cit.*, XIV, 1935, p. 371—372.

⁵⁶ Vezi, de pildă, A. Sacerdoțeanu, *Așezările omenesti în Țara Românească pînă la 1418*, București, Edit. Fund. cult. „M. Kogălniceanu”, 1942 [extras din „Arhiva românească”, VII, 1941], p. 2—3.

A putut însă apărea compilația insignifiantă a lui O.G. Lecca⁵⁷, al cărei nivel va fi — credem — suficient precizat dacă vom arăta că din cele 96 de sate ale actualului raion Lehliu tratează doar 7, că amintește despre ele doar câteva date referitoare la descoperiri arheologice și lăcașuri religioase, nu spune nimic despre viața lor contemporană, relațiile de proprietate, nivelul de trai etc. Deși apărea după aproape patru decenii de la tipărirea *Marelui dicționar*, lucrarea nu era decît o stafie a aceluia care, pentru vremea sa, fusese într-adevăr o realizare. Și de aceea nu poate surprinde menționarea repetată a monografiilor județene pregătitoare și a *Marelui dicționar* cu ocazia împlinirii a 90 de ani de la crearea Societății care le-a alăptat⁵⁸.

S-au redactat nu puține monografii de sate, comune rurale, orașe și județe. În Transilvania s-au dat indicații să se scrie istoria satelor chiar înainte de 1840, dar lucrări valoroase au apărut începînd din deceniile al nouălea și al zecelea ale secolului trecut, iar în Banat și în Bucovina din deceniul al zecelea⁵⁹; s-au redactat, de asemenea, și monografiile județene. În vechea Românie s-au redactat monografiile comunale pornind din deceniul la nouălea al secolului al XIX-lea⁶⁰, creîndu-se cîteva lucrări reușite, mai ales după publicarea programului de cercetare monografică al lui A. V. Gîdei (1903)⁶¹. Această activitate a fost continuată și dezvoltată începînd din 1925 de „Școala sociologică de la București”, condusă de D. Gusti⁶².

Destul de multe monografii de sate au fost redactate în perioada interbelică de învățători în vederea obținerii gradelor didactice.

Au apărut, în număr relativ mare, culegeri de documente referitoare la istoria locală. Ne vom limita să menționăm doar activitatea valoroasă a lui Al. Ștefulescu, asiduul cercetător al Gorjului, despre care s-au spus cuvinte elogios-entuziaste⁶³.

S-au scris nu puține studii. Ne vom mulțumi să cităm doar cîteva lucrări ale lui N. Iorga referitoare la Muntenia și Oltenia⁶⁴, dar vom adăuga

⁵⁷ O. G. Lecca, *Dicționar istoric, arheologic și geografic al României*, București, Edit. „Universul”, 1937.

⁵⁸ Vezi articolele festive în „Natura”, XVII, 3, 1965, p. 3—14.

⁵⁹ Cf. I. Chelcea, *op. cit.*, p. 5—8; O. Bădina, *op. cit.*, p. 100 (nota 1).

⁶⁰ Cf. I. Chelcea, *op. cit.*, p. 10.

⁶¹ Cf. Gh. Retegan, *Programul de cercetare monografică al lui A. V. Gîdei*, în „Viața economică”, III, 15 (86), 9 aprilie 1965, p. 11; O. Bădina, *op. cit.*, p. 103 (și nota 2).

⁶² Cf. și Traian Herseni, *Masa rotundă: cercetarea sociologică*, în „Contemporanul”, 29 (979), 16 iulie 1965, p. 8 (col. VI), p. 9 (col. I).

⁶³ Vezi, de exemplu, C. C. Giurescu, *Considerații asupra istoriografiei românești în ultimii douăzeci de ani*, în „Revista istorică”, XII, 1926, p. 179—180 (și extras. Vălenii de Munte, 1926).

⁶⁴ *Pagini de istorie culturală...*, II. *Din viața moșnenilor vieri ai ținutului Săcuierilor*, în „A.A.R., M.S.I.”, s. II, XXXIV, 1911—1912, p. 69 sq.

— *Situația agrară, economică și socială a Olteniei în epoca lui Tudor Vladimirescu. Documente contemporane*, București, Edit. Ministerului de Agricultură, 1915.

— *Note asupra încă unui „Cîmpulung” muntean: Chioajdele*, Cernăuți, 1924 (extras din „Cosminul”).

că studii de istorie locală au scris și C.D. Aricescu, A.D. Xenopol, B.P. Hasdeu etc. Elemente valoroase de istorie locală pot fi găsite în diferite sinteze și studii istorice.

Mereu însă s-a văzut insuficiența sub raport cantitativ mai ales a monografiilor. În 1912 N. Iorga recunoștea că „cea mai mare parte din ele (orașele țării. — L.R.) n-au încă monografia lor...”⁶⁵. Prin 1928 se exclama: „Ce interesantă ar fi istoria monografică a fiecărui sat... Din nefericire, astfel de monografii sînt inexistente la noi”⁶⁶. În 1936 se sublinia că, în ceea ce privea Oltenia, monografiile istorice se puteau găsi „abia pentru cîteva sate”⁶⁷.

În 1939 a apărut o lucrare bibliografică consacrată monografiilor de istorie locală⁶⁸, apreciată ca fiind „foarte folositoare”, dar incompletă⁶⁹. Enumerarea pe care o cuprinde este, desigur, deficitară: nu cuprinde lucrările publicate în periodice, colecțiile de documente și inscripții⁷⁰, poate are și alte scăpări. Oricum, menționînd publicarea, în intervalul 1855—1939, doar a 203 monografii de comune rurale și orașe din întreaga țară, lucrarea poate da o idee de insuficiența numerică a studiilor de istorie a satelor și orașelor pe o perioadă destul de întinsă.

— *Orașele oltene și mai ales Craiova pe pragul vremurilor nouă (1760—1830)*, Craiova, „Scrisul românesc”, [1925].

— *Din trecutul istoric al orașului Brăila. Conferință...*, Brăila, Edit. Bibliotecii „Petre Armencea”, 1926.

— *Ploieștii în războiul de independență. Conferință...*, Edit. Primăriei de Ploiești, 1928.

— *Cei dintii ani în noua Brăilă românească (1832—1866). Istorie și documente. Pentru o sută de ani de la întemeierea orașului*, București, Cu ajutorul Fundației, 1929.

— „Moștenii” din Cremenari. O contribuție la vechea viață a satelor muntene, în „A.A.R., M.S.I.”, s. III, XII, 1932, p. 167 sq.

— *Moșneni de pe Uăbilău și de pe Valea Buzăului*, în loc. cit., p. 201 sq.

— *Din viața socială a Brăilei supt turci*, în loc. cit., XIV, 1933, p. 131 sq. (și extras, București, 1939).

— *Istoria Bucureștilor*, București, Ed. Municipiului București, 1939.

Acestora le-am mai putea adăuga impresiile de călătorie de mai jos, cuprinzătoare și de numeroase amintiri istorice:

— *Drumuri și orașe din România*, București, „Minerva”, 1904 (ed. 2, [1916]).

— *Sate și mănăstiri din România*, București, „Minerva”, 1905 (ed. 2, 1916).

— *Țara Românilor. I. România. 1. Județul Prahova*, Vălenii de Munte, Tip. „Neamul românesc”, 1910.

⁶⁵ N. Iorga, *Nevoia reînnoirii cunoștințelor istorice...*, p. 34.

⁶⁶ I. Nisipeanu și T. Geantă, *op. cit.*, p. 105.

⁶⁷ I. Donat, *Oltenia în secolul al XIX-lea*, în „Arhivele Olteniei”, XV, 1936, p. 80, 83.

⁶⁸ Vezi G. T. Niculescu-Varone, *Monografiile orașelor, comunelor și mănăstirilor din România...* (Bibliografie). 1855—1938, București, Tip. „Universul”, 1939, p. 6 și 27—29.

⁶⁹ Vezi N. Iorga, *Cronică*, în „Revista istorică”, XXVIII, 1942, p. 113.

⁷⁰ Cf. și I. Donat, *Fundațiunile religioase ale Olteniei*, partea I, *Adaursii*, în „Arhivele Olteniei”, XVII, 1938, p. 394.

În fine, penuria era reamintită în 1946⁷¹.

Suferea însă mare parte din această literatură de o maladie cu mult mai gravă, de aspect calitativ. Deși într-o serie de lucrări se vedește o orientare antifeudală, progresistă, „*le régime bourgeois-agrarian a imprimé... une orientation rétrograde à une grande partie de l'historiographie bourgeoise*“.

În ultima perioadă de existență a regimului burghezo-moșieresc, „*la pensée sociale et historique bourgeoise devient toujours plus réactionnaire et chauvine, bien que certains filons d'idées avancées se fassent encore jour dans tel ou tel ouvrage*“. Dar, cu toate că „*l'idéalisme historique... constituera la conception prédominante jusqu'à la fin de la deuxième guerre mondiale*“, împotriva protagoniștilor lui s-a desfășurat o luptă susținută a adeptilor materialismului istoric : „...*Nous voyons se développer, surtout après la création du Parti Communiste de Roumanie, en 1921, la pensée sociale et historique marxiste-léniniste, qui exerce une grande influence sur les historiens*“⁷². Mai putem enumera încă alte neajunsuri : superficialitatea tratării problemelor economice ; obiectivism burghez ; nestudierea istoriei formării clasei muncitoare și istoriei mișcării muncitorești ; paseismul și atenția exagerată instituțiilor religioase ; factologia (a fost însă strâns un material documentar prețios) ; în unele lucrări slaba documentare și acordarea de credit necontrolat tradiției istorice etc.⁷³.

3. *Istoriografia marxist-leninistă a României socialiste* preia tot ceea ce a fost valoros în vechea istoriografie, inclusiv în cea de orientare locală : materialul faptic adunat, concluziile juste desprinse din el, dintre care unele nu lipsite de profunzime.

Totodată, cercetările de istorie locală au luat în țara noastră un avânt necunoscut în trecut, căpătînd un caracter de masă și fiind puse pe o bază științifică. Un merit însemnat revine în această direcție societăților de științe istorice și filologice și de științe naturale și geografie. N. Iorga avea cuvinte amare la adresa regimului burghezo-moșieresc, în condițiile căruia nu se putea înfiripa „o serioasă și întinsă societate istorică... : de ațția ani ne căznim să o întemeiem și nu se poate. Se pare că, în adevăr, în afară de avîntul sălbatec către glorie și către câștig, nimic nu poate strînge lumea la un loc...“⁷⁴. Puterea populară a dat alte orizonturi muncii noastre. Unul

⁷¹ Nestor Camariano, *Notițe bibliografice* [despre] *Monografia județului Ulașca*, București, 1943, în „*Revista istorică română*“, XVI, 1946, p. 113 : „Ce bine ar fi fost dacă pentru fiecare județ am avea cite o monografie de felul acesta“.

⁷² V. Maciu, Șt. Pascu, D. Berindei, M. Constantinescu, V. Liveanu, P. P. Panaitescu, *Introduction à l'historiographie roumaine jusqu'en 1918*, Bucarest, Edit. de l'Académie, 1964 (Bibliotheca Historica Romaniae, 5), p. 93—95.

⁷³ În privința ultimei observații, vezi criticele severe aduse de : prof. I. Ionașcu (lucrării St. N. Ricman, dr. Fr. Iosif, V. Enescu, cpt. Paul Constant, *Contribuțiuni la monografia județului Romanai, Craiova „Ramuri”, 1928*), în *Insemnări pe marginea volumului...*, în „*Arhivele Olteniei*“, XVI, 1937, p. 182—192 ; A. S. [aceroțeanu], (lucrării Paul D. Popovici, *Monografia comunei „Principesa Maria”, (Ialomița)*), în *Bibliografie. I, Dări de seamă*, în „*Revista arhivelor*“, IV, 1940—1941, p. 403.

⁷⁴ N. Iorga, *Nevoia reînnoirii cunoștințelor istorice...*, p. 41.

dintre meritele ei este și crearea amintitelor societăți, care editează publicații periodice în care-și găsesc locul destul de multe studii de orientare locală⁷⁵. Valoroasă este în această privință inițiativa S.Ș.I.F. de a organiza periodic sesiuni metodice-științifice, la care se prezintă și comunicări de istorie locală. Prin eforturile multor profesori și învățători din învățământul de cultură generală, mare parte din ei membri ai filialelor S.Ș.N.G. și S.Ș.I.F., au fost redactate numeroase studii monografice asupra comunelor, raioanelor și regiunilor țării, utilizate atât de sfaturile populare locale, cât și de cadrele didactice în activitatea zilnică la catedră⁷⁶. După câte știm, multe lucrări referitoare la comune — sub formă manuscrisă sau, mai adesea, dactilografiată — se păstrează în arhiva sfaturilor populare raionale⁷⁷. Monografiile raionale, de regulă dactilografiate, se pot găsi la comitetele de cultură și artă de pe lângă sfaturile populare regionale și raionale⁷⁸.

Lucrările se remarcă de multe ori printr-o bogată documentare asupra realizărilor maselor, sub conducerea partidului, în anii revoluției socialiste (aceasta distinge mai ales monografiile raionale), evenimentele căpătînd o interpretare științifică. În unele lucrări însă materialul este deficitar sub raportul izvoarelor asupra trecutului, adesea singura sursă fiind tradiția orală și constatările arheologice mai mult sau mai puțin incidentale făcute cu mijloace locale. Oricum, suprasaturate de o bună cunoaștere a locurilor, cercetările semnalate constituie, credem, o bază valoroasă, care, folosită în mod critic, poate furniza date interesante. Ele și sînt folosite, printre altele, pentru redactarea unor materiale cu accentuat caracter educativ, editate de organele regionale de partid și ale F.D.P. cu ocazia marilor aniversări și campaniilor electorale⁷⁹.

⁷⁵ Vezi *Comunicări și articole de istorie*, București, 1955 (S.Ș.I.F., secția istorie); „Studii și articole de istorie”, S.Ș.I.F., București, 1956 —; „Natura”, seria geografic-geologie, S.Ș.N.G., București, 1949

⁷⁶ Cf. și V. Cucu, *op. cit.*, p. 11.

⁷⁷ Astfel, în Arhiva Sfatului popular al raionului Lehliu am găsit informări istorice asupra comunelor raionului Lehliu: cerute de Sfatul popular al raionului cu adresa nr. 014 din 3 februarie 1955, în Dosar V, vol. 1—1955, încheiat la 31 iulie 1956, f. 5—36 și 53—54; cerute de Sfatul popular al raionului cu adresa Nr. 096 din 16 mai 1956, în Dosar 5, vol. 1—1956, încheiat la 31 iulie 1956, f. 5—56.

⁷⁸ Astfel am aflat la Sfatul popular al raionului Lehliu: *Monografia raionului Lehliu*, cap. I, în trei redacții, datînd din 26 februarie, 1 și 15 martie 1955, în Dosar V, vol. 1 1955, f. 37—51 și 55—68; [Const. Mărgescu, Marin Zafiu], *Schița monografică a raionului Lehliu*, 1960, 49 f. (autorii sînt profesori la liceul din satul Lehliu-Gară, com. Răzvani); [idem], *Monografia raionului Lehliu*, 1964, 32 f.; *Monografia raionului Brănești*, 1954, 50 f., dosarul încheiat la 1 august 1956.

La primul dintre autorii lucrării am găsit: Spirea Pupezescu, Maria Dinescu, Ion Falcan, Ion Bucă, Cornel Popescu, Florica Burlan, *Monografia raionului Brănești*, 1958, 2 + 55 f. + 1 h. (primii patru sînt cadre didactice la Școala generală din comuna Brănești, raionul Lehliu)

⁷⁹ Vezi, de exemplu, *Regiunea București în trecut și astăzi. File de monografie*, editate de către Secția de propagandă și agitație a Comitetului regional București al P.M.R., 1964, 72 p. (în ajunul celei de-a XX-a aniversări a eliberării Patriei); *Viață nouă pe meleagurile regiunii București*, februarie 1965, 64 p. (în ajunul alegerilor); pliante pentru fiecare raion al regiunii București în ajunul alegerilor din martie 1963 și, în altă redacție, în ajunul celor din martie 1965.

În anii României socialiste au apărut numeroase studii științifice asupra problemelor de istorie locală în revistele noastre consacrate, broșuri și lucrări de mai mare amploare⁸⁰. Folosind materialismul istoric, abordând o mare diversitate de probleme (printre care și multe dintre cele neglijate de vechea istoriografie), avînd o bogată documentare, lucrările acestea se deosebesc substanțial, în sens pozitiv, de cele din trecut. Adăugăm că literatura noastră are și marele avantaj că se tipărește în tiraje mari și este oaspetele a numeroase reviste.

Totodată, Institutul de științe pedagogice (prin „Lecturile pedagogice”) și institutele de perfecționare a cadrelor didactice (prin sistemul pregătirii în vederea acordării gradelor didactice) depun o susținută activitate de elaborare a unor lucrări de orientare locală, mai ales cu caracter metodic.

Observăm că în ultimii ani a căpătat o largă extindere reportajul și notița istorică (publicate în ziare, reviste literare, cărți), precum și documentarul cinematografic. Situate undeva la intersecția operei artistice și documentului, adeseori iau și o formă incipientă de istorie locală. Multe dintre ele, de valoare incontestabilă în genul dat, cunosc o largă răspîndire și joacă un rol ce nu poate fi subapreciat în activitatea de popularizare a materialelor de istorie locală, în munca educativă.

Credem că factorii care determină înflorirea studiilor de istorie locală pot fi formulați astfel :

a) Revoluța socialistă a ridicat masele la o vie activitate, la un nivel necunoscut în trecut, ceea ce constituie o evidentă manifestare a acțiunii legii formulate laconic de Marx și Engels : „O dată cu profunzimea acțiunii istorice va crește deci și amploarea masei care o înfăptuiește”⁸¹. Această concluzie a fost apreciată de Lenin drept „una din cele mai profunde teze ale marxismului”, desprinzînd din ea un învățămînt practic de primă importanță : „...Cu cît este mai profundă transformarea pe care vrem s-o înfăptuim, cu atît mai mult trebuie să trezim interesul pentru această transformare și o atitudine conștientă față de ea, să convingem de necesitatea ei alte milioane și zeci de milioane de oameni”⁸².

Sub conducerea partidului comunist, viața tuturor orașelor și satelor din țara noastră a căpătat un conținut nou, bogat, interesant, creator ; muncitorii și țărani au schimbat fața fiecărui colțșor, realizînd „miracolul românesc”. De aici și clarvăzătoarea concluzie a partidului : „Construirea noii societăți este opera istorică a poporului din țara respectivă, rodul activi-

⁸⁰ Multe amintite în 1947—1962. *Cercetarea istoriei României în anii puterii populare*, în „Studii”, XV, 6, 1962 (număr dedicat problemei); Const. Șerban, *Medievistica românească în cele două decenii de la eliberare (1944—1964)*, în „Studii și articole de istorie”, VII, 1965, p. 341—365.

⁸¹ K. Marx, F. Engels, *Sfînta familie...*, în *Opere*, vol. 2, ed. 2, București, Edit. politică, 1962, p. 91.

⁸² V. I. Lenin, *Raportul Comitetului Executiv Central din Rusia și al Consiliului Comisarilor Poporului cu privire la politica internă și externă* (la al VIII-lea Congres general al Sovietelor din Rusia), în *Opere complete*, ed. 2, vol. 42, București, Edit. politică, 1966, p. 145.

tății sale creatoare, al eforturilor și muncii sale“⁸³. Cu o mare intensitate pulsează viața spirituală și artistică.

Cu alte cuvinte, în zilele noastre, materialul de istorie locală a căpătat o bogăție inimaginabilă sub dominația burghezo-moșierimii; el se cere studiat.

b) Marxism-leninismul, devenit concepție dominantă în Republica Socialistă România, nu numai că dă o orientare justă cercetărilor, dar indică și necesitatea studierii profunde a acțiunilor, experienței maselor, creatorii noii societăți: „Toate acestea sînt mlădițe ale comunismului, și îngrijirea lor constituie obligația noastră comună și de căpetenie“⁸⁴. P.C.R. a crescut și a educat cu grijă un însemnat detașament de intelectuali, printre care numeroși istorici, și a pus în fața lor sarcina de cinste de a cerceta istoria vieții, muncii și luptei poporului.

c) Orînduirea socialistă a pus la dispoziția studiului istoriei locale mijloace inexistente sau, mai precis, existente într-o formă mult mai modestă în trecut: organizarea științifică a arhivelor, crearea a numeroase biblioteci bine dotate, larga editare de documente, masiva publicare de studii istorice, dezvoltarea însemnată a cercetărilor folcloristice etc. Aceasta este o realizare valoroasă a muncii partidului, care ne îndrumază s-o folosim pentru dezvoltarea mai departe a cercetărilor: „Noua societate se construiește pe baza celei mai înalte științe și culturi; de aceea în viitor va crește și mai mult aportul intelectualilor la dezvoltarea economică, științifică și culturală a patriei“⁸⁵.

Într-adevăr, nu puține sînt sarcinile nerezolvate încă în domeniul aici în discuție⁸⁶. Deși au fost publicate numeroase studii asupra unor acțiuni proletare în diferite fabrici și centre muncitorești⁸⁷, există încă prea puține cercetări mai ample asupra istoriei unor întreprinderi industriale, asupra istoriei tradițiilor lor revoluționare. S-a început elaborarea unor importante lucrări de sinteză a istoriei Transilvaniei⁸⁸ și Dobrogei⁸⁹, dar lipsesc pînă

⁸³ *Declarație cu privire la poziția Partidului Muncitoresc Român în problemele mișcării comuniste și muncitorești internaționale adoptată de Plenara lărgită a C.C. al P.M.R. din aprilie 1964*, București, Edit. Politică, 1964, p. 30.

⁸⁴ V. I. Lenin, *Marea inițiativă...*, în *Opere complete*, ed. 2, vol. 39, București, Edit. politică, 1966, p. 26.

⁸⁵ *Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român*, București, Edit. Politică, 1965, p. 68.

⁸⁶ Observații critice asupra unor lucrări de istorie locală la: R. Deutsch, *Cercetări de istorie locală*, în „*Lupta de clasă*“, s. V, XLVI, 6, 1966, p. 124—125; Gr. Chiriță, [*Recenzie la*] „*Revista Arhivelor*“, V, 1962; VI, 1963; VII, 1964, în „*Studii*“, 18, 2, 1965, p. 463 sq.

⁸⁷ Mai ales în „*Analele Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R.*“, 1955 —, dar și în alte reviste.

⁸⁸ C. Daicoviciu, Șt. Pascu, V. Cheresteșiu, Șt. Imreh, Al. Neamțu, T. Morariu, *Din istoria Transilvaniei*, vol. I, ed. a 3-a, București, Edit. Academiei, 1963; V. Cheresteșiu, C. Bodea, B. Surdu, C. Mureșan, C. Nuțu, A. Egyed, V. Curticăpeanu, *Din Istoria Transilvaniei*, vol. II, ed. a 2-a, București, Edit. Academiei, 1963.

⁸⁹ D. M. Pippidi, D. Berciu, *Din istoria Dobrogei*, I, București, Edit. Academiei, 1965 (Bibliotheca Historica Romaniae, II).

acum studii similare pentru celelalte provincii ale țării noastre⁹⁰, nemaivorbind de faptul că ar fi necesare lucrări referitoare la fiecare raion în parte.

Relativ nu demult se făcea observația că vechile așezări urbane românești au fost studiate lacunar (nu toate își au monografia, despre unele n-avem decât cunoștințe fragmentare, iar despre câteva numai simple mențiuni)⁹¹. Sinteze n-avem decât pentru câteva orașe⁹². Un număr relativ mare de studii s-a redactat asupra orașului București⁹³, dar cercetarea altor orașe este mai deficitară.

În istoriografia noastră de orientare locală, veche și nouă, lipsesc în mare măsură lucrări de istorie a satelor. Dacă planul lui D. Gusti, de prin 1937, de a monografia toate cele circa 4 500 de comune din țară s-a dovedit pe atunci irealizabil⁹⁴, ideea azi poate fi reluată la un nou nivel⁹⁵. Sarcinile ce se pun în fața cercetării sociologice cer, desigur, depășirea metodei monografiilor și obținerea cu mijloace operative a unei viziuni de ansamblu, pe țară, a problemei⁹⁶. Dar cercetarea istorică a fiecărei unități rămâne pentru istorici o actualitate permanent vie⁹⁷. Sarcina poate fi rezolvată prin unirea eforturilor a numeroși istorici, geografi, economiști, folcloriști, etnografi etc., ale corpului didactic în ansamblu.

În urmă cu câțiva ani, academicianul Andrei Oțetea sublinia însemnătatea cercetărilor asupra domeniilor feudale, dar constata totodată insuficiența numerică a unor asemenea lucrări⁹⁸. Elaborarea studiilor în planul

⁹⁰ C. Șerban (*op. cit.*, p. 365) consideră potrivită întocmirea unor monografii ale Olteniei, Moldovei, Banatului. Același lucru se poate spune și despre Muntenia.

⁹¹ Vezi C. C. Giurescu, *Un vechi oraș al Țării Românești: Cornățelul*, în *Studii și articole de istorie*, II, 1957, p. 95.

⁹² C. Șerban (*op. cit.*, p. 357) menționează patru orașe: Cornățel, Sighișoara, Cluj și București.

⁹³ Vezi bogata bibliografie din: D. Berindei, *Orașul București. reședință și capitală a Țării Românești (1459—1862)*, S.S.I.F., București, 1963, p. 263—278; Fl. Georgescu, D. Berindei, A. I. Cebuc, P. Cernovodeanu, P. Daiche, St. Ionescu, P. I. Panait, C. Șerban, *Istoria orașului București*, vol. I, Muzeul de istorie a orașului București, [1965], p. 457—479.

⁹⁴ Cf. H. H. Stahl, *Masa rotundă: cercetarea sociologică*, în *loc cit.*, p. 8, col. V.

⁹⁵ Cf. G. h. Dumitrescu, *ibidem*.

⁹⁶ Cf. T. Bugnariu, H. H. Stahl, N. N. Constantinescu, Ion Iordăchel, M. Cernea, Ion Bulborea, Ion Drăgan, *ibidem*, p. 8—9.

⁹⁷ În ultima vreme s-a pus și problema editării documentelor școlare (Ilie Popescu-Teiușan, *Preocupări pentru editarea documentelor școlare*, în „Revista de pedagogie”, XIII, 5, 1965, p. 81 sq) și a elaborării unor monografii școlare (I. Cerghit, Oct. Ionescu, L. Topa, *Monografiile școlare*, în „Gazeta învățământului”, XVII, 793, 12 martie 1965, p. 2; Ilie Popescu-Teiușan, *Monografiile școlare*, în *loc. cit.*, XVIII, 860, 12 august 1966, p. 2, col. V; Iosif Gabrea, *Monografiile de școli*, în „Revista de pedagogie”, XV, 10, 1966, p. 88—98).

⁹⁸ A. Oțetea, *Considerații asupra trecerii de la feudalism la capitalism în Moldova și Țara Românească*, în „Studii și materiale de istorie medie”, IV, 1960, p. 354 (vezi enumerarea lucrărilor la p. 351, n. 1, și 354); vezi și S. Columbeanu, *Economia domeniului feudal din Moldova și Țara Românească la începutul secolului al XIX-lea (1800—1830)*, în „Studii”, 18, 2, 1965, p. 323—324, *passim*.

menționat este una dintre sarcinile de stringență actualitate ale istoriografiei noastre de orientare locală.

Academicianul Iorgu Iordan arăta de curînd că în planul institutelor de lingvistică din țara noastră, pentru o perioadă îndelungată de elaborare, figurează un *Dicționar toponimic român*⁹⁹ ceea ce este o necesitate adînc resimțită de cercetările științifice¹⁰⁰. Ne rămîne numai să ne exprimăm dorința ca alături de el (sau poate contopit cu el) să apară un nou *Mare dicționar istoric și geografic al Republicii Socialiste România*, care ar putea fi un *summum* concentrat, științific, al cunoștințelor noastre asupra fiecărei localități, loc istoric, întreprindere și instituție din țară, din trecut și prezent, asupra fiecărui raion, județ, regiune, provincie istorică etc.¹⁰¹.

În ultimii ani au apărut mai multe filme artistice și documentare, diafilme și diapozitive pe teme istorice. Sporirea considerabilă a numărului lor ar aduce un serviciu apreciabil muncii noastre (inclusiv și în sensul integrării de elemente de istorie locală în predare). Ne exprimăm, de asemenea, dorința de a avea un album cu reproduceri de unelte, arme, monumente, costume, gravuri, scheme de organizare a aparatului de stat și armatei etc., datînd din toate timpurile, cu o largă reprezentare pentru fiecare regiune istorică, la care vedem potrivit a anexa o mapă cu discuri pentru fiecare regiune actuală, conținînd muzică, versuri, proză folclorică (se înțelege că ditorul ar putea cumpăra numai acea sau acele mape care-l interesează).

4. *Autorul rîndurilor de față, cu sprijinul altor cadre didactice și al elevilor*, s-a ocupat de-a lungul mai multor ani de studiul istoriei locale. Totodată ne-am îndreptat atenția și asupra problemelor metodice pe care le ridică folosirea elementelor obținute. Multitudinea materialului și nivelul actual de dezvoltare a științei istorice în țara noastră ne-au impus limitarea cercetărilor: în timp (ne-am precizat secolele XVIII—XX) și spațiu (am fixat Muntenia și Oltenia).

Documentarea am desfășurat-o pe mai multe căi¹⁰². Ne-am străduit, desigur, să valorificăm critic ceea ce s-a creat în această direcție pînă acum atît în vechea istoriografie, cît și în cea marxistă, folosind pentru aceasta depozitele principalelor biblioteci de specialitate din București: a Academiei Republicii Socialiste România, a Institutului de istorie al Academiei, cen-

⁹⁹ Vezi Iorgu Iordan, *L'essor des études de linguistique dans la R.P.R. au cours des vingt dernières années*, în *Études d'histoire et de philosophie des sciences*, [Bucarest], Ed. de l'Académie, [1962], p. 301.

¹⁰⁰ Vezi Th. Capidan, *Numele geografice din România și Dicționarul toponimic român*, M.O. și I.S., București, Impr. națională, 1946 („A.A.R. M.S.L.”, s. III, XV, mem. 2), *passim* (trad. fr. publicată în 1948); Ion Donat, *Considerații istorice asupra toponimiei românești* (II), în „Limba română”. XIV, 2, 1965, p. 284.

¹⁰¹ Vezi și propunerea de a se redacta un repertoriu istoric referitor la comune și instituțiile din așezările urbane, alcătuit pe baza monografiilor întocmite de profesorii de istorie (P. I. Roman, *op. cit.*, p. 387).

¹⁰² Indicații asupra studiilor istoriei locale în: N. Adăniloae, Elvira Preda, *Munca de cercetare în domeniul istoriei locale*, în „Studii și articole de istorie”, IV, 1962, p. 19 sq.; N. P. Kuzin, *op. cit.*; H. Botușarov, *Kak da izuccavame minaloto na rodniia kraia, Sofiia*, „Narodna prosveta”, 1961.

trală de stat, centrală pedagogică etc. (am considerat necesară și lectura literaturii beletristice care reflectă realități sociale ale teritoriului și perioadei menționate).

Urmărind cu grijă documentele de partid, presa noastră centrală, cotidianul regional „Steagul roșu”, broșurile, pliantele, placatele, albumele de popularizare a realizărilor locale, cercetînd monumentele și locurile istorice, observînd continuu evoluția contemporană a locurilor în care muncim și reprezentîndu-ne permanent perspectivele ei viitoare, totodată am căutat să lărgim cercetările.

Ne-am îndreptat atenția asupra consultării colecțiilor de documente editate, precum și de catagrafii, recensăminte, hărți (aflăte în manuscris la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Arhivele statului din București etc.); am parcurs arhiva Sfatului popular al raionului Lehliu, în care am găsit vechi note asupra istoriei comunelor și monografiile raionale; am căutat și alte vechi redacții ale monografiilor raionale, reușind să depistăm cîteva¹⁰³.

O sursă importantă de date ni s-a relevat prin materialul arheologic. De real ajutor ne-au fost elevii, cărora le-am vorbit despre aceasta. În cîteva cazuri ei ne-au semnalat descoperirile făcute în satele natale și ne-au sprijinit în obținerea materialului găsit, precum și a amănuntelor descoperirii. Obiectele găsite le-am expus în cadrul unui colț-muzeu istoric al școlii.

Am considerat util să înjghebăm o colecție numismatică. La începutul fiecărui an școlar discutăm cu elevii despre aceasta și, pentru stimulare, în cazul găsirii unor monede interesante, acordăm o mărire cu un punct a proximei note. Am primit pînă acum numeroase exemplare, găsite în diverse împrejurări. Adăugînd și cîteva monede aflate în descoperirile arheologice, posedăm astăzi piese valoroase (romane din secolul al IV-lea e.n., poloneze din secolul al XVII-lea, austriece și turcești din secolul al XVIII-lea, românești, rusești, sîrbești din secolul al XIX-lea etc.). Ele și-au găsit locul, de asemenea, în cuprinsul colțului-muzeu istoric.

Ni s-a părut necesar să redactăm istoricul fiecărui sat din raion, extinzînd experiența căpătată de noi în redactarea istoricului comunei Afumați¹⁰⁴ și în strîngerea materialului pentru satele comunei Brănești din raionul Lehliu. Faptul că elevii noștri locuiesc în numeroase sate ne-a sugerat ideea ca, la sfîrșitul fiecărui an școlar, să facem apel la ei în vederea redactării benevole de lucrări. Cu regularitate s-au înscris numeroși, cărora le-am făcut instructajul:

a) Problemele de cercetat (vechimea satului, proveniența și naționalitatea populației, moșiile și formele de exploatare a țăranilor, formele luptei de clasă, reformele agrare, constituirea și dezvoltarea întovărășirilor și C.A.P., istoricul școlii, monumente și locuri istorice).

¹⁰³ Vezi notele 77 și 78.

¹⁰⁴ [S. Bărbulescu, D. Ciovlică, S. Costică, L. Roman,] *În comuna Afumați înflorește o viață nouă*, [multiplicat de Sfatul popular al raionului 1 Mai], București, 1961.

b) Izvoarele scrise (despre care se pot afla știri în sat : broșuri, ziare, reviste, documente, monografiile vechi, memorii etc.) și orale (cercul de informatori : Comitetul de partid și Sfatul popular comunal, profesori și învățători, oameni bătrâni etc.).

c) Tehnica notării și redactării.

Lucrările aduse de elevi sînt citite și adnotate de noi, cerînd completări. La încheierea lucrului, elevul este răsplătit cu o notă, trecută în catalog (de regulă între 8 și 10).

Dar neajunsul rezidă în faptul că elevii liceului nostru fac parte numai dintr-un anumit grup de sate ale raionului. Cum să obținem materiale pentru celelalte ? Cu sprijinul Sfatului popular raional (tov. Iancu Badea, vicepreședinte) ne-am adresat în anul școlar 1964—1965 colectivelor didactice ale școlilor din diferite sate, transmîndu-le indicații similare celor formulate mai sus. Profesorii și învățătorii dintr-o bună parte a acestor școli au redactat lucrările solicitate. În felul acesta, noi am strîns un număr apreciabil de lucrări referitoare la mare parte din satele raionului nostru și chiar din alte raioane, iar cîteva și din alte regiuni (în cazul cînd au fost elevi cu domiciliul propriu sau al rudelor acolo). O parte din aceste materiale le-am înfățișat în colțul-muzeu istoric.

Se ridică, desigur, problema valorii documentare a lucrărilor de istorie a satelor, comunelor, raioanelor, redactate de profesori, învățători și elevi (ne referim atît la cele vechi, aflate de noi în arhiva raionului și la diferitele tovarăși, cît și la cele redactate sub îndrumarea noastră). În măsura în care ele folosesc material documentar scris și diferite urme materiale, iau înfățișarea de studiu științific. Dar adeseori ele se bazează numai pe materialul narativ oral, ceea ce implică o verificare corespunzătoare, fără ca prin aceasta să negăm valoarea lui documentară, deseori menționată de cercetători.

Paralel cu această muncă, noi am întreprins și anchete în anumite probleme : desfășurarea răscoalei în 1888 în satul Fundulea, raionul Lehliu ; lupta pentru înfăptuirea reformei agrare din 1945 în comuna Brănești ; electricizarea satelor din actualul raion Lehliu etc. Ele ne-au furnizat date interesante, care se cer de asemenea confruntate cu alte izvoare (ceea ce în parte am și făcut).

Ne-am îndreptat atenția și asupra folclorului, pornind nu numai de la împrejurarea generală că el reflectă trecutul istoric al poporului nostru (într-o formă specifică artei, bineînțeles), dar și de la împrejurarea specială că, în timp ce se desfășoară pînă azi procesul lent de dispariție a eposului din circulația folclorică vie, numai în Oltenia și în Muntenia se mai păstrează încă în circulație curentă tradiția lui¹⁰⁵. Strîngerea și interpretarea

¹⁰⁵ G. Călinescu și colect. (comitetul general de coordonare), A. L. Rosetti și colect. (comitetul de redacție al volumului), *Istoria literaturii române*, I, București, Edit. Academiei, 1964. p. 118—119. Se amintește și de un Fircă Păun din com. Renașterea, raionul Lehliu, cîntăreț de cîntece bătrînești. Dar o asemenea comună în raion nu există. Este, de fapt, vorba de satul Renașterea, com. Plătărești, raionul Oltenița, iar numele exact al cîntărețului este Fircă Păun, de 73 de ani (informație furnizată la 26 octombrie 1965 de Pipina Efrim din satul acesta, elevă a liceului nostru).

producțiilor artistice populare le folosim atît ca izvor de cunoaștere a istoriei regiunii¹⁰⁶, cît și pentru educația estetică a elevilor. În această întreprindere am avut, de asemenea, sprijinul unor cadre didactice din raion și al unor elevi din școala noastră.

Avem în vedere și utilitatea sociologiei pentru cercetările istorice, constatare făcută de istorici, sociologi, scriitori. Chestiunea este interesantă și însemnătatea ei crește și mai mult azi, cînd P.C.R. îndreaptă atenția cercetătorilor asupra necesității studiilor sociologice¹⁰⁷. Ele pot fi folosite și în domeniul istoriei locale. Pentru aceasta este necesară o continuă și sagace observație a vieții. Noi ne-am ocupat, într-o anumită măsură, de unele realități demografice și toponimice, folosind și de data aceasta colaborarea voluntară a elevilor, ceea ce ne-a furnizat unele știri asupra trecutului.

Relevînd mai sus unele rezultate obținute cu sprijinul altor cadre didactice și al elevilor, nu trecem cu vederea că mai avem multe materiale de studiat, ceea ce ne va stimula munca în viitor. În afară de aceasta, ne îndreptăm privirile spre perfecționarea muncii noastre încă într-o direcție : am lucrat pînă acum cu diferiți elevi, care ne-au semnalat și procurat monede și materiale arheologice, au redactat istoricul cîte unui sat etc. ; crearea însă a unui activ de bază permanent de-abia am început-o în anul școlar 1964—1965 (elevi din clasele a X-a și a XI-a care se pregătesc pentru facultățile de istorie și de istorie-geografie, cărora le-am dat îndrumări asupra redactării fișelor de carte și de probleme, le-am încredințat redactarea unor probleme și sarcina ca în timpul vacanței de vară să strîngă în satul propriu documente, precum și producții folclorice ce cuprind amintiri istorice) ; această activitate proiectăm s-o lărgim și s-o adîncim, sprijinindu-ne și pe activitatea organizațiilor U.T.C. din școală.

Așadar, căile accesibile pentru studiile de istorie locală sînt multiple, indicîndu-ne necesitatea folosirii tehnicii de cercetare și realizărilor științifice ale unor discipline ca : diplomatica, arhivistica, paleografia, arheologia, numismatica, folcloristica, sociologia etc. Munca este interesantă și, așa cum am arătat mai sus, prezintă o utilitate științifică certă. Cantitatea de probleme ce așteaptă rezolvarea nu este de loc neglijabilă și impune munca susținută a cît mai multor cercetători. Un aport însemnat pot aduce cadrele didactice, al căror număr este azi de peste 175 000¹⁰⁸, adică de trei ori mai mare față de anul 1938¹⁰⁹. De un real folos poate fi activitatea elevilor din liceele de cultură generală (în număr de 393 940 în anul 1966—1967¹¹⁰

¹⁰⁶ Vezi N. P. Kuzin, *op. cit.*, p. 98 : „Folclorul este și el un izvor important de cunoaștere a istoriei regiunii”. Ne referim nu numai la producțiile literar-muzicale, ci și la cele plastice, coregrafice, costumistice, arhitectonice (vezi și C. Dinu, *Folclorul în lecțiile de istorie*, în „Gazeta învățămîntului”, XII, 557, 18 martie 1960, p. 4).

¹⁰⁷ Vezi N. Ceaușescu, *Expunere cu privire la îmbunătățirea organizării și îndrumării activității de cercetare științifică*, București, Edit. politică, 1965, p. 14.

¹⁰⁸ Vezi *Congresul Partidului Comunist Român, Raportul C.C. al P.C.R.*..., p. 64.

¹⁰⁹ Vezi Ștefan Bălan, *Cuvîntare [la Congresul al IX-lea al P.C.R.]*, în *Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român*, p. 659.

¹¹⁰ Vezi M. Constantinescu, *La început de an școlar*, în „Contemporanul”, 37 (1040), 16 septembrie 1966, p. 1 (totalizarea a fost făcută de noi).

față de 29 004 în 1938—1939¹¹¹ și a studenților (peste 136 000 în 1966—1967¹¹² față de 26 489 în 1938—1939¹¹³. Dar problema nu constă numai în creșterea într-adevăr gigantică a detașamentului intelectualității (și al celei în devenire) din cîmpul școlar. Ea constă mai ales în faptul că avem un material uman nou, cu o altă conștiință socială. Și aceste noi posibilități, creație a regimului nostru, a muncii de mulți ani a partidului, pot fi folosite pentru prosperarea continuă a istoriografiei de orientare locală.

Formele de atragere a elevilor sînt foarte diverse, experiența multor profesori putînd fi generalizată cu folos¹¹⁴. S-au evidențiat, de asemenea, diverse forme de participare a studenților (cum sînt, de pildă, brigăzile complexe de studii și documentare formate din studenți de diferite specialități, care — la sfîrșitul anului de studii — strîng material pe anumite trasee, pe baza căruiia întocmesc lucrări de cercetare științifică și desfășoară simpozioane¹¹⁵).

Importanța studiului istoriei locale constă însă nu numai în utilitatea sa pentru dezvoltarea științei istoriei patriei. Însăși atragerea largă pe acest făgaș a elevilor, studenților, învățătorilor și profesorilor contribuie activ la educarea lor în spiritul patriotismului socialist. Iar profesorul de istorie, stăpînind un bogat, variat și interesant material de istorie locală, poate spori considerabil eficacitatea instructiv-educativă a predării cursului.

¹¹¹ *Anuarul statistic al Republicii Socialiste România, 1966*, [București, 1966] (Dir. Centr. de Statistică), p. 495.

¹¹² Vezi N. Ceaușescu, *Cuvîntarea la adunarea festivă din capitală pentru deschiderea noului an universitar*, în „Știința”, XXXVI, 7 121, 4 octombrie 1966, p. 1.

¹¹³ *Anuarul statistic al Republicii Socialiste România, 1966*, p. 490.

¹¹⁴ Vezi, de pildă, P. I. Roman, *op. cit.*, p. 379—381; V. Popeangă, *op. cit.*

¹¹⁵ *Ore de istorie la fața locului*, în „Știința tineretului”, XXI, s. II, 5 045, 5 august 1965, p. 2—3; *Anchetă folclorică*, în *loc. cit.*, XXI, s. II, 5 056, 18 august 1965, p. 1, col. I.

FOLOSIREA PROIECȚIILOR ÎN PREDAREA LECȚIILOR DE ISTORIE

ȘTEFAN MIHĂILESCU

Istoria, *magistra vitae*, cum o numește Cicero, „dascălul tuturor lucrurilor“, cum îi spune Gheorghe Șincai, ocupă un loc de frunte în opera de educare a tineretului.

Formarea unei concepții juste despre societate nu este posibilă fără studiul istoriei; în dezvoltarea gândirii intuitive are un aport deosebit și specific; educația patriotică nu se poate realiza fără istorie. Rolul ei educativ nu se oprește aici: prin istorie, folosind arta ca document, se face începutul educației estetice. „Întregul tezaur elaborat de omenire“¹, cum spunea Lenin, este intuit în bună parte cu ajutorul istoriei, care singură încadrează toate în „vremea lor“, prezentându-le înțelegerii. Cunoaștere fără „istorie“ nu se poate concepe. Ca urmare, procesul de învățămînt, proces de cunoaștere, va utiliza pentru atingerea scopului său și știința istoriei.

Dar astăzi, cînd progresele științei și tehnicii au schimbat multe aspecte ale vieții, cînd atîtea ramuri de activitate omenească s-au modernizat (automatizarea industriei, mecanizarea agriculturii, laboratoare și centre de cercetare dotate cu aparate rare), se pune problema ca și învățămîntul să se modernizeze.

Un prim aspect al modernizării se realizează de mai multă vreme pe obiecte, atît în alcătuirea programelor și a manualelor, cît și în felul de a lucra al cadrelor, în sensul unei mai mari activizări a gândirii elevilor, a cultivării sentimentelor și voinței.

În această direcție, istoria a realizat mult: profesorul expune astăzi nu numai fapte, ci și fenomene sociale, analizează și arată esența dezvoltării istorice, descoperă conexiuni, laturi generale, necesare, privește faptele sau fenomenele în perspectivă istorică, în înlănțuire logică² etc.

¹ V. I. Lenin. *Opere complete*, ed. 2, vol. 41, București, Edit. politică, 1966, p. 305.

² Vezi Dicționar enciclopedic român, vol. II („istoric și logic“), București. Edit politică, 1964, p. 869.

Prin modernizare însă înțelegem și folosirea în predare a unor mijloace noi, audiovizuale, discuri, benzi de magnetofon, proiecții statice sau dinamice, realizate cu ajutorul aparatelor cunoscute: magnetofon, picup, epidiascop, diascop, aparat de proiecție cinematografică, aparat radio, televiziune etc. Folosirea acestora schimbă aspectul lecțiilor la care se utilizează și constituie o problemă nouă. Dintre mijloacele audiovizuale, proiecțiile ni se par cele mai importante, ca unele care, folosite în lecții, pot rezolva o serie de probleme legate de însuși specificul obiectului. Se știe că, așa cum precizează psihopedagogia, „faptele și noțiunile istorice (spre deosebire de alte noțiuni științifice, ca cele de matematică, fizică, chimie etc.) nu pot fi reproduse, ci numai evocate verbal sau prin imagini în fața elevilor.

Prin urmare, o particularitate a cunoștințelor istorice constă în faptul că în gândirea elevilor baza senzorială a materialului istoric nu este formată din perceperea ca atare a fenomenelor sociale, ci din reprezentarea lor plastică, intuitivă”³. De aici urmează și necesitatea de a asigura în predarea istoriei o largă bază senzorială. Aceasta o realizăm mai ales prin materialul intuitiv, prin materialul didactic.

Se știe că materialul didactic de bază în predarea istoriei este documentul. Fiecare lecție se bazează pe unul sau pe mai multe documente. Astfel lecția „Feudalismul timpuriu pe teritoriul patriei noastre în sec. X—XIV” are la bază documentul, *Diploma ioa niților*. Lecția „România în perioada crizei economice” are la bază documentele Congresului al V-lea al P.C.R. și alte documente de partid din acea vreme.

Documentele la care ne-am referit sînt documente scrise; ele sînt prelucrate, explicate, analizate, citate obișnuit în lecțiile de istorie. În lecții însă trebuie arătate și documente nescrise. Și ele trebuie observate, analizate, comparate. Ele au un aport specific în realizarea sarcinilor didactice ale obiectului. Ele au limba lor, vorbesc mai ales ochilor, și de aceea nu pot fi înlocuite cu nimic altceva în predare. Majoritatea acestor documente se află în muzee sau în locuri istorice, altele sînt monumente istorice; ele nu sînt la îndemîna profesorului, ca majoritatea documentelor scrise din care avem astăzi colecții bogate. Fotografiate însă, aceste documente nescrise ilustrează toate manualele școlare. Dar în predare numai proiecțiile dau profesorului prilejul să le poată observa, analiza, compara, într-un cuvînt utiliza cu întreaga clasă în interesul obiectului și al lecției. Și aceasta fiindcă ilustrațiile din manual, datorită dimensiunilor lor, nu impresionează, nu realizează emoția necesară. Profesorul, în expunerea sa, poate utiliza și documentele nescrise, reproduse în manual; dar, proiectînd aceleași documente pe un ecran, impresia este cu totul alta, cu atît mai intensă cu cît imaginea este mai mare și mai clară. În acest sens este foarte prețioasă observația actorului sovietic Boris Cirkov în legătură cu schimbarea dimensiunii imaginii unui film. Are darul de a schimba, de a denatura chiar întregul film.

³ A. Chircev, V. Pavelcu, Al. Roșca, B. Zörgö, *Psihologia pedagogică*, București, Edit. didactică și pedagogică, 1963, p. 204

Aceasta este cauza pentru care intensitatea emoțiilor pe care le provoacă un film văzut la televizor scade cel puțin cu o treaptă⁴. Deci proiecțiile trebuie făcute pe un ecran corespunzător.

Asupra însemnătății documentelor nescrise este bine să ne oprim mai mult, deoarece necesitatea folosirii proiecțiilor în lecțiile de istorie este de fapt necesitatea utilizării în mai largă măsură a acestor documente. Sînt lecții care se sprijină aproape numai pe astfel de documente. Cum s-ar prezenta oare lecțiile privind comuna primitivă fără a fi arătate și comparate uneltele și armele din diferitele ei epoci? Cum putem vorbi despre migrații goti care au trecut și pe la noi fără ca să prezentăm și tezaurul de la Pietroasa, vestita cloșcă cu puii de aur? Sau lecțiile despre cultură fără a arăta și comenta capodoperile artistice ale vremii? Despre Grecia antică s-a spus că fără arta sa ar fi un cuvînt mort. Tot astfel se poate spune și despre anumite lecții din care ar lipsi documentele nescrise, din care ar lipsi proiecțiile, singurele care ne ajută să le aducem de față, adesea într-un mod impresionant, foarte aproape de realitate, prin film.

Documentele nescrise sînt foarte variate; dovezi ale culturii și civilizației unor vremi trecute, pe care se reazemă cultura și civilizația vremurilor noastre, multe dintre ele sînt și opere de artă. Profesorul de istorie are posibilitatea să realizeze intuiția prin artă. El poate utiliza ca material didactic capodoperile artei din toate timpurile. Și aceasta nu numai la lecțiile despre cultură, ci în foarte multe altele. Se știe că „marii oameni de cultură, adevărații artiști au exprimat în operele lor realitatea vremii...”⁵. Profesorul de istorie va trebui să profite de aceasta și, pe lângă materialele documentare și beletristice folosite, să utilizeze și proiecțiile, prezentînd reșroduseri din operele de artă plastică, documente istorice totodată, prin care va aduce în prezent ceva din realitatea sensibilă a timpului pe care voințe să-l evoce.

Istoria datorește foarte mult în acest sens artei. Marii artiști ne-au păstrat în operele lor chipurile celor mai multe din personajele și personalitățile care au jucat un rol în viața popoarelor. Oameni politici, revoluționari, regi, împărați, domnitori, artiști, savanți ne-au fost păstrați în piatră, marmură, bronz, în frescă sau pe pînză. Ei supraviețuiesc uitării cu trăsăturile, fizionomia, privirea lor, cu atîtea detalii, care dezvăluiesc adesea mult mai multe în legătură cu caracterul, temperamentul, gîndurile lor decît chiar descrierile literare. Astfel, înfățișarea împăraților romani Tiberiu, Neron, Caligula în busturile ce ni s-au păstrat exprimă cruzimea. Portretul pe fond întunecat al lui Vlad Țepeș, aflat în castelul Ambras din Tirol, descoperă în chipul vestitului domn trăsături psihologice care l-au făcut atît de temut turcilor și boierilor. Portretele lui Horia, Cloșca și Crișan, datorite unui contemporan, aduc pînă la noi autentică înfățișare a căpete-

⁴ Pavel Cîmpeanu, *Aspecte privind aportul radioteleviziunii la educația estetică a poporului*, în *Educația estetică prin artă*, București, Edit. Academici, 1964, p. 355.

⁵ *Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român*, București, Edit. politică, 1965, p. 94.

niilor răscoalei din 1784. Portretele și alte opere ale lui Clouet reflectă rafinamentul curții franceze din vremea lui Francisc I.

Costumele diferitelor epoci le aflăm în picturi, statui, basoreliefuluri. Statuetele de Tanagra arată felul cum se îmbrăcau frumoasele ateniene. Tablourile ctitoricești din vechile biserici prezintă o adevărată galerie evolutivă de costume, de la costumele de cavalier cruciat al lui Mircea și pînă la acelea din secolul trecut. Îmbrăcămintea lui Ștefan cel Mare o cunoaștem de pe una din filele evangheliarului de la Humor. Blond cu ochi albaștri, cu coroană de aur pe cap, domul este înveșmîntat într-un costum strîns pe corp și încins; pe deasupra mantia de brocard roșu. Friza arcașilor din palatul de la Persepolis ne prezintă felul cum erau îmbrăcați și înarmați cei zece mii de „nemuritori” care îl păzeau pe regele Persiei.

Multe lucrări de artă păstrează aspecte ale vieții de odinioară, obiceiuri ale vremii. Miniaturile manuscriselor medievale ne-au păstrat scene din care aflăm cum mîncau, cum se îmbrăcau, cum se distrau oamenii pe atunci. În Psaltirea de la Dragomirna (începutul sec. XVII) aflăm o adevărată orchestră medievală, cu cobze, buciume și alte instrumente. Pe peretele de miazăzi al mănăstirilor Humor și Voroneț, în cadrul parabolei fiului risipitor, se văd cîțiva oameni jucînd, care se țin de mîini în cruciș, obicei vechi care se păstrează astăzi numai pe alocuri. Pe vasele grecești se văd exercițiile ce se făceau la gimnaziu. Pe pereții mormintelor din Egipt aflăm scene privind toate ocupațiile de atunci.

Multe dintre evenimentele istorice au fost ilustrate de artiști ai timpului. Pe arcul lui Titus se vede cucerirea Ierusalimului. Tapiseria de la Bayeux prezintă cucerirea Angliei de către normanzii lui Wilhelm Cuceritorul. O altă tapițerie, care se află la castelul Peleş, prezintă bătălia de la Lepanto. Pe pereții bisericilor mănăstirilor Moldovița și Humor este înfățișat asediul Constantinopolului de către turci, eveniment care a impresionat profund răsăritul ortodox pe atunci. Picturile lui David, Gros, Vernet etc. ilustrează viața lui Napoleon Bonaparte. Nicolae Grigorescu a lăsat aspecte din campania anului 1877, războiul pentru independență. Arta noastră de după 23 August prezintă aspecte din marile victorii ale socialismului în țara noastră.

De la Renaștere pînă în timpurile moderne, artele plastice, și mai ales pictura, oferă un adevărat tezaur de documente istorice și de artă în același timp. Acest tezaur se continuă în ultimul veac prin documentul fotografic. Deși nu de aceeași valoare din punct de vedere artistic, documentul fotografic vine să sprijine cu autenticul său lecțiile de istorie modernă și contemporană.

Vom înțelege mai bine necesitatea utilizării proiecțiilor în lecțiile de istorie dacă ne vom reaminti că scopul istoriei în școală este mai ales educativ, acela de a forma convingeri, de a determina o anumită comportare. La aceasta nu se ajunge însă dacă nu se provoacă sentimente care să determine comportarea voită de noi. Proiecțiile prin impresiile puternice pe care le provoacă duc mai sigur la atingerea scopului instructiv-educativ al lecțiilor.

Se ajunge astfel la o întregire absolut necesară în procesul de învățămînt, proces de cunoaștere. Întregirea, împlinirea aceasta decurge din aceea că procesul cunoașterii se realizează complet numai prin îmbinarea celor două laturi ale lui: arta și știința; „Cunoașterea este mijlocită prin artă sub forma imaginilor concret-senzoriale și de știință sub forma de noțiuni și legi. Educația estetică, se știe, îmbogățește cu ajutorul frumosului conținutul educației intelectuale”⁶.

Folosirea proiecțiilor la istorie, a celor cu valoare artistică mai ales (și foarte multe îndeplinesc această condiție), contribuie în cel mai înalt grad la această întregire legată de realizarea procesului cunoașterii. Un aspect al problemei ne va convinge pe deplin. Se știe că, oricît de originală ar fi o operă de artă, nu se poate ca ea să nu fie legată de mediul unde a fost creată. Există un stil al fiecărui artist, dar și unul al poporului din care face parte artistul; este și un stil al epocii cînd a apărut lucrarea. Sub diversitatea stilurilor ce s-au succedat pe teritoriul unei țări, se poate urmări evoluția gustului, a sentimentelor și a influențelor ce s-au exercitat asupra unei societăți. Putem de asemenea sesiza ce este permanent în arta unui popor. Astfel anumite trăsături unitare ale culturii poporului nostru demonstrează unitatea sa de-a lungul timpului. Artă Renașterii, cu variatele ei aspecte, ne dezvăluie sufletul popoarelor în mijlocul căreia a înflorit.

Operele de artă ne dau astfel posibilitatea să trăim un moment în țara în care s-au născut ele, în epoca în care au fost create. Ele pătrund sensibilitatea noastră cu aceea a țării unde s-au născut, a timpului de cînd datează. Documentul artistic se deosebește de celelalte feluri de documente. Nu aducem prin el numai informații despre personaje, evenimente, ceremonii, viață de curte, de tabără etc., ci provocăm adevărate intuiții (pătrunderi), privind ambianța psihică a diferitelor medii de unde provine. Aceste intuiții se adresează inteligenței prin intermediul sensibilității (ca să le ai, trebuie să simți, să fii emoționat, să admiri). Ele nu se realizează decît cu cei ce împărtășesc emoția artistică ce a vibrat în autorul lucrării, emoție din care s-a născut opera și pe care aceasta o păstrează sub veșmîntul ei sensibil.

Cunoscînd cele de mai sus, vom înțelege pe deplin importanța folosirii proiecțiilor în predarea istoriei. Nu vom cădea însă în greșeala de a socoti că s-ar putea înlocui prin imagini și texte scrise cuvîntul profesorului. Acesta este și rămîne la baza învățămîntului de toate gradele, principalul mijloc de comunicare a cunoștințelor.

Experiențele psihopedagogilor au arătat că activizarea concomitentă a analizatorului vizual și auditiv mărește sensibilitatea acestora, astfel că sporește și eficiența întăririi și păstrării excitațiilor vizuale și acustice care au acționat. Acesta presupune că în condițiile folosirii la lecție a mijloacelor moderne care apelează la acești analizatori se asigură o mai bună înregistrare și păstrare a cunoștințelor însușite⁷.

⁶ *Pedagogia*, București, Edit. didactică și pedagogică, 1964, p. 380 și 381.

⁷ Ion Berca. *Folosirea mijloacelor audiovizuale în procesul de învățămînt*, în „Revista de pedagogie”, nr. 6/1960, p. 42.

În concluzie putem spune că folosirea proiecțiilor la lecțiile de istorie apare ca o necesitate care își găsește justificarea în caracterul unitar ce trebuie realizat pe plan psihopedagogic în realizarea procesului cunoașterii prin istorie.

Pe lângă documentele scrise, trebuie folosite și documentele nescrise în egală măsură. Aceste documente contribuie, ca și cele scrise (iar uneori chiar mai mult), la stabilirea unor concluzii juste.

Prin prezentarea proiecțiilor, atunci când acestea sînt și documente de artă, realizăm impresii puternice și dăm mai multă viață orelor de istorie, sporind astfel eficiența lor.

Poate că nu e de prisos să adăugăm că, la vîrsta lor, elevii noștri au ca funcție psihică dominantă imaginația. Lecțiile cu proiecții răspund acestei realități; ele sînt adesea adevărate călătorii în locuri și timpuri puțin cunoscute.

În cele de mai sus am căutat să argumentăm necesitatea folosirii în orele de istorie a proiecțiilor statice și dinamice. Totuși, folosirea acestor mijloace în lecții ridică o serie de probleme și chiar obiecții din partea unor cadre didactice. Nu împiedică ele activizarea gîndirii, transformînd clase într-un grup de spectatori pasivi? Profesorul nu este și el unul dintre acești spectatori sau, cel mult, un mînuitor de aparate? Însușirea temeinică a cunoștințelor ce se face prin repetare, „mama învățaturii”, nu devine și ea anevoioasă? Sistematizarea lecției cu ajutorul schemii la tablă nu va avea și ea de suferit? Metodele obișnuite în predarea istoriei, expunerea sistematică, conversația, nu vor fi înlocuite cu una singură, demonstrația?

Analizînd un număr de lecții în care se folosesc proiecții și comparîndu-le cu aceleași lecții fără proiecții, ne vom convinge ușor de superioritatea orelor în care se folosesc aceste mijloace moderne și totodată vom găsi și răspunsul la obiecțiile de mai sus.

Iată, spre pildă, lecția: „Renașterea și dezvoltarea artelor”.

Fixînd scopul lecției, profesorul își propune să arate principalele aspecte ale revoluției culturale în Italia și restul Europei în perioada de destrămare a feudalismului.

Metoda ce se va folosi este *expunerea sistematică*, împletită cu *demonstrația*.

Ca material didactic, pe lângă harta *Europa în secolul al XVI-lea*, profesorul va folosi documente de artă, prezentate prin proiecții statice la epidiascop și diascop.

În *desfășurarea lecției*, *verificarea cunoștințelor* dă prilej profesorului să stabilească cu clasa principalele caracteristici ale umanismului, cauzele dezvoltării lui în Italia și în restul Europei, principalele opere umanistice și însemnătatea tiparului în difuzarea ideilor noi.

În *predarea noilor cunoștințe* se vor reaminti la început caracteristicile umanismului, arătîndu-se că ele sînt valabile în cea mai mare parte și pentru artele plastice. Și aici, în artă, omul este în centrul preocupărilor artistului, arta se laicizează și are un caracter realist, apare perspectiva, natura își

găsește loc în pictură, influența artei antice se resimte puternic, specificul național, local de asemenea.

Profesorul arată apoi care sînt fazele Renașterii și principalele personalități ale fiecăreia. O dată cu terminarea acestei părți a expunerii se definitivează și *schema de pe tablă*, lăsînd loc pentru expunerea însoțită de *proiecții*.

Vorbind despre *pictură* vom proiecta pe ecran cu epidiascopul cîteva reproduceri în culori. Pentru a da ocazie elevilor să înțeleagă ce este perspectiva, se va prezenta mai întîi lucrarea lui Antonello da Messina, *Fecioara și pruncul*. Este o tempera pe lemn din secolul al XV-lea. Perspectiva lipsește. Se va aminti că în pictura bizantină, pe care o continuă și cea italiană pînă la un timp, perspectiva nu se realizează. Noul apare în această pictură în felul realist cum e tratat chipul Fecioarei (o tînără italiană din acea vreme).

Alte două proiecții — *Gioconda*, *Mona Lisa*, a lui Leonardo da Vinci și *Madona Sixtina* a lui Rafael Sanzio — dau ocazie profesorului să facă o comparație între ceea ce este specific lui Leonardo și lui Rafael: atmosfera misterioasă realizată de primul, seninătatea celuiilalt, creator al Madonei, prototipul frumuseții feminine în Renaștere, după cum Venus fusese pentru antichitate (se pot reaminti și versurile lui Eminescu, care se referă la Rafael, din *Venere și Madonă*).

Cele două tablouri dau de asemenea prilej profesorului să facă considerații asupra acordului de culori, perspective etc.

Dintre ceilalți artiști italieni poate fi prezentat Tiziano cu lucrarea *Ecce homo*, care se află în muzeul Brukenthal din Sibiu. Prezentînd această capodoperă, se poate aminti că, în timp ce Tiziano executa portretul împăratului Carol Quintul, a scăpat penelul din mînă. Împăratul s-a grăbit să-l ridice, spunînd că în fața lui Tiziano merită să se aplece chiar și el.

Din domeniul *sculpturii* se vor prezenta lucrările lui Michelangelo aflate în biserica San Lorenzo din Florența. Profesorul are astfel ocazia să arate că vestitul sculptor întrupa în operele sale idei și tipuri ca *Războinicul*, *Gînditorul* sau simboluri în piatră, ca *Ziua*, *Noaptea*, *Aurora*, *Crepusculul*, înfățișate prin bărbați sau femei, nuduri în diferite poziții care exprimă momentul zilei, cît și al vîrstei omenești simbolizate de aceste momente.

Din domeniul *arhitecturii*, cele cîteva monumente de acest fel prezentate în manual, proiectate cu ajutorul epidiascopului, pot ușor duce la sesizarea evoluției artei Renașterii, de la *Domul din Florența* la *Sfîntul Petru* din Roma și de la *Palatul Medicis* din Florența la *Ca d'Oro* din Veneția. La acest din urmă monument de artă, acoperișul e mărginit de o bordură de piatră aproape la fel cu aceea pe care o găsim la biserica mănăstirii Curtea de Argeș.

Renașterea artei în Europa poate fi prezentată prin cîteva proiecții ale unor tablouri aflate în muzeele noastre. Astfel este *Portretul unui necunoscut*

al lui Van Eyck, lucrări ale lui Pieter Brueghel cel Bătrîn, ca *Uara sau Uciderea pruncilor* al lui Brueghel cel Tânăr.

Specificul fiecărui artist, dar și al țării unde a lucrat, va fi subliniat o dată cu procedeele noi, proprii artei Renașterii.

Nu vor lipsi dintre proiecții splendidele sculpturi în piatră de la Curtea de Argeș și minunatele fresce de la Voroneț, cu tonul lor albastru specific.

În concluzie se vor folosi aprecierile lui Engels, care vedea în Renaștere „cea mai mare răsturnare progresistă din câte cunoscuse pînă atunci omenirea...”⁸.

În *fixare* se poate prezenta un fragment din diafilmul *Leonardo da Vinci*. Profesorul se va opri asupra vestitului tablou *Cinu cea de taină* și va încerca să-l analizeze cu ajutorul clasei, care acum cunoaște o serie de elemente ce pot înlesni aceasta. Se va insista asupra caracterului psihologic al temei alese de pictor. Tabloul prezintă grupul de apostoli într-o stare de tensiune provocată de cuvintele lui Iisus : „Unul dintre voi mă va vinde !”. Acest moment dă prilej artistului să prezinte chipuri care reacționează diferit, potrivit temperamentului și vârstei. Se poate de asemenea urmări atmosfera generală a tabloului, antiteza Iisus — apostolii și antiteza apostolii — Iuda, acordul de culori, perspectiva etc.

Materialul prezentat prin proiecții poate fi altul decît acela amintit mai sus. Nu vor lipsi însă lucrările clasice, pe care de altfel le menționează atît programa, cît și manualul.

Lecțiile privind „Revoluția burgheză din Franța”, predate în mai multe ore, pot fi urmate de o lecție de fixare a cunoștințelor pe bază de diafilm.

Fixarea cunoștințelor privind revoluția burgheză din Franța este de mare importanță pentru înțelegerea lecțiilor ce urmează a se preda și pentru înțelegerea întregului proces al luptei de clasă în istoria modernă și contemporană. De aceea profesorul va anunța din vreme lecția de fixare și principalele idei ale ei. Aceste idei vor fi scrise pe tablă la începutul orei. Ele vor fi stabilite studiind cu atenție programa analitică și diafilmul *Revoluția burgheză din Franța. 1789—1794*, în redacțiunea lui V. Lipati, D. Rosenzweig și Dumitru Almaș.

Metoda folosită va fi a conversației, împletită cu demonstrația. Urmează ca proiecțiile să fie în cea mai mare parte recunoscute de elevi. În acest scop, textul, de cîte ori este posibil, va fi mascat. Acest lucru se poate realiza ușor, lăsînd textul scris dedesubt în afara proiecției. Unele proiecții vor fi ușor de recunoscut, ilustrațiile fiind și în manual ; altele vor putea fi deduse după ideile ce exprimă (alegoria privind cele trei stări etc.).

Textele diafilmului prezentate pe întreg cadrul au fost precedate de întrebări prin care profesorul lămurește clasei cele ce urmează a fi citite pe cadru. Lectura textului din cadru apare astfel ca o confirmare a răspunsurilor bune date de clasă și fixează prin repetare ideile exprimate.

Diafilmul dă posibilitatea de a recunoaște, la locul potrivit, pregătirea ideologică a revoluției, care în manual apare într-o lecție anterioară.

⁸ F. Engels, *Dialectica naturii*, ed. 3, București, Edit. politică, 1966, p. 12.

Diafilmul ne ajută să fixăm principalele evenimente care au dus la instituirea monarhiei constituționale, apoi războiul cu statele feudale și rolul maselor în acest război. Una dintre secvențele diafilmului prezintă *Marsilieza*. Cu această ocazie, profesorul poate folosi discul cu muzica acestui imn, a cărui putere de mobilizare este recunoscută de atunci chiar de către dușmanii revoluției (*Carlyle*). Traducerea cel puțin a primei strofe și a refrenului provoacă impresii puternice asupra elevilor, care prind astfel direct ceva din suflul revoluționar al anilor 1789—1794. Rolul Comunei insurecționale în răsturnarea monarhiei, victoriile armatelor republicane, lupta dintre girondini și iacobini, convenția iacobină, momentul culminant al orei, dau prilej profesorului să fixeze definitiv cunoștințele și chiar să facă prețioase completări și legături cu alte revoluții burgheze anterioare (olandeză, engleză) și ulterioare. Astfel tabloul lui *David Comisar al Convenției trimis în misiune* amintește de comisarii de mai târziu ai revoluției de la 1848 din Țara Românească. Lupta din interiorul blocului iacobin explică, printre altele, sfârșitul dictaturii acestora și dă ocazie să se instaureze reacțiunea termidoriană.

Toate aceste faze și episoade ale revoluției bine prezentate în diafilm fac din acesta un ajutor important în lecția de fixare a cunoștințelor pe care ne-am propus-o.

Folosirea metodei conversației, împletită cu demonstrația, dă prilej elevilor să-și însușească definitiv și temeinic cunoștințele, iar procedeul recunoașterii proiecțiilor de către elev face ca gândirea lor să fie solicitată tot timpul.

Această lecție însă presupune o serioasă pregătire din partea profesorului, care a trebuit să fixeze bine ideile principale ale lecției și, în funcție de aceasta, întrebările. Printre acestea vom avea întrebări ce se adresează memoriei (expuneri, descrieri, date etc.) și altele ce se vor adresa gândirii (cauze, urmări, legături esențiale, caracterizări, comparații, concluzii etc.).

În sensul celor de mai sus, lecția poate fi terminată printr-o discuție cu clasa, făcându-se o paralelă între revoluția burgheză din Franța și cea din Anglia, stabilindu-se deosebiri și asemănări între cele două mari evenimente ale istoriei moderne.

Nu la toate lecțiile proiecțiile se utilizează în egală măsură. Uneori prin scurte secvențe sau chiar cu un singur cadru se pot realiza impresii puternice. Secvența, cadrul apare astfel ca un accent al întregii expuneri. Astfel, în lecția „Cucerirea Daciei de către romani” profesorul, vorbind despre luptele crâncene dintre romani și daci în vremea lui Decebal și voind a sublinia eroismul dacilor, prezintă mai întâi harta Imperiului roman, pentru ca elevii să-și poată da seama de disproporția de forțe dintre cei doi combatanți, iar apoi folosește o singură secvență din diafilmul *Sarmizegetusa*, arătând câteva scene de luptă, reproduceri de pe *Columna lui Traian*. Cele cinci cadre prezintă: împăratul Traian; romanii resping cu greu pe daci, atribuind aceasta lui Iupiter; moneda Dacia învinsă; căpeteniile Daciei se otrăvesc; Decebal își pune capăt vieții pentru a nu cădea în mână învin-

gătorilor. Această secvență a diafilmului accentuează prin imagini cele spuse despre îndrăgita rezistență a dacilor care-și apărau patria. În locul cadrelor diafilmului se pot folosi, proiectate cu epidiascopul, alte imagini alese din albumul *Columna lui Traian* al lui Constantin Daicoviciu și Hadrian Daicoviciu.

În lecția „Războiul pentru independența de stat a României“, în partea finală a expunerii, când se amintesc acțiunile trupelor române la Răhova și la Smîrdan, se pot prezenta și câteva cadre din diafilmul *Nicolae Grigorescu*. Primul va fi *Atacul de la Smîrdan*. Cu acest prilej se analizează tabloul. Se subliniază hotărîrea românilor care înaintează peste turcii ce încearcă să reziste. Morții noștri sînt orientați spre dușmani : „Chiar murind, ei n-au lăsat să cadă arma din mînă“. Ostașul turc din primul plan este căzut pe spate, desigur în timp ce va fi încercat să fugă spre liniile ce se văd în fund undeva, în fum. Cadru următor este un detaliu al tabloului în care apar figurile robuste a doi ostași, „opincari uscați și vînjoși“, cum spunea Vlahuța, care înaintează siguri pe ei. Un alt cadru prezintă o santinelă conștientă de misiunea ce i s-a încredințat. Ultimul cadru pe care îl prezentăm înfățișează figuri nedumerite de prizonieri turci.

Și aici, ca și în lecția citată anterior, secvența este inclusă în comunicarea noilor cunoștințe, venind să completeze cu imagini vorbirea profesorului.

În lecția „Eroicele lupte muncitorești din anul 1933, organizate și conduse de P.C.R.“, moment de cotitură în istoria mișcării muncitorești din România, avem să dezvoltăm în predare următoarele idei : creșterea luptelor muncitorești în 1932 ; luptele muncitorilor petroliști și cefești din ianuarie—februarie 1933 ; luptele din februarie 1933 ; reprimarea sălbatică a grevei de la Grivița. Ajungînd aici, profesorul, pentru a spori impresia puternică ce trebuie să trezească în elev aceste evenimente, ilustrează expunerea prezentînd 12 cadre din diafilmul *40 de ani de la înființarea P.C.R.* Secvențele cuprind : consfătuirea Comitetului de acțiune a cefeștilor din Cluj ; greva muncitorilor cefești din ianuarie 1933, îndreptată împotriva măsurilor luate de guvern pentru reducerea salariilor ; centrele unde au fost organizate lupte în ianuarie-februarie 1933 de către Comitetul central de acțiune sub conducerea P.C.R. ; aspecte de la luptele petroliștilor din Ploiești ; 15—16 februarie 1933 la Atelierele Grivița ; mulțimea în jurul atelierelor ; jandarmeria și poliția înconjură atelierile ; *Grivița în 1933*, tabloul lui Miklóssy ; utecistul Vasile Roaită, mort la datorie ; declarațiile de la proces ale lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, Chivu Stoica și Ilie Pintilie (trei cadre). Expunerea profesorului va continua și aici și după proiecții ; se arată ecoul internațional al luptelor și însemnătatea lor istorică.

Secvența prezentată va fi împletită cu unele completări ale profesorului, care vor culmina prin analiza tabloului lui Miklóssy. În analiza tabloului se pot include și versuri privind momentul ilustrat de acesta.

Și aici expunerea profesorului trebuie să fie completată prin proiecții, adică să existe perfectă armonie între expunere și imagini.

Uneori, prin prezentarea unei singure fotografii, a unui singur cadru de diafilm, putem provoca o impresie deosebită, care ridică mult valoarea lecției. Astfel, în lecția „Dezvoltarea țărilor române în secolul al XVII-lea. Lupta împotriva jugului otoman“, pentru a sublinia însemnătatea luptei antiotomane conduse de Radu de la Afumați într-o vreme când turcii voiau să facă din Țara Românească pașalic, după ce s-a arătat sfârșitul tragic al viteazului domn ucis de boieri, s-a proiectat pe ecran piatra lui de mormânt, una dintre cele mai frumoase ce ni s-a păstrat. În același timp s-a citit cuprinsul inscripției, în care se amintesc nu mai puțin de 20 de bătălii cu turcii, purtate numai în câțiva ani de domnie.

Încheind șirul exemplurilor, amintim că cele două lecții legate de situația țărilor române în timpul lui Mihai Viteazul se pot încheia folosindu-se drept fixare la fiecare câte o parte din diafilmul *Epoca lui Mihai Viteazul*. Și anume, după predarea primei lecții, „Războiul de eliberare de sub dominația otomană condus de Mihai Viteazul“, se proiectează diafilmul pînă la cadrul care reprezintă acțiunile din sudul Dunării din iarna anului 1595—1596 inclusiv. După predarea lecției „Unirea țărilor române sub conducerea lui Mihai Viteazul“, se prezintă tot la fixare restul diafilmului.

În cele de mai sus am dat unele exemple privind lecțiile în care s-au folosit proiecții statice, fotografii, reproduceri de artă, diafilme.

Cîteva cuvinte despre lecțiile cu film sînt absolut necesare, deși ele întîmpină dificultăți datorită lipsei aparatelor de proiecție pe 16 mm, singurele care permit ținerea unor astfel de lecții prin posibilitatea pe care o au de a fi folosite într-o clasă. O greutate și mai mare este lipsa filmelor didactice de istorie și o alta aceea a procurării lor la timp. Totuși, lecții cu film se pot ține, folosind fragmente din unele filme documentare.

Astfel, un fragment din filmul *Călimănești*, care prezintă mănăstirea Cozia și tabloul ctitoricesc în care Mircea și fiul său Mihail apar în costume de cruciați, a fost utilizat în fixarea lecției „Lupta antiotomană în vremea lui Mircea cel Bătrîn“.

Prima parte a filmului documentar *Cetatea Ncamțului* a fost prezentată în loc de fixare la sfârșitul lecției „Războaiele de apărare conduse de Ștefan cel Mare“. Fragmentul prezintă și luptele lui Ștefan cel Mare cu turcii.

O impresie puternică asupra elevilor s-a obținut prin prezentarea în timpul lecției „Dezvoltarea culturii universale în epoca imperialismului“, a cîtorva secvențe ale unui film documentar ce prezintă călătoria lui Scott și Amundsen la Polul Sud. Filmul documentar a fost realizat după jurnalul expediției lui Scott, expediție care după cum se știe a avut un sfârșit tragic.

Deși se utilizează puțin, socotim că filmul în lecțiile de istorie are mare viitor. „Filmul pune stăpînire mai ușor și mai deplin decît alte arte pe conștiința spectatorului, fiindcă este și temporal și spațial, fiindcă reproduce mișcarea, fiindcă invadează mintea spectatorului în același timp prin văz și prin auz... O bună stăpînire a limbajului cinematografic permite creatorului să dea spectatorului iluzia că se află în inima faptelor evocate; efec-

tul de participare este deosebit de intens, efortul inițial de concentrare a spectatorului este minim"⁹.

Mișcarea socială se desfășoară în timp și spațiu. Istoria însăși se aseamănă cu un film al vieții omenirii și de aceea credem că filmul, dintre toate artele, este chemat să sprijine cel mai mult obiectul nostru; lecțiile de istorie cu film vor fi în viitor lecțiile cele mai obișnuite.

În sprijinul celor de mai sus amintim impresiile pe care secvențele de film le provoacă în timpul emisiunilor de televiziune (la jurnalul televiziunii, teleglob etc.). Ne închipuim ce impresie ar face unele emisiuni televizate fără sprijinul acestor secvențe de film.

Exemplele date conving de la sine că lecțiile cu proiecții sînt superioare celor în care acestea ar lipsi. Cunoștințele transmise prin cuvîntul profesorului ilustrat de proiecții sînt mai accesibile. Proiecțiile au rolul de stimulenți ai atenției. Înțelegerea lecției care constă din desprinderea esențialului din fenomene este mult sprijinită din proiecție. Memoria este și ea ajutată. Știm că ceea ce vezi uți mai greu. Prin repetarea unor filme, diafilme, secvențe cu scopul de a fi recunoscute, analizate, imprimăm sigur în memorie cuprinsul lor. În jurul acestor elemente bine întipărite se grupează și celelalte amănunte din lecție. În sfîrșit, lecțiile cu proiecții trezesc la elevi interesul pentru învățatură, pentru cunoaștere, ridică activismul lor intelectual. Lecțiile cu proiecții stîrnesc interesul elevilor, care le așteaptă cu plăcere.

Cea mai importantă problemă pe care o ridică de fapt aceste lecții este aceea a pregătirii profesorului pentru ele și a creării totodată a condițiilor necesare bunei lor desfășurări.

Pregătirea profesorului are la bază convingerea sa că prin utilizarea proiecțiilor împlinește o lipsă și învinge o dificultate legată de însuși specificul obiectului, și anume aceea despre care am mai spus că faptele istorice nu pot fi reproduse, ci numai evocate verbal sau prin imagini. De aceea profesorul de istorie se străduiește să cîștige un limbaj capabil de a împlini cu succes această lipsă, un instrument de comunicare cît mai perfect. Lucrul este știut din antichitate. Cicero spunea că „*historia vero testis temporum, lux veritatis, vita memoriae, magistra vitae, nuntia vetustatis, qua voce alia nisi oratoris immortalitati commendatur*”¹⁰.

Un orator modern are însă posibilități să-și perfecționeze mult mijloacele de comunicare tocmai prin utilizarea unor mijloace ajutătoare, prin utilizarea mijloacelor audiovizuale.

Profesorul de istorie trebuie să fie convins că utilizarea proiecțiilor este un mijloc de sporire a eficienței lecțiilor.

⁹ Ana Maria Narti, *Contribuția cinematografului la educația estetică, în Educația estetică prin artă și literatură*, București, Edit. Academiei, 1964, p. 174, 171—172.

¹⁰ „Istoria, însă martor al timpurilor apuse, lumină a adevărului, memorie vie, învățător al vieții, interpret al trecutului, care glas, decit acela al oratorului o immortalizează”. Cicero, *De oratore, liber secundus, VIII*.

Pe lângă convingeri în vederea pregătirii pentru lecții cu proiectii, profesorul trebuie să posede o bogată colecție personală de fotografii, diapozitive, diafilme și chiar aparate necesare proiectiilor.

În pregătirea propriu-zisă a lecțiilor, profesorul trebuie să fixeze cu atenție momentul în lecție al materialului utilizat, timpul pe care acest material îl ocupă și să cunoască efectul pe care îl va produce utilizarea proiectiilor. Cea mai importantă problemă, într-un cuvânt, este problema dozajului proiectiilor în lecții.

În ceea ce privește condițiile necesare bunei desfășurări a lecțiilor, profesorul de istorie trebuie să sprijine organizarea în cadrul școlii a unei săli tehnice dotate cu aparatele și materialele necesare orelor la care se folosesc mijloace audiovizuale.

Pregătirea profesorului pentru lecțiile cu proiectii va avea un sprijin neprețuit atunci când editarea de diapozitive, diafilme, filme și colecții de fotografii cu caracter didactic va fi îndrumată direct de Ministerul Învățământului și pusă astfel de acord cu programa analitică în vigoare¹¹.

¹¹ Exemplele privind lecțiile de istorie cu proiectii au fost luate din programa analitică a școlilor medii.

BIBLIOGRAFIE UZUALĂ DIDACTICĂ-ȘTIINȚIFICĂ

(publicații din 1966)

CONSTANTIN ȘERBAN ȘI VICTORIA ȘERBAN

Prezenta bibliografie selectivă cuprinde rezultatele recente ale istoriografiei românești și universale (în traducere românească) apărute în lucrări independente, în culegeri și în periodicele de specialitate în 1966. În acest sens au fost parcurse următoarele periodice și culegeri de articole :

I. Periodice

- A.I.I.A. : „Anuarul Institutului de istorie și arheologie“ (Iași).
 A.I.I.C. : „Anuarul Institutului de istorie din Cluj“.
 A.I.I.P. : „Analele Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R.“.
 A.S.U.I. : „Analele științifice ale Universității «Al. Ioan Cuza» din Iași“ (serie nouă), secția III, istorie.
 A.U.B.I. : „Analele Universității București“, seria științe sociale-istoric.
 F.V.L. : „Forschungen zur Volks- und Landeskunde“ (Sibiu).
 L.C. : „Lupta de clasă“.
 P.E. : „Probleme economice“.
 R.A. : „Revista arhivelor“.
 R.M. : „Revista muzeelor“.
 R.S. : „Romanoslavica“.
 R.R.H. : „Revue Roumaine d'Histoire“.
 R.R.S.E. : „Revue Roumaine des Sciences Sociales“, Série des Sciences Economiques.
 R.R.S.J. : „Revue Roumaine des Sciences Sociales“, Série des Sciences Juridiques.
 R.E.S.E.E. : „Revue des Etudes Sud-Est Européennes“.
 R.P. : „Revista de pedagogie“.
 S. : „Studii. Revistă de istorie“.
 S.C.I.V. : „Studii și cercetări de istorie veche“.
 S.U.B.B.H. : „Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historica“ (Cluj).
 V.R. : „Viața românească“.

II. Culegeri de articole

A.M. : Arheologia Moldovei, vol. IV, Buc., 1966, 369 p.

M.I.M. : Materiale de istorie și muzcografie, vol. IV.

M.I.P.R. : Momente din istoria poporului român, Buc., Edit. politică, 1966, 176 p.

S.A.I. : Studii și articole de istorie, VIII, Buc., 1966, 442 p.

În vederea folosirii lui în mod eficient în munca de predare a lecțiilor și la întocmirea unor lucrări științifice, materialul bibliografic a fost împărțit în următoarele mari capitole : I. Documente de partid și de stat ; II. Istoriografie ; III. Istoria României ; IV. Istoria universală ; V. Metodică. La capitolele III și IV au fost prevăzute, acolo unde am socotit că este necesar, subcapitole separate pentru izvoare, lucrări generale și lucrări speciale, precum și pentru unele perioade, subperioade și epoci istorice în concordanță cu stadiul actual al periodizării. De asemenea s-au dat și unele indicații rezumative asupra conținutului și importanței materialului, arătându-se care dintre lucrări pot fi recomandate elevilor ca lectură suplimentară facultativă¹.

I. DOCUMENTE DE PARTID ȘI DE STAT

- * * * *Rezoluția Congresului al IX-lea al Partidului Comunist Român*, Buc., Edit. politică, 1966, 47 p.
- * * * *Rezoluția congresului Uniunii generale a Sindicatelor din România*, Buc., Edit. politică, 1966, 24 p.
- * * * *Congresul cooperativelor agricole de producție. 7—9 martie 1966*, Buc., Edit. politică, 1966, 560 p.
- * * * *Congresul al VIII-lea al Uniunii Tineretului Comunist din Republica Socialistă România. 23—26 martie 1966*, Buc., Edit. politică, 1966, 160 p.
- * * * *Congresul sindicatelor din Republica Socialistă România, 16—19 mai 1966*, Buc., Edit. politică, 1966, 160 p.
- N. Ceaușescu, *Raport cu privire la proiectul de Constituție a Republicii Socialiste România*, Buc., Edit. politică, 1966, 32 p.
- Idem, *Cuvîntare la Consfătuirea pe țară a lucrătorilor din construcții. 26 februarie 1966*, Buc., Edit. politică, 24 p.
- Idem, *Expunere la Congresul cooperativelor agricole de producție. 7 martie 1966*, Buc., Edit. politică, 1966, 48 p.
- Idem, *Partidul Comunist Român, continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România*, Buc., Edit. politică, 1966, 91 p.
- Idem, *Cuvîntare la Consfătuirea pe țară a lucrătorilor din industria construcțiilor de mașini. 1 iunie 1966*, Buc., Edit. politică, 1966, 30 p.

¹ Menționăm că am inclus printre periodicele de specialitate și revista literară „Viața românească” numai pentru un important articol de istorie apărut în nr. 12/1966.

- N. Ceaușescu, *Planul cincinal, o nouă etapă de progres și prosperitate în viața poporului român, în înflorirea României socialiste*. Cuvînt de închidere rostit la Plenara C.C. al P.C.R. din 27—28 iunie 1966, Buc., Edit. politică, 1966, 48 p.
- Idem, *Expunere cu privire la consfătuirile din 4—7 iulie ținute la București, prezentată la Adunarea din capitală a activiștilor de partid. 15 iulie 1966*, Buc., Edit. politică, 1966, 32 p.
- Idem, *Raportul Comitetului Central al Partidului Comunist Român cu privire la activitatea partidului în perioada dintre Congresul al VIII-lea și Congresul al IX-lea al P.C.R. 19 iulie 1965*, Buc., Edit. politică, 1966, 104 p.
- Idem, *Cuvîntul de salut rostit la Sesiunea solemnă consacrată sărbătoririi centenarului Academiei Republicii Socialiste România, în A.I.I.P., 5/1966*, p. 3—8.
- Idem, *Pentru progresul continuu al științei, învățămîntului și culturii românești*, Buc., Edit. politică, 1966, 32 p.
- Idem, *Cuvîntare la plenara C.C. al P.C.R., din 12—14 octombrie 1966*, Buc., Edit. politică, 1966, 32 p.
- Idem, *Cuvîntare la Conferința de partid a orașului București, 15 decembrie 1966*, Buc., Edit. politică, 1966, 30 p.
- Idem, *Cuvîntare la plenara C.C. al P.C.R. din 21—23 decembrie 1966*, Buc., Edit. politică, 1966, 47 p.
- Ion Gh. Maurer, *Expunere cu privire la planul de stat de dezvoltare a economiei naționale pe anii 1966—1970, prezentată la sesiunea Marii Adunări Naționale. 29 iunie 1966*, Buc., Edit. politică, 1966, 40 p.
- Idem, *Raport asupra directivelor Congresului al IX-lea al Partidului Comunist Român privind planul de dezvoltare a economiei naționale pe perioada 1966—1970. 20 iulie 1965*, Buc., Edit. politică, 1966, 39 p.
- Idem, *Cuvîntare la Congresul cooperativelor agricole de producție. 9 martie 1966*, Buc., Edit. politică, 1966, 31 p.

II. ISTORIOGRAFIE

- E. Cernea, *Les débuts de l'activité scientifique de N. Titulescu*, în R.R.H., 3/1966, p. 411—424.
- P. Constantinescu-Iași, C. N. Velichi, *Ioan Bogdan — istoric*, în R.S., XIII, p. 25—35.
- V. Costăchel, *Contribuția lui Ioan Bogdan la studiul instituțiilor medievale românești*, în R.S., XIII, p. 55—63.
- Idem, *Nicolae Iorga über die mittelalterlichen Städte Siebenbürgens*, în F.V.L., 2/1966, p. 39—48.
- V. Cristian, *Ioan Heliade-Rădulescu și istoria universală*, în A.S.U.I., 1966, p. 63—84.

- V. Cristian, *Cu privire la o nouă lucrare asupra monarhiei absolute franceze*, în A.S.U.I., 1966, p. 163—165. Autorul se referă la lucrarea *Histoire de France* de A. Bayet.
- N. Georgescu-Tistu, *Istoriografi ai Bucureștilor. Medalioane, I.G.I. Ionescu-Gion*, în M.I.M., IV, p. 407—418.
- A. Filimon, *Lucrări recente asupra Internaționalei I*, în A.S.U.I., 1966, p. 166—169.
- Gh. Georgescu-Buzău, *Un studiu inedit de istorie socială al lui Gr. Tocilescu: Țăranul român*, în A.U.B.I., 1966.
- M. Kandel, *Reflecții în legătură cu lucrarea lui Nicolae Iorga «Istoria Bucureștilor»*, în M.I.M., IV, p. 177—188.
- V. Maciu, *Nicolae Iorga, istoric al poporului român*, în S.A.I., VIII, p. 17—26.
- A. Neamțu, I. Kovacs, *N. Iorga, istoric al Transilvaniei*, în S.U.B.B.H., 1/1966, p. 29—38.
- A. Oțetea, *Mihail Kogălniceanu, istoric și om de stat*, în S., 5/1966, p. 849—862.
- Fr. Pall, *Fragen der Renaissance und der Reformation in der Geschichte Rumäniens*, în F.V.L., 2/1966, p. 5—28.
- Idem, *Nicolae Iorga și problemele de istorie universală*, în S.U.B.B.H., 1/1966, p. 39—46.
- Panait I. Panait, *Inceputurile orașului reflectate în primele lucrări de istoriografie bucureșteană*, în M.I.M., IV, p. 347—354.
- Șt. Pascu, *Nicolae Iorga, savant et penseur*, în S.U.B.B.H., 1/1966, p. 7—28.
- P. Simionescu, *Le sud-est européen dans l'historiographie roumaine*, în R.R.H., 5/1966, p. 845—864.
- Dan Simonescu, *Opere ale lui M. Kogălniceanu necunoscute* în S., 5/1966, p. 863—872.
- Idem, *Publicarea izvoarelor istorice naționale, în preocupările Academiei Române*, în S., 6/1966, p. 1121—1129.
- Gh. Zane, *Sur quelques thèses de la littérature économique roumaine de l'époque 1840—1864 concernant le problème agricole*, în R.R.S.E. 2/1966, p. 171—192.

III. ISTORIA ROMÂNIEI

IZVOARE

Istoria medie

- G. Bardos, *Date topografico-statistice referitoare la Țara Românească ogândite în documente bănățene*, în R.A., 1/1966, p. 283—294. Sînt prezentate acte austriece din anii 1848 și 1856 referitoare la drumurile comerciale și de poștă, starea drumurilor și a podurilor, precum și aspectul localităților pe unde treceau aceste drumuri.

- D. P. Bogdan, *Două acte emise de Ștefan și Iliș, fiii lui Alexandru cel Bun*, în A.U.B.I., 1966.
- I. Corfus, *Cronica meșteșugarului Ion Dobrescu (1802—1830)*, în S.A.I., VIII, p. 309—404.
- Georgeta Crăciun, *Călători străini despre Iași în sec. XIU—XIX*, în S.A.I., VIII, p. 239—254.
- * * *Documenta Romaniae Historica. B. Țara Românească*, vol. I (1247—1500), Buc., Edit. Academiei, 1966, 638 p. Volumul cuprinde acte cu texte în limba originală, însoțite de traducere. Sînt 311 documente. Față de vechea ediție, cea prezentă cuprinde 38 de documente noi, dintre care 7 inedite. Documentele provenite din diferite fonduri sînt în limbile slavă, latină, greacă, maghiară. Volumul mai cuprinde o bibliografie a colecțiilor de documente, un indice onomastic și unul pe materii, precum și 25 de facsimile.
- * * *Documente din istoria învățămîntului românesc*, în R.P., 4/1966, p.76—77. Un document se referă la înființarea în 1669 a unei școli la Cîmpulung-Muscel, iar altul, din 1840, la numirea lui Timotei Cipariu ca profesor la Școala națională din București.
- * *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. II, *Moldova*, Buc., Edit. Academiei, 1966, 796 p. Volumul cuprinde 719 documente și 218 anexe documentare, din care 93% sînt inedite; acestea pun într-o lumină nouă raporturile dintre stăpîni de moșii și țărani din timpul domniilor fanariote în special.
- G. D. Florescu, D. Pleșia, *Condica Uăcăreștilor. Copii de documente, regeste și mențiuni publicate*, în S., 5/1966, p. 967—986.
- M. Guboglu, *Euliya Tschelibi im Süden Siebenbürgens. Beschreibung der Städte Fogarash, Kronstadt und Hermannstadt*, în F.V.L., 1/1966, p. 119—130; vezi și „Apulum“, V, p. 347—374.
- M. Guboglu, M. Mustafa, *Cronici turcești privind țările române*, vol. I, sec. XV—XVII, Buc., Edit. Academiei, 1966, 562 p.
- A. Moldovan, *Tabelele de impunere din arhiva Comitatului Solnocul inferior dintre anii 1790—1848 și valoarea lor documentară*, în R.A., 2/1966, p. 131—138.
- C. Negulescu, *Documente privind moșia tîrgului Bîrlad*, în R.A., 2/1966, p. 125—130. Actele provin din anii 1627—1912.
- Ș. Papacostea, *Populația Țării Românești în ajunul reformelor lui Constantin Mavrocordat. Un document inedit*, în S., 5/1966, p. 929—940.
- Constantin Șerban, *Contribuții la repertoriul corespondenței stolnicului Constantin Cantacuzino*, în S., 4/1966, p. 683—706.

Istoria modernă

- A. I. Bălintescu, V. Bădoi, *Documente privind mișcarea socialistă în fostul județ Dolj*, în R.A., 2/1966, p. 282—296. Documentele sînt din anii 1899—1910.
- * * *Documente ale mișcării muncitorești privind Unirea Principatelor și desăvîrșirea unității naționale a României*, în A.I.I.P., 1/1966, p. 110—122.
- * *Documente din istoria mișcării muncitorești din România. 1916—1921*, Buc., Edit. politică, 1966, 792 p. Lucrarea cuprinde 259 de docu-

mente ale Partidului Socialist din România și ale secțiilor sale, documente ale Confederației Generale a Muncii, ale Uniunii Tineretului Socialist (programe, hotărâri, rezoluții, moțiuni, declarații, manifeste, apeluri, dări de seamă, instrucțiuni, directive etc.), memorii revendicative ale muncitorilor, relații și aprecieri cu privire la unele acțiuni muncitorești din această perioadă.

- A. Duțu, *Documente privind bombardamentele aeriene și începutul ocupației germane în București în primul război mondial*, în M.I.M., IV, p. 281—300.
- * * * *Gîndirea social-politică despre Unire* (1859), sub redacția acad. P. Constantinescu-Iași și Dan Berindei, Buc., Edit. politica, 1966, 360 p. Lucrarea cuprinde extrase de cronică, documente, scrisori, fragmente de cărți și articole ale fruntașilor vieții publice și culturale din țara noastră, care reflectă evoluția din secolul al XVI-lea pînă în 1861 a gîndirii social-politice despre Unire.
- Cornelia Papacostea-Danielopolu, *Memorii bucureștene din anii premergători Unirii Principatelor*, în M.I.M., IV, p. 389—396.
- Georgeta Tudoran, *Documente privind răscoalele țărănești din anul 1907 în fostul județ Neamț*, în R.A., 1/1966, p. 265—278. Acte din fondul Tribunalului jud. Neamț.

Istoria contemporană

- N. Ciachir, *Un document privind năruirea sistemului militar hitlerist în Balcani*, în A.I.I.P., 6/1966, p. 90—92. Actul, care provine din arhivele de stat din Belgrad, se referă la interogatoriul generalului hitlerist Alex. von Löhr, făcut prizonier de englezi.

LUCRĂRI GENERALE

- Virgil Cîndea, Dinu C. Giurescu, Mircea Malița, *Pagini din trecutul diplomației românești*, Buc., Edit. politică, 1966, 253 p. + 30 pl. Lucrarea cuprinde o culegere de articole care tratează tradițiile diplomației românești din vremea dacilor pînă în 1821.
- D. V. Firoiu, *Legislația privind conflictele de muncă în anii regimului burghezo-moșieresc*, în A.I.I.P., 4/1966, p. 39—60.
- Fl. Georgescu, Al. Cebuc, P. Daiche, *Probleme edilitare bucureștene*, Buc., 1966, 197 p. Sînt tratate următoarele probleme: 1). Alimentarea cu apă a Bucureștilor; 2) Canalizarea Dimboviței; 3). Asanarea lacurilor din nordul capitalei.
- C. C. Giurescu, *Știri despre populația românească a Dobrogei în hărțile medievale și moderne*, Constanța, 1966, 64 p. Vezi și R.R.H., 3/1965, p. 441—476.
- R. Manolescu, *Scrierea latină în Moldova și Țara Românească în evul mediu*, în R.A., 2/1966, p. 67—82. Autorul tratează scrierea gotică (sec. XIV — prima jumătate a sec. XVI), scrierea umanistă (a doua jumătate a sec. XV — sec. XVI) și scrierea modernă (a doua jumătate a sec. XVI — sec. XVIII).

Eugen Stănescu, Șt. Ștefănescu, *Lupta poporului român împotriva exploatării și asupririi sociale și naționale, pentru independență* (sec. XIV—1821), în M.I.P.R., p. 28—63.

LUCRĂRI SPECIALE

Istoria veche

Comuna primitivă

- D. Berciu, *Cultura Hamangia*, vol. I, *Noi contribuții*, Buc., Edit. Academiei, 1966, 324 p.
- Idem, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, Buc., Edit. științifică, 1966, 320 p. + 16 pl. Autorul stabilește următoarea periodizare a istoriei societății omenești în această regiune; mezoliticul: în anii 100 000—5500 î.e.n.; neoliticul: 5500—2500 î.e.n.; epoca de tranziție de la neolitic la epoca bronzului: 2500—2200 î.e.n.; epoca bronzului: 2200—1200 î.e.n.; epoca fierului: 1200 î.e.n.—270 e.n.
- Eugen Comșa, *Schimbul la comunitățile din epoca neolitică de pe teritoriul țării noastre*, în R.M., 5/1966, p. 440—444.
- Valeriu Leahu, *Cultura Tei*, Buc., 1966, 178 p. + XII pl.
- Dorin Popescu, *Asupra începuturilor epocii bronzului în România (partea a IV-a și a V-a)*, în S.C.I.V., 1/1966, p. 157—170; 3/1966, p. 557—570.
- Lucian Roșu, *Unele aspecte ale paleoliticului superior în România*, în R.M., 6/1966, p. 481—484.

Geto-dacii

- * * * *Histria*, vol. II, Buc., Edit. Academiei, 1966, 558 p.
- Bucur Mitrea, C. Preda, *Necropole din Muntenia în sec. IV*, Buc., Edit. Academiei, 1966, 380 p.
- Radu Vulpe, *Așezări getice din Muntenia*, Buc., Edit. Meridiane, 1966, 36 p. + 31 ilustr.

Dacia sub stăpînirea romană

- C. Daicoviciu, H. Daicoviciu, *Columna lui Traian*, Buc., Edit. Meridiane, 1966, 35 p. + 74 pl. Autorii fac o expunere a condițiilor istorice în care s-au construit Forul și Columna lui Traian, asupra valorii documentare a reliefulurilor de pe columnă și asupra desfășurării războaielor dintre daci și romani. Texte din opera lui Dio Cassius caracterizează pe Decebal, regele dacilor (p. 22—26).
- Lucia Teodosiu-David, *Cu privire la studierea artei provinciale în Dacia superioară*, în S.U.B.B.H., 1/1966, p. 47—54.

Formarea poporului român

- L. Bîrzu, *Continuitatea populației băștinașe în Transilvania la sfîrșitul sec. al 10-lea și începutul sec. al 11-lea pe baza descoperirilor de la Bratei*, în A.U.B.I., 1966.
- M. Constantinîu, *Elemente romano-bizantine în cultura materială a populației autohtone din partea centrală a Munteniei în sec. XI—XII e.n.*, în S.C.I.V., 4/1966, p. 665—678.
- D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticeii*, Buc., Edit. Academiei, 1966, 252 p. Lucrarea cuprinde o selecție a materialului arheologic și numismatic publicat și inedit, cunoscut pînă în 1963 relativ la anii 106—450 e.n., care lămuresc problema continuității populației autohtone în vechea provincie romană Dacia.
- Gh. Ștefan, *Formarea limbii și a poporului român. Apariția primelor state feudale pe teritoriul patriei noastre*, în M.I.P.R., p. 2—27.

Istoria medie

Feudalismul timpuriu

- P. P. Panaitescu, *Din nou despre diploma birlădeană din 1134*, în R.S., XIII, p. 85—91. Se dau noi date cu privire la aportul lui Ion Bogdan la stabilirea neautenticității acestei diplome.
- Radu Popa, *Recherches d'archéologie médiévale en Maramureș*, în R.R.H., 5/1966, p. 759—780.

Feudalismul dezvoltat

- D. Almaș, *Mihai-vodă Viteazul*, Buc., Edit. științifică, 1966, 82 p. Lucrarea poate fi recomandată elevilor ca lectură suplimentară.
- A. Andronic, *Contribuții arheologice la istoricul mănăstirii Putna*, în R.M., 6/1966, p. 489—493.
- Șt. Bîrsănescu, *Școala greco-slavo-română de la mănăstirea Putna*, în R.P., 6/1966, p. 20—31.
- S. Callimah, *Demetrius Cantemir*, Buc., Edit. Meridiane, 1966, 62 p.
- C. Cihodaru, *Satele din regiunea Hangu-Bicaz în secolele XIV—XVIII, I, Contribuții la cunoașterea lor*, în A.S.U.I., 1966, p. 1—36.
- Virgil Cîndea, *Stolnicul C. Cantacuzino, omul politic-umanistul (I)*, în S., 4/1966, p. 651—666; vezi și R.R.H., 4/1966, p. 587—603.
- Corneliu Dima, Drăgan, *Orizonturi umaniste în cultura românească din sec. XVII*, în S., 4/1966, p. 667—682.
- Gh. Cronț, *Inceputurile Academiei domnești din București*, în M.I.M., IV, p. 15—24.; vezi și R.E.S.E.E., 3—4/1966, p. 437—474. Autorul susține înființarea școlii între 1693 și 1695.
- C. C. Giurescu, *Cauzele refugierii huișilor în Moldova și centrele lor în această țară*, în S.A.I., VIII, p. 27—44.

- Dinu C. Giurescu, *Ion-vodă cel Uiteaz*, ed. 2, Buc., Edit. științifică, 1966, 232 p.
- V. Georgescu, *L'Assemblée d'état ou la Grande Assemblée du pays comme organes judiciaires en Valachie et en Moldavie (XVII et XVIII siècles)*, în R.R.H., 5/1966, p. 781—808.
- Z. Iako, *Die Hermannstädter Druckerei im 16. Jahrhundert und ihre Bedeutung für die rumänische Kulturgeschichte*, în F.V.L., 1/1966, p. 31—59.
- I. Ionașcu, *Din viața și din activitatea stolnicului C. Cantacuzino (1640—1716)*, în S., 4/1966, p. 633—650.
- D. Mioc, *Les Assemblées d'états et la fiscalité en Valachie et en Moldavie*, în R.R.H., 2/1966, p. 197—234.
- M. Neagoe, *Despre politica externă a lui Neagoe Basarab*, în S., 4/1966, p. 745—764.
- V. Neamțu, *Contribuții la problema uneltelor de arat în Moldova în perioada feudală*, în A.M., IV, p. 293—317.
- G. Nussbacher, *Tipărituri sibiene necunoscute de pe la 1600*, în R.A., 1/1966, p. 113—118.
- Șt. Olteanu, *Cercetări cu privire la producția minieră din Moldova și Țara Românească (sec. X—XVII)*, în S., 5/1966, p. 941—960.
- N. Oprescu, Gh. Părnuță, *Școli în limba română în prima jumătate a sec. XVIII în Țara Românească*, în R.P., 3/1966, p. 55—60.
- Fr. Pall, *Date noi despre istoria Bucureștilor la mijlocul sec. XVIII*, în M.I.M., IV, p. 25—34.
- V. Papacostea, *La fondation de l'Académie grecque de Bucarest. Les origines de l'erreur de datation et sa pénétration dans l'historiographie, I. II*, în R.E.S.E.E., 1—2/1966, p. 115—146; 3—4/1966, p. 413—436. Autorul susține înființarea Academiei în 1695.
- S. Papacostea, *Cu privire la răspîndirea poveștilor scrise despre șaptele lui Ulad Tepeș*, în R.S., XIII, p. 159—167.
- Șt. Pascu, *Collèges et académies dans les Pays Roumains au moyen-âge*, în R.R.H., 6/1966, p. 923—934; vezi și revista „Colocvii”. 5 și 6/1966.
- Șt. Pascu, I. Ionașcu, C. Cihodaru, Gh. Georgescu-Buzău, *Istoria medie a României*, partea I (sec. X — sfîrșitul sec. XVI-lea), Buc., Edit. didactică și pedagogică, 1966, 405 p. Lucrarea este un curs universitar, însoțit de o bogată ilustrație și hărți. Principalele capitole ale lucrării au câte o amplă bibliografie comentată.
- A. Sacerdoțeanu, *Instituțiile supreme ale Moldovei în sec. XIV—XV*, în R.A., 2/1966, p. 23—40. Autorul tratează despre Marea Adunare a țării, despre domnie și despre Sfatul domnesc.
- Dan Simionescu, *Biblioteca stolnicului Constantin Cantacuzino*, în R.M., 5/1966, p. 433—436.
- I. Toderășcu, *Unele precizări în legătură cu hotarul și vatra târgurilor din Moldova (sec. XV—XVIII)*, în A.S.U.I., 1966, p. 153—163.
- Maria Turzai, *Un trésor de l'époque des lumières en Transylvanie: la bibliothèque de Samuel Teleki à Tîrgu-Mureș*, în R.R.H., 2/1966, p. 341—354.
- A. Tintă, M. Bizerea, Al. Rusu, C. Rudneanu, *Daten zur Entstehungsgeschichte Temesvars*, în F.V.L., 1/1966, p. 111—118.

- N. Vătămanu, *De la începuturile medicinei românești*, Buc., Edit. științifică, 1966, 245 p. Autorul se ocupă de: 1) Mișei; 2) Bolnițe și case de adăpost pentru călători; 3) Dezvoltarea asistenței medicale în veacul al XVII-lea.

Destrămarea feudalismului

- N. Albu, *Gh. Sincal, organizator și îndrumător al învățămîntului românesc din Transilvania*, în R.P., 11/1966, p. 73—80.
- Dan Berindei, *Nicolae Balcesco*, Buc., Edit. Meridiane, 1966, 77 p.
- C. Bodea, *Momente din lupta revoluționară pentru unitate națională a românilor între 1835 și 1848*, în S., 1/1966, p. 17—23; vezi și R.R.H., 3/1965, p. 497—522.
- C. Bodea, P. Cerlovodeanu, *Primele școli ostășești din Țara Românească (1838—1840)*, în S.A.I., VIII, p. 105—124.
- Ilie Ceaușescu, *Simion Mehedințeanu*, Buc., Edit. militară, 1966, 83 p. Lucrarea poate fi recomandată elevilor ca lectură suplimentară.
- Olga Cicanci, *Informații despre organizarea administrației și fiscalității în Țara Românească 1764—1765 în opera lui Atanasie Comnen Ipsilanti*, în S., 2/1966, p. 343—362.
- I. Cojocaru, Z. Ornea, *Falansterul de la Scăeni*, Buc., Edit. politică, 1966, 533 p. Autorii fac o expunere cu privire la înființarea falansterului de către Theodor Diamant pe moșia Scăeni (Prahova). Lucrarea este însoțită de numeroase documente inedite.
- I. Corfus, *Prisoarele din Țara Românească în primele două decenii ale Regulamentului Organic*, în S., 5/1966, p. 887—910.
- G. Comartin, A. Petric, *Situația economică și socială a țărilor române în preajma mișcării revoluționare de sub conducerea lui T. Vladimirescu*, în P.E., 10/1966, p. 98—109.
- A. Csetri, St. Imreh, *Aspecte ale situației și dezvoltării orașelor din Transilvania (1786—1848)*, în S.U.B.B.H., 2/1966, p. 61—76.
- Al. Duțu, *Mișcarea iluministă moldoveană de la sfîrșitul sec. XVIII*, în S., 5/1966, p. 911—928.
- N. Edroiu, *Mișcări țărănești în părțile Sighișoarei în timpul răscoalei lui Horea*, în S.U.B.B.H., 2/1966, p. 47—60.
- I. Ganea, *Din istoria tipografiilor și presei brăilene (1838—1866)*, în S.A.I., VIII, p. 255—268.
- Fl. Georgescu, *Probleme de urbanism și sistematizare în București în anii 1831—1848*, în M.I.M., IV, p. 35—68.
- Idem, *Realizări edilitare în Bucureștii anilor 1831—1848*, în M.I.M., IV, p. 87—122.
- Natalia Giurgiu, *Trei conscripții din sec. XVIII privind populația românească din Transilvania*, în S.U.B.B.H., 1/1966, p. 55—66. Sînt prezentate conscripțiile din anii 1733, 1750 și 1760—1762 ale populației românești din Transilvania (cu caracter confesional), care oglindesc existența populației românești în Transilvania în proporții dominante în raport cu celelalte populații.
- S. I. Gîrleanu, *Răscoala populară condusă de Tudor Vladimirescu (1821)*, Buc., Edit. științifică, 1966, 102 p. + 1 h. Se poate recomanda elevilor ca lectură suplimentară.

- I. Ionașcu, *Politica fiscală a lui Ioan-vodă Caragea oglindită în corespondența inedită a lui Manuc-bei*, în S.A.I., VIII, p. 45—82.
- D. Gh. Ionescu, *Lupta orășenilor din Buzău cu episcopia (1550—1850)*, în S.A.I., VIII, p. 83—104.
- Z. Nahliț, *Invățămîntul din Transilvania în deceniile premergătoare revoluției din 1848*, în R.P., 11/1966, p. 81—90.
- M. Neagoe, *Viața și activitatea lui Gh. Șincai (Cu prilejul împlinirii a 150 de ani de la moarte)*, în S., 6/1966, p. 1167—1178.
- V. Netea, „România”, *primul cotidian al poporului român*, în S., 1/1966, p. 47—58. Ziarul a apărut la București în 1838.
- Gh. Platon, *Observații cu privire la populația Țirgului Birlad la mijlocul sec. XIX*, în S.A.I., p. 269—280. Se prelucrează catagrafia orașului din 1845.
- A. Răduțiu, *Negustori și meșteșugari din Blaj în urbariul din 1772*, în R.A., 1/1966, p. 295—306.
- V. Roman, *Aspecte din dezvoltarea meșteșugului tăbăcăriei din București pînă la jumătatea sec. XIX*, în M.I.M., IV, p. 359—368.
- L. Ștefănescu, *Legăturile economice ale orașului București cu sud-estul european în a doua jumătate a sec. XVIII*, în M.I.M., IV, p. 355—358.
- Gh. Ungureanu, *Sigiliul orașului Iași în sec. XIX*, în R.A., 2/1966, p. 83—100. Se tratează în articol și administrația orașului în perioada regulamentară.

Istoria modernă

Revoluția din 1848

- C. Căzănișteanu, *În legătură cu drapelul instituit în timpul revoluției muntene de la 1848*, în M.I.M., IV, p. 265—272.
- V. Cheresteșiu, *Adunarea națională de la Blaj 3—5 (15—17) mai 1848. Începuturile și alcătuirea programului revoluției din 1848 din Transilvania*, Buc., Edit. politică, 1966, 671 p. Lucrarea cuprinde următoarele capitole: I. În ajunul revoluției din 1848; II. Începuturile revoluției din Transilvania; III. Prima adunare de la Blaj. Frământări în vederea alcătuirii programului revoluției; IV. Desfășurarea Adunării naționale de la Blaj din 3—5 (15—17) mai 1848; V. Însemnătatea Adunării de la Blaj.
- Gh. Georgescu-Buzău, V. Cheresteșiu, *Anul revoluționar 1848 în țările române*, în M.I.P.R., p. 64—101.
- Radu Gioglavan, *Revoluția din 1848 la Țirgoviște și împrejurimi*, în S.A.I., VIII, p. 125—142.
- L. Major, *Activitatea lui Axente Sever în primăvara anului revoluționar 1848*, în S.U.B.H., 1/1966, p. 91—102.
- V. Netea, *George Barițiu. Viața și activitatea sa*, Buc., Edit. științifică, 1966, 364 p.
- Gh. Platon, *Situația maselor populare din Moldova în preajma și în timpul anului revoluționar 1848, I*, în A.S.U.I., 1966, p. 37—62.
- H. Ursu, *Avram Iancu*, Buc., Edit. tineretului, 1966, 268 p.

Lucia Protopopescu, *Contribuție la istoria învățămîntului din Transilvania. 1774—1805*. Buc., Edit. didactică și pedagogică, 1966, 350 p.

Unirea Principatelor

- N. Adăniloaiie, *Unirea Principatelor Române*, în L.C., 1/1966, p. 16—27.
- N. Adăniloaiie, A. Petric, *Unirea Principatelor*, Buc., Edit. politică, 1966, 88 p. Autorii tratează următoarele probleme: Factorii de unitate ai poporului român; Poziția diferitelor clase sociale față de Unire; Atitudinea puterilor europene față de Unire; Activitatea divanurilor ad-hoc și prevederile Conferinței de la Paris; Lupta nemijlocită pentru Unire; Alegerea lui A. I. Cuza în Moldova și Țara Românească; Prefacerile social-politice care au urmat Unirii și însemnătața lor. Lucrarea poate fi recomandată și elevilor ca lectură suplimentară.
- Dan Berindei, *Locul istoric al Adunărilor ad-hoc*, în S., 1/1966, p. 23—32
- Dan Berindei, E. Cojocaru, *La double élection d'Alexandre Ioan Cuza à la lumière de la correspondance diplomatique autrichienne*, în R.R.H., 1/1966, p. 13—34.
- N. Copoiu, D. Hurezeanu, *L'Union des Principautés roumaines (1859) reflétée dans la pensée socialiste de Roumanie jusqu'à la première guerre mondiale*, în R.R.H., 1/1966, p. 77—88.
- Marin N. Lupu, *Importanța istorică și social-economică a Unirii Principatelor Române*, în P.E., 1/1966, p. 34—49.
- V. Maciu, *La participation de Gh. Costaforu à la lutte pour l'Union des Principautés Roumaines*, în R.R.H., 1/1966, p. 89—120.
- Idem, *Un proiect din 1857 al lui Mihail Sturza pentru organizarea Principatelor Române*, în S., 1/1966, p. 59—92; vezi și R.R.H., 2/1966, p. 235—256.
- V. Netea, *Les Roumains de Transylvanie et l'Union des Principautés*, în R.R.H., 1/1966, p. 65—76.
- A. Oțetea, *Unirea Principatelor*, în S., 1/1966, p. 5—16.
- Șt. Pascu, *L'importance historique de l'Union des Principautés Roumaines*, în S.U.B.B.H., 2/1966, p. 23—34.
- Al. D. Vasile, *Considérations sur la lutte du peuple roumain pour l'Union entre les années 1856—1859*, în R.R.H., 3/1966, p. 471—484.

Domnia lui Al. Ioan Cuza

- N. Adăniloaiie, *Țărâtimea și Cuza-Uodă*, în S., 1/1966, p. 33—40; vezi și R.R.H., 1/1966, p. 55—64.
- N. Adăniloaiie, Dan Berindei, *La réforme agraire de 1864 en Roumanie et son application*, Buc., Edit. Academiei, 1966, 128 p.
- Bucur Tincu, *Primele expoziții economice organizate în București în anii 1864 și 1865*, în M.I.M., IV, p. 273—280.

- C. C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza-Vodă*, Buc., Edit. științifică, 1966, 476 p. Lucrarea cuprinde următoarele capitole: Introducere bibliografică; Lupta pentru Unirea Principatelor. Victoria din 1859 prin dubla alegere ca domn a lui Al. Ioan Cuza; Al. Ioan Cuza înainte de domnie; Primii trei ani de domnie. Recunoașterea Unirii și definitivarea ei (24 ian. 1859—24 ian. 1862); Anii de luptă constituțională. Guvernele Barbu Catargiu, N. Kretulescu, M. Kogălniceanu. Secularizarea averilor mănăstirești; Domnia autoritară. Statutul. Legea electorală. Legea rurală. Căderea guvernului Kogălniceanu. Sfirșitul domniei lui Cuza; Al. Ioan Cuza față de viața economică, administrativă și culturală, precum și față de românii din Transilvania; Ultimii ani ai vieții (1866—1873). Amintirea lui Cuza și judecata posterității.
- Idem, *Al. Ioan Cuza la Viena*, în R.A., 2/1966, p. 130—143. Autorul se referă la perioada 1866—1867, cît a stat Al. Ioan Cuza în acest oraș.
- Idem, *Le prince Cuza dans le souvenir du peuple roumain*, în R.R.H., 1/1966, p. 47—54.
- Gh. Zane, *Les problèmes économiques de l'Union à la lumière du message du 6 décembre 1859 d'Alexandre Ioan Cuza*, în R.R.H., 1/1966, p. 35—46.

România între 1866 și 1877

- Dan Berindei, *L'activité de la section d'histoire de la Société Académique et de l'Académie Roumaine jusqu'à parachèvement de l'Unité nationale (1867—1918)*, în R.R.H., 6/1966, p. 961—978.
- Idem, *Societatea Academică Română (1867—1878)*, în S., 6/1966, p. 1069—1089.
- N. Ceachir, C. Bușe, *Cu privire la tratatul de alianță româno-sirb din 1868*, în R.A., 1/1966, p. 189—204.
- N. St. Isar, *Activitatea lui C. A. Rosetti ca ministru al cultelor și instrucțiunii publice în 1866*, în S., 6/1966, p. 1179—1190.
- V. Maciu, V. Netea, *Unitatea națională, în preocuparea Academiei Române*, în S., 6/1966, p. 1091—1109; vezi și R.R.H., 6/1966, p. 935—960.
- Miron Nicolescu, *O sută de ani de activitate academică în România*, în R.R.H., 6/1966, p. 903—922.
- M. Stoica, *Inceputurile Academiei Române*, în R.P., 4/1966, p. 70—75.

Războiul de independență din 1877—1878

- I. Dardală, *Les relations roumaines serbes pendant la guerre d'indépendance*, în R.R.H., 2/1966, p. 257—274.
- I. Mocanu, *Maiorul George Sonțu*, Buc., Edit. militară, 1966, 112 p.
- A. Petric, N. Adăniloiaie, *Formarea statului național român. Lupta poporului român pentru independența națională*, în M.I.P.R., p. 102—174.

România între 1878 și 1900

- E. Anghelovici, *Tipografi și tipografi în București la sfârșitul sec. XIX și la începutul sec. XX*, în M.I.M., IV, p. 419—424.
- P. Cîncea, *Desfășurarea procesului de emancipare a orașelor și țărgurilor între 1866—1900*, în R.A., 1/1966, p. 173—188.
- A. Deac, *Mișcarea muncitorească și Unirea țărilor române*, în A.I.I.P., 1/1966, p. 85—98.
- Idem, *Programul socialiștilor români din anul 1886*, în L.C., 10/1966, p. 42—50.
- Matei Ionescu, *Episoade din epoca începuturilor industriei moderne bucureștene*, în M.I.M., IV, p. 167—176.
- Virgil Ionescu, *Gîndirea lui Ion Ghica cu privire la dezvoltarea economiei naționale*, în P.E., 8/1966, p. 88—100.
- M. Itu, E. Potorac, *Activitatea lui Ū. A. Urechia privind organizarea școlii din timpul său*, în S.A.I., VIII, p. 165—184.
- N. Ivanciu, V. Ioța, *Concepția lui I. N. Angelescu despre necesitatea și modalitatea înfăptuirii industrializării României*, în P.E., 12/1966, p. 47—58.
- M. Ionescu, Tr. Lungu, *Academia Română și chestiunea țărănească în S.*, 6/1966 p. 1111—1120; vezi și R.R.H., 6/1966, p. 979—992.
- Tr. Lungu, *Caracterul legiurilor agrare de la sfârșitul sec. al XIX-lea*, în A.I.I.P., 4/1966, p. 61—74. Autorul se referă la legiuirile din 1882 și 1893.
- I. D. Marin, *Primii 30 de ani din viața școalelor comunale din județul Botoșani. 1864—1894*, în S.A.I., VIII, p. 185—208.
- V. Nechita, *Gîndirea progresistă și revoluționară a lui C. A. Rosetti*, în P.E., 5/1966, p. 27—84.
- Pop Simion, *Primele expoziții economice românești*, în P.E., 3/1966, p. 89—102.
- I. Veverca, *Concepțiile lui Alexandru D. Xenopol în problema industrializării României*, în S., 2/1966, p. 265—280.
- Idem, *Mihail Kogălniceanu despre dezvoltarea economică a României*, în P.E., 7/1966, p. 87—98.

România între 1900 și 1918

- I. Călin, *Ocupația germană la Craiova în anii 1916—1918*, în S.A.I., VIII, p. 297—308.
- Miron Constantinescu, *Date noi cu privire la Unirea Transilvaniei cu România*, în V.R., 12/1966, p. 140—148.
- N. Copoiu, *Refacerea P.S.D. din România. 1900—1910*. Buc., Edit. științifică, 1966, 295 p. Autorul tratează următoarele probleme: 1. Situația socială și politică a României la începutul sec. XX; 2. Mișcarea muncitorească în anii 1899—1900. Dezorganizarea vremelnică a Partidului Social-Democrat al muncitorilor din România; 3. Mișcarea muncitorească și socialistă din România în perioada 1900—1907. Avîntul revoluționar din anii 1905—1907, etapă importantă în procesul de reorganizare a parti-

- dului clasei muncitoare ; 4. Mișcarea muncitorească din România și răscoala țăranilor din 1907 ; 5. Mișcarea muncitorească după răscoala țăranilor. Crearea Uniunii socialiste din România (1907—1908) ; 6. Maturizarea ideologică și organizatorică a mișcării muncitorești. Congresul de reconstituire a Partidului Social-Democrat din România (1910).
- C. Enea, V. Șchiopu, *Din lupta muncitorilor de la salinele din Transilvania 1914—1918*, în S.A.I., VIII, p. 209—226.
- I. Felea, *Cinstirea Unirii de către mișcarea muncitorească la începutul veacului XX*, în A.I.I.P., 1/1966, p. 123—125.
- C. Göllner, *Die Stellungnahme der Siebenbürger Sachsen zur Vereinigung Transilvaniens mit Rumänien*, în F.V.L., 2/1966, p. 29—38.
- M. Ioanid, „Școala socialistă“ de la București (1913), în A.I.I.P., 4/1966, p. 75—82.
- M. Iosa, *Legislația agrară din perioada 1907—1912 și aplicarea ei*, în S., 2/1966, p. 307—320.
- * * * *Presa muncitorească și socialistă din România*, vol. II (1900—1921), partea I (1900—1907), Buc., Edit. politică, 1966, 903 p. Precedată de o introducere amplă, lucrarea cuprinde în mod succint prezentări monografice ale publicațiilor cu caracter periodic, fiecare prezentare fiind însoțită de o mică antologie de articole.
- V. Smîrcea, *Crearea Comisiei Generale a Sindicatelor din România (1906)*, în A.I.I.P., 4/1966, p. 111—124.
- R. Taborsky, *Aspecte de critică socială în revista meseriașilor „Munca“, editată la Sebeș între 1908 și 1910*, în S.A.I., p. 281—292.
- Georgeta Tudoran, *13 iunie 1916. 50 de ani de la eroica demonstrație a muncitorilor din Galați*, Buc., Edit. politică, 1966, 106 p.
- Idem, *Lupta clasei muncitoare împotriva intrării României în primul război mondial*, în L.C., 7/1966, p. 93—108.

Transilvania între 1849 și 1918

- I. Kovacs, *Formarea proprietății funciare burgheze în Transilvania după desființarea iobăgiei în 1848*, în S.U.B.B.H., 2/1966, p. 77—100.
- S. Retegan, *Atitudinea burgheziei române din Transilvania față de dieta de la Cluj din 1865*, în S.U.B.B.H., 2/1966, p. 101—124.
- V. Scurtu, M. Triteanu, *Societatea de lectură a elevilor români de la liceul din Baia Mare (1869—1877)*, în S.A.I., VIII, p. 143—164.

Istoria contemporană

România în anii 1918—1929

- V. Arimia, I. Toacă, *Acțiuni greviste premergătoare grevei generale din octombrie 1920*, în R.A., 1/1966, p. 149—172.
- V. Axenciuc, *Situația economică-socială a României în perioada 1919—1924*, în A.I.I.P., 4/1966, p. 125—146.

- V. Axenciuc, *Evoluția economiei românești în anii 1918—1938*, în A.I.I.P., 6/1966, p. 3—18. În lucrare se arată că slaba dezvoltare industrială a țării a generat României un loc dezavantajos în diviziunea internațională a muncii și a frînat progresul economic, social și cultural al țării noastre.
- N. N. Constantinescu, *Situația clasei muncitoare din România. 1914—1944*, Buc., Edit. politică, 1966, 494 p.
- P. Daiche, *Probleme ale administrației Bucureștilor între cele două războaie mondiale*, M.I.M., IV, p. 189—202.
- Idem, *Aspecte ale dezvoltării urbanistice în București. 1918—1944*, în M.I.M., IV, p. 425—440.
- A. Deac, Fl. Dragne, *Lucrările Congresului I al Partidului Comunist Român*, în A.I.I.P., 2—3/1966, p. 83—98.
- N. Goldberger, *Lupta P.C.R. pentru întărirea legăturilor sale cu masele*, în A.I.I.P., 2—3/1966, p. 121—134.
- V. Liveanu, *Situația politică internă a României în momentul creării Partidului Comunist Român. Sistemul partidelor politice*, în S., 3/1966, p. 443—472.
- O. Parpală, *Aspecte din agricultura României. 1920—1939*. Buc., Edit. Academiei, 1966, 220 p.
- N. Petrovici, *Comitetele de ajutorare de pe lângă Sindicatele unitare*, în A.I.I.P., 6/1966, p. 36—42. Problema este tratată pentru anii 1922—1929.
- C. Pîrvulescu, Gh. Tuțui, I. Iacoș, *Activitatea Partidului Comunist Român pentru unitatea clasei muncitoare*, în A.I.I.P., 2—3/1966, p. 99—120.
- I. Popescu-Puțuri, *Crearea Partidului Comunist Român — rezultat al dezvoltării mișcării revoluționare și democratice din România*, în A.I.I.P., 2—3/1966, p. 57—82.

România în anii 1929—1933

- Titu Georgescu, *Luptele eroice ale muncitorilor ceferiști și petroliști din ianuarie-februarie 1933, organizate și conduse de Partidul Comunist Român*, în A.I.I.P., 1/1966, p. 3—18.
- I. Oprea, N. Popescu, C. Almășan, *Eroicele lupte ale ceferiștilor și petroliștilor din ianuarie-februarie 1933*, în L.C., 2/1966, p. 3—17.
- N. Petreanu, N. Popescu, *Congresul al U-lea, etapă importantă în istoria Partidului Comunist Român*, în L.C., 12/1966, p. 21—32.
- I. Saizu, D. Șandru, I. Agrigoroaie, N. Toderici, *Contribuție la cunoașterea situației materiale a minerilor din Valea Jiului în perioada 1929—1933*, în A.S.U.I., 1966, p. 85—104.

România în anii 1934—1939

- L. Banyai, *Din lupta unită a oamenilor muncii români și de alte naționalități sub conducerea P.C.R. (1933—1944)*, în S., 3/1966, p. 473—494.

- I. Chișu. *Unele aspecte privind manifestele răsbindite de P.C.R. cu prilejul aniversării zilelor de 15—16 februarie, 1 Mai, 1 august, 7 Noiembrie (1934—1958)*, în S.U.B.B.H., 2/1966, p. 125—140.
- P. Constantinescu-Iași. *Profesorii și mișcarea antifascistă din România*, în S.A.I., VIII, p. 7—16.
- R. Deutsch. *The foreign policy of Romania and the dynamics of peace (1932—1936)*, în R.R.H., 1/1966, p. 121—132.
- Fl. Dragne. *Comitetele pentru apărarea și ajutorarea ceferiștilor închiși*, în A.I.I.P., 6/1966, p. 43—49.
- Titu Georgescu. *Nicolae Iorga împotriva hitlerismului*, Buc. Edit. științifică, 1966, 152 p. Lucrarea cuprinde următoarele capitole: 1. Introducere; 2. În apărarea independenței naționale; 3. Împotriva agenturii hitleriste din România, Garda de fier; 4. Cu prețul vieții — contra dictaturii fasciste și a subjugării României de către hitleriști.
- N. Gogoneață. *Aus dem Kampf der KPR gegen die faschistische Ideologie. Die Bekämpfung des Rassismus*, în F.V.L., 2/1966, p. 49—59.
- I. Iacoș. *Lupta maselor pentru pace împotriva războiului și a pericolului fascist. Comitetul român pentru pace (1936—1939)*, în S., 3/1966, p. 513—530.
- Gh. Ioniță. *Liga contra brutalităților, organizație de masă legală condusă de P.C.R. (1935)*, în M.I.M., IV, p. 441—450.
- Idem. *Demonstrațiile populare antifasciste din 31 mai 1936*, în A.I.I.P., 4/1966, p. 83—100.
- Idem. *Patronajele populare*, în A.I.I.P., 6/1966, p. 50—59. Autorul se referă la anii 1935—1938.
- Gh. Ioniță. I. Babici. *Comitetele pentru apărarea antifasciștilor*, în S., 3/1966, p. 495—512.
- O. Maticescu. *Activitatea desfășurată de P.C.R. pentru încheierea Frontului muncitoresc împotriva exploatării capitaliste și pericolului fascist cu prilejul zilei de 1 Mai 1934*, în S., 5/1966, p. 873—886.
- Al. Gh. Savu. *Aspecte ale politicii externe a României în preajma declanșării celui de-al doilea război mondial*, în A.I.I.P., 1/1966, p. 66—84.
- Șt. Voicu. *Pagini de luptă a Partidului Comunist Român împotriva fascismului. pentru independență și suveranitate națională (1934—1940)*, în L.C., 6/1966, p. 59—80.
- Gh. Zaharia, D. Tuțu. *Aspects de la politique extérieure de la Roumanie pendant les années 1933—1936*, în R.R.H., 4/1966, p. 631—656.
- Gh. Zaharia, A. Petric. *P.C.R. în fruntea luptei poporului pentru apărarea independenței naționale a țării împotriva fascismului*, în A.I.I.P., 2—3/1966, p. 135—156.

România în anii 1940—1944

- C. Botez, D. Botescu, G. Irimescu. *Exploatarea miniere din bazinul Uatra Dornei în timpul celui de-al doilea război mondial*, în A.S.U.I., 1966, p. 105—130.

- Tr. Bunescu, *Manifestări ale maselor populare din Transilvania împotriva Dictatului de la Viena*, în A.I.I.P., 6/1966, p. 93—102.
- Idem, *Starea de spirit și manifestații de protest ale maselor populare din Brașov și Sibiu împotriva Dictatului de la Viena*, în A.I.I.P., 1/1966, p. 43—54.
- M. Cerghelean, *Acțiuni ale maselor populare din județul Hunedoara pentru un guvern democratic*, în R.A., 2/1966, p. 267—281.
- P. Constantinescu-Iași, I. Babici, *La lutte des travailleurs de Roumanie pour la libération des antifascistes allemands. Ernst Thälmann en tête*, în R.R.H., 4/1966, p. 657—675.
- L. Eșanu, I. Saizu, *Aspecte ale rezistenței maselor populare din Moldova împotriva dictaturii militarofasciste și a războiului antisovietic*, în S., 3/1966, p. 531—550.
- O. Maticescu, *Apărarea patriotică în anii 1941—1944*, în A.I.I.P., 6/1966, p. 60—71.

Insurecția națională antifascistă din August 1944

- Gh. Matei, V. Gherghescu, *Insurecția națională antifascistă din România în lumina unor documente ale timpului de peste hotare*, în A.I.I.P., 4/1966, p. 22—38.
- Gh. Matei, *L'insurrection nationale antifasciste d'août 1944 de Roumanie et son écho en France*, în R.R.H., 5/1966, p. 823—844.
- P. Panțiru, *Momente din lupta muncitorimii gălățene sub conducerea comuniștilor împotriva dictaturii militarofasciste pentru înfăptuirea insurecției naționale antifasciste din august 1944*, în S.A.I., VIII, p. 227—238.

România în anii 1945—1947

- D. V. Firoiu, *Aspecte ale legislației în prima etapă a revoluției populare*, în A.I.I.P., 6/1966, p. 103—117.
- P. Ilić, A. Marinescu, *Din luptele armatelor române și sovietice pentru eliberarea părții de nord-vest a României*, în A.I.I.P., 1/1966, p. 19—42.
- A. Loghin, A. Carețchi, M. Gh. Moraru, *Activitatea Partidului Comunist Român de grupare a tuturor forțelor democratice. Crearea și activitatea F.N.D. (1944)*, în A.S.U.I., 1966, p. 131—150.
- Gh. I. Oancea, *Contribuția oamenilor muncii din Banat la susținerea frontului antihitlerist (23 august 1944—9 mai 1945)*, în S., 3/1966, p. 551—560.
- * * * *România în războiul antihitlerist, 23 August 1944—9 mai 1945*, Buc., Edit. militară, 1966, 812 p.
- I. Scurtu, *Poziția P.C.R. față de partidele „istorice” în timpul guvernului Rădescu*, în A.U.B.I., 1966.
- N. Teodorescu, *La Mălini în august 1944*, Buc., Edit. militară, 1966, 114 p.

- M. Toth, *Rolul și importanța controlului muncitoresc în condițiile revoluției populare din România 1944—1947. Autoreferat*, Cluj, 1966, 24 p.

România în anii 1948—1966

- Al. Cebuc, *Naționalizarea principalelor mijloace de producție din București. 11 iunie 1948*, M.I.M., IV, p. 203—244.
- Dorina Ciutea, *Aspecte ale ocrotirii sănătății populației bucureștene în anii puterii populare*, în M.I.M., IV, p. 473—480.
- I. Gall, *Creșterea rolului conducător al Partidului Comunist Român în etapa actuală a desăvârșirii construcției socialiste în țara noastră*, în S.U.B.B.H., 2/1966, p. 7—22.
- E. Glaser, *Les principes constitutionnels de la politique étrangère de la République Socialiste de Roumanie*, în R.R.S.J., 1/1966, p. 81—96.
- D. I. Mazilu, T. Caraciuc, *Făurirea statului socialist România — cercire istorică a maselor populare*, în A.I.I.P., 4/1966, p. 3—21.
- A. Simion, Gh. Tudor, *Lupta maselor populare conduse de partid pentru îndeplinirea sarcinilor planurilor de stat pe anii 1949 și 1950*, în S., 3/1966, p. 561—580.
- Gh. Surpat, *Dezvoltarea continuă a economiei naționale, obiectiv central al activității P.C.R.*, în A.I.I.P., 2—3/1966, p. 157—176.
- C. Știrbu, *Acte noi privind dezvoltarea învățământului bucureștean în anii puterii populare*, în M.I.M., IV, p. 451—465.

IV. ISTORIA UNIVERSALĂ

IZVOARE

Istoria veche

- Arrianus, *Expediția lui Alexandru Macedon în Asia*, Buc., Edit. științifică, 1966, 488 p.
- * * *Epopeea lui Ghilgameș*, Buc., Edit. pentru literatură universală, 1966, 167 p.
- Plutarh, *Viașii paralele*, vol. III, Buc., Edit. științifică, 1966, 568 p.
- Polybios, *Istoria*, Buc., Edit. științifică, 1966, 598 p.
- Thucydides, *Istoria războiului peloponezic*, Buc., Edit. științifică, 1966, 272 p.

Istoria medie

- G. Sphrantzes, *Memorii. 1401—1477*. Buc., Edit. Academiei, 1966, XVI + 618 p.

LUCRARI GENERALE

- Șerban Andronescu, *Cadmos. Scurtă istorie a scrisului*, Buc., Edit. științifică, 1966, 359 p. Lucrarea cuprinde un număr apreciabil de planșe în culori cu exemple de scriere din toate timpurile.
- P. Gogeanu, *Strimtorile Mării Negre de-a lungul istoriei*, Buc., Edit. politică, 1966, 206 p.
- Louis Joos, *Scurtă istorie a Africii negre*, Buc., Edit. politică, 1966, 320 p.

LUCRARI SPECIALE

Istoria veche

- R. Bloch, *Etruscii*, Buc., Edit. științifică, 1966, 198 p. + 79 pl. În lucrare sînt tratate probleme ca : Lumea modernă și etruscii ; Cele două aspecte ale „misterului” etrusc ; Istoria poporului etrusc ; Aspecte ale civilizației etrusce.
- Gordon Childe, *Făurirea civilizației*, Buc., Edit. științifică, 1966, 276 p.
- S. Oertwig, *Călătorii prin orașe dispărute. O incursiune în domeniile arheologiei*, Buc., Edit. științifică, 1966, 191 p.
- Fl. Preda, *Răspîndirea produselor grecești în Dacia extracarpatică (sec. VI—I î.e.n.)*, în A.U.B.I., 1966.
- D. Tudor, *Traian, împărat al Romei*, Buc., Edit. științifică, 1966, 93 p. Lucrarea poate fi recomandată elevilor ca lectură suplimentară.
- Idem, *Hannibal*, Buc., Edit. științifică, 1966, 86 p. + 1 h. Lucrarea poate fi recomandată elevilor ca lectură suplimentară.
- Radu Vulpe, *Uechi focare de civilizație : Istria, Tomis, Callatis*, Buc., Edit. științifică, 1966, 91 p. Lucrarea poate fi recomandată și elevilor ca lectură suplimentară.

Istoria medie

- Nina Façon, *Dante și epoca sa*, în L.C., 1/1966, p. 63—74.
- R. Manolescu, *Campania lui Sigismund de Luxemburg în Moldova în 1395*, în A.U.B.I., 1966.
- E. Stănescu, *Les réformes d'Isaac Comnène*, în R.E.S.E.E., 1—2/1966, p.35—70.

Istoria modernă

Perioada 1648—1789

- P. Cernovodeanu, *Bucarest. Important centre politique du sud-est européen à la fin du XVII-e siècle et au commencement du XVIII-e.* în R.E.S.E.E., 1—2/1966, p. 147—168.
- C. Papacostea-Danielopolu, *Le régime privilégié des marchands bulgares et grecs en Olténie pendant l'occupation autrichienne (1718—1738)*, în R.E.S.E.E., 3—4/1966, p. 475—490.
- V. Mihordea, *Participarea diplomatică a Moldovei la aplanarea neînțelegerilor polono-tătare în 1763*, în S., 2/1966, p. 321—342.

Perioada 1789—1871

- D. Almaș, *Români în războiul civil din Statele Unite*, în A.U.B.I., 1966.
- C. Bușe, *Cu privire la ecoul masacrelor din Siria și Liban din 1860 în Principatele Unite*, în A.U.B.I., 1966.
- A. Csetri, *Prizonieri și refugiați ai războaielor poloneze din 1830—1831 în Transilvania*, în S.U.B.B.H., 1/1966, p. 67—90.
- G. G. Florescu, *Some aspects from the History of the South-Eastern european relations. Roumanian-Serbian relations (1859—1866)*, în R.E.S.E.E., 1—2/1966, p. 207—221.
- D. Rosenzweig, *Din istoria relațiilor româno-italiene. Constantino Nigra și problema Unirii Principatelor. Pe marginea a două documente inedite*, în A.U.B.I., 1966.
- A. Vianu, *Abraham Lincoln*, Buc., Edit. tineretului, 1966, 358 p.

Perioada 1871—1917

- * * * *Die Agrarfrage der österreichisch-ungarischen Monarchie 1900—1918*, Buc., Edit. Academiei, 1966, 310 p. Lucrarea cuprinde studii cu privire la structura și evoluția problemelor agrare din Austro-Ungaria în ajunul primului război mondial, la situația maselor exploatare a națiunilor asuprite, la lupta lor pentru eliberare socială și națională.
- Marcelle Auclair, *Viața lui Jean Jaurès, sau Franța dinainte de 1914*, Buc., Edit. politică, 1966, 391 p.
- E. Bildescu, *Din istoria legăturilor revoluționare româno-bulgare. 1909—1916*, Buc., Edit. științifică, 1966, 180 p.
- P. Cîncea, *Relations entre ouvriers socialistes roumains et français (1880—1900)*, în R.R.H., 5/1966, p. 809—822.
- V. Curticăpeanu, *Die rumänische Kulturbewegung in der österreichisch-ungarischen Monarchie*, Buc., Edit. Academiei, 1966, 191 p. Autorul studiază problema instituțiilor culturale moderne românești din monarhia Austro-Ungară și lupta acestora pentru emanciparea politică, pentru progres cultural și științific și

pentru ridicarea maselor din incultură și apăsare socială și națională.

- Marcel Emerit, *Le dossier de la première mission militaire française en Roumanie*, în R.R.H., 4/1966, p. 575—586.
- * * * *Die Frage des Finanzkapitals in der österreichisch-ungarischen Monarchie 1900—1918*, Buc., Edit. Academiei, 1966, 88 p. Lucrarea cuprinde studii relativ la rolul capitalului financiar în viața economică a Austro-Ungariei în această perioadă și consecințele acestuia pentru soarta națiunilor asuprite.
- Joe Hamman, *Far West*, Buc., Edit. pentru literatură universală, 1966, 296 p. Lucrarea se referă la colonizarea regiunilor de vest ale S.U.A. în secolul al XIX-lea.
- V. Maciu, *România și redeschiderea chestiunii orientale în iulie 1875—iulie 1876*, în A.U.B.I., 1966.
- M. Popa, *Unele aspecte ale participării Franței la lupta pentru împărțirea Africii la sfârșitul sec. XIX*, în A.U.B.I., 1966.
- I. Popescu-Puțuri, A. Deac, *La première Internationale et la Roumanie*, Buc., Edit. Academiei, 1966, 156 p.
- D. Rosenzweig, *Din istoria relațiilor româno-franceze. Un document al lui Armand Levy*, în A.U.B.I., 1966.
- * * * *Un interviu acordat de K. Marx în 1878*, în A.I.I.P., 6/1966, p. 72—82.

Istoria contemporană

Perioada 1918—1939

- Zivko Avramovski, *Le gouvernement yougoslave, les négociations du traité soviéto-roumain d'aide mutuelle et la chute de Titulescu*, în R.E.S.E.E., 3—4/1966, p. 491—512.
- V. Axenciuc, *La place occupée par la Roumanie dans la division mondiale capitaliste à la veille de la seconde guerre mondiale*, în R.R.H., 4/1966, p. 675—706.
- I. Babici, *Solidaritatea poporului român cu războiul național-revoluționar din Spania*, în A.I.I.P., 4/1966, p. 101—110.
- E. Campus, *Nicolae Titulescu et la politique pour le maintien de l'intégrité territoriale de la Roumanie*, în R.R.H., 3/1966, p. 441—470; vezi și S., 2/1966, p. 225.
- Idem, *Poziția Micii Înțelegeri și a Înțelegerii balcanice față de Germania nazistă*, în A.I.I.P., 5/1966, p. 65—68.
- Miron Constantinescu, *Mesagiul lui U. I. Lenin către muncitorii și popoarele din Austro-Ungaria. 2/3 noiembrie 1918*, în S., 1/1966, p. 115—125; vezi și R.R.H., 2/1966, p. 287—304.
- P. Constantinescu-Iași, I. Babici, *La participation des délégations roumaines aux congrès internationaux contre le fascisme et pour la paix des années 1932—1936*, în R.R.H., 2/1966, p. 303—326.
- J. Delamare, *Istoria Gestapoului*, Buc., Edit. politică, 1966, 527 p.

- G. I., *Adeziuni ale forțelor democratice din România la Conferința mondială pentru apărarea păcii și democrației (Paris 13—14 mai 1939)*, în A.I.I.P., 6/1966, p. 83—89.
- G. Macovescu, *Nicolae Titulescu. A progressive Romanian diplomat*, în R.R.H., 3/1966, p. 391—400.
- Gh. Matei, *Solidaritatea poporului român cu poporul cehoslovac împotriva agresiunii hitleriste*, în A.I.I.P., 5/1966, p. 69—72.
- V. Moisiuc, *Acțiuni diplomatice desfășurate după Anschluss de România împotriva expansiunii Germaniei hitleriste spre sud-estul Europei*, în S., 4/1966, p. 707—722.
- Idem, *Orientations dans la politique extérieure de la Roumanie après le Pacte de Munich*, în R.R.H., 2/1966, p. 327—340.
- C. Murgescu, *Nicolae Titulescu and the questions of economic relations between states*, în R.R.H., 3/1966, p. 401—410.
- I. Oprea, *L'activité de Nicolae Titulescu durant sa mission diplomatique à Londres. 1922—1932*, în R.R.H., 3/1966, p. 425—440.
- I. Seftiuc, *La Roumanie et la question des détroits après la première guerre mondiale 1919—1920*, în R.R.H., 2/1966, p. 275—302.
- * * * *30 de ani de la înființarea brigăzilor internaționale din Spania*, în A.I.I.P., 5/1966, p. 83—116.

Perioada 1939—1945

- H. Dușan, P. Jiri, *Bomba pentru Heydrich*, Buc., Edit. politică, 1966, 272 p.
- Martin Gilbert, Richard Gott, *Conciliatorii*, Buc., Edit. politică, 1966, 320 p. Lucrarea se referă la perioada 1939—1940.
- S. Golikov, V. Ponomarevski, *Misiunea specială Berlin-Tokio. Richard Sorge*, Buc., Edit. politică, 1966, 144 p. Lucrarea cuprinde o expunere asupra activității politice a lui Richard Sorge din serviciul ambasadei hitleriste din Tokio, care prin informațiile transmise guvernului sovietic a contribuit la înfrângerea armatei germane la Moscova în decembrie 1941.
- W. Pomeroy, *În pădurile Filipinelor. Amintiri despre luptele de guerilă din Filipine*, Buc., Edit. politică, 1966, 269 p.
- I. Popescu-Puțuri, *România în timpul celui de-al doilea război mondial*, în A.I.I.P., 5/1966, p. 35—64. Autorul studiază următoarele probleme: România în timpul crizei cehoslovace și al acordului de la München; România în prima etapă a celui de-al doilea război mondial; Statornicirea dominației economice și politice a Germaniei asupra României; Mișcarea de rezistență din România; Victoria insurecției naționale antifasciste. Contribuția României la înfrângerea fascismului.
- Gh. Zaharia, *Cu privire la politica externă a României în prima etapă a celui de-al doilea război mondial*, în A.I.I.P., 5/1966, p. 73—75.

Perioada 1945—1966

- D. Baboian, *Yemen, salt peste milenii*, Buc., Edit. politică, 1966, 144 p.
- A. Comănescu, *Criza N.A.T.O., criză a politicii blocurilor militare agresive*, în L.C., 5/1966, p. 85—95.

- E. Dessare, *Coșmar antilez*, Buc., Edit. politică, 1966, 192 p.
Danielo Dolci, *Mărturii siciliene*, Buc., Edit. politică, 1966, 216 p.
N. Popescu, N. Rateș, *Realități congoleze*, Buc., Edit. politică,
1966, 144 p.

V. METODICĂ

- I. Dumitrescu, N. Popescu, *Creșterea eficienței lecțiilor de istorie prin utilizarea mijloacelor audiovizuale*, în R.P., 5/1966, p. 81—86.
E. Munteanu, *Cum realizăm lecțiile de cultură în cadrul orelor de istorie*, în S.A.I., VIII, p. 411—432.
-

DIN ACTIVITATEA ȘTIINȚIFICĂ A FILIALELOR ȘI SUBFILIALELOR SOCIETĂȚII DE ȘTIINȚE ISTORICE ȘI FILOLOGICE DIN REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

*Comunicări susținute în cadrul ședințelor publice și al
sesiunilor științifice organizate de filiale și subfiliale în
anul școlar 1965—1966*

Filiala Alba-Iulia

„Douăsalbe țărănești din colecția etnografică a Muzeului regional din Alba-Iulia“ de Otilia Pernicek (14.I.1966); „Figuri istorice și călători prin Sebeș“ de Roland Taborsky (18.II.1966); „Situția din Transilvania văzută de un anonim după revoluția din 1848“ de Constantin Economu (25.III.1966); „O locuință din secolul al XVIII-lea descoperită în Alba-Iulia“, de Gheorghe Apostol.

Filiala Arad

„Formarea noțiunilor de istorie la studiul istoriei antice“ de Nicolae Roșuț (31.X.1965); „Naționalizarea principalelor mijloace de producție din industrie în orașul Arad de la 11 iunie 1948“ de Eugen Glück (30.XII.1965); „Beletristica, auxiliar important pentru studiul istoriei“ de Ștefan Grigore (28.II.1966); „Mișcări țărănești în comitatul Aradului în preajma revoluției din 1848“ de Kovach Géza (25.III.1966); „Răscoala din 1735 a țăranilor conduși de Pera Seghedineanțul“ de Eugen Glück (20.IV.1966); „Muzeul și școala“ de Nicolae Kiss (20.IV.1966); „Tezaurul de monede republicane romane de la Bîrsa-Ineu“ de Egon Dörner (21.VI.1966).

Filiala Bacău

„Dezvoltarea industrială a județului Bacău în anii regimului burghezo-moșieresc“ de Dumitru Zaharia (21.X.1965); „Aspecte din dezvoltarea învățămîntului în județul Roman“ de Octav Apostol și Mihai Rachieru (31.X.1965); „Unele aspecte ale luptei maselor populare din regiunea Bacău, sub conducerea P.C.R., pentru înfăptuirea alianței clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare“ de Constantin Prangati (2.IX.1965); „Rezultatele descoperirilor arheologice de la Bărboasa, regiunea Bacău“ și „Observații privind

așezarea swideriană de la Bardos — Biczac — Chci“ de Viorel Căpitanu (27.I.1966); „Originea carpiilor pe teritoriul Moldovei“ de Iulian Antonescu (26.III.1966); „Istoricul Spitalului de adulți din orașul Bacău“ de Mihai Gheorghiu (26.III.1966); „Unele acțiuni muncitorești conduse de comuniști“ de Dumitru Zaharia (24.IV.1966); „Greva condamnaților politici de la închisoarea Tg.-Ocna, organizată de comuniști în februarie 1933“, de Ioan Ciută (2.VI.1966); „Mișcări premergătoare anului revoluționar 1848 în Moldova“ de T. Ene (2.VI.1966).

Subfiliala din orașul Gheorghe Gheorghiu-Dej

„Locul lui N. Iorga în dezvoltarea istoriei României și contribuția lui la istoria universală“ de Constantin Cuciuc (XII.1965); „Luptele țăranilor de pe Valea Cașinului și Troțușului pentru islazuri. Conflictele cu conducerea de stat burghezo-moșierească între anii 1929—1933“ de Gheorghe Simion (III.1966).

Subfiliala Roman

„Aspecte culturale din trecutul orașului Roman“ de Nicolae Stetcu (31.X.1965); „Descoperirile arheologice din necropola de la Brad-Roman“ de Vasile Ursache (31.X.1965); „Problema ritului de înmormântare la triburile daco-canpice din Moldova în secolele II—III e.n. în lumina săpăturilor de la Văleni — Roman“ de Vasile Ursache (26.III.1966); Nicolae Iorga și relațiile sale cu orașul Roman“ de Nicolae Stetcu (26.III.1966).

Filiala Baia Mare

„Mineritul în Baia Mare pînă în zilele noastre“ de Sabin Șandor (28.II.1965); „Săpăturile arheologice de la Ciumești“ de Ion Nemeti (28.V.1965); „Scurt istoric al sigiliilor din Baia Mare“ de Ion Nemeti (29.VI.1965); „Portul din jurul Băii Mari“ de Magda Ilieșiu (3.IX.1965); „Date istorice asupra cetății Chioarului“ de Victor Ilieșiu (3.IX.1965); „Încrețele pe cămășile maramureșene“ de Laura Sirbu (3.IX.1965); „Portul popular din Racșa — Țara Oașului“ de Ioniță S. Andron (3.IX.1965); „Mine și șteampuri în Valea Borcutului — Baia Mare“ de Ion Cosma (3.IX.1965); „Unele considerații în legătură cu primul regulament de școală superioară din Baia Mare“ de Petre Pușcașiu (24.X.1965); „Rolul maselor în făurirea Unirii“ de Silviu Iuga (23.I.1966).

Subfiliala Carei

„Descoperirile arheologice din Ciumești“ de Lazăr Galiș (15.II.1965).

Subfiliala Satu-Mare

„Descoperirile arheologice din 1944 în părțile orașului Satu-Mare“ de Teodor Bader (31.I.1965); „Noi descoperiri arheologice în jurul orașului Satu-Mare“ de Teodor Bader (27.III.1966).

Subfiliala Sighetul Marmăției

„Portul popular din Bîrsana-Maramureș“ de Petre Lenghel-Izanu (3.IX.1965).

Filiala Birlad

„Importanța săpăturilor arheologice din așezările neolitice de început de la Trestiana-Birlad și pe Valea Piriului, raionul Birlad” de Eugenia Păpușoi (26.III.1966); „Considerații asupra unor documente aflate la Muzeul «Vasile Pârvan» din orașul Birlad” de Alexandru Ligor (7.V.1966).

Filiala Botoșani

„Aspecte ale crizei economice din 1929—1933 în județul Botoșani” de Valerian Caldare; „Monografia Uzinelor textile „Moldova”-Botoșani” de Augustin Rațiu, Ștefan Constantin și Adrian Pricop; „Date cu privire la constituirea burgheziei botoșănene la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea” de Ștefan Dragomir.

Filiala Brașov

„Umanistul Ioan Honterus despre români” de Pavel Binder (28.I.1966); „Rolul Țării Birsei în organizarea militară a sudului Transilvaniei în epoca feudală (pînă în secolul al XVI-lea)” de Francisc Killyen (25.II.1966); „G. Barițiu. «Disertație despre școli» și însemnătatea ei pentru dezvoltarea școlilor românești” de Ion Colan (17.IV.1966); „Contribuția lui Virgil Onițiu la dezvoltarea învățămîntului românesc din Brașov la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea” de Ion Nicoară (17.IV.1966); „Afirmarea Brașovului în cultura națională românească din secolele XIV—XIX” de Mircea Băltescu (17.IV.1966).

Filiala Brăila

„Evocarea marelui istoric N. Iorga” de Iosif Ciucă (26.XI.1965); „Dezvoltarea societății de pe teritoriul raionului Brăila (Concluzii asupra cercetărilor arheologice efectuate în anul 1965)” de Ion Broscățeanu (25.II.1966); „Continuitatea populației autohtone pe pămîntul patriei noastre” de Nicolae Hartuchi (25.II.1966); „Pe urmele vechilor vestigii ale Brăilei” de Vasile Gilcă (7.IV.1966); „Documente privind istoria orașului Brăila și a patriei” de Nicolae Mocioiu (27.V.1966); „Concepția istorică a lui N. Iorga” de Iosif Ciucă (17.VI.1966).

Filiala București

„Barocul italian și arta românească” de Ion Nanu (25.X.1965); „Marile biruințe de la Călugăreni și Giurgiu” de Gh. Georgescu-Buzău (4.XI.1965); „Condițiile social economice ale Unirii” de Vasile Maciu (28.I.1966); „Învățămîntul sătesc la sud-vest de București între anii 1848 și 1864” de Petre Roman și Silvia Diaconu (18.II.1966); „Idei progresiste în manualele de istorie ale lui N. Iorga” de Florin Stănculescu (25.III.1966); „Chestiuni controversate despre 1821” de Dumitru Bodin (15.IV.1966); „Personalitatea politică a lui C. A. Rosetti” de Vasile Maciu (27.V.1966); „Personalitatea lui M. Kogălniceanu” de Dan Berindei (10.VI.1966).

Subfiliala Alexandria

„Rolul revistei «Familia» în dezvoltarea culturii românești” de Teodora Dan (4.XI.1965); „Rolul maselor populare în desăvîrșirea statului național român” de Ion Bîlă (23.XII.1965); „Mănăstirea Putna — lăcaș de școală, artă și cultură românească” de Ion Moraru (1.VI.1966).

Subfiliala Giurgiu

„Aspecte din viața sclavilor la Roma oglindite în operele soriitorilor latini și greci” de Teodora Negulescu (25.III.1966); „Aspecte din răcoala țărănilor de la 1907 în jud. Vlașca” de Dumitra Bratu (18.V.1966).

Subfiliala Roșiorii de Vede

„Munca în dijmă la 1907 în Teleorman” de Al. Știrbu (12.II.1966); „Despre împroprietărirea de la 1864” de E. Enache (19.II.1966); „Repreziunea de la 1907 în Teleorman. Date noi” de P. Voivozeanu (12.IV.1966); „Raiuaa Turnului” de Ion Mailat (12.IV.1966); „Comuna Papa. Monografie” de P. Voivozeanu (19.IV.1966); „Săpăturile de la Ciolănești-Teleorman” de I. Nițu-Iași (20.V.1966).

Subfiliala Turnu-Măgurele

„Drumuri comerciale vechi legate de Turnu-Măgurele” de Emil Dragnea (23.XII.1965); „Unele probleme privind elementele de istorie locală” de Anastasiu Mugur (23.XII.1965); „Orinduirea primitivă în istoria patriei noastre” de Anastasiu Mugur; „Date noi în legătură cu revoluția de la 1848 în orașul Turnu-Măgurele” de Emil Dragnea; „Locuri istorice în raionul Turnu-Măgurele” de Emil Dragnea (comunicările au fost susținute la sesiunea științifică din 23.III.1966).

Filiala Buzău

„Contribuții la istoricul ciangăilor” de Dumitru Mărtinaș (27.IX.1965); „Evoluția urbanistică a orașului Buzău în secolele XVIII—XX” de Dimitrie Ionescu (3.I.1966); „Din frământările țărănimii buzoiene în vremea divanului ad-hoc (1857)” de Sandu Tudor (7.II.1966). „Clădirea tip feudal Vergu Mânăilă din Buzău” de Dimitrie Ionescu (8.VI.1966).

Filiala Cluj

„Orientul latin” de Silvia Goga (28.X.1965); „Însemnătatea istorică a Munților Apuseni în lupta de eliberare socială și națională a poporului român” de Ștefan Pascu (30.X.1965); „Din mineritul Munților Apuseni” de Alexandru Neamțu (30.X.1965); „Abrudul în primăvara revoluției din 1848” de Pompiliu Teodor (30.X.1965); „Frământările țărănești în fostul județ Alba în anii 1918—1919” de Constantin Enea (30.X.1965); „Așezări în Munții Apuseni” de Vasile Butură (30.X.1965); „Semnificația istorică-etnografică a tipurilor tradiționale de păstorit în Munții Apuseni” de Nicolae Dunăre (30.X.1965); „Concepția istorică a lui Nicolae Iorga” de Ștefan Pascu (8.XII.1965); „Iorga, istoric al Transilvaniei” de Alexandru Neamțu (8.XII.1965); „Din adolescența lui Iorga” de Gheorghe Matieșan (8.XII.1965); „Mărturii țărănești despre domnitorul Cuza” de Eugen Tănase (27.I.1966); „Aspecte ale descompunerii armatei austro-ungare oglindite în dezertările soldaților din Transilvania” de Constantin Enea (24.II.1966); „Date noi privitoare la Vasile Pop” de Alexandru Neamțu (31.III.1966); „Din trecutul istoric și cultural al Munților Apuseni” de Ștefan Pascu (28.V.1966); „Din lupta minerilor din domeniul Zlatna” de Alexandru Neamțu (28.V.1966); „Ecolul răcoalei lui Tudor Vladimirescu în Transilvania” de Nicolae Edroiu (28.V.1966); „Din trecutul învățămîntului popular în Munții Apuseni” de Ilcana Bozac (28.V.1966); „Din portul popular al motiilor” de Nicolae Dunăre

(29.V.1966); „Bisericile vechi din Lupșa” de Atanasie Popa (29.V.1966); „Pictorul Sava Albescu” de Gheorghe Bran (29.V.1966); „Primele încercări pentru înființarea unei academii de drept românești (1860—1867)” de Simion Retegan (30.VI.1966).

Subfiliala Abrud-Cîmpeni

„Tratatulele de la Abrud în timpul răscoalei lui Horea” de Dumitru Braharu (31.X.1965); „Din luptele pentru apărarea Munților Apuseni în toamna anului 1944” de Emil Jurca (31.X.1965); Gheorghe Barițiu în Munții Apuseni” de Victor Mesaroșiu (31.XII.1965); „Istoricul școlii din Bucium-Sasa” de Dumitru Braharu (24.IV.1966); „Tribunii din Cîmpeni ai lui Avram Iancu” de Dumitru Braharu (29.V.1966); „Incidentalul de la Cîmpeni” de Emil Jurca (29.V.1966); „Memorialistul Iosif Șterca Suluțiu” de Victor Mesaroșiu (29.V.1966); „Momente din istoricul Băii de Arieș” de Vasile Harda (29.V.1966).

Subfiliala Gherla

„Cercetări de toponimie istorică” de Ioan Chifor (21.XI.1965); „Importanța săpăturilor arheologice de la Sic și Dăbîca” de Ioan Chifor (26.II.1966); „Monografia istorică a orașului și a raionului Gherla” de Ioan Gabányi (27.V.1966).

Subfiliala Năsăud

„Însemnări pe marginea jurnalului de campanie al locotenentului grănicer Ion Tomuța” de Anton Coșbuc (21.XI.1965); „Fondul arhivistic al academicianului năsăudean botanistul Florian Porcius” de Ion Rusu (22.IV.1966).

Subfiliala Zălau

„Un episod din viața breslelor din orașul Zălau” de Grațian Mărcuș (31.X.1965); „Părerii vechi și noi despre denumirea și originea orașului Zălau” de Grațian Mărcuș (6.II.1966).

Filiala Craiova

„Participarea cadrelor didactice din Oltenia la revoluția de la 1848” de Ion Pătroi (14.X.1965); „N. Iorga, istoric al independenței naționale” de Nichita Adăniloiaie (14.XI.1965); „N. Iorga, istoric universal. «Istoria imperiului otoman»” de M. Guboglu (14.XI.1965); „N. Iorga, istoric al poporului român și al Olteniei” de Aurel Golimas (14.XI.1965); „Diplomatul craiovean Nicolae Titulescu” de Ștefan Popescu (24.XII.1965); „Răzmerița și războiul din 1916 pe Valea Jaleșului” de V. Cărăbiș (9.III.1966); „Horatius despre obștea geto-dacică în sec. I î.e.n.” de Oct. Toropu (9.III.1966); „Unele date privind participarea muncitorimii craiovene la acțiunile greviste din anii 1918—1920” de I. Pătroi și Vl. Osiac (8.V.1966); „Metodica folosirii materialului didactic și beletristic la orele de istorie” de Eugeniu Ștefănescu (9.V.1966).

Subfiliala Balș

„Descoperiri arheologice în fostul județ Romanai” de Petre Crăciun (15.V.1966).

Subfiliala Caracal

„Un aspect al aplicării legii instrucțiunii de la 1864 în orașul Caracal: pregătirea învățătorilor sătești” de Silvestru Moraru; „Orașul Caracal în timpul revoluției de la 1848 și Unirii Principatelor” de Pătru Crăciun; „Aspecte din lupta muncitorilor caracaleni sub conducerea P.C.R. împotriva exploatarei burghezo-moșierești în perioada dintre cele două războaie mondiale” de Ion Zamfirescu; „Aspecte din acțiunile protestatare ale țăranilor romanațeni, desfășurate sub conducerea P.C.R., împotriva regimului burghezo-moșieresc între cele două războaie mondiale” de Ion Zamfirescu.

Filiala Constanța

„Descoperiri arheologice pe faleza de vest a Tomisului” de Adrian Rădulescu (29.III.1966); „Oglindirea concepției marxist-leniniste în probleme ideologice, tactice și de organizare la Congresul sindicatelor unitare de la Timișoara (1929)” de Ion Bitoleanu (26.IV.1966); „Lupta maselor populare din orașul Constanța împotriva războiului și a dictaturii militare-fasciste” de Tudor Mateescu și Marin Stanciu (26.IV.1966); „Noi date cu privire la cetatea de la Hîrșova” de Andrei Aricescu (7.VI.1966).

Filiala Deva

„Încadrarea cronologică și tipologică a unor materiale recent descoperite în raza orașului Deva (epoca bronzului)” de Liviu Mărghitan (17.X.1965); „Greva muncitorilor minieri din Valea Jiului din aprilie 1941” de Mircea Valea (28.XI.1965); „Mișcările țărănești în comitatul Hunedoarei în timpul revoluției de la 1848” de Roland Schalling (17.I.1966); „Greva generală din octombrie 1920 în Valea Jiului” de Ion Andrițoiu (14.II.1966); „Valorificarea cercetărilor de istorie a mișcării muncitorești la lecțiile de istorie” de Vasile Cișmaciu (14.III.1966); „Contribuții la cunoașterea situației țăranimii hunedorene după răscola din 1784” de Traian Bălan (6.VI.1966).

Subfiliala Hunedoara

„Conferința națională a P.C.R. din octombrie 1945” de Virgil Alimpeșcu (28.XI.1965); „Contribuții la cunoașterea dezvoltării siderurgiei în Hunedoara” de Ion Kindler (12.XII.1965).

Filiala Focșani

„Contribuția lui N. Iorga la dezvoltarea istoriei românești” de Gh. Chiriac (18.XI.1965); „Mărturii privind mișcarea muncitorească din orașul Focșani între 1921 și 1933” de A. Stavrache (16.XII.1965); „Tezaurul dacic descoperit recent la Dragosloveni (raionul Focșani)” de Gh. Constantinescu (8.VI.1966).

Filiala Galați

„Mărturii despre începuturile orașului Galați” de Ion Dragomir; „Mărturii privind trecutul cultural al orașelor Galați și Brăila la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea” de Constantin Marinescu; „Cîteva manuscrise inedite ale lui Costache Negri” de Emil Boldan; „Crearea și activitatea societății «Înfrățirea muncitorilor» pînă la înființarea Clubului muncitorilor din Galați” de Emeric Mihaly și Sara Mihaly;

„75 de ani de activitate a bibliotecii regionale «V. A. Urechia»“ de Nicolae Oprea ; „Legăturile bibliotecii «V. A. Urechia» cu bibliotecii din țară și străinătate“ de Gheorghe Hîncu ; „Contribuția presei locale la dezvoltarea conștiinței socialiste a oamenilor muncii din regiunea Galați“ de Angela Vasiliu ; „Contribuția lui V. A. Urechia la organizarea unor societăți și instituții culturale“ de Maria Itu și Elena Potorac ; „Citeva date cu privire la relațiile lui V. A. Urechia cu Transilvania“ de Mircea Avram ; „Preocupări numismatice la V. A. Urechia“ de Octav Iliescu ; „Un manuscris inedit al *Regulamentului școalelor din Țara Românească*“ de Ion Cara ; (comunicările au fost prezentate la sesiunea științifică din 11—12 decembrie 1965). „Presa gălățeană și războaiele țărănești din 1907“ de Paul Păltinea (24.II.1966) ; „Un nou depozit arheologic de aramă descoperit la Băleni, regiunea Galați“ de Ion Dragomir (13.IV.1966) ; „Evoluția culturii Cucuteni în lumina noilor cercetări arheologice de la Cucuteni — Băiceni“ de M. Petrescu-Dîmbovița (24.V.1966) ; „50 de ani de la demonstrațiile muncitorilor gălățeni“ de Ion Danilescu (13.VI.1966).

Filiala Iași

„Nemeși curteni și slujitori la originea complexă a răzeșiei în Moldova“ de C. Cihodaru (7.XI.1965) ; „Activitatea istoriografică a lui I. H. Rădulescu“ de V. Cristian (21.XI.1965) ; „Aspecte din istoria social-economică a fabricii de hîrtie și celuloză «Letea-Bacău» (1885—1965)“ de C. Botez și D. Saizu (16.I.1966) ; Masele populare și mișcarea revoluționară de la 1848 din Moldova“ de Gh. Platon (13.II.1966) ; „Istoria și literatura“ de J. Benditer (2.III.1966) ; „N. Iorga apărător al drepturilor și intereselor popoarelor amenințate de crotopirea hitleristă“ de Gh. Buzatu (17.IV.1966) ; „Dacii pe teritoriul Moldovei“ de N. Goster ; „Orașele moldovenești în sec. al XIV-lea (cu referiri speciale asupra Sucevei), de Al. Andronic (comunicările au fost susținute la sesiunea științifică a filialei Suceava din 23—24.IV.1966) ; „Aspecte privind istoriografia românească între cele două războaie mondiale“ de I. Agrigoroaie (15.V.1966) ; „Evoluția culturii Cucuteni în lumina noilor cercetări arheologice de la Cucuteni — Băiceni“ de M. Petrescu-Dîmbovița (comunicarea a fost ținută la filiala Galați în 24.V.1966) ; „România și problema strîmtorilor (1920—1922)“ de I. Seftiuc (29.V.1966) ; „Dualismul austro-ungar și opinia publică din România“ de V. Rusu (26.VI.1966).

Filiala Lugoj

„Aspecte ale mișcării muncitorești din Lugoj în primul deceniu al secolului al XX-lea“ de N. Dumitrescu (18.IX.1965) ; „Greva muncitorilor metalurgiști de la uzina „Ferdinand“ din anul 1939“ de Dan Popescu și A. Horvat (18.X.1965) ; „Orașul Lugoj în timpul revoluției din 1848—1849“ de Ioan Stratan (10.XI.1965) ; „Greva metalurgiștilor de la uzinele Nădrag din anul 1906“ de A. Balogh (8.XII.1965) ; „Date cu privire la uzinele «Oțelul roșu» de la înființare pînă la naționalizare“ de A. Horvat (29.I.1966) ; „Dezvoltarea învățămîntului și culturii în anii puterii populare în orașul și raionul Lugoj“ de Al. Diaconescu (29.I.1966) ; „Aspecte din lupta țărănimii bănățene din raionul Caransebeș în 1917—1918“ de C. Gherga (17.II.1966) ; „Date noi privind lupta grevistă de la fabrica de cărămizi „Muschong“ din 1929“ de I. Istodorescu (15.III.1966) ; „Episoade din lupta muncitorimii bănățene din primul deceniu al secolului al XX-lea“ de Dan Popescu (20.IV.1966) ; „Din lupta maselor populare din orașul și raionul Lugoj împotriva dictaturii militare-fasciste și a războiului hitlerist (1941—1944)“ de N. Dumitrescu și I. Georgescu (7.V.1966) ; „Date noi privind lupta metalurgiștilor de pe Valea Bistrei în anii 1937—1939“ de Dan Popescu (4.VI.1966) ; „Aspecte și procedee noi în

predarea istoriei patriei" de Dan Popescu (X.1965); „Educația ateist-științifică la lecțiile de istorie la clasele V—VI" de Teodora Bologa (XI.1965); „Documente de arhivă — materiale intuitive — în predarea lecțiilor de istorie și științe sociale" de A. Horvat (III.1966); „Folosirea materialelor de istorie locală la lecțiile de istorie" de C. Gherga (III.1966); „Folosirea operelor clasice ale marxism-leninismului la lecțiile de istorie a patriei" de Lay Emeric (20.V.1966).

Filiala Oradea

„Teză, antiteză și sinteză în istoria tradițiilor culturii bihorene" de Sever Dumitrașcu; „Mijloace tehnice audiovizuale în predarea istoriei" de Titus Roșu; „Contribuții la cunoașterea dacilor din sudul regiunii Crișana" de Nicolae Chidioșan; „Contribuții privind cunoașterea sistemului de pregătire a învățătorilor bihoreni la sfârșitul secolului al XVIII-lea" de Titus Roșu; „Considerații asupra dacilor liberi din nord-vestul Transilvaniei" de Sever Dumitrașcu; „Contribuții la istoria școlii macedo-românilor și grecilor de la Beiuș" și „Din lupta pentru un învățământ progresist în școala populară din Crișana la începutul secolului al XX-lea" de Titus Roșu; „Din istoria raionului Ineu în anii 1848—1870" de Gheorghe Gabor; „Colecția arheologică «Eugen Potoran»" de Sever Dumitrașcu.

Filiala Piatra-Neamț

„Calistrat Hogaș, primul director al gimnaziului din Piatra-Neamț" de Ion Nacu (4. IX.1965); „Monografia satului Piatra Șoimului (raionul Piatra-Neamț)" de Constantin Roșescu (9 și 30.IX.1965); „Școli din regiunea Bacău care împlinesc un veac de existență" de Ion Nacu (2.IX.1965); „Metode și procedee folosite în predarea temei trecerii de la o orînduire socială la altă orînduire socială" de Xenia Zare (23.I.1966); „Aspecte ale Unirii în fostul județ Neamț" de Ion Nacu (23.I.1966); „Folosirea albumelor istorice și a ilustrației din manualele de istorie în educația patriotică a elevilor în cadrul lecțiilor de istorie la clasele V—VIII" de Ana Bobu Cristea (3.IV.1966).

Filiala Pitești

„Contribuții la cunoașterea vieții locuitorilor gumelnițeni în lumina cercetărilor de la Teiu, raionul Costești, regiunea Argeș" de Ion Nania (30.XI.1965); „Aspecte din activitatea «Ligi culturale» pe teritoriul regiunii Argeș (partea I, 1890—1925)" de Paul I. Dicu (9.XII.1965); „Din istoricul schitului Trivale și al proprietăților funciare feudale din zona Trivale, orașul Pitești" de Dumitru Udrescu (31.I.1966); „Cu privire la localizarea cetății Dîmbovița" de Ion Nania (22.II.1966); „Descoperirea culturii de prund pe valea Argeșului" de Paul I. Dicu (20.IV.1966).

Subfiliala Cîmpulung-Muscel

„Stadiul actual al problemei formării poporului român și a limbii române oglindit în literatura germană de specialitate" de I. Hurdubețiu (XI.1965); „Prezențe dacice în viața domestică-militară a castrului de la Jidava" de Flaminio Mîrțu (16.I.1966); „Este C. Aricescu autorul lucrării *Istoria Cîmpulungului?*" de Flaminio Mîrțu (15.VI.1966).

Subfiliala Rîmnicu-Vilcea

„N. Iorga, personalitate complexă a culturii românești” de Gh. Simeanu (XI.1965); „Moara de hirtie a lui Matei Basarab” de Sergiu Curechleanu (XII.1965); „Importanța lucrărilor Congresului al IX-lea al P.C.R. pentru conținutul lecțiilor de istorie a patriei și de educație cetățenească” de Florentina Constantinescu (I.1966); „Tudor Vladimirescu pe teritoriul fostului județ Vilcea” de Nicolae Daneș (II.1966); „Mișcarea muncitorească din fostul județ Vilcea în etapa 1900—1944” de E. Danescu și C. Gibescu (6.V.1966).

Subfiliala Slatina

„Membri argeșeni ai falansterului de la Scăeni” de N. Popescu-Optași (X.1965); „Răscoalele de la 1907 în fostul județ Olt” de Florea Liciu (X.1965); „Greva muncitorilor brutari de la Slatina din 1906” de N. Popescu-Optași (27.II.1966); „Contribuție la cunoașterea paleoliticului pe teritoriul raionului Slatina” de Ion Moroșan (27.III.1966).

Filiala Ploiești

„Folosirea mijloacelor tehnice în predarea istoriei” de Ștefan Mihăilescu (XI.1965); „Începuturile extracției și prelucrării petrolului în Țara Românească pînă la sfîrșitul sec. al XIX-lea” de Constantin Boncu (23.II.1966); „Situația țăranilor din fostul județ al Săcuieniilor după aplicarea Regulamentului Organic” de Nicolae Simache (30.III.1966); „Contribuții la istoria orașului Ploiești. Trecerea Ploieștiului de la aspectul rural la cel urban” de Paul Popescu (27.IV.1966); „Cele mai vechi biblioteci muncitorești din regiunea Ploiești” de Nicolae Simache (26.I.1966); „Rolul societății «Wiffo» în jefuirea petrolului românesc de către imperialismul german în timpul celui de-al doilea război mondial” de Mihai Apostol (25.V.1966).

Filiala Sibiu

„Date noi privind Muzeul «Astra»” de Mihai Sofronie (25.XI.1965); „Importanța arhivelor sibiene pentru cercetarea istoriei Transilvaniei” de Nicolae Nistor (16.XII.1965); „Aportul poporului român la eliberarea Bulgariei de sub jugul otoman” de Emil Codrescu (2.XII.1965); „Nicolae Iorga, editor de izvoare narative” de Haralambie Chircă (24.II.1966); „Școala din Groapă” de Gheorghe Popescu (24.III.1966); „Școala din Gusterița” de Naum Smarandache (24.III.1966); „Așezări și locuințe din sec. III—IV — mărturii ale continuității populației autohtone după retragerea aureliană” de Corneliu Bucur (7.IV.1966); „Prevenirea și combaterea insuccesului la învățătură” de Gheorghe Popescu (3.V.1966); „Documente inedite privind lupta Sindicatelor unitare din Sibiu sub conducerea P.C.R.” de N. Nistor (5.V.1966); „Locuri și case din Sibiu legate de mișcarea muncitorească condusă de P.C.R.” de Doina Năgler (5.V.1966); „Programe analitice de istorie între anii 1850 și 1918” de Michael Rausch (26.V.1966); „Originea numelui satului Boița” de Ion Albescu (2.VI.1966).

Filiala Timișoara

„Rolul nobilimii transilvănene în criza politică din Ungaria la începutul secolului al XIV-lea” de Aurora Dolga (18.XII.1965); „Structura populației timișorene în primele secole de existență a orașului” de Aurel Țintă (18.XII.1965); „*Vita Karoli magni imperatoris* de Eginhard, important izvor al epocii carolingiene” de Corneliu Popeti (18.XII.1965); „Din istoricul tipo-

grafiei în Banat“ de Alexandru Rusu (19.XII.1965); „Cîteva documente inedite despre revoluția din 1848 în Banat“ de Th. Trăpcea (19.XII.1965); „Așortul țărănimii române la cucerirea independenței (1877—1878)“ de Ioan Munteanu (19.XII.1965); „Greva muncitorilor de la Reșița din iunie-iulie 1930“ de Gheorghe Oancea (19.XII.1965); „Din activitatea comitetelor cetățenești din Timișoara (decembrie 1944—mai 1945)“ de Traian Bunescu (19.XII.1965); „Cetăți medievale din Banat“ de Th. Trăpcea (10.III.1966); „O gazetă muncitorească la Jimbolia: «Banater Arbeiter Presse» (1925—1927)“ de Viliam Marin (10.III.1966).

Filiala Tîrgoviște

„370 de ani de la luptele lui Mihai Viteazul la Tîrgoviște și împrejurimi“ de Radu Gioglovan și M. Georgescu (15.X.1965); „Despre începuturile Tîrgoviștei“ de Aurel Gheorghiu (14.I.1966); „Ecouri tîrgoviștene ale luptelor pentru unirea Principatelor Române“ de Radu Gioglovan (21.I.1966); „Răscoalele țărănești în fostul județ Dîmbovița“ de Mircea Georgescu (14.IV.1966).

Filiala Tîrgu-Jiu

„Elemente de etnografie și artă populară în operele lui C. Brăncuși din Tîrgu-Jiu“ de Elena Udriște (12.XII.1965); „Cariera militară a lui Tudor Vladimirescu“ de Aurelia Constantinescu (12.XII.1965); „N. Titulescu om politic“ de Constantin Pruteanu (12.XII.1965); „Pagini în presa progresistă despre activitatea cadrelor didactice din Gorj“ de Trifon Mischie (14.II.1966); „General Gh. Magheru, participant activ, alături de Nicolae Bălcescu, la revoluția de la 1848“ de Gheorghe Micu (5.III.1966); „Castrul roman din Bumbestii-Jiu“ de Constantin Giurgulescu (16.V.1966); „Originea familiei Brăiloiu“ de Ion Cumpănașu (4.VI.1966).

Filiala Tîrgu-Mureș

„Despre fondul documentar al bibliotecii Teleky din Tg.-Mureș“ de Maria Turzai (28.IX.1965); „Contribuții la istoria culturii românești din Transilvania la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea“ de A. N. Culcer (28.IX.1965); „Perioada de început a urbanizării orașului Tg.-Mureș de Adam Dankanici (20.X.1965); „Descoperiri arheologice în comuna Gorenii, raionul Reghin“ de Mihai Cîmpeanu (24.XI.1965); „Datele săpăturilor arheologice din comunele Lăzărea și Ozd, raionul Luduș“ de Andrei Zriny (18.XII.1965); „Aspecte din lupta cadrelor didactice pentru apărarea drepturilor între anii 1929 și 1933“ de Ion Ranca (10.I.1966); „Revista antifascistă «Cuvînt nou» din Brașov“ de Maria Turzai (23.II.1966); „Castelul feudal de la Lăzărea, raionul Gheorgheni“ de Andrei Zriny (30.IV.1966); „Participarea muncitorimii din Tg.-Mureș și Valea Mureșului la lupta pentru înființarea P.C.R.“ de Simion Fuchs; „Contribuții documentare la cunoașterea grevei din 1925 a muncitorilor forestieri din orașul Gheorgheni“ de Aurel Chertes; „Lupta presei legale muncitorești din Transilvania, condusă de P.C.R., împotriva pericolului războiului și fascismului“ de Maria Turzai; „Locul industriei chimice în industria regiunii Mureș-Autonomă Maghiară“ de Aurel Cozoș (comunicările au fost ținute la sesiunea științifică din 5.V.1966 închinată aniversării a 45 de ani de la înființarea P.C.R.); „Aspecte privind atitudinea claselor dominante din Transilvania față de Austro-Ungaria în timpul războiului pentru independența României“ de Mihai Rogoșcă (8.VI.1966); „Contribuția istoriei la educația patriotică a elevilor“ de Bazil Ciacoi și Mircea Chinezu (10.VI.1966).

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ

*Dat la culcu: 12.04.1967. Bun de tipar 30.08.1967.
Tiraj 1700+100 ex. Hirtie scris II A, 63 g/m². For-
mat 70×100/16. Coli editoriale 25,12. Coli tipar 18,25.
A. 477. Indici de clasificare zecimală : pentru biblio.e-
cile mari 9(R), pentru bibliotecile mici 9(R)*

Tiparul executat sub comanda nr. 383 la
Întreprinderea Poligrafică „13 Decembrie 1918”
Str. Grigore Alexandrescu nr. 89—97, București
Republica Socialistă România

